

Yusuf Akdağ

Kapitalizm ve Sınıf Mücadelesi

teorinin güncelliği

Politika

EVRENSEL BASIM YAYIN

EVRENSEL

BASIM YAYIN

Yusuf Akdağ

KAPİTALİZM VE SINIF MÜCADELESİ

teorinin güncelliği

Politika

DOĞA BASIN YAYIN
Dağıtım Ticaret Limited Şirketi
Tarlabaşı Blv. Kamerhatun Mah. Alhatun Sk. No: 25 Beyoğlu / İstanbul
T: 0212 255 25 46 F: 0212 255 25 87
www.evrenselbasim.com - info@evrenselbasim.com

Evrensel Basım Yayın **553**
Kapitalizm ve Sınıf Mücadelesi: Yusuf Akdağ

Genel Kapak Tasarım: Savaş Çekiç
Kapak Uygulama: Devrim Koçlan

ISBN 978-605-4834-52-5
© Evrensel Basım Yayın 2014 - Sertifika No: 11015

Birinci Basım Şubat 2014 • İstanbul

Baskı: Ezgi Matbaacılık Tekstil Pors. İnş. San. Tic. Ltd. Şti.
Sanayi Cd. Altay Sok. No: 14 Yenibosna / İstanbul • Sertifika No: 12142
T: 0212 452 23 02 - www.ezgimatbaa.net

KAPİTALİZM VE SINIF MÜCADELESİ

teorinin güncelliği

İÇİNDEKİLER

BİRİNCİ BÖLÜM 15

DÜNYA KAPİTALİZMİNİN GENEL İKTİSADİ DURUM 17

A- Kapitalist uluslararasılaşma ve yeni koşullar 17
B- 2000'li yıllarda dünya ekonomisinin aktüel genel durumu 22
B- Otomotiv sektörü 49
C- Kimya ve ilaç sektörleri 55
D- Demir-çelik sektörü, metal ve madencilik 60
E- Makine sektörü; elektronik ve iletişim teknolojisi 62
F- Silah sektörü ve süreklilik gösteren silahlanma artışı 64
G- Tarım sektörü ve tarımın tekellerin denetimine alınması 66
H- Perakendecilik sektörü 69
C- Büyüyen gelir uçurumu; milyarderler ve yoksullar 70
D - Bu bölüme bir sonuç 72

İKİNCİ BÖLÜM 75

İşçi sınıfı, hareketi ve mücadelesi 77

Kapitalizm ve işçi sınıfının büyüyen gelişmesi 77

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM 89

İşçi sınıfı ve mücadelesine karşı teorilere yanıt(lar)
Üçüncü bölüm I. Kısım 91

İşçi sınıfı ve "ezilenler"; sınıf ve "kimlik" politikaları 91

Üçüncü bölüm II. Kısım 124

"Sanayi sonrası" lafazanlığı ve
emek-değer teorisinin çarpıtılması üzerine 124

III- Üretim araçlarındaki gelişme ve
kapitalist üretimin değişmeyen niteliği 140

Üçüncü bölüm III. Kısım 149

"Yeni bir kapitalizm"de; "sanayi sonrası"
bir toplumda mı yaşıyoruz? 149

Üçüncü bölüm IV. Kısım 159

Kapitalist 'yeniden yapılanma' ve emek değer teorisinin çarpıtılması 159

Üçüncü bölüm V. Kısım 195

Emek-sermaye ilişkileri nitelik mi değiştirdi? 195

III- Sömürüyü gizleyen bir "nesneleştirme": emek gücünün yerine "toplumsal faaliyetler"in geçirilmesi 199

IV- Metayı "imaj"ıyla; gerçeği kurguyla geçiştirme kurgusu 200

VI- "Gayri-maddi üretim", kapitalizmi belirleyici "başatlık" oluşturmaz 204

Üçüncü bölüm VI. Kısım 226

Sınıf-iktidar-ideoloji ilişkisi ve "indirgemecilik" üzerine liberal söylem 226

Bir ara not ya da Birikim'e soykütüksel görüşler 229

Ekonomi-politika ilişkisi; "indirgemecilik" üzerine güncel liberal söylem 239

Sınıf teorisi karşıtlığından kapitalizm savunusuna bağlanan "ince yol!" 251

"Her ilişkide hiyerarşik, herkese dağınık her kesiminin iktidarı" safsatası! 257

Üçüncü bölüm VII. Kısım 271

İktidar-özne ilişkisinin Foucaultcu kurgusu üzerine 271

Kapitalizm ve "iktidar-özne" ilişkisi üzerine birkaç 'şey'! 273

Kapitalist temele dayanmayan, "özne'ye dağınık"(!) iktidar kavrayışı 276

Sorunun kaynağı, "kötü-iyi"; "iktidar-direniş" formülasyonunda mıdır? 281

"Küresel liberal düzen"(!)de iktidar sorununu bulandırmak yalnızca burjuvaziye yarar 283

"Modern siyaset"i "şiddet dışı" gösteren kurgu ve sınıflı toplum gerçeği 287

"İktidar-özne yönetişimi" üzerine "soğuk savaş"çı analizler! 291

Önsöz ya da bir anımsama

Yazılı tarihin tarafsızlığı üzerine çok söz söylenmiş olmasına rağmen, gerçekte o, hemen her zaman belirli kimselerin, grupların, sınıf ve zümrelerin bakış açısıyla düşünülüp kaleme alınmıştır. Alınmaya da devam ediyor. Tarihi yapan insan(lar) –unutmamak gerekir ki bireylerin de kendi tarihleri vardır ve fakat o, bireyin toplumsal tarih içindeki tarihi olmak durumundadır– onu, içinde bulundukları toplumsal koşullar ve üretim ilişkileri tarafından koşullanmış olarak, geçmişten devraldıkları ve kendi kuşaklarının eylemiyle var edip kattıkları deneyimler üzerinden yaparlar. Tarihin sınıf mücadeleleri tarihi olarak tarif edilmiş olmasının anlamı, belirli kolektif insan topluluklarının, üretim sürecinde tuttukları yerden kaynaklanan kendi istem ve hedeflerini gerçekleştirmek üzere, buna engel teşkil eden ilişki biçimleri ve güçlere karşı eyleyen özne(ler) olarak hareket etmelerinin, ilkel komünal dönemi dışındaki tüm tarihsel süreci belirlemiş olmasıdır.

Buna rağmen, tarihi şövalyelerin, kahramanların, imparatorların, büyük ve akıllı adamların, güçlü kral ve feodal beylerin, büyük devlet adamlarının "yaptığı"na dair rivayet hiç eksik olmamıştır. Din savaşları ve uluslar arasındaki savaşlar, "tarih yapıcı" sayılmış olmakla birlikte, bunların da gerçekleştiricileri olarak şu ya da bu dönemin "büyük ve güçlü liderleri"; peygamberler ve halifelerinin eseri oldukları ileri sürülebilmiştir. Burjuvazi ise, feodalizme karşı mücadelesinde başarıya ulaşıp iktidarı aldıktan sonra –ki bunu, ancak emekçi yığınları yedeklemekle yapabilmiştir– kendisini tüm tarihin mirasçısı ilan etmekle kalmamış, kendi düzeni ve iktidarıyla birlikte insanlığın kurtuluşu ve mutluluğunun da var hale geldiğini ileri sürmüştür. O, tarihin gündemine gelmiş yeni bir sınıf olarak, önceli-prekapitalist topluma karşı kanlı bir savaş yürütmekten kaçınmaz ve iktidarını kan dökerek kurarken, insan soyuna, bir daha gadre uğramayacağı, baskı görmeyeceği, tüm yaşam alanlarında herkesle eşit olacağı vaadinde

bulunarak, "özgürlük, eşitlik ve kardeşlik" şiarıyla herkesi kendiyle birleşmeye çağırmaktan da geri kalmamıştır. Ne var ki, bilim ve teknik alanındaki esas büyük buluşların onun sistemi-düzeni ve iktidarı döneminde gerçekleşmiş olmasından da aldığı güçle, burjuvazi, sınıf iktidarını sürdürmesinin koşulunu kendi sınıfı dışındaki işçi, emekçi ve diğer toplumsal kesimlere baskı uygulamakta görmüş; sınıf sömürüsü ile sınıf baskısı arasındaki "diyalektik bağ"ı kavramakta geçikmemiştir.

Tarihin bu tür yazılışı (yazımı), toplumun maddi yaşam koşullarının, yaşamın sürdürülmesi için gerekli olan ürünlerin üretim tarzı ve bunun oluşturduğu insanlar arası üretim ilişkilerinin onların fikirleri, teorileri ve görüşlerinin kaynağını oluşturduğu gerçeğinin ya bilinçli olarak görmezden gelinmesi ya da bir yönetici sınıf, güç, zümre, kişinin (kral, naip, imparator, führer, vs) çıkarları yararına çarpıtılmasıyla bağlı olagelmiştir. Oysa, insanın bir 'insanlık tarihi' için her şeyden önce, toplum olarak yaşamını var kılması; bunun için gerekli ürünlere ve koşullara sahip olması elzemdir. Üretim ise, toplumsal varlığın başlıca koşulu olmakla kalmaz, onun en hareketli, en değişken temel unsurunu, ilişkiler ağının temelini oluşturur. İnsansız üretimin mümkünsüzlüğü, onun hızlı ya da nispeten yavaş devinimin insan eyleminden bağımsız olamamasının da nedenidir. Toplumsal değişim her şeyden önce üretimdeki değişimle, üretimin temel unsurlarının değişimiyle bağlı ve anlamlıdır. Üretim, belirli gelişme aşamalarında geliştirilmiş bulunulan, daha doğru deyişle onlar aracılığıyla yeni ürün ve ilişkilerin ortaya çıktığı âlet ve araçları, ve bunları kullanarak yaşamın sürdürülmesi için gerekli olan ürünleri üreten insan gücünü başlıca olarak gereksindiğinden, üretimdeki değişim, üretim yöntemlerinde, üretim tarzı ve üretim araçlarındaki değişimi de içererek gerçekleşir. Başka biçimde ifade edilirse, üretim araçlarındaki gelişme ve değişim, üretim tarzında ve üretim ilişkilerindeki değişimi, tarihsel gelişme sürecinin başlıca kaçınılmazlıkları içinde başta geleni olarak gerekli kılar. Toplumsal gelişmenin, üretici güçler ile üretim ilişkileri arasındaki, birbiriyle uyumsuz ve çelişkili; ya da uyumlu ve geliştirici ilişkiye bağlı olarak hızlı ya da nispeten daha

yavaşça, ama sonuçta kaçınılmaz olarak gerçekleşir olması, üretim biçimleri/tarzlarının ve onlar tarafından belirlenen toplum biçimlerinin tarihsel ve geçici oluşlarını da koşullar. Üretim araçlarındaki gelişme, insan ilişkilerinin değişiminin ve bu araçları kullanarak yaşam için gerekli ürünleri üreten insan(lar)ın beceri ve tecrübelerinin değişiminin etkeni olarak işlev görür. Üretimin en temel özelliği statik değil, dinamik oluşundadır. Değişim ve gelişme üretimin toplumsal niteliğinin dolaysız özelliğidir. Bu ise, toplumsal gelişme tarihini aynı zamanda üretimdeki değişme ve gelişmenin tarihi yapar. Diğer yandan o, aynı zamanda üretenlerin, toplumun maddi üretici güçlerinin de tarihidir. Böylece, yaşamlarının maddi gereksinimleri için birbirleriyle ilişki içinde üretimi gerçekleştiren insanların bu ilişkilerinin biçimi ve niteliği de, üretici güçlerdeki ve üretim ilişkilerindeki değişime bağlı olarak değişir ve gelişir.

Toplumsal tarihin hareket ettirici yasasının somutlandığı maddi koşullar ve ilişkiler ağı en belirleyici şekliyle sınıf sömürüsü ve sınıf baskısında gerçeklenir. Burjuvazi, daha 17. yüzyılın ikinci yarısından başlayarak İngiltere ve Hollanda burjuva devrimleriyle ve daha sonra, tüm bir çağı ve toplumların tarihini etkilemiş bulunan 1789 Fransız Devrimi'yle, tarih sürecine sınıf damgasını vururken, tüm toplumun temsilcisi olma iddiasını inandırıcı kılmak için büyük bir mücadele yürütmüş; bu mücadele, işçi sınıfının sınıfsal taleplerle ortaya çıkarak bir karşı sınıf hareketi oluşturmasıyla birlikte daha da çetin hale gelmiştir.

Sosyalizmin bir "yeni dünya kurma" düşüncesi ve eylemi olarak gündeme gelmesiyle birlikte, burjuvazinin tarihsel ilericiliği iddiası artık esas olarak bir iddia olmaktan öteye geçemezdi. 1917 Büyük Ekim Devrimi ve sosyalizmin Sovyetler Birliği'nde inşası süreci, artık sadece iki sınıf arasındaki kıyasıya savaşın değil; iki dünya görüşünün, iki dünya sisteminin, eskimiş-eskiyen ve giderek artan oranda çürüyen bir sistem ile, insan soyunun gerçekten özgür, gerçekten eşit, refah ve mutluluğa erişebilir olacağı bir yeni sistem (sosyalizm) arasındaki savaşın arenası oldu. Bu savaşın, nedenleri ve etkenleri burada tartışılmayacak olan iç ve dış gelişmeler bağlamında, sosyalizmin

ve işçi sınıfı ile tüm ezilen ve sömürülen kitlelerin aleyhine bir rotaya girmesi; ardından da inşa olduğu ülke(ler)de tasfiye edilerek, bu ülkelerin kapitalist dünya sistemine yeniden bağlanmasıyla "sonuçlanması", burjuvazi ile onun çanağında beslenen iktisatçı, bilim insanı, sosyolog, sanatçı ve yazar kimlikli insanların, kapitalist sömürüyü kutsamayı esas alan, burjuva dünyası ve iktidarının değişmezliği ve ebediliği iddiasına dayanan tarih yazıcılığına soyunmalarını kışkırttı. En aceleci olanları, tarihin sonunun geldiğini, sınıf mücadelesi denen şeyin son bulduğunu ileri sürerlerken, aralarında devşirilmiş eski sosyalist etiketli yazar ve aydınların da yer aldığı diğerleri, işçi sınıfının toplumsal tarihte yerine getireceği ileri sürülen işlevin, 20. yüzyılın ikinci yarısında başlayıp 21. yüzyılda devam etmekte olan iktisadi-sosyal ve sınıfsal değişimler nedeniyle artık olanaksız hale geldiğini; sınıfların ilişkisinin mücadeleyi değil, uyum ve işbirliğini gereksindiğini; proletaryanın devrimci sınıf karakterinden söz etmenin "Sanayi Devrimi ve toplumuyla sınırlı ve artık zaman aşımına uğramış" bir geçmiş zaman iddiası olmaktan başka bir şey ifade edemeyeceğini, gürültülü burjuva orkestrası eşliğinde ve bayram havasında ilan ettiler. "Küreselleşme", "Globalizm", "Yeni Dünya Düzeni" sıfatlarıyla anlamlandırılan bu yeni dünya koşulları, başlıca olarak kapitalist ekonominin uluslararası ölçekli gelişmesini veri alıyor; onu, şimdiye dek hiç beklenilmemiş, öngörülememiş, sürekliliği tartışmasız toplumsal durum olarak yaldızlıyordu.

Yapılan bir tarih çarpıtmasıydı, evet; ama bir çarpıtmadan da fazla bir şey yapılıyordu: olgu ve gelişmelerin tek yanlı yorumu ile kalınmıyor; seçilmiş olanlar sınırlı, eksik ve tek yanlı yoruma tabi tutularak ve karşıt anlam içerenler görmezden gelinerek teori(ler) kanıtlanmaya çalışılıyordu. 1980-90'ların ve 2000'li ilk on yılın dünyasının, 1920'lerin, 40'lı ve 60'lı yılların dünyasından farklılıklar gösterdiği, reddedilemez bir gerçekti. Kapitalist dünya ekonomisinin kaydettiği gelişme; eski 'köylü uluslar'ın kapitalistleşmesi sürecinin hız kazanması, dünyanın beşte biri büyüklüğündeki toprakların kapitalist pazarın dışına çıkmaları durumunun son bulması, başlıca olgusal gerçekler olmalarının yanısıra, güç ilişkileri ve sınıf mücadelesinin

uluslararası alandaki gelişmesi ve değişmesinin de dayanaklarını oluşturuyordu. Kapitalist uluslararasılaşma yeni bir olgu değildi, ama daha ileri düzeyde gerçekleşmiş, Çin, Hindistan, Brezilya, Meksika, Türkiye, İran gibi ülkelerde kapitalizmin gelişmesi ve köy toplumları ve kır ilişkilerinin çözülmesiyle kapitalist dünya pazarı genişlemişti. Sosyalizmin tasfiye edilmesi ve eski sosyalist ülkelerin eklenmesiyle kapitalist pazarın 'evrensel ölçekli' oluşması yeni ve daha ileri bir düzeyde gerçekleşiyordu. Tekelci burjuvazi ve ideologlarının dört elle sarıldıkları "yeni uluslararası düzen", "küresel kapitalizm" heyulası buydu. Gelişme tümüyle yeni olmamasına, yeni yığınsal işgücünün ortaya çıkması ve kentlere akışına yol açmasıyla, emekçi kitleleriyle burjuvazi arasındaki çelişkinin belirginlik kazanması ve sertleşmesine neden olmasına rağmen, iktisadi-sosyal alandaki bu değişim ve gelişmeler, burjuva ideologlarına; burjuva iktisatçıları ile sosyologlarına, proletarya ve emekçi karşıtı tez ve teorilerini üzerinde inşa edecekleri bir siyasal-toplumsal ortam sağlamaktaydı. Sovyetler Birliği'nin dağılması ve eski Sovyet Cumhuriyetlerinin tümünün kapitalist dünya sistemine yeniden bağlanmaları, ya da başka türlü söyleyecek olursak, bu ülkelerde kapitalizmin yeniden tesisi, biri, sömürü, baskı ve eşitsizliklere dayanan; diğeri, sömürüsüz ve sınıfsız bir yeni toplum sisteminin kuruluşu için inşa edilmekte olan, iki karşıt sistem arasındaki çelişki ve çatışmanın sermaye yararına "sonuçlanması" gibi bir durum yaratmıştı. Bu, ama iki sistem mücadelesinin, proletarya ile burjuvazi arasındaki sınıf uzlaşmazlığı dolayımında devam etmesine her ne kadar engel olamaz olsa da, sosyalizmin yenilgiye uğratılması, tüm kapitalist ülkeler proletaryası ve emekçi kitlelerinin saflarında, sermayeye karşı mücadele ederek kazanma motivasyonunu darbeliyor, sosyalizme güvensizliği körükleyip, burjuvazinin, ideolojik saldırı eşliğinde hamle üstünlüğü sağlamasına ek dayanaklar oluşturuyordu.

Burjuva ideolojik bombardıman için koşullar uygundu ve bunu dört bir koldan sürdürerek, sermaye dünyasına yönelik mücadelenin önünü kesme amaçlarını, değişen dünya koşullarıyla gerekçelendirmeye çalıştılar. Onlara eklemlenmiş "sol"dan dönme liberal, ve sözü-

mona hâlâ Marksist olma iddiasındaki çok sayıda yazar ise, kapitalizmin kaydettiği "uluslararası devasa gelişme"nin sınıf mücadelesinin dayanaklarını erittiğini ileri sürerek Marksizmin sınıf teorisi ve sınıf mücadelesi yoluyla sömürüye son verilmesi yönündeki belirlemelerini "geçersiz kıldığı" iddialarıyla boy gösterdiler.

* * *

Elinizdeki kitapta yer alan makaleler, işçi hareketi ve mücadelesine karşı inkârcı tarih anlayışına ve saldırgan burjuva teorilerine, olgulara dayalı ve yaşamın kendisinden hareketle bir yanıt vermek üzere kaleme alındılar. İlk bölüm, doğrudan doğruya kapitalist dünya iktisadının kaydettiği değişim ve gelişmeleri ele alıyor ve yukarıda sözü edilen burjuva teorisinin dayanaksızlığını ve spekülatif varsayımlara dayalı çarpıtmalardan ibaret olduğunu göstermek için bir zemin oluşturma işlevi görüyor. Bu bölümde işaret edilen olguların verisel değerleri (nicel durumları) değişken olmakla birlikte, olguların kendileri nesnel gerçek halleriyle varlığını sürdürüyor.

İkinci bölümde birbirini izleyen ve her biri diğerinde 'eksik kalmış' gibi görünen unsurları tamamlama işlevine de sahip olan makaleler, ilk bölümdeki olguları ve gelişmenin 'diyalektiği'ni veri alarak, devrimci sınıf görüşünü ortaya koymayı esas alıyor. Bir bölümü okurun bilgisi dahilinde olan bu makaleler yeniden gözden geçirilerek, öze ilişkin olmayan kimi değişikliklerle belirli bir biçimde sadeleştirildi.

İşçi sınıfının yeni ve sömürüsüz bir dünya kurma mücadelesine ve onun teorisine karşı, hareketin geri düzeyini ve sınıfın parçalanmış halini silah edinerek hücuma kalkan burjuva ideologları ile onların ardısıra yürüyen bir bölümü liberal, diğerleri "sosyalist"-"marksist" etiketli yazar ve ideologların ileri sürdükleri iddialara bir yanıt oluşturan makalelerden oluşan bu kitap ile, ileri işçi ve devrimci militana, eli altında bulunduracağı daha güncel bir "belge"ye sahip olma olanağı sağlanmaktadır.

BİRİNCİ BÖLÜM

DÜNYA KAPİTALİZMİNİN GENEL İKTİSADİ DURUMU

Kapitalizmin günümüz dünyasındaki genel bir panoraması her şeyden önce, mali sermaye ve tekellerin uluslararası alandaki hâkim konumlarıyla birlikte başlıca emperyalist ülkelerin başını çektikleri kapitalist dünyanın belli başlı olgusal gerçekliklerinin nesnel bir serimine bağlıdır. Kapitalizmin uluslararası ve aktüel durumunun en tam olmasa bile, hiç değilse yaklaşık bir serimi, temel toplumsal çelişkilerinin işlevselliği kadar, dünya işçi sınıfı mücadelesinin üzerine oturduğu/oturacağı sosyal-iktisadi zeminin aktüel durumunun anlaşılır olması yönünden de bir hareket noktası oluşturur. Bunun için sermayenin uluslararası merkezileşmesi ve yoğunlaşmasının, emperyalist ülkeler ve mali-sınai tekellerin dünya kapitalist sistemindeki hâkim konum ve işlevlerinin, bunların ezilen sınıf(lar) ve halklarla ilişkilerinin, ve kapitalizmin iki başlıca sınıfından biri olarak işçi sınıfının uluslararası durumunun en genel hatlarıyla da olsa, irdelenmesine ihtiyaç vardır. Bu bölümde bu ana ve ara başlıklar altında dünya kapitalizminin söz konusu bu unsurları ele alınacak.

A- Kapitalist uluslararasılaşma ve yeni koşullar

Kapitalist dünya ekonomisinin "yeni düzeni" ya da düzensizliği, bir yüz yıldan bu yana, özellikle de İkinci Dünya Savaşı sonrası dönemde, bir yanı sosyalizm-kapitalizm mücadelesi, diğer yanı her bir kapitalist ülkede işçi ve emekçiler ile sermaye güçleri arasındaki mücadeleden bağımsız olamazdı. Bu, kendi içinde de "bölümlenebilir olan" nispeten uzun süre içindeki gelişmeler çeşitli başlıklar altında ele alınmayı gerektirir zenginliktedir. Ancak, biz burada öncelikle, kapitalist ekonomi sistemine yönelik materyalist Marksist eleştiriyi ve Marksist sınıf teorisini hedef alan burjuva saldırının

dayanak aldığı, kapitalist uluslararasılaşmanın-"küreselleşme"nin somut gerçekliğinin ne olup ne olmadığıyla ilgiliyiz. Çünkü, her önemli ve kapsamlı teori gibi, burjuva ideologları ve liberal-sol destekçilerinin son otuz-kırk yılda piyasaya sürdükleri teorileri de, iktisadi-sosyal olguları veri edinerek oluşturulmuş olma iddiasındadır. Bu iddiaların gerçekle bağının sorgulanması, başlıca dayanaklarının olgulardan daha çok subjektif-spekülatif söylenceler olduğunun gösterilmesi bakımından da gereklidir.

A-I- kapitalist uluslararasılaşma yeni bir olgu mu?

Kapitalizm, kâr amaçlı üretimi esas alan, ücretli emek gücünü, ona ödediğinden daha fazla bir değer üretmek üzere satın alan sermaye sahibinin (kapitalist), meta ve sermaye hareketinin genişleyen yeniden üretimini gerçekleştirmeksizin varlığını sürdüremeyeceği bir üretim sistemidir. Kapitalizmin bu temel özelliği; sermaye hareketinin merkezileşmesine ve yoğunlaşmasına doğru gelişme eğilimini kaçınılmazlıkla doğurur ve güçlendirir. Kapitalist pazarda, rakipler karşısında avantajlı olmanın koşulu, daha fazla kârı, daha az harcamayla gerçekleştirerek, pazara daha çok ve çok çeşitli mal sürmektir. Bunun sonucu, bireysel kapitalist özgürlüğün ortadan kalkması, sermaye yoğunlaşması ve merkezileşmesine bağlı olarak bir ya da daha çok kapitalistin bir başkası/başka kapitalist(ler) tarafından mülksüzleştirilmesi; ulusal pazarın yetmezliği ve ulusal sınırları zorlayan sermaye hareketinin sınırları aşarak uluslararası pazar ilişkilerinin parçası haline gelmesi olmuştur. Marx, kapitalizmin bu gelişme eğilimini ele alırken şöyle diyordu: "*....Sürekli genişleyen sürüm ihtiyacını karşılamak için burjuvazi, yeryuvarlağının bütününe el atmakta. Her yerde yerleşmesi, her yerde yapılaşması, her yerde bağlantılar kurması gerekiyor...*"[1]

Gelişme bu yönlü olarak sürdü. "*Her uygar ulusun bir yaşamsal sorun olarak ithal etmesi gereken ve artık yerli hammaddeyi değil en uzak bölgelerin hammaddelerini işleyip, mamülünün de yalnız kendi*

1 K. Parti Manifestosu, Evrensel Basım Yayın, s. 51.

ülkesinde değil dünyanın her yerinde birden tüketildiği yeni sanayiler"[2] gelişti ve genişledi. Daha önce yerli imal ürünlerin karşıladığı ihtiyaçlar karşılanamaz, ve ancak "*en uzak ülke ve iklimlerin ürünleriyle*" karşılanır hale gelindi. Kendine yeterliğin yerini bağımlılık ilişkileri aldı. "*Tüm üretim araçlarını hızla geliştirerek ve ulaşımı, iletişimi sonsuz kolaylaştırarak burjuvazi, en barbar ulusları da uygarlığa çek..*"meyi sürdürdü. Bu gelişme seyri içinde, serbest rekabetin yerini tekele bırakacağı ve ona tabi olacağı yeni bir gelişme evresine, kapitalizmin tekelci emperyalist aşamasına gelindi. Çok sayıdaki küçük sermayelerin az sayıdaki daha büyük sermaye haline gelmesi ya da küçüklerin büyükler tarafından pazardan silinmesi, gelişmenin kaçınılmazlıkları içindeydi.

Marx, kapitalist gelişmenin bu tarihsel eğilimi ve sürecini Kapital ciltlerinde etraflıca irdeleyerek, sadece uluslararası karakterini-uluslararasılaşmasını değil kendi yok oluşunun/yok edilişinin koşullarını nasıl doğurduğunu da ortaya koydu. Şöyle diyordu: "*Bu merkezileşme ya da birçok kapitalistin birkaç kapitalist tarafından mülksüzleştirilmesiyle birlikte, emek sürecinin git gide boyutları büyüyen kooperatif biçimi, bilimin tekniğe bilinçli uygulanışı, toprağın planlı bir biçimde işlenmesi, iş araçlarının ancak ortaklaşa kullanılabilir iş araçlarına dönüşmesi, bütün üretim araçlarının kombine ve toplumsal emeğin üretim araçları olarak kullanılmasıyla sağlanan ekonomikleşmesi, bütün insanların dünya pazarı ağının içine çekilmesi ve böylece kapitalist rejimin uluslararası niteliği de gelişmektedir.*"[3] Marx, kapitalist üretimin ve gelişmenin üç temel olgusundan birini "dünya pazarının yaratılması" olarak açıklıyordu.[4]

Bu gelişmenin daha 1890'lı yıllarda ulaştığı tekelleşme durumuna, Engels, kapitalizmin gelişme seyrini özetleyerek değinmişti.[5] "*Belirli bir ülkedeki sanayinin belirli bir dalındaki büyük üreticiler bir 'tröst'te, üretimi düzenlemeyi amaç edinen bir birlikte birleşir";* üretim tutarını ve satış fiyatlarını belirler, sonuçta da, aralarındaki

2 Aynı yerde.

3 Kapital, cilt 1, sf. 782.

4 Kapital Üçüncü Cilt, sf. 235.

5 Ütopik Sosyalizm, Bilimsel Sosyalizm, Evrensel Basım Yayın, sf. 74-75.

rekabetle birlikte *"sanayinin tümü tek bir dev anonim ortaklığa dönüşür; iç rekabet yerini bu tek ortaklığın iç tekeline bırakır"*dı. Ancak gelişmenin burada tıkanıp kalması düşünülemezdi. Dünya pazarına açılmak ve pazarı denetlemek, ele geçirmek tekellerin hedefi olmak durumunda idi. Lenin, burjuva liberal Hilferding'in eserinden önemli oranda yararlanarak kaleme aldığı "*Emperyalizm: Kapitalizmin En Yüksek, En Son Aşaması*" adlı broşüründe, tekelleşme olgusunu etraflıca ele alarak, kapitalist gelişmenin en son aşamasında, tekellerin "mutlak egemenlik sahibi" olduklarına dikkat çekti. O, emperyalizmi, "*tekeller ve mali sermayenin egemenliğinin oluştuğu, sermaye ihracının üstün bir önem kazandığı, dünyanın uluslararası tröstler arasında paylaşılmasının başladığı ve yeryüzündeki tüm alanların en büyük kapitalist ülkeler arasında bölüşülmesinin tamamlandığı bir gelişme aşamasına ulaşmış kapitalizm*" olduğunu söylerken, bunun, dünyanın bu emperyalist güçler ve uluslararası büyük tekel grupları arasında yeniden paylaşılması kavgasının maddi zeminini oluşturduğuna da işaret ediyordu. Meta üretimi ve değişiminin "belirli bir gelişme aşamasında", büyük üretimin "belirli bir büyüme aşamasında", meta değişiminin bu hareketi ekonomik ilişkilerin ve sermayenin uluslararasılaşmasında öylesine büyük bir genişlemeye ve ilerlemeye yol açmaktaydı ki, "serbest rekabet yerini tekele bırakmaya" başlamak zorunda kalıyordu. Önce Marx ve Engels, sonra Lenin, bu gelişmeyi, ekonomideki "*eski yalıtılmışlığın ve içe kapanmışlığın*" sona ermesi, ve kapitalizmin, "dünyanın bütün ülkelerini bir tek ekonomik bütün içinde birleştirmesi" olarak, tarihsel ilerlemenin yeni ve yerini sosyalizme bırakmak zorunda olan bir uğrağı saymışlardı. Kapitalizmin bir dünya pazarını yaratması; sermaye ve meta ihracının uluslararasılaşması; büyük tekel birliklerinin oluşması ve bunların sömürgelerde, bağımlı ülkelerde ve diğer dış ülkelerdeki faaliyetleriyle nüfuz alanlarını genişletmeleriyle birlikte, bu ülkelerin kapitalist pazara dahil olmalarında etken olmaları, Lenin'in deyişiyle, "*sermaye ve üretimde görülen evrensel yoğunlaşmanın yeni bir safhası*"na denk gelmekteydi ve bir "süper tekel durumu"na da işaret ediyordu. Büyük tekel grupları ve tekelci işletmelerin küçük işletmeleri yutmak-

la kalmadıklarına işaret eden Lenin'in dikkat çektiği diğer bir yeni ve büyük değişiklik, bankaların mali sermaye sisteminde tuttukları yer ya da onların elde ettikleri güçtü. "*Büyük işletmeler, özellikle de bankalar*" diyordu Lenin, "*küçükleri yalnızca yutmakla kalmazlar; onların sermayelerine 'katılarak', hisse senetlerini satın alarak ya da değiştirerek, kredi sisteminden yararlanarak, onları kendilerine 'bağlarlar', teknik deyimiyle söylersek 'kendi konsorsiyumları'na sokarlar, yedeklerine alırlar.*"[6]

Bu tekelci aşama ve "süper tekel" durumu, sermaye ve meta ihracı yoluyla tekelci kapitalist gelişmenin, dünyanın tüm ülkelerinin bir zincirin halkaları gibi birbiriyle ilişkilenmelerine, bir dünya kapitalist ekonomisi içinde birleşmelerine yol açar. Bilim ve teknikteki gelişme, iletişim ve ulaşım araçlarındaki muazzam ilerleme, üretimin uluslararası örgütlenmesinin daha ileri bir düzeyini olanaklı kılar. Büyük uluslararası tekeller kendilerine bağlı alt şirketler kurarak, ana şirketin belirlediği koşullarda üretim yapan küçük şirketler ve işletmeler aracıyla maliyeti düşürüp kârlarını artırma ve pazarları denetleme olanağını bulmuş olurlar. Sermayenin sömürü ve egemenlik olanağı çünkü, egemenlik altına alınan nüfusun genişlemesiyle genişler. Bağlı şirketlerin kurulduğu alan ve ülkelerin seçimi ise, pazar doygunluğu, sürüm kolaylığı, iletişim ve ulaştırma olanağı ve düzeyi, ücret ve yan giderlerinin düşüklüğü, vergi ve diğer kolaylıklar gözetilerek yapılır.

İktisadi gelişmenin yakın zamana dair belirli bir kesitinin bu çok özet "tarihi", kapitalist uluslararasılaşmanın yeni bir olgu olmadığını ortaya koyuyor. Günümüz kapitalizmini nitelik değiştirmiş bir "küresel kapitalizm" olarak gösteren teori ve tezlerin bu "tarih" ile kurdukları ilişki, bu bakımdan yapay, spekülatif ve dayanakları yönünden çürüktür.

Bu spekülatif-varsayımsal teorilerin dayanaksızlığı dolaysız biçimde, kapitalizmin kendi olgularına dayanılarak gösterilebilir. Bunun için dünyanın son yirmi-otuz yıllık değişiminin ve kapitalist gelişmenin bu sürede aldığı yolun serimlenmesi güvenilir bir yöntem ve yol olacaktır. Burada bu serimleme yapılmaya çalışılacak.

6 Emperyalizm, Sol Yayınları, s. 36.

B- 2000'li yıllarda dünya ekonomisinin aktüel genel durumu

BM Genel Sekreteri Ban Ki-mun, 2012'in sonuna doğru yaptığı bir açıklamada, ekonomik büyüme için yeni bir modele ihtiyaç duyulduğunu belirterek. "*Bu model sosyal olarak herkesi kapsamalı, herkese istihdam sağlamalı, mali sektörün de daha fazla hesap verebilir olmasını sağlamalı*" diyordu. Ban Ki-mun, "*İnsan sermayesi ve doğal sermayenin, mali sermaye kadar önemli olduğunu anlamanın zamanı geldi. Gerçeklerle yüzleşelim; eski model yıkıldı, dinamik büyüme için yeni bir model yaratmamız gerek. Bu model istikrarlı ekonomiler, iyi istihdam ve herkese fırsat eşitliği temelinde olmalı*" diye devam ediyor, ve "*Önümüzdeki 10 yıllık dönemde tüm dünyada 400 milyondan fazla yeni işe ihtiyacımız olacak. Bu yüzden politika yapıcılar, istihdam yaratma konusunda ciddi olmalı*" çağrısı yapıyordu.[7]

Dünya Bankası'nın eski yöneticilerinden ve Columbia Üniversitesi ekonomi profesörlerinden J. Stiglitz de, Ban Ki-mun ile hemen hemen aynı döneme denk gelen günlerde, kriz tartışmalarından hareketle ve kuşkusuz kapitalizmin "geleceği" kaygısıyla, "küresel ekonomi"nin içinde bulunduğu durumun kötüye gidişe işaret ettiğini belirterek, "*Dünyada 200 milyon işçi işini kaybetti. ABD'de daha önce yüzde 4,2 oranında olan işsizlik, çok arttı. Avrupa'da işsizlik oranı yüzde 10'un üzerinde. Daha da kötüsü bazı ülkelerde gençlerin yüzde 50'si ya da fazlası işsiz*" uyarısında bulundu. Stiglitz, "kemer sıkma politikaları"nın çözüm olamayacağını belirterek, talep yetersizliğine işaret ediyordu.

Ki-mun ile Stiglitz'in açıklamalarına çok sayıdaki emperyalist yöneticinin, maliye bakanlarının, tekel şeflerinin, kimisi birbirine meydan okuyan ve dünyadaki durumun "artık eskisi gibi bir ilişkiler

7 Ban Ki-mun ile aynı toplantıda konuşan AB Komisyonu Başkanı Jose Manuel Barosso, AB'nin "doğru yolda ilerlediğini" ileri sürerek, "Güçlü bir ekonomik toparlanma ve sürdürülebilir büyümenin temellerini oturtmada iyi ilerleme sağlıyoruz… Ekonomik büyüme istiyoruz ama bu büyümenin, sürdürülebilir olmayan borca dayalı olmasını istemiyoruz" diye, açıklayarak, korumacılığa karşı çıktıklarını söylüyordu.

sistemi"yle sürdürülemezliğine vurguyla, rekabetin keskin kurallarına işaret eden açıklamalarını eklemek mümkün. Bununla birlikte, sorunun özü ve burada üzerinde durulacak olanlar açısından bu bir ihtiyaç oluşturmuyor. Burada ama, söylenmeden geçilemeyecek olanlar yine de var: Ki-mun'un dile getirdikleri, kapitalizme dair burjuva görüşün "iyi niyet" sosuyla tadlandırılmak istenmesinden ibaret değil. Her bir sözcüğüyle sadece dayanaksız değil, aynı zamanda çarpıtma ifadesi. Kapitalist üretim sisteminde, önceliklerin, herkesi "sosyal kapsama" almak; herkese istihdam sağlamak olmadığını kanıtlamak ne zor, ne de bir tartışmayı gereksinecek kadar bulanıktır. Kapitalizm, özellikle de teknik ve bilimsel gelişmelerin üretimde kullanılmasıyla birlikte, nüfusun bir bölümünü yedek işgücü ordusu olarak üretim dışına atmaya, neredeyse mahkûmdur. Daha fazla kâr, daha az işçi ile, daha az maliyetle, daha çok üretimi gerektirir. Bu maddi gerçeklik, varsa eğer kapitalist iyi niyetle bağdaşmazdır. "Herkese fırsat eşitliği" söylemi de bir çarpıtmadan ibarettir ve kapitalizmin azınlığın azınlığı bir sınıfın, işçi sınıfı ve diğer emekçi kesimler üzerindeki sömürücü hâkim konumunu gizlemeye yöneliktir. Buna rağmen, burada bizi ilgilendiren ya da bizim ilgilendiğimiz, yukarıdaki çarpıtmaların etraflıca irdelenmesi, ya da sadece son dünya krizinin irdelenmesi olmayıp, esas olarak dünya kapitalizminin son yirmi-otuz yıllık gelişme seyrinin ortaya çıkardığı bazı temel olguları veri alarak gelişmenin yönünü görmeye/işaret etmeye çalışmaktır.

2000'ler kapitalizminin belirgin bir özelliği, sermayenin ve üretimin daha fazla uluslararasılaşması, kaynakların denetimi, üretim ve dağıtımda uluslararası 'süper tekel'lerin rolünün daha da artmış olmasıdır. 2012 Nisan ayında IMF tarafından yayınlanan "Dünya Ekonomik Görünümü Raporu", Ki-mun'un kaygıları ve Stiglitz'in tespitlerini doğrulayan aktüel belgelerden biri olarak okunabilir. Bu raporun 'önemi', dünya kapitalizmi dendiğinde hemen akla gelebilecek olan başlıca emperyalist ülkelerdeki ekonomik durumun istikrarsızlığı ve sorunlu oluşunu ortaya koyması; uluslararası tekellerin ve emperyalist devletlerin, pazarların denetimi ve daha fazla kâr için

kıyasıya bir rekabet içinde olduklarını teyit etmesidir. Rapor, ABD ile Çin ekonomisi arasındaki kıyaslama üzerinden Çin'in gösterdiği gelişmeye ise özel olarak işaret ediyor.

Günümüzde, ABD, AB bölgesi, Japonya, Çin, Kanada ve Rusya gibi ülkelerin ekonomik durumuyla birlikte, Hindistan, Brezilya, Meksika, Türkiye, İran gibi ülkelerin durumu, dünya kapitalizminin "nereye doğru yol aldığı?" sorusuna yanıt oluşturacak kadar belirleyici hale gelmiştir. Bu ülkelerin dünya toplam üretimi, ticareti (ihracat-ithalat), sermaye yatırımı, dış sermaye ihracı içinde tuttukları yerin oransal büyüklüğü, bazı genel çıkarımları mümkün kılmaktadır. Bu ise, dünya kapitalizminin aktüel durumuna daha yakından bakmayı gerektiriyor.

B- I- 2000'ler kapitalizmi 'nereye gidiyor' ya da ne durumda?

Tekellerin ve mali sermayenin, sermaye sahipliğini sanayideki uygulanışından, para sermayeyi sınai sermayeden; yalnızca para sermayeden elde ettiği gelirle (rant) yaşayan rantiyeciyi sanayiciden ve sermayenin yönetimiyle ilgili herkesten ayırma özelliğini, Lenin, "kapitalizmin genel bir özelliği" olarak belirtmiş, ve, mali sermaye egemenliğinin bu ayırmayı ileri düzeyde gerçekleştirdiğine işaret etmişti. Emperyalizm koşulları, kapitalizmin bu özelliğinin, mali bakımdan güçlü az sayıdaki devletin diğer, daha zayıf ve mali-ekonomik bakımdan güçsüz ülkeler üzerindeki, ve mali-ekonomik bakımdan güçlü tekellerin tüm ekonomi üzerindeki denetiminin sağlandığı koşullardır. Emperyalist ülkeler bu gücü, uluslararası pazardaki payları, bilimsel-teknik gelişmeleri ve üretim tekniklerini uygulama olanakları, hammadde kaynakları üzerindeki denetimleri ile birlikte, diğer ülkelerin halklarının mali, ekonomik ve siyasi yönden baskı altına alınması için kullanırlar. Bugün G-20 olarak adlandırılan yirmi en gelmiş ve güçlü ülke; onlar içinde de G-8 olarak ifade edilen ilk sekizi, uluslararası ilişkilerde en etkin durumda olup, bunların ilk yedisi dünya pazarlarının neredeyse dörtte üçünü denetimlerinde tutuyor(lar). 2000 yılı borsa değerleri üzerinden dünya mali sermayesinin %48.7

gibi, neredeyse yarısına yakınının ABD'nin elinde bulunması, mali gücün merkezileşmesini göstermesi yönünden çarpıcı bir örnek oluşturuyor. Aynı yıl bazında, Japonya dünya mali sermayesinin %10,3; İngiltere %8.4; Fransa %4.7; ve Almanya %4.1'e sahiplerdi.

Çin-Hindistan gibi, yüz yıl öncesinin köylü toplumlarının kapitalist gelişme sonucu çözülerek yüz milyonlarca emekçinin üretim araçlarından kopuşuna ve ucuz işgücü haline gelmesine bağlı olarak, bu ülkelerin pazarı, dünya kapitalizmi için yeni olanaklar yaratmış; buna eski sosyalizm ülkelerinin kapitalist yeniden biçimlenmesi eklenerek, pazarların görece genişlemesine yol açmıştır. Ancak, kapitalizm buna rağmen ve tarihsel olarak olanaklarını giderek görülür şekilde tüketmektedir. Rekabetin kızışmasının, topraklar ve hammadde kaynaklarının denetimi için en ileri ve büyük emperyalist ülkelerin 'konumlarını güçlendirme' ihtiyacı duymalarında bu gelişmelerin dolaysız olarak etkisi bulunuyor.[8] Kapitalist uluslararasılaşma, aynı pazara üretim yapan çok sayıdaki işletmenin ürünlerinin pazarın sınırlı olması nedeniyle yol açtığı aşırı üretim sonucu herhangi sektörde baş gösteren sorunların (durgunluk, kriz vb) ekonominin diğer hemen tüm alanlarını da etkileme olanağını genişletmiş; kapitaliz-

8 IMF'nin Dünya Ekonomik Görünümü raporuna göre, uzun yılların ardından 2009 yılında % 0,6'lık küçülme gösteren dünya ekonomisi, 2010'da, kriz sonrası toparlanma ve canlanmaya bağlı olarak toplamda ve yılın ilk yarısı verileriyle %5,0'lık bir büyüme gösterdi. Büyüme oranı, gelişmiş ülke ekonomilerinde %3,0 oranında, gelişmekte olan ülke ekonomilerinde ise %7,1 olarak gerçekleşti. Gelişmekte olan ülke ekonomileri 2010'un ilk yarısında % 8,0 oranında büyüme gösterdiler. Çin, 2010 yılında da %10,3 büyürken, Japonya ekonomisi %4,3 oranında büyüdü. Böylelikle iki büyük Asya ülkesi, her iki ülke grubunda diğer sayılı emperyalist ülkeler arasında en fazla büyüyen ülkeler oldular. 2009 yılında küresel ekonomik kriz sebebiyle %6,3 oranında küçülen Japon ekonomisi 2010 yılında %4,3 oranında büyüme göstermiş ancak dokuz aylık kesintisiz büyüme evresinin ardından son çeyrekte düşük oranda da olsa bir küçülme söz konusu olmuştur. Japonya'nın 2010 yılı ödemeler dengesi 166 milyar Dolar fazla verdi. 2010'da Latin Amerika ülkelerinde yaklaşık %6,0 civarında büyüme gerçekleşirken; %7,5 ile Brezilya ve %5,2 ile Meksika bu büyümede önemli yer tuttular. Rusya ekonomisinin 2010 yılında %4,0; 2011 yılında %4,3 civarında büyümesi öngörülüyordu. 2010'da Yunanistan ekonomisi %4,0, İrlanda ekonomisi %0,3 ve İspanya ekonomisi %0,2 oranında küçüldü(ler).

min özellikle merkezi önemdeki herhangi ülkesindeki krizin, uluslararası etkide bulunması için koşulları daha uygun hale getirmiştir.[9]

Dünya kapitalizminin son on yıllardaki gelişim çizgisi, "klasik kapitalist ülkeler" olarak adlandırılan, ABD, Japonya, Almanya, İngiltere, Fransa, İtalya, Kanada, Hollanda, Belçika gibi emperyalist ülke ekonomilerinin dünya ekonomisinin neredeyse yarısına sahip olduklarına işaret ediyor. Az sayıdaki en gelişmiş emperyalist kapitalist ülkenin elinde çok büyük nakdi sermaye birikimi; büyük döviz rezervleri bulunuyor. Bu ülkelerin başka ve bağımlı ülkeler üzerindeki baskılarının arkasında her şeyden önce bu güçlü iktisadi durumları duruyor. En büyük ilk beş yüz tekelin önemlice bir kısmının; en büyük ilk yüz ve ilk on uluslararası tekelin çoğunun "menşei" ya da merkez ülkesi yine bu emperyalist ülkelerdir. Tekelci kapitalizm, dünya uluslarını ezen ve ezilen uluslar şeklinde bölerek, büyük emperyalist güçlerin bağımlı ülkeler üzerindeki baskısının rekabet ve pazar kavgalarına bağlı bir yoğunlaşmasını sağlamıştır. 2000'li yıllarda, ABD başta olmak üzere Batılı emperyalistlerin Asya-Afrika halklarına yönelik baskı, müdahale ve askerî işgal eylemleri daha

9 AB'de 2008 krizi nedeniyle Avrupa Finansal İstikrar Fonu oluşturularak, Uluslararası Para Fonu'nun (IMF) da desteğiyle 750 milyar Euro'luk mali destek fonu yaratıldı. Ancak, Yunanistan, Portekiz, İrlanda, İtalya ve İspanya'da kriz etkilerinin devam etmesi üzerine AB'nin Almanya-Fransa gibi merkez ülkelerinin birbirleriyle rekabeti daha çok kızışırken, bunların diğer ülkelere müdahalesi arttı. Bu ülkelerin içinde bulundukları durumdan yararlanılarak kaynaklarının denetimi ve ekonominin Almanya başta olmak üzere bölgenin en büyük güçlerince yağmalanmasını hedefleyen yaptırımlar birbiri ardına uygulamaya kondu. "Açılan kredi"lerin büyük bölümü borç ve faizlerine sayıldı. Krizle boğuşan ülkelerin bağımlılığı güçlendirildi. Bu ülkeleri ve maliyesini yönetmek üzere ve yükün işçi ve emekçilere bindirilmesini içeren ekonomi programları uygulamakla görevli teknokrat yönetimler oluşturuldu.
AB ve IMF tarafından hazırlanan "kurtarma paketleri"nin, Yunanistan ve İrlanda başta olmak üzere, kriz etkisindeki ülkelerin emekçilerinin gelirlerinde çok ciddi kısıntıları içeren "tasarruf paketleri" olması; yatırımların ve sosyal hakların kısıtlanmasına, ücret ve maaş gelirlerinin düşürülmesine neden oldu. Bazı gıda ve tütün ürünleri fiyatlarına ek vergiler kondu; katma değer vergisi yükseltildi. Yunanistan ve İrlanda'nın ardından Portekiz ve İspanya'da da kurtarma paketleri oluşturulup sermayeye kaynak aktarılırken, kamusal alana ve çalışan kesime yönelik kısıtlamalar yürürlüğe kondu.

fazla arttı. Afganistan ve Irak'ın işgal edilmesi, Libya'nın vurulması, Suriye yönetiminin dış müdahale ve saldırılarla düşürülmek istenmesi, Afrika'ya yönelik girişimler, Latin halklarının anti-emperyalist uyanışının ezilmeye çalışılması bu politikanın yansımalarıdır. Diğer yandan BRİC ülkelerini oluşturan Çin, Hindistan, Rusya, Brezilya gibi ülkelerle Güney Kore, Endonezya, Türkiye, Malezya, Tayland, Mısır'ın dünya ekonomisi içindeki büyüklükleri giderek artmakta; bu ülkelerin üretimi; meta ve sermaye hareketi büyümektedir. Bu gelişme, pazarlar üzerine kapitalist-emperyalist kavganın şiddetini artırıp rekabeti kızıştırıyor ve keskinleştiriyor.

Büyük uluslararası tekeller ve emperyalist büyük güçler, dünya pazarları üzerine kıyasıya rekabeti sürdürmekte; birbirlerinin iç pazarına 'hamle yapmak'ta, birbirlerini 'anavatanları'nda ve dış pazarlarda sınırlamak için doğrudan ve dolaylı sermaye hareketlerini yoğunlaştırmaktadırlar. Uluslararası tekellerin pazarları ele geçirme ve denetleme kavgasında, azami kâr sağlamak için en uygun koşulların var olduğu alanlara ve ülkelere yöneliş esastır ve emperyalist devletler ile büyük tekellerin sermaye ihracında, altyapının, ulaşım ve taşımacılığın, iletişim ve pazarların belirli bir gelişme düzeyinde oluşu, ihraç olunacak ülke ve alan 'seçimi'nde rol oynamaktadır. ABD ve Alman tekellerinin Çin ve Hint pazarına "dalış yapmaları"nın önemli nedenlerinden biri de, bu ülkelerdeki nüfus yoğunluğu ve ucuz işgücüdür. Çinli emekçilerin saati yirmi beş sente çalıştırıldıklarına dair aktüel argümanlar söylentiden ibaret değildir.

Sahip olduğu petrol rezervleri ve üretimiyle Ortadoğu emperyalist müdahalelerin en önemli merkezlerinden biri olmaya devam ediyor. Zengin kaynaklara sahip Afrika kıtası ülkeleri emperyalist 'dalaş'ın alanı olmaya devam ediyor. ABD ve Fransa başta olmak üzere AB'nin büyük güçleri, Çin sermayesinin ataklarına karşı hareketi sürdürüyorlar. Mali'ye askerî müdahale, Sudan'ı baskı altına alma bu kapsamda gündeme geldi. Çin'in bölgede artan nüfusuna "karşılık verme" kararları açıkça ilan edildi. ABD bölgede AFRİCOM adı altında örgütlenmeye girişti. Büyük güçler arası rekabet ve pazar kavgasının giderek sertleşmesine bağlı olarak Çin'in ve ABD'nin, karşılıklı atak-

ları son birkaç yıl içinde daha da artmıştır. Çin Merkez Bankası, 16 Nisan 2012'de yuanın tam konvertibilite kazanmasına ve döviz ticaretini daha serbest hale getirmesine yönelik hamlelerden biri olarak Yuanın Dolar karşısındaki işlem bandını günlük yüzde 0,5'ten yüzde 1'e yükseltti. Yuanın işlem bandı Mayıs 2007'den 2010'lu yıllara kadar % 0,5 civarında olmaya devam etti.

İran'dan en çok petrol ithal eden ülke konumunda olan ve 2010 yılı petrol alımı 30 milyar Doları bulan Çin ile İran arasında, ithal petrolün bir kısmı için yuan cinsinden ödeme yapılması ve aynı şekilde İran'ın Çin'den ithal ettiği ürünler ve petrol çıkarma hizmetleri karşılığından yuan cinsinden ödeme yapılması konusunda anlaşmaya varıldı.

Petrol ithalatının dörtte birini Angola, Cezayir, Çad ve Sudan kanalıyla Afrika'dan karşılayan Çin, Afrika ülkelerine 10 milyar Dolar doğrudan yatırım yaptı. Kıta ülkeleri, yeryüzündeki altının yüzde 40'ına, platinyum ve kromun da yüzde 80'ine sahiptir ve Çin'in Afrika ile ticareti 2000 yılında 10.6 milyar Dolar iken 2008 yılında 100 milyar Dolara, 2010'da 120 milyar Dolara ve 2012'de 200 milyar Dolara yükseldi. 2012'de ABD'nin Afrika ülkeleriyle ticaret hacmi 100 milyar Dolar civarında idi. Bu, ABD ve Çin arasındaki yayılma alanları kapışmasının yeni bir sahasının oluşması anlamını taşıyor. Çin Devlet Başkanı Xi Jinping'in, Afrika ziyareti sırasında sarfettiği şu sözler bu dalaşmanın açık ifadesiydi: "*Değişen bir çağa şahit oluyoruz ve değişen bir dünya ile karşı karşıyayız. Bu dünyada kalkınma, işbirliği ve kazan kazan formülü zamanın trendine dönüştü. Eski sömürge sistemi çökmüştür. Soğuk Savaş döneminin grupları arasındaki uyuşmazlıklar artık yok. Dünya tek bir ülke ya da blok tarafından yönetilemez.*"

B- II- Başlıca kapitalist (emperyalist) ülkelerin dünya ekonomisindeki yeri

Sermayenin belirli az sayıdaki ülkenin elinde daha çok birikmesi ve merkezileşmesinin göstergelerinden biri, dünya toplam üretimin-

de ülkelerin tuttukları yer ya da üretim paylarıdır. Son kırk-elli yılın, özellikle de son yirmi-otuz yılın verileri, dünya toplam üretiminin yarısına yakınının birkaç büyük emperyalist ülkenin elinde olduğunu gösteriyor. Bu, onların dünya halkları üzerinde kurdukları baskının da dayanağını oluşturuyor.

İkinci Dünya Savaşı sonrasında daha açık şekilde belirginleşen ABD'nin, dünya kapitalist sistemi içindeki hâkim konumu ve rolü, günümüzde de 'ilk sıra'da olmaya devam ediyor. 1950'de dünya ekonomisinin en güçlü ülkesi olup, dünya üretiminin %27.3'ünü gerçekleştiren ABD, IMF'nin, satın alma gücü paritesine göre GSMH verilerini esas alarak yaptığı değerlendirmeye göre, 1980'de, dünya GSMH'nın dörtte birini elinde tutuyordu. Bu oran, 1990'da %24.7'ye; 2000'de %23.6'ya, ve 2005'te %20.6'ya; 2010'da %19.7'ye gerilemiştir ve 2016'da %17.7 olması beklenmektedir. Japonya'nın 1980'deki %9,17'lik payı 2015'de % 5,15'e gerileyecektir. Almanya'nın payı %6,68'den % 3,42'ye, İngiltere'nin payı % 4,29'dan % 2,74'e, Fransa'nın payı %4,72'den% 2,62'ye, İtalya'nın %4,47'den %2,08'e ve Belçika'nın % 0,85'den %0,47'ye düşecektir. Buna karşın, Çin'in aynı kriterlere göre hesaplanan payı 1980'de % 2,19'dan 1990'da %3.9'a; 2000'de %7.1'e; 2005'te %9.5'e ve 2010'da % 13.6'ya çıkmıştır. Çin'in dünya GSMH'sındaki payının 2015'te % 16,96'ya; 2016'da 18'e çıkması bekleniyor.

2000 yılı dünya toplam millî geliri cari olarak 31 trilyon 316 milyar Dolar, satın alma gücü paritesiyle 44 trilyon 459 milyar Dolar idi. ABD, cari millî gelirin neredeyse 3'te 1'ini (yüzde 30,7), satın alma gücü paritesiyle de 5'te 1'inden fazlasını (yüzde 21,6) üretiyordu. Cari millî gelirde ABD'yi yüzde 14,4 ile Japonya, yüzde 6,6 ile Almanya izliyor; satın alma gücünde ise ABD'yi yüzde 11,1 ile Çin, yüzde 7,7 ile Japonya takip ediyordu. Cari millî gelirde yüzde 30,7 ile ABD, yüzde 14,4 ile Japonya ilk iki sırada bulunuyorlardı.

2000 yılı itibariyle G-7'lerin (ABD, Japonya, Almanya, Büyük Britanya, İtalya, Fransa ve Kanada) güdümünde 30 sanayi ülkesinin oluşturduğu OECD, dünya ekonomisinin yaklaşık %60'ını ve dünya

ihracatının %75'ini elinde tutuyordu. Bu ülkeler, OECD bünyesindeki toplam sanayi üretiminin %74,2'sine sahiptiler ve Euro Bölgesi'nin eski on beş üyesi, 2000 yılı OECD sanayi üretiminin %35.3'ünü elinde tutuyorlardı.

ABD, Euro Bölgesi ülkeleri, Japonya, İngiltere, Kanada başta olmak üzere yaklaşık 20 gelişmiş ülkeden oluşan "Gelişmiş ülkeler grubu"nun 2002 yılı itibarıyla, Dünya Gayrisafi Hasılası içindeki payı %55,7, barındırdıkları nüfusun toplam dünya nüfusu içindeki oranı ise %15,4 idi. 2002 yılı dünya nüfusunun %4,7'sini oluşturan ABD, dünya toplam Gayrisafi Hasılasının %21,1'ini elinde tutuyordu. Euro Bölgesi ülkeleri DGSH'nın %15,7'sini, nüfusun %5'ini; Japonya, hasılanın %7,1'ini, nüfusun %2,1'ini; İngiltere hasılanın %3,1'ini, nüfusun %0,5'ini teşkil ediyordu. Diğer gelişmiş ekonomiler ise toplam hasılanın %11,6'sını ve nüfusun %3,9'unu oluşturuyordu. Dünya nüfusunun %11,5'ini oluşturan ABD, Almanya, Fransa, İtalya, Japonya, İngiltere, Kanada'nın, DGSH içindeki payları %44 civarında idi.

Buna karşın, dünya nüfusunun %78,2'sini oluşturan "gelişmekte olan ülkeler" grubundaki 125 ülkenin DGSH'sı içindeki payı 2002 yılında %38,1 civarındaydı. Bu ikinci grup içindeki 51 Afrika ülkesinin (nüfustaki payı %12,5) toplam hasıla içindeki payı %3,2; 48 ülkeden oluşan Alt-Sahra ülkeleri, dünya nüfusunun %11,3'ünü oluşturmalarına rağmen, dünya gayrisafi hasılası içindeki payları ancak %2,5 kadardı. Bu ülkelerin nüfusunun çok büyük kesimi açlık sınırı altına yaşamaktaydı.

Emperyalist ülkeler **toplam dünya mal ve hizmet ihracatı**nın %74,8'ini ellerinde tutuyorlardı. ABD, ihracatın %12,4'ünü; Euro Bölgesi %31,2'sini; Japonya %5,8'ini; İngiltere 5.1'ini; diğer gelişmiş ekonomiler ise %29,5'ini paylaşmaktaydılar. G-7 olarak bilinen gelişmiş ülkelerin dünya mal ve hizmet ihracatındaki payı %45,4; AB'nin 15 üyesinin payı %38,8; gelişmekte olan ülkelerin dünya mal ve hizmet ihracatındaki payı %20,3 idi. Eski SSCB ve Doğu Avrupa ülkelerinin içinde yer aldığı 28 "geçiş

ekonomisi"nin DGSH'sı içindeki payı %6,3, nüfustaki payı %6,4; dünya mal ve hizmet ihracatındaki payları ise %4,8 olarak tespit edilmişti. Dünya ekonomisinin 2002 yılı itibarıyla 'genel manzarası' şöyleydi: gelişmiş ileri ülkeler olarak adlandırılan emperyalist kapitalist ülkeler ile onların baskısı altında bulunan diğerleri arasındaki gelir uçurumu ikincilerin aleyhine olarak açılmaya devam ediyordu. İkinci grup içindeki ve dünya nüfusunun yaklaşık %85'ini oluşturan ülkeler, DGSH'sının yaklaşık %44'üne sahip oldukları halde; dünya nüfusunun yaklaşık %15'ini barındıran gelişmiş ekonomilerin, DGSH'daki payları %56 gibi yüksek bir orandaydı. Dünya mal ve hizmet ihracatının %75'i gelişmiş ekonomiler eliyle yapılırken, gelişmekte olan ülkelerin dünya ihracatı içindeki payı %25 civarında idi. G-7 grubu ülkelerin dünya gayrisafi hasılası içindeki payları %44, nüfusları %11,5 oranında idi ve gelişmiş ülkelerin toplam mal ve hizmet ihracatının %60'ını gerçekleştiriyorlardı. Dünya nüfusunun %89,5 gibi çok büyük bir kesimi DGSH'sının ancak %56'sına sahipti. Euro Bölgesi ülkeleri, dünya mal ve hizmet ihracatının %31,2'sini elinde tutuyorlardı.

Aynı yıl bazında, Asya'nın gelişmekte olan 25 ülkesinin DGSH'sı içindeki payı %22,9, nüfustaki payı 52,3; Orta ve Latin Amerika'nın 33 ülkesinin DGSH'sı içindeki payı 7,9, nüfustaki payı ise %8,4; dünya ihracatındaki payı %4,5 idi. Rusya'nın dünya nüfusu içindeki payı %23, DGSH içindeki payı ise %2,7'dir. Dünya nüfusunun %20,7'si ile DGSH'sının %12,7'sini oluşturan Çin, Asya bölgesinin en avantajlı; dünya nüfusunun %17'sini oluşturup DGSH içinde %4,8 paya sahip olan Hindistan ise en dezavantajlı Asya ekonomisi durumundadırlar. Çin'in, dünya mal ve hizmet ihracatındaki payı %4,6; Hindistan'ın payı ise %0,9'dur. Toplam 1.2 trilyon Dolarlık ihracatla Almanya'yı geride bırakarak dünya lideri olan Çin, 2009'da 196 milyar Dolarlık dış ticaret fazlası verdi. Almanya ise 2009'da 1.17 trilyon Dolar (816 milyar Euro) ihracat yaptığını açıklamıştı.

Bazı seçilmiş ülkelerin dünya Gayrisafi Hasılası'ndaki payları (%)

ÜLKE	1985	1990	1995	2000	2005	2010
ABD		%24.7		%23.6	%20.6	%19.7
Çin	2.89	3.55	5.68	7.18	9.46	12.72
Japonya	8.49	9.01	8.73	7.66	6.89	6.04
Almanya	5.64	5.61	5.61	5.16	4.47	3.95
Fransa	4.06	4.01	3.81	3.66	3.32	2.92
İngiltere	3.79	3.75	3.65	3.61	3.43	3.03
İtalya	3.87	33.79	3.62	3.31	2.90	2.46
İspanya	2.04	2.15	2.09	2.14	2.10	1.90
Hindistan	2.47	2.81	3.22	3.63	4.19	5.09
Rusya	-	-	2.95	2.67	3.02	3.35
G. Kore	0.96	-	1.68	-	1.83	1.85
Endonezya	0.94	-	-	-	-	1.36
Türkiye	1.02	1.13	1.19	1.22	1.33	1.33

Kaynak: http//www.genelis.org.tr. *2010 için IMF verilerine göre beklenen.

Uluslararası Para Fonu'nun (IMF), "2010 Dünya Ekonomik Görünümü Raporu"na göre, ABD 15.2 trilyon Dolar; Çin 6.72; Japonya 5.7 trilyon Dolar ve Almanya 3.4 trilyon Dolar büyüklükleriyle dünya üretiminde başı çekiyorlar. Cari millî gelir baz alınarak yapılan hesaplamada Çin, Japonya'yı geride bırakarak, ikinci büyük ekonomi sırasına yükselmiştir. Enflasyon etkisi hesaba katılmadan, üretilen mal ve hizmetlerin güncel değeri üzerinden yapılan cari fiyatlarla GSMH hesabına göre; ABD'nin 2016'daki toplam üretimi 18.8 trilyon Dolara; Çin'in ise 11.2 trilyon Dolara yükselecek; ABD yakın gelecekte de ilk sırada yer almaya devam edecektir. Amerikan tekellerinin 500 uluslararası en büyük tekel içindeki payı %38 civarındadır. 7 büyük kapitalist-emperyalist ülke (G-7/Grup 7) (ABD, Japonya, Almanya, İngiltere, Fransa, İtalya, Kanada) 1980 yılında dünya ekonomisinin yüzde 56,3'ünü, 1992'de %51,4'ü ve 2010'da %40,1'ini

oluşturuyorlar. 2015'te ise, bu oranın %36'ya düşmesi bekleniyor.[10] Buna karşın, Brezilya, Rusya, Hindistan ve Çin'den oluşan BRİÇ ülkelerinin 1992'de dünya ekonomisindeki payı %14,53 iken, 2011'de %24,48'e, 2015 yılında ise % 29,08'e yükselecektir.[11] 2011 yılı toplam dünya üretimi 74 trilyon Dolar olup bunun %21'ini Çin, Rusya, Brezilya, Endonezya, Meksika, Türkiye gibi ülkeler üretmişlerdir. IMF raporu, Türkiye'nin dünya ekonomisindeki payını %1.0 ile %1.2 arasında tespit ediyor.

10 IMF, kısa dönemli göstergelerden hareketle, %3,3 olan 2012 yılı toplam dünya üretimi büyüme tahminini yüzde 3,5'e yükselttikten sonra, 2013 yılında bunun %4'e çıkabileceğini açıkladı. Söz konusu rapora göre, halen dünyanın en büyük ekonomisini oluşturan ABD ekonomisi Nisan 2012'de %2,1 ve 2013'te %2,4 oranında (tahmin) büyüyecekti. ABD Merkez Bankası (FED) ise, Amerikan ekonomisinin 2012'de %2,4-2,9 arasında büyüyebileceğini belirtmekteydi. Rapora göre, "küresel ekonomik görünüm", iyileşme belirtilerine rağmen risklerle karşı karşıya bulunduğuna işaret ediyordu. ABD dış ticaret "dengesi"ndeki dengesizlik artmış, cari açık giderek büyümektedir. Mart 2012 itibarıyla mal ve hizmet ihracatı 186,8 milyar Dolara çıkarken, ithalat 12,3 milyar Dolarlık artışla 238,6 milyar Dolara yükselmiş; cari açık 51,8 milyar Dolara çıkmıştır. 2012 yılı Şubat ayında Euro Bölgesi ithalat ve ihracat rakamları sırasıyla 147,2 milyar ve 150 milyar Euro olarak gerçekleşirken, dış ticaret 2,8 milyar Euro fazla vermiştir.

Aynı raporda, Euro Bölgesi'ndeki daralma riskinin devam ettiği, "borç krizinin yayılması ve uluslararası piyasalarda petrol fiyatlarında yükselişin devam etmesi durumunda", ekonomik aktivite ve gelişmenin yavaşlayacağına da işaret ediliyor. Rapora göre, 2011 yılında yüzde 1,4 oranında büyüyen Euro Bölgesi ekonomisi, 2012'de %0,3 oranında daralacak, ancak 2013'te, %0,9 oranında büyüyecektir.

11 Çin'in, 2011 yılı Aralık ayı verileriyle ihracatı 160,9 milyar Dolar, ithalatı ise 149,3 milyar Dolar olurken, 2012 yılı Nisan ayı itibarıyla bu rakamlar ihracat için 163,2 milyar Dolar ve ithalat için 144,8 milyar Dolar olarak gerçekleşti. Dış ticaret hacmi 2011 yılında bir önceki yıla göre %20 artarak 3,6 trilyon Dolara yükselen Çin'in, 31 Aralık 2011 tarihi itibarıyla 3,18 trilyon Dolar döviz rezervi bulunuyordu. Çin'de GSMH 1990'dan bu yana yaklaşık altı kat artmıştır. Çin ekonomisi, 2000 yılında %11,5; 2001'de %12,7; 2003'te %16,7 büyüme göstermiş; büyüme oranları 2007-2008 krizi koşullarında da %9,2-%8.2 ve %8.8'lik oranlarla devam etmiştir.

İlk en büyük altı ekonominin 2010 ve 2011 yıllarına ait veriler – ve 2015 yılı için öngörülen rakamlar– üzerinden durumu, aşağıdaki tabloda gösterilmiştir.[12]

sıra	ülke	2010 (milyon $)	2011 (milyon $)	2015 tahmini (milyon $)
1	ABD	14.624.184	15.157.285	18.029.317
2	Çin	4.745.133	6.722.276	9.982.076
3	Japonya	5.390.897	5.683.292	6.517.481
4	Almanya	3.305.898	3.358.242	3.728.766
5	Fransa	2.555.439	2.590.788	2.945.204
6	İngiltere	2.258.565	2.395.483	2.885.407

Kaynak: IMF 2010 Dünya Ekonomik Görünümü Raporu.

Sınır ötesi birleşmelerde ise AB ülkeleri, toplamda, ABD'nin önünü geçmiştir. 2000 yılı itibarıyla %1.0 gibi küçük bir paya sahip hale gelen Rusya, toparlanmasıyla birlikte bu oranı %2 civarına çıkarmıştır.

B- III- Sermaye ihracı, doğrudan dış yatırımlar ve artan bağımlılık

Emperyalizmin bir özelliği de, geri, az gelişmiş ülkeler halklarının mali-ekonomik bağımlılık üzerinden sömürülmesidir. Bunun etkili yollarından biri sermaye ihracıdır. Doğrudan yatırımlar ya da borçlandırma ve kredi yoluyla; şirket birleşmeleri üzerinden ve özel teşvikler aracıyla. Doğrudan dış sermaye yatırımlarındaki artış ve ulaştığı düzey ile birlikte yatırım alanlarının genişlemiş olması, gelişmenin bir diğer yeni yönü olarak alınabilir. Sermaye ve meta ihracı yalnızca bir ülkede üretilen ürünlerin ülke ve gümrük duvarlarını aşarak dış pazarda alıcı avına çıkması ile sınırlı olmaktan çıkmış, çok çeşitli tavizlerin eşlik ettiği dış üretim ve yatırımlarla destekli olarak daha 'evrensel' ölçekli bir üretimin dolaysız ürünü

12 Ekonomik büyüklüklerine göre; ABD birinci sırada, Çin 2.; Hindistan 3.; Japonya 4.; Almanya 5.; Rusya 6.; Brezilya 7.; İngiltere 8.; Fransa 9.; Meksika 10.; İtalya 11.; G. Kore 12.; Kanada 13.; İspanya 14.; Endonezya 15.; Türkiye 16. sırada bulunuyor.

haline gelmiştir. Sermaye ihracında, gelişmiş emperyalist pazarlara yöneliş eğilimi güç kazanmıştır. Bunun bilinebilir en önemli nedeni, rakibi güçsüz düşürmek üzere onu anavatanında "düşürme"nin stratejik önemi ve işlevidir. Başlıca emperyalist-kapitalist ülkelerde büyük meblağlı para sermayenin birikmesi, gerçekte hiçbir iş yapmadan parasal spekülasyonlarla sağlanan rant asalaklaşma olanağını artırmış; bu ise rantiye tabakanın genişlemesine yol açmıştır. Sermaye ihracı, borçlandırma vb yöntemlerle sömürülen ülkelerden sağlanan rant, bu aristokrat-asalak tabakanın beslenerek halkın mücadelesinin karşısına geçirilmesi olanağını genişletmiştir. Sermaye ihracı, özellikle son otuz yıllık süre içinde devasa denilebilecek ölçekte artış göstermiştir.

1980-2000 arası dönemde, Ortadoğu ve Doğu Avrupa ülkelerine yapılan sermaye ihracında %268; Afrika bölgesine %300'ün üzerinde; Latin Amerika bölgesine sermaye ihracında %665 oranında artış olmuştur. Altyapı uygunluğu, iletişim-ulaşım kolaylığı ve rekabette büyük güçler arasındaki çatışmanın taşıdığı önem nedeniyle AB bölgesine, ABD'ye ve Japonya'ya ihracatta (bu ülkelerin birbirlerinin pazarına yönelik yatırım, birleşme, yutma vb işlemler) da artış görülmüş; son on yıl içinde ve yaklaşık değerler olarak, AB için %120, ABD için %130'lar civarında ve Japonya için %50 oranında artış gerçekleşmiştir. Çin pazarına sermaye ihracı son on-on beş yıllık süre içinde birkaç misli katlanarak artmıştır. 1998 itibarı ile 644 milyar Dolar'a ulaşan doğrudan yabancı sermaye yatırımları 1986-1990 yılları arasında ortalama %24,3; 1991-1995 döneminde ortalama %19,6; ve 1998 de %38,7'ye ulaşmıştır. ABD'ye 1998'de 193 milyar Dolar, İngiltere'ye 63 milyar Dolar dış yatırım yapılmıştır. 1998 de "gelişmekte olan ülkeler"e sermaye yatırımı ise 166 milyar Dolar civarındadır.

Almanya'nın 2000 yılı ülke dışı doğrudan yatırımları 572 milyar €'yu bulmuştu ve Alman şirketlerinin yurtdışı iştirakleri (31.722 adet) üzerinden gerçekleştirdiği satış tutarı 1 trilyon 253 milyar Euro idi. BASF'ın 2000 yılı yurtdışı satışları içinde, yurtdışı üretiminin payı %76'ya yükselmişti. Bayer'in ülke dışı üretimi de aynı süre içinde üçe katlanmıştı ve yurtdışı satışlarının % 80'i yurtdışı üretim tarafından karşılanıyor-

du. Siemens tekelinin dış üretim kapasitesi 1980'de %21.8 iken, 2000'de %64.3'e yükselmişti. Bu üretimin dış satımdaki payı ise, aynı süre içinde %54.1'den, %75.6'ya çıkmıştı. Tekelin yurtdışı yatırımları, tüm üretiminin %57.6'sını oluşturuyordu ve işgücünün %59.8'i yurtdışındaki şirketlerinde istihdam edilmişti. Alman otomotiv sektörünün en büyüklerinden Daimler Benz'in (sonradan ABD tekeliyle birleşerek Daimler Chrysler adını aldı) 2000 yılı üretiminin % 68.9'u yurtdışı kaynaklı idi. VW (Volkswagen) tekelinin yurtdışı satışları da 2000 itibarıyla tüm satışlarının %70'6'sını oluşturuyordu, vb. 2007 yılında dünya genelinde 1,9 trilyon Dolar dış yatırım yapıldı. BM'ye bağlı Ticaret ve Kalkınma için BM Konferansı'nın (UNCTAD) Ocak 2011 tahmini verilerine göre[13], 2010 yılında uluslararası doğrudan yatırımların dünyadaki toplamı 1 trilyon 122 milyar Dolar civarındadır. 2011 yılı için ise, 1,4 -1,6 trilyon Dolar arasında dış yatırım beklenmektedir. Yatırımların gelişmekte olan ülkelerde, bir önceki yıla göre yaklaşık %10 oranında artması; gelişmiş ülkelerde ise %7 oranında düşmesi öngörülüyordu. Uluslararası Finans Kuruluşu (IIF) tarafından Ocak 2011 tarihinde yayımlanan raporda ise, 2011 yılında gelişmekte olan ülkelere uluslararası doğrudan yatırımların 2010 yılına göre yaklaşık %12 oranında artacağı belirtilmektedir.

(UNCTAD) "2011 Yatırım Raporu"na göre, 329 milyar Dolarlık dış yatırım ile ABD, ilk sırada yer alıyor. 2009 yılında 78 milyar Dolar yatırım yapan Almanya, 2010 yılında yurtdışı yatırımlarını üçte bir artırarak 105 milyar Dolar'a çıkardı.[14] Fransa 2009'da 105 milyar Dolar ve 2010'da 84 milyar Dolar dış yatırım gerçekleştirdi. Dış ticarette, Çin'den sonra ikinci sırada yer alan Almanya, dış yatırımlarda, ABD'den sonra ikinci sırada bulunuyor.

Çin'in 1980'de yalnızca bir milyar Dolar olan yurdışına doğrudan sermaye yatırımları, 2001'de 402.4 milyar Dolara çıktı. UNCTAD'ın "Dünya Yatırım Beklentileri Anketi'ne (2010-2012)" göre[15], ankete

13 T.C. Hazine Müşteşarlığı, Yabancı Sermaye Genel Müdürlüğü 2011 yılı raporu.

14 Dışarıya yatırım yapan Alman tekellerinin başında ise, VW, Telekom ve Deutsche Post en ön sıralarda yer alıyor.

15 World Investment Prospects Survey 2010-2012, Eylül 2010, UNCTAD.

katılan uluslararası tekellerin %58'i, 2011 ve 2012 yılları için uluslararası doğrudan yatırımlarda artış bekliyor(lar). Anket sonuçları 2010-2012 yılları için, Çin, Hindistan, Brezilya, ABD ve Rusya'nın en çok doğrudan yatırım yapılacak ülkeler olacağına işaret ediyor. Kuruluşun kesinleşmiş doğrudan yatırım verilerini içeren Dünya Yatırım Raporu, toplam uluslararası doğrudan yatırım girişlerinin (2008 yılında %16, 2009 yılında %37 oranında düşüş gösterdiğini) 2011 yılında 1,3-1,5 trilyon Dolar arasında ve 2012 yılında 1,6-2 trilyon Dolar arasında gerçekleşeceği beklentisine işaret ediyor.

"Dünya Yatırım Raporu", 2009 yılında, *gelişmiş ülkelere* yapılan uluslararası doğrudan yatırımların bir önceki yıla göre %44'lük düşüşle 566 milyar Dolara, *gelişmekte olan ülkelere* yapılan yatırımların ise %24'lük düşüşle 478 milyar Dolara gerilediğini gösteriyor. En fazla uluslararası doğrudan yatırımın yapıldığı ülke, 129,9 milyar Dolar ile Amerika Birleşik Devletleri olmuştur. Çin 95 milyar Dolar, Fransa 59,6 milyar Dolar, Hong Kong 48,4 milyar Dolar ve İngiltere 45,7 milyar Dolar yatırım ile ABD'yi takip etmişlerdir. Türkiye ise, 7,6 milyar Dolar ile 32. sırada yer almıştır. ABD, 248,1 milyar Dolarlık dış yatırımla ilk sırada yer almış; Çin ve Rusya Federasyonu yatırımcı ülkelerin ilk onu içine yükselmişler; 1,6 milyar Dolar tutarındaki yurtdışı doğrudan yatırımı ile Türkiye ise, 45. ülke olmuştur.

Söz konusu raporda, 2009 yılı itibarıyla dünya toplam uluslararası **yatırım stoku**nun 17,7 trilyon Dolar seviyesine ulaştığı; ABD'nin 3,1 trilyon Dolar; Fransa'nın 1,1 trilyon Dolar ve İngiltere'nin 1,1 trilyon Dolar ile en fazla yatırım stokuna sahip ülkeler arasında ilk üç sıraya yerleştikleri belirtilmektedir. Gelişmekte olan ülkeler uluslararası yatırım stokunun %30'una sahiptir, ve bu ülkeler arasında Hong Kong+ Çin, Brezilya, Singapur, Meksika ve Rusya ön sıralarda yer alıyorlar. Türkiye 77,7 milyar Dolar stok ile 2008 yılına göre bir sıra yükselerek dünya genelinde 39. sırada yer almaktadır. 2009 yılında *gelişmiş ülkelerin ülke dışında yapmış oldukları* doğrudan yatırımlar 2008'e göre %48 düşerek 821 milyar Dolara gerilemiş; g*elişmekte olan ülkelerin ülke dışındaki yatırımları* ise 229 milyar Dolar olarak gerçekleşmiştir.

Çin'e doğrudan yatırımların gelişme seyri (milyon ABD Doları)

Yıllar	Çin	Hongkong	Toplam	Dünya payı%
1980-85	718	542	1.260	2.5
1990	3.487	1.728	5.215	2.6
1995	35.849	6.213	42.062	12.7
2000	40.772	61.938	102.710	6.9
2009	95.000	48.4	143.4	13.6

Kaynak: UNCTAD, 2010 Dünya Yatırım Raporu.

2009 yılındaki dış sermaye yatırımlarının en çok yapıldığı sektörlerin başında enerji sektörü, elektrik, gaz ve su dağıtımı, elektronik ekipmanlar, inşaat ve telekomünikasyon sektörleri gelmektedir.

UNCTAD raporlarına göre, sermaye ihracının bir diğer biçimi olan sınır ötesi birleşme ve satın almalar, dünya kapitalizminin 2007-2008 krizi nedeniyle, imalât sektöründe bir önceki yıla göre %77; tarım ve madencilik sektörlerinde %47 ve hizmet sektöründe %57 oranında düşüş göstermiş ve değer olarak 250 milyar Dolara gerilemiştir. 2008 yılında 13,2 milyar Dolar olarak gerçekleşen Türkiye'deki sınır ötesi birleşme ve satın alma işlemleri 2009 yılında 2,8 milyar Dolar olarak gerçekleşmiştir.

Dünyada gerçekleşen birleşme ve satın alma işlemlerini inceleyen kuruluşlardan Bureau Van Dijk (BvD) tarafından yayımlanan Zephyr Birleşme ve Satın Alma İşlemleri 2010 Yılı Raporu'na[16] göre ise, 2010 yılında dünya genelinde sınır ötesi birleşme ve satın alma işlem hacmi bir önceki yıla göre %19,2'lik düşüş göstererek, 3 trilyon Dolar olarak gerçekleşmiştir.

Üretim maliyetlerinin düşük tutulması için ihtiyaç duyulan belirli altyapı, ulaşım ve iletişim düzeyi ile teknik gelişmenin var olduğu ülkelere sermaye yatırımı, diğer bölgelere oranla öncelik taşıyor ve büyük tekeller özellikle işgücünün ucuz olduğu ülkelere stratejik yatırımlar yapıyorlar.

16 World Investment Report (WIR) 2010, UNCTAD.

B- IV- Bankaların artan gücü ve rolü

Mali sermaye ve tekellerin uluslararası etkisi ve etkinliğinin günümüzde kazandığı devasa boyutlara bağlı olarak görülen bir diğer gelişme, daha geçen yüzyılın başında ulaştıkları yoğunlaşma sonucu, birçok ülkenin hammadde kaynakları, üretim araçları ve para sermayesi üzerinde denetim kurma gücüne ulaşmış olan bankaların, uluslararası işlev ve etkisinin bugün çok daha artmış ve yayılmış olmasıdır. Büyük bankalar, kazandıkları bu büyük uluslararası etki sonucu, para sermayenin en küçük bölümleri dahil tüm dolaşımını denetleyen büyük tekelci güç merkezleri haline gelmişler; uluslararası ticaret ve ödeme işlemlerine aracılık üzerinden, kapitalist pazarda ve tekeller arası rekabette oynadıkları rolü artırmışlar[17]; en büyük sigorta kuruluşlarıyla işbirliği içinde, daha büyük para miktarlarını denetler hale gelmişlerdir. Birleşmelerle mali gücü büyüyen bankalar, uluslararası ticaret, devletler arası ödemeler, yatırımlar ve özelleştirme işlemleri, birleşme ve satın almalar, döviz ticareti ve yatırım fonları ve borsa işlemleri gibi ekonomik hemen tüm dallardaki ve işlemlerdeki etkisini artırmayı sürdürüyorlar. Ucuz faizler ve kapsamlı reklam kampanyalarıyla küçük yatırımcılar ve orta-alt kesimlerin sermayelerini, yüksek kazanç vaadiyle hisse senetlerine ve yatırım fonlarına çekerek denetimleri altına almakta; kitlelerin en küçük tasarrufları dahil tüm sermayenin banka ve borsa spekülasyonları için kullanılmasını başarmaktadırlar.

Şirket birleşmeleri ve satın alma işlemleri üzerinden sağladıkları yüz milyonlarca Dolarlık komisyon dışında, bu birleşmelerin doğrudan tarafı olarak denetledikleri sermayeyi de büyüten uluslararası büyük bankaların bu tür işlemlerine aracılık ettikleri sermaye tutarı yalnızca 2000 yılı için 6 trilyon, 043 milyar Dolar gibi büyük bir tutara ulaşmıştı.

17 2001'de kurulan Continuous Linked Settlement (CLS) Bankası (merkezi New York) Dolar'ın yanısıra, Euro, Sterlin, Frank, Yen üzerinden gerçekleştirilen ödemelerde herhangi sıkıntı olmaksızın, ve her yerde anında , borç ve alacak işlemlerinde bulunmayı garanti ediyordu.

2000 yılı verilerine göre, ilk beş yüz büyük holding şirketi içinde yer alan banka sayısı 56 olup, bunlardan Bank Of Amerika, büyük tekelci şirketler sıralamasında 1995'te 159. sırada iken, sermaye birleşmesi, hisse senedi alımı üzerinden şirket yutmaları vb yöntemlerle beş yıl içinde gösterdiği gelişme ile, 2000'de 41. sıraya çıkmıştır. Alman Deutsche Bank ise, 55. sıradaki yerinden 29. sıraya çıkmıştır. **Deutsche Bank**'ın 2005 yılı bütçesi, 25,6 milyar Euro, yıllık kârı 3,8 milyar Euro olup, 2006'da 63.800 kişi çalıştırmaktaydı. Şüpheli projelere kredi veren ve yüksek miktarda borçlu ülkelerde masraflar üzerinden spekülasyon ticareti yapan bankanın kârı ve cirosu sonraki yıllarda daha da arttı.[18] Banka "hizmetleri" ve **sigortacılık** (Allianz) alanında faaliyet yürüten **Dresdener Bank**'ın 2004 yılı bütçesi, 96,9 milyar Euro; aynı yılın kazancı 5,2 milyar Euro idi. Bankanın şube ve şirketlerinde 162.000 kişi çalışıyordu.[19] Japon Dai İchi Kangyo Bank, Fuji Bank

18 1999'da Deutsche Bank, Brezilya'da Brezilya senatosu yolsuzluk araştırma komisyonu tarafından illegal yollardan firmalara ve devlete ait özel bilgilere ulaşmak ve spekülasyon üzerinden kazanç elde etmekle suçlandı. Bunun yanında ülkedeki ekonomik krizden yararlanarak kredi faizlerini artırmak, dolayısıyla devlet bütçesinin sosyal ve eğitim giderlerinin kısılmasından sorumlu tutuldu. Deutsche Bank Endonezya'da 1996'da bakır ve altın madenlerinden birkaçının finanse edilmesinde rol aldı. Maden işçilerinin ağır koşullarda çalıştırılması, ekosistemin tahrip edilmesi, askeriyenin işçi direnişini bastırması sonucu 16 maden işçisinin ölümü Deutsche Bank'ın medyadaki prestijine damgasını vurdu. 2001'de Yunanistan'daki Çaldiki yarımadasında altın arama projesi başlatıldı. 270 milyon Euro tutarındaki projenin 185 milyon Euro'su Deutsche Bank tarafından karşılanıyordu. Ancak arama çalışmalarının çevreye verdiği ağır tahribat, başta Olimpiyados köylüleri olmak üzere Yunanlı ve Alman çevre dostlarının Deutsche Bank'ı protesto etmesine neden oldu. Sonuç olarak Deutsche Bank projeden çekildiğini açıkladı.

19 Hitler faşizmini desteklemek, Yahudi firma ve bankalarının Almanlaştırılmasını finanse etmek, toplama kamplarının inşasında parasal yardımda bulunmak ve Yahudi katliamlarından kâr etmek gibi bir geçmişe sahip Dresdener Bank'ın bugünkü etkinlikleri de pek iç açıcı değil. 1996'da bankanın bir alt yatırım kuruluşu Endonezya'da altın arama projesi için 35 milyon Dolarlık fon oluşturdu. Bu projenin gerçekleştirilmesi için 20.000 yerleşimci evlerinden sürüldü. Siyanürlü altın arama çalışmaları yüzünden içme suyunun zehirlenmesine öfkelenen halk pro-

ve Japon Industrial Bank ile birleşmesi sonucu, dünyanın en fazla sermaye sahibi bankası sıralamasında birinciliğe yükseldi. ABD bankası Fanine Mae'in 2012 cirosu 137.451 milyar Dolar idi ve banka yalnızca 7000 kişi çalıştırıyordu. Fransız BNP Paribas ise 8.421 milyar Dolar kâr, 127.460 milyar Dolar ciro açıkladı. Banka 198.423 kişiyi istihdam ediyordu. Yatırım bankacılığı bankaların faaliyet alanlarının bir diğer yanını oluşturuyor. Bu alanda en etkili olanlar ABD merkezli Goldman Sachs, Morgan Stanley, Merrill Lynch, J. P. Morgan, Chase Manhattan, Bear Stearns, Lehman Brodhers (2007 krizinde iflasını ilan etti); Alman Deutsche Bank, Fransız/ABD ortaklı Lazard, ve iki İsviçre bankası (Credit Suisse First Boston, UBS Warburg) gibi bankalardır. Bunların sermaye değerleri, her bir büyük banka yönünden 200 milyar Dolar (Lehman Brodhers) ile 1 trilyon 55 milyar Dolar (Goldman Sachs) arasında değişmektedir. Bu alandaki rekabette öne çıkmak için Alman Deutsche Bank, Morgan Grenfell (İngiliz) ve Bankers Trust (ABD) yatırım bankalarını satın alarak etki alanını genişletmiştir.

Ekonomik işlevi artan ve büyüyen bir diğer alan sigortacılıktır. İlk yüz büyük uluslararası tekel arasında, 14 büyük sigorta şirketi yer almıştır. Alman sigorta şirketi Alianz'ın, en büyük Alman bankalarından biri olan Dresdner Bank'ı 2001 yılında satın alması, sigorta şirketlerinin ekonomik faaliyette giderek daha fazla söz sahibi olmaya başladıklarına çarpıcı bir örnek olmuştur. AXA'ın 2012 yılı cirosu 142.712 milyar Dolardı ve 96.999 çalışanıyla 6.012 milyar Dolar kâr sağlamıştı. Alianz ise 134.168 milyar Dolar ciro, 3.539 milyar Dolar kâr açıkladı ve 141.168 kişiyi istihdam ediyordu.

---

jeyi protesto etmeye kalkınca askerler tarafından kanlı bir şekilde bastırıldılar. Şubat 2000'de banka bu kez Romanya'da altın arama projesi başlattı. Macar sınırına yakın bir bölgede yapılan arama çalışmalarında 100.000 metre küp suyun siyanürle zehirlenmesine neden olundu. Zehirlenmeden Don nehri de etkilendi ve nehir boyunca su canlılarının öldüğü görüldü. Bölgede 120 ton siyanür –1 milyar insanı öldürmeye yetecek bir miktar– kullanılmasına rağmen az miktarda bir altına ulaşılabildi ve bu çalışma sonucu 2 milyon insan içme suyundan oldu.

B- V- Uluslararası tekellerin gücü, hâkim konumu ve rolü

Sermaye yoğunlaşması ve merkezileşmesindeki devasa büyümenin bir diğer göstergesi, uluslararası büyük tekellerin belli başlı ülkelerdeki gelişme seyri ve gösterdiği değişimdir. Üretim artan şekilde uluslararasılaşırken, tekellerin tüm ekonomi üzerindeki denetimi daha fazla belirginleşmiştir. "Ulusal ekonomi", "ulusal üretim" ve "ulusal pazar" ile dünya pazarı, uluslararası üretim ve dünya kapitalist sistemi günümüzde çok daha fazla girifttir. Uluslararası tekellerin gücü satın almalar, birleşme ve yutmalar ile daha da artmış, sermaye daha az sayıdaki büyük kapitalistin elinde, daha çok yoğunlaşmıştır. Büyük uluslararası tekeller –süper tekeller– pazar paylarını arttırmak için, rakiplerin pazar paylarını daraltacak hamleler yapmakta, hisse senedi alımı ve yan şirketler aracılığıyla o alanlara sızmaktadırlar. Kâr için üretimin dizginsiz iç 'deveranı', artan üretimin pazarların genişleme sınırına çarparak yol açtığı aşırı üretim krizleri gibi gelişmeler tekeller arası rekabeti daha da keskinleştirmekte ve en güçlü tekellerin, rakiplerini yok etmek için daha ileri teknoloji, daha ucuz işgücü, maliyetlerin daha çok düşürüldüğü üretim teknik ve yöntemleri geliştirmelerine, rakiplere karşı her tür "silahlar"a sarılmalarına yol açmaktadır. Dünya pazarlarında aslan payını kapmak için sürdürülen rakibi yok etme muharebesinde tekeller, işçileri de kullanmaya çalışmakta; işletmenin rekabet gücünü sürdürmesi ve 'ayakta kalması' gerekçesiyle düşük ücret, sosyal kısıntılar ve daha hızlı tempoyla çalışmayı dayatmaktadırlar.

Dünyada üretilen toplam toplumsal artı-değerden 'aslan payı'nı alan uluslararası tekeller, ekonomik sosyal yaşamın her alanına hâkim olmak için müdahalede bulunuyor, konumlarını güçlendiriyorlar.

BM'ye bağlı Ticaret ve Kalkınma için BM Konferansı (UNCTAD) verilerine göre (WIR 2005), 1969 yılında 7.300 uluslararası büyük tekel ve bunlara bağlı 27.300 yan şirket; ve 1990'da 37.000 uluslararası tekel bulunuyordu. 1995'te bu sayı 44.000'e, 2001'de 65.000'e, ve 2005'te 69.391'e yükseldi. Ana tekellere bağımlı işletme sayısı ise 1990'da 170.000, 1995'te 280.000 ve 2001'de 850.000 civarında idi.

Bu sayı 2005'te 690.391'e geriledi. 2005 yılı verileriyle uluslararası tekellerin 50.520'si ve bağımlı işletmelerin 247.241'i gelişmiş sanayi ülkeleri merkezliydi. Bunlardan 41.461 ana, 209.788 bağlı işletme Avrupa'nın başlıca ülkelerinde; 3.857 ana, 28.332 bağlı işletme ABD ve Kanada'da; diğerleri de Japonya ve Avustralya başta olmak üzere çeşitli ülkelerde yer alıyorlardı. Bu, binlerce uluslararası tekel içinde, başta gelen en büyük 100 uluslararası tekelin 90'ı, yurtdışında ortalama olarak 100'den fazla işletmede hisse senedi çoğunluğuna sahiptiler ya da onları çeşitli diğer bağımlılık ilişkileri sonucu denetliyor(lar) ve her bir uluslararası tekel, ortalama olarak 40 ülkede temsil ediliyordu. 2000 yılında ise, 3 trilyon 498 milyar Dolar tutarında 37.000 birleşme ve satın alma gerçekleşti ve 500 büyük uluslararası tekelin 2000 yılı toplam satışları tutarı 14 trilyon Dolar civarındaydı. Uluslararası büyük holding şirketleri ile bunlara bağlı yan şirketler 2001 yılı verilerine göre dünya ticaretinin %70'i ile tüm yatırımların % 80'ini gerçekleştiriyor ya da denetliyorlardı.[20]

2003 yılı verileriyle **en büyük 100 uluslararası tekelin sermaye varlığı** 8.023 milyar Dolardı (sekiz trilyon yirmi üç milyar). Bunun yurtdışındaki bölümü 3.993 milyar Dolar (%49.8) olup, bu tekellerin çalıştırdığı toplam insan sayısı 14.626.000 idi, ve bunlardan 7.242.000'i (%49.5) yurtdışındaki işletmelerde çalışıyorlardı. 69.391 uluslararası tekelin sermaye varlığı toplamı 2005 yılında, 32 trilyon 186 milyar Dolara çıkarak, ABD, Almanya, Japonya, Çin, Fransa ve İngiltere'nin toplam GSMH'sına yaklaşmıştı ve 100 en büyük tekel, bunun %12,4'üne sahipti. Bu tekellerin 2005 yılı itibarıyla toplam ihracatı 3 trilyon 073 milyar Dolardı, ve toplam dünya ihracatının (9 trilyon 216 milyar Dolar) üçte birine eşit durumdaydı. Uluslararası tekellerin yurtdışı acentelerinin dünya ihracatındaki payı: %33,3, yeni değer üretimindeki payı %9,8 idi. En büyük 100 uluslararası tekel, bütün tekellerin yurtdışı toplam üretim potansiyelinin %12 ila 14'ünü kontrol ediyor ve her birinin yurtdışındaki sermaye varlığı ortalama olarak 40 milyar

20 Stefan Engel, "Küreselleşme" Tanrıların Gün Batımı", s. 28.

Doları buluyordu. Bunların her biri 70 binden fazla kişi çalıştırıyorlardı. En büyük 500 tekelin dünya çapında toplam ciro miktarı 2004 yılı dünya üretiminin %40'ına denk gelen 16,8 trilyon Dolara varmıştı.

Tekellerin ekonomik hâkimiyeti güç kazanırken, tekelci rekabet kızışıyor, sermaye daha az sayıdaki güçlü tekellerin elinde yoğunlaşıyordu. Merkezi **ABD**'de olan en büyük uluslararası tekel sayısı 2003'te 189'dan 2004'te 176'ya; merkezi **Japonya**'da olan büyük tekel sayısı 2000'de 104'ten 2004'te 81'e düşmüş; **Almanya** merkezli[21] büyük tekel sayısı 1995'te 40'dan 2003'te 34'e; Fransa merkezli süper tekel sayısı 42'den 37'ye ve merkezi İtalya'da olan tekel sayısı, 12'den 8'e düşmüş, merkezi İngiltere'de olan süper tekel sayısı ise aynı dönemde 33'ten 36'ya çıkmıştı.

2012'deki büyüklükleriyle dünyanın en büyük ilk on, en büyük yirmi, en büyük yüz ve beşyüz uluslararası tekeli gelişmiş ekonomiler sıralamasında başı çeken az sayıdaki emperyalist ülke kökenli olup, **en büyük ilk on tekel**in 4'ü ABD'ye; 3'ü Çin'e aittir. Hollanda, İngiltere ve Japonya'nın ilk on büyük arasında birer tekeli bulunuyor. İlk **en büyük uluslararası 100 tekel** içinde ABD'nin 20; Japonya'nın 12; Almanya'nın 11; Çin'in 10; Fransa'nın 10; İtalya'nın 5; İngiltere'nin 4 ve Hollanda'nın (biri İngiltere ortaklı) 3 tekeli var. Brezilya ve İspanyol kaynaklı üçer, İsviçre'nin iki, Rusya ve G. Kore kökenli iki en büyük

21 En büyük 250 Alman tekelinin sanayi ürünleri satışındaki payları 1975'te %59.4 iken, on yıl sonra %70.3'e; ve 2000'de %81.6'ya çıkmıştır. 2000 yılında 5 milyarın üzerinde satış yapan 122 en büyük Alman tekelinden ilk 50'si, dünyanın en büyük 500 şirketi içinde de ilk sıralarda yer almaktaydı. 1000'den fazla işçi çalıştıran işletme sayısı 2000'li yıllarda üçte bir oranında (% 29.3) düşerken, küçük ve orta boy işletmelerin sayısında, özellikle de "mikro işletme" denilen (1-9 işçi çalıştıran) işletmelerin sayısında artış görülmüştür. Almanya'da 1000'den fazla işçi ve diğer elemanı olan işletme sayısı 1992 de 2185 iken, 2000'de bu sayı %29.3 oranında düşüş göstererek 1989'a gerilemiştir. Bu işletmelerde toplam olarak çalışanların sayısı aynı yıllar itibarıyla 6.594.002'den (%23.1), 5.777.781'e (%19.9) gerilemiştir. Buna karşın, 1-9 kişi çalıştıran işletmelerin sayısı 1992'de 2 milyon 166 bin 180'den 2000'de 2 milyon, 654 bin 358'e çıkarak, %22.5 oranında artış göstermiştir. Bu işletmelerde çalışanlar ise, 5.422.266'dan (%19.0), 5.845.626'ya (%20.1) çıkmıştır.

uluslararası tekel bulunuyor. Yönetim danışmanlığı firmalarından The Boston Consulting Group (BCG) tarafından yayımlanan "Global Challengers-Yükselen Global Yıldızlar 2013" raporuna göre, gelişmekte olan ülkelerdeki 100 büyük şirketin 30'u Çin, 20'si Hindistan, 13'ü Brezilya kökenli. Meksika 7, Rusya 6, Güney Afrika 5, Tayland 4, Türkiye 3 firma ile listede yer alıyor.

B- VI- Uluslararası tekeller ve belirli sektörlerdeki gelişme seyri

Başlıca ekonomik sektörlerdeki tekelci gelişme, rekabette geriye atılma ya da rakipleri pazar dışına atarak öne çıkmaya bağlı olarak etki gücü değişmekle birlikte, az sayıdaki büyük uluslararası tekelin her bir sektörün ya da birçok sektörün hemen tüm ekonomik faaliyetine hükmettiğini gösteriyor. Ekonominin bellibaşlı dallarında bu yönüyle durum kısaca şöyledir: **a-) Petrol tekelleri:** Petrol rezervlerinin kontrölü, petrol ve doğal gaz işlenmesi, ayrıştırılması ve dağıtımı alanında faaliyet yürüten büyük petrol şirketleri en büyük uluslararası tekeller sıralamasında, en başlarda bulunuyorlar. Amerikan Forbes dergisinin, yayımladığı **2012 'Ekonomik Raporu'**nda[22], yıllık petrol ve gaz üretim hacmi baz alınarak yapılan sıralamaya göre, dünyanın en büyük 25 petrol-doğalgaz tekeli arasında, Suudi petrol tekeli Aramco ilk sırada; Rus gaz tekeli Gazprom ise ikinci sırada bulunuyor. Raporda, dünyanın ilk en büyük 20 enerji tekeli, büyüklüklerine göre şöyle sıralanıyor: 1) Suudi Aramco; 2) Gazprom; 3) National Iranian Oil Co.; 4) ExxonMobil; 5) Petro China; 6) BP; 7) Royal Dutch Shell; 8) Pemex; 9) Chevron; 10) Kuwait Petroleum Corp.; 11) Abu Dhabi National Oil Co.; 12) Sonatrach; 13) Total; 14) Petrobras; 15) Rosneft; 16) Iraqi Oil Ministry; 17) Qatar Petroleum; 18) Lukoil; 19) Eni; 20) Statoil.

Suudi Aramco'nun günlük hidrokarbon üretimi 12,5 milyon varil, günlük kârı 1 milyar Dolar; Gazprom'un günlük hidrokarbon üreti-

22 Forbes, 03 Ağustos 2012

mi 9,7 milyon varil (yıllık kâr miktarı 40 milyar Dolar); 3. sıradaki National Iranian Oil Co. günlük 6.4 milyon varil; 4. Exxon Mobil 5. 3 milyon varil; 5. Petro China 4.4 milyon varil; 6. BP 4.1 milyon varil; 7. Royal Dutch Shell 3.9 milyon varil; 8. Pemex 3.6 milyon varil; 9. Chevron 3.5 milyon varil; 10. Kuwait Petroleum Corp. 3.2 milyon varil petrol ve doğal gaz üretiyorlar.

Exxon Mobil'in 2000 yılında faaliyet yürüttüğü ülke sayısı 118'i bulmuştu ve tekelin 45 bin benzin istasyonu bulunuyordu. Yakıt ürünleri, petrol ve petrol ürünleri alanında faaliyet yürüten ve Esso ve Mobil marka benzin istasyonları çalıştıran **tekel**in 2005 yılı bütçesi 307 milyar Euro idi. Tekelin aynı yıldaki kazancı ise 30 milyar Euro olmuştu; faaliyet halinde olduğu ülke sayısı 200'e çıkmıştı ve tekel bünyesinde 88.300 kişi çalışıyordu. Tekelin denetimi altındaki petrol rezervi 22.5 milyar varil olup, günlük olarak çıkardığı petrol 4.5 milyon varili bulmaktaydı.[23] 2012'de en büyüklerin ikinci sırasında yer alan Exxon Mobil'in cirosu 452 milyar 926 milyon Dolar olup, kârı 41.060 milyar Dolardı ve tekel bünyesinde 99.100 kişi çalışıyordu.

Bir İngiliz-Hollanda enerji tekeli olan ve yakıt maddesi, petrol ve petrol ürünleri, benzin istasyonları, elektrik üretimi alanında faaliyet yürüten **Shell**'in **2005** yılı bütçesi 329 milyar Euro; aynı yıl için kârı 23 milyar Euro olarak açıklanmıştı. Toplam petrol rezervi 13 milyar varil olan tekelin 2005 yılı üretimi 3.8 milyon varil idi; 110 ülkede

23 Bush'un seçim fonuna enerji tekeli Enron'dan sonra en büyük finansal yardımı yapan Exxon Mobil Angola'daki petrol yatakları yüzünden çıkan iç savaşta askerî rejimle iş birliği yaparak orduya finansal destek sundu. Exxon Mobil Çad ve Kamerun arasındaki dev bir petrol hattı projesini gerçekleştirdi ve bu projeden Çad'ın elde ettiği kârın bir kısmı da silah ticaretine aktı. Boru hattı millî parkları içinden geçiyor ve içme su kaynaklarını tehdit ediyor. Bu durumu protesto eden gruplar Kamerun, Angola ve Çad ordusunca kanlı şekilde bastırıldı. Exxon Mobil Endonezya'da askerî rejimi destekledi. Haziran 2001'de Exxon Mobil'in petrol politikası sonucu evlerini kaybetmiş 11 Endonezyalı'nın tekele karşı açtıkları davada, tekel yöneticileri idam, cinayet, işkence tecavüz ve adam kaçırma olaylarını desteklemekle suçlandılar. Ancak söz konusu olan ABD'nin çıkarlarıydı ve beklenebileceği gibi dava düşürüldü. Ekvador, Peru, Kolombiya ve Nijerya'daki yaşam alanları tekel tarafından tahrip edildi.

faaliyet yürütüyordu ve aynı yılın verilerine göre 119.000 işçi çalıştırıyordu.[24] 2000 yılında RoyalDutch-Shell'in 46 bin, BP'nin 29.000 ve Total Fina Elf'in 18 bin civarında istasyonu bulunmaktaydı. Shell'in 2012 yılı cirosu 484 milyar 489 milyon Dolar; kârı 30 milyar 918 milyon Dolardı ve 90 bin kişi çalıştırıyordu.

Yakıt ürünü, petrol ve petrol ürünleri üretimi alanında faaliyet yürüten BP ve Aral benzin istasyonları işletmeciliğinde giderek pazarını genişleten **BP'nin (British Petrol) 2005 yılı cirosu** 255 milyar Euro, **kazancı** 19,3 milyar Euro idi ve şirket bünyesinde 103.700 kişi çalışıyordu. Tekel, günlük olarak 3,8 milyon varil petrol çıkarıyor; 17,8 milyar varillik rezervi kontrol ediyordu.[25] Tekelin 2012 yılı cirosu 386 milyar 463 milyon Dolar, kârı 25 milyar 700 milyon Dolardı ve 83.400 kişiyi istihdam ediyordu.

---

24 Silah ticareti yapmak, petrol yataklarındaki yaşam alanlarını yok etmek, askerî rejimlere destek vererek çıkar sağlamak, kâr için yaşam alanlarını tahrip etmek; buna karşı çıkanlara yönelik şiddetin örgütlenmesi ve katliamların gerçekleştirilmesinde rol almak ile suçlanan tekelin bu suçları, sonraki yıllarda tekel sözcüleri tarafından itiraf edildi. Nijerya devlet görevlisi Paul Okuntimo, askerî operasyonların tamamının Shell tarafından finanse edildiğini açıkladı ve 2001 başında Shell'in doğrudan sözcüleri, petrol yataklarının korunması için ordu ve askere finansal destek sağladıklarını açıkladılar.

25 BP tekeli, 1998'de Kolombiya ordusuna silah sattı ve Kolombiya polisinin eğitilmesi için finansal destek sağladı. Irak'ı işgal savaşında, Amerikan ordusuyla birlikte çalışan BP yetkilileri, askerlere, Güney Irak'taki petrol yataklarının nasıl ele geçirileceği konusunda seminer verdiler. Ekvador'da yerliler BP'nin alt kuruluşu Arco'yu yaşam alanlarını yok etmek ve Amazon ormanlarını katletmekle suçladılar. BP'nin petrol borularının güvenliğini sağlama politikasından 200 kadar yerli aile evinden oldu.

Uluslararası en büyük ilk elli tekelin 2012 Temmuz'u itibarıyla açıklanmış olan büyüklük değerleri aşağıda gösterilmiştir.

Sıra	Şirket	Ülke	Ciro (Mrd. $)	Kâr (Mrd. $)	Çalışan sayısı	Sektör
1	Royal D.Shell	Hollanda	484,489	30,918	90.000	Petrol -gaz
2	ExxsonMobill	ABD	452,926	41,060	99.100	Petrol-gaz
3	Walmart	ABD	446,950	15,699	2.200.000	Perakende
4	BP	İngiltere	386,463	25,700	83.400	Petrol-gaz
5	Sinopec	Çin	375,214	9,453	1.021.979	Petrol-gaz
6	China Petroleum	Çin	352,338	16,317	1.668.072	Petrol-gaz
7	State Grid	Çin	259,142	5,678	1.583.000	Enerji
8	Chevron	ABD	245,621	26,895	61.189	Petrol-gaz
9	ConocoPhillips	ABD	237,272	12,436	29.800	Petrol-gaz
10	Toyota Motor	Japonya	235,364	3,591	325.905	Otomobil
11	Total	Fransa	231,580	17,069	96.104	Petrol-gaz
12	Volkswagen	Almanya	221,551	21,426	501.956	Otomobil
13	Japon Posta Holding	Japon	211,019	5,939	237.000	Hizmetler
14	Glencore	Japon	186,152	4,048	58.000	Emtia ticareti
15	Gazprom	Rusya	157,831	44,460	401.000	Petrol-gaz
16	E.ON	Almanya	157,057	-3,085	78.889	Enerji
17	Eni	İtalya	153,676	9,539	78.686	Petrol-gaz
18	ING Groep	Holanda	150,571	6,591	104.419	Finans
19	General Motors	ABD	150,276	9,190	207.000	Otomobil
20	Samsung Electronics	Güney Kore	148,944	12,059	221.726	Teknoloji
21	Daimler	Almanya	148,139	7,880	271.370	Otomobil
22	General Electric	ABD	147,616	14,151	301.000	Teknoloji/ enerji, vb
23	Petrobras	Brezilya	145,915	20,121	81.918	Petrol-gaz
24	Berkshire Hathaway	ABD	143,688	10,254	270.858	Enerji ticaret finans
25	AXA	Fransa	142,712	6,012	96.999	Sigortacılık
26	Fannie Mae	ABD	137,451	-16,855	7.000	Bankacılık
27	Ford Motor	ABD	136,264	20,213	164.000	Otomobil
28	Allianz	Almanya	134,168	3,539	141.938	Sigortacılık
29	NTT	Japonya	133,077	5,924	224.239	Telekom-unikasyon

30	BNP Paribas	Fransa	127,460	8,412	198.423	Bankacılık
31	Hewlett-Packard	ABD	127,245	7,074	349.600	Teknoloji
32	AT&T	ABD	126,723	3,944	256.420	Telekom-munikasyon
33	GDF Suez	Fransa	126,077	5,566	240.303	Çeşitli hizmetler
34	PEMEX	Meksika	125,344	-7,358	150.884	Petrol-gaz
35	Valero Energy	ABD	125,095	2,090	21.942	Petrol-gaz
36	PDVSA	Venezuela	124,754	2,640	91.949	Petrol-gaz
37	McKesson	ABD	122,734	1,403	37.700	Elektronik Teknoloji
38	Hitachi	Japonya	122,419	4,397	323.540	Teknoloji
39	Carrefour	Fransa	121,734	0,516	412.443	Perakende satış
40	Statoil	Norveç	119,561	14,055	31.715	Petrol-gaz
41	JX Holdings	Japonya	119,258	2,161	24.236	Petrol-gaz
42	Nissan Motor	Japonya	119,166	4,324	157.000	Otomobil
43	Hon Hai Precision	Tayvan	117,514	2,777	961.000	Teknoloji
44	Banco Santander	İspanya	117,408	7,440	193.349	Bankacılık
45	Exor	İtalya	117,297	0,701	273.460	Finansal hizmetler
46	Bank of america	ABD	115,074	1,446	281.791	Bankacılık
47	Siemens	Almanya	113,349	8,562	360.000	Teknoloji
48	Assicurazioni Generali	İtalya	112,628	1,190	81.997	sigortacılık
49	Lukoil	Rusya	111,433	10,357	150.000	Petrol-gaz
50	Verizon	ABD	110,875	2,404	193.900	Telekom-unikasyon

Kaynak Fortune, 23 Temmuz 2012, ilk 500 büyük uluslararası işletme(nin ilk ellisi)

B- VII- Otomotiv sektörü

Otomotiv sanayinde, son otuz yıl içinde, üretimde ve çalıştırılan işçi sayısında düşüş ve yükselişlerle birlikte çok hızlı bir hareketlenme yaşandı. Avrupa'nın birçok ülkesinde, 1980 sonrası yıllarda yeni otomobil fabrikaları kuruldu; eski tesislerin kapasiteleri genişletildi,

platform sayısı azaltıldı ve aynı parçaların çok sayıda araçta kullanılması gibi yeni üretim metotları geliştirildi. Esnek çalışma ("nefes alan fabrika") modeli yürürlüğe konarak üretim kapasitesi artırıldı. Sadece Rusya'da, özellikle 1990'lı yıllarda 400.000 işyeri yok edilirken, Ukrayna'da işyeri sayısı %40'lar gibi yüksek oranda azaltıldı. Doğu Avrupa'nın Çek Cumhuriyeti, Sırbistan, Polonya gibi diğer ülkelerinde de düşüşler yaşandı. Çin, Hindistan gibi ülkelerde ise üretim ve üretilen araç sayısı arttı. Japon tekeli Toyota'nın geliştirdiği "Yalın Üretim" tekniğiyle iş organizasyonunu sadece ülke içindeki işletmelerde değil, diğer ülkelerde de giderek tüm büyük tekellerin iş organizasyonu yöntemi haline gelmeye başladı. Mümkün ve daha da geliştirilebilir en yüksek teknolojik yöntemlerle üretim hedefi, yeni otomobil modelleri üretiminde birbirleriyle şiddetli bir rekabete girişen Toyota'nın yanı sıra, Opel, VW gibi otomobil şirketlerinin "hayati" amacı olmuştu. Otomotiv sanayinde çalışanların sayısı 1991'de 8 milyon 431 bin iken, 1995'te 7 milyon 494 bin 788 ve 2000 yılında 7 milyon 877 bin 206 kişi olmuştur. 2010'da ise bu sayı 9.14 milyon civarındaydı.

2000 yılında ABD tekeli General Motors, çevresine topladığı diğer otomobil şirketleriyle birlikte tüm dünya üretiminin %25'ini kontrol ederken, Ford tekeli dünya otomobil üretiminin %16'sını; DaimlerChrysler %14'ünü; Toyota %10'unu; Renault Nissan %10'unu, Volkswagen %9'unu ellerinde tutuyorlardı. Otomotiv sektörünün en büyükleri olan on tekelin tümü, en büyük uluslararası tekellerin ilk yüzü içinde de baş sıralarda yer almaktaydılar.

Ford, Mazda, Volvo, Jaguar, Landsrover gibi arabaları üreten ABD otomotiv tekeli Ford'un **2005 yılı bütçesi** 154,5 milyar Euro olup, **kârı** 1 milyar Euro olarak açıklandı. Tekel bünyesinde aynı yıl 300.000 kişi çalışmaktaydı.[26] Ford tekeli 2012'de 50 milyar 878 milyon Euro ciro yaptı ve 2 milyar

26 70'li ve 80'li yıllarda Arjantin'deki iç savaştan kâr elde etmek, fabrikalarda cinsel ve ırkçı politikalar izlemekle suçlanan şirket Arjantin'deki askerî rejimle yakın ilişki içindeydi ve binlerce kişinin öldürülmesi, idamı ve izlenmesinde cuntanın ihtiyaç duyduğu silah ve teknolojiyi temin ederek büyük kârlar elde etti. 1998'de Amerika'daki Ford fabrikalarında siyah veya Güney Amerika kökenli kadın işçilere düşük ücret verildiği tespit edildi.

876 milyon Euro kâr açıkladı. Tekel işletmelerinde 164 bin kişi çalışıyor. En önemli Amerikan tekellerinden biri olan ve Cadillac, Chevrolet, Isuzu, Opel vb. marka arabalar üreten **General Motors'**un 2004 yılı bütçesi 150 milyar Euro olup, 2.1 milyar kâr açıkladı. Tekel bünyesindeki şirketlerde 325 bin kişi çalışıyordu. Kuzey Meksika'da Ford ve Chrysler'le birlikte en büyük işletmeye sahip General Motors, işçileri aşırı düşük ücretle ve fazla mesai yapmaya zorlayarak çalıştırmakla ünlüdür. 2012'de otomobil tekellerinin üçüncü sırasında yer alan tekelin 58 milyar Euro cirosu vardı ve 2.7 milyar Dolar kâr elde etmişti. Tekel bünyesinde 207 bin kişi çalışıyordu.

Dünyanın en büyük ve önemli otomotiv tekellerinden biri olan ve araba, otobüs, kamyon, jip ve diğer çeşitli taşıt üretimi yapan **Daimler/Mercedes-Benz'**in 2005 yılı cirosu 149,5 milyar Euro, aynı yıldaki kârı 2,8 milyar Euro idi ve tekel bünyesinde 284.700 işçi çalışmaktaydı. Tekel, Avrupa uzay ve silah teknolojilerinde araştırma ve üretim sektörünün yüzde 30'unu elinde tutuyor. Fransa Savunma Bakanlığı'yla yaptığı bir anlaşmayla başlatılan M-51 adlı bir program çerçevesinde, Fransa'ya nükleer silah üretiminin bir kısmını gerçekleştiriyordu.[27] Tekelin 2012 kârı 4 milyar 373 milyon Euro; cirosu 55 milyar 895 milyon Euro idi ve 271 bin kişi çalıştırıyordu.

Otomotiv sektörü 2007-2008 krizinden en fazla etkilenen sektörlerden biri oldu. 2009 yılında, üretim kapasitesi %16 oranında gerileyerek 2007 yılındaki seviyeye kadar düştü. Uluslararası Kriz

27 Arjantin'de askerî rejim esnasında (1976-1983) Daimler'e rakip 14 firma fiziksel olarak yok oldu. Muhtemelen askerî görevlilere hedef şahısların ve firmaların isim ve adresleri verildi ve bir işbirliği sonucu Daimler'in Arjantin pazarındaki tekeli güvence altına alındı. Son dört senedir Nürnberg savcılığı Arjantin'de DaimlerChrysler'in organize ettiği cinayeti teşvik ve destekleme suçundan dolayı firmanın hakkında açtıkları soruşturmayı karara bağlamaya çalışıyorlar. 2005'te Buenos Aires savcılığının Mercedes-Benz'e açtığı davada firma yasadışı yollardan suç organizasyonlarıyla silah ticareti yapmakla suçlandı. Avusturya'da sağcı-gerici hükümete Daimler kuruluşu olan EADS EuroFighter tipi savaş uçakları sattı. Başka firmalar ortalama 2 milyar Euro daha ucuza seçenekler sunarlarken hükümetin EADS'la anlaşması kamuoyundan saklanan gizli anlaşmalar olduğu şeklinde yorumlandı.

Yönetim Merkezi, bankaların yanısıra otomotiv sektörüne de müdahale etti. Obama hükümeti, General-Motors'u kurtarmak için 50 milyar Dolar ayırdı. Almanya ve diğer birçok Avrupa ülkesinde, hükümetler milyarlarca euroluk kaynağı tekellerin kasalarına aktardılar. Kriz gerekçe gösterilerek esnek çalışma yöntemleri yaygınlaştırıldı. Belçika, İspanya, İtalya, Fransa ve İngiltere'de bazı fabrikalar kapatıldı ve on binlerce işçi işten atıldı. Rekabet çok daha kızıştı; yüzde 40'lara varan indirimler, normal dönemlerde "ekstra" ödenmesi gereken klima, cd çalar vb. aksesuarlar müşterilere özel kampanyalar aracılığıyla ücretsiz sunuldu. Bütün bunlara rağmen, özellikle Avrupa piyasasına üretim yapan şirketlerin (Fiat, PSA, **Renault, Volvo** ve Opel/Saab/Vauxhall) pazar payları düştü, banka borçları arttı. 2010'da piyasa yeniden canlandı. Kaybedilen pazar payını yeniden elde etme, ve daha çok kâr için, yeniden özel kampanyalar başlatıldı. 2010 yılını 6,8 milyar Euro kâr ile kapayan ve otomobil tekelleri arasında yüzde 5,4 ile en yüksek kâr marjına sahip olan VW, 2018 yılında dünyanın en büyük ve en kârlı otomobil tekeli olma hedefini ilan etti. Toyota ise 2010'daki 3,4 milyar kârını artırarak 2012'de 5.656 milyar Euro'ya çıkardı. Tekelin 2012 cirosu 106.204 milyar Euro idi ve 326 bin kişi çalıştırıyordu.[28] VW'ın 2012 cirosu 95 milyar 378 milyon Dolar Euro idi. Şirket 6.5 milyar Euro kâr ettiğini açıkladı. Çalıştırdığı emekçi sayısı ise 501.956 idi. İtalyan Fiat tekelinin başını çektiği Fiat, PSA, Renault ile GM ile VW tekelinin başını çektiği Alman otomobil tekelleri arasındaki rekabet keskinleşti. Kuzey ve Güney Amerika kıtasında 50'ye yakın otomobil ve yan sanayisine bağlı fabrika kapatıldı. Devlet ve hükümetler tekellere milyarlarca Dolar aktarırlarken (ABD yönetimi, sadece GM ve Chrysler'e toplam 70 milyar Dolar verdi), işçi ve emekçilere saldırıyı yoğunlaştırdılar. Yüz binlerce işçi işten çıkarıldı. Ücretler düşürüldü, emeklilik ve sağlık sigorta hakları büyük oranda kısıtlandı.[29] Fiat,

28 Handelsblatt'an aktaran s. Derventli, www.yenihayat.de

29 Tekeller ve büyük işletmeler, sendikacıların ve ücretleri yüksek olan işçilerin bir bölümünü "ortak karar alma hakkı" vaazlarıyla denetleme kurullarına alarak ve yönetime

PSA ve Renault yönetimleri, hükümetlere baskı yaparak, "ulusal teşvik programları"uygulanmasını istediler.[30] AB Komisyonu, "zor durumda olan otomobil şirketleri için özel programlar hazırlaması" talebinde bulundu. Fransız ve İtalyan hükümetleri, "olanakları ölçüsünde yardım edeceklerini" açıkladılar.[31] Krizden önce yıllık ortalama üretim kapasitesi 77,1 milyon olan otomotiv sektörü 2010 yılında, 77,6 milyon, 2011 yılında ise 80,3 milyon kapasiteye ulaştı. Üretim kapasitesi artarken, Çin ve Hindistan başta olmak üzere, Asya ülkelerine (ucuz işgücü alanları) yönelen uluslararası otomotiv tekelleri, böylece, ne zamana kadar süreceği belirsiz yeni bir tür rahatlama dönemine girdiler.[32]

Çin'deki yıllık otomobil üretim kapasitesi 18,4 milyona yükseldi. Çin yönetimi, yeni yatırımlar ve artırılan kapasite ile, 2015 yılında bu üretim artışının 31,2 milyona çıkarılmasının planlandığını açıkladı.

---

entegre ederek, sendika üst bürokrasisinin sendikalarda sermayenin temsilcisi gibi hareket etmelerini sağlarken, işbirlikçi-uzlaşmacı sendikacılık işçi sınıfı ve emekçilere yönelik saldırılara boyun eğilmesini sağlamak için her yolu denedi. Durumun çarpıcı bir örneğine, 2003 ilkbaharında, Doğu Almanya'da 35 saatlik iş haftası için süresiz grevlerin gündeme gelmesiyle tanık olundu. Doğu Almanya'daki yedek parça üretiminde süresiz greve çıkılması otomobil tekellerinin çıkarlarına ters düşüyordu ve grev otomobil tekellerindeki temsilciler tarafından engellendi. Bu temsilcilerin bir bölümünün aynı zamanda IG Metall'in GYK üyesi idiler.

30 2012'de, Fiat'ın bazı işletmeleri yüzde 35 kapasite ile çalıştılar. Almanya'da, yıl ortalamasında yüzde 50-55 kapasite ile üretim yapılan Opel fabrikalarında kısa çalışmaya gidildi. Opel'de stok birikimi daha da arttı. 2012'nin ilk altı ayında Opel'in Almanya satışları yüzde 9,3 oranında geriledi. Tekel yönetimi Bochum Opel'in kapatılacağını açıkladı. İşçilerin bir bölümünü kısa çalışmaya zorunlu tutan Ford'ta yüzde 4,5; Fiat'ta yüzde 9,7 ve Peugeot'da da yüzde 9,6 oranında düşüşler yaşandı.

31 Ernst&Young ile VDA verilerinden aktaran Yeni Hayat, Eylül 2012.

32 27 Avrupa Birliği ülkesinde otomotiv üretim kapasitesi 2011'de %7,7 oranında gerilemiştir. Bu oran Fransa'da %-21,6, Belçika'da %-12,7, Portekiz'de %-48,4, Yunanistan'da %-32, İtalya'da %-21 ve Almanya'da kısmi bir artışla %+1,3 olmuştur.

Büyük otomobil tekellerinin 2012 (2011) ciro ve kâr durumu

Sırası ve Adı	Ülkesi	Ciro 2012	(2011)	Kâr	Satış (milyon adet)
1. Toyota	Japonya	106,204	(158,9)	5,656	4,626 (7,9)
2. VW	Almanya	95,378	(159,3)	6,492	4,451 (8,3)
3. Gen. Motors	ABD	57,997	(108,0)	2,720	4,469 (9,0)
4. Daimler	Almanya	55,895	(106,5)	4,373	0,830 (2,1)
5. Ford	ABD	50,873	(97,9)	2,876	2,805 (5,7)
6. Nissan	Japonya	47,758	(81,8)	2,266	2,625 (4,7)
7. Honda	Japonya	45,934	(69,1)	2,756	1,987 (3,1)
8. Fiat/Chrysler	İtalya/ABD	43,446	(77,0)	1,297	2,153 (3,9)
9. BMW	Almanya	37,495	(68,8)	4,402	0,874 (1,7)
10. PSA	Fransa	29,066	(59,9)	0,002	1,619 (3,1)
11. Hyundai	Güney Kore	28,505	(55,5)	3,240	2,185 (4,06)
12. Renault	Fransa	20,003	(42,6)	0,241	1,328 (2,7)
13. Kia	Güney Kore	16,475	(28,0)	1,584	1,226 (2,0)
14. Suzuki	Japonya	12,864	(22,3)	0,640	1,437 (2,5)
15. Mazda	Japonya	10,596	(18,3)	0,160	0,656 (0,8)
16. Mitsubishi	Japonya	8,818	(16,3)	0,376	0,485 (1,1)

Kaynak: Yeni Hayat, 14 Eylül 2012; Ciro ve kâr (*milyar Euro)*, satış (*milyon adet)* olarak alınmalı.

2012 yılı ilk altı aylık verileriyle ve yaptıkları ciro esas alınarak yapılan bir araştırmaya göre[33], 16 büyük otomobil şirketinden 6'sı Japon, 3'ü Alman, 2'si ABD, biri İtalyan-ABD ortaklığı, ikisi Fransız ve ikisi de Güney Kore menşelidir.[34]

Otomotiv sektörü 2000-2010 döneminde ucuz işgücünden yararlanmak ve kârını artırmak için üretim merkezlerini "geç kapitalistleşmiş" ya da gelişmekte olan ülkelere kaydırdı. Bu gelişmenin sonucu olarak 2000 yılında toplam motorlu araç imalâtının %3.54'ünü elinde tutan Çin, 2010 yılında bu oranı %23.34'e yükseltti. "Uluslararası Motorlu Araç Üreticileri Örgütü"nün verilerine göre, ABD'nin otomobil üretim payı aynı dönemde %21.93'ten %10'a[35]; Fransa'nın

33 Ernst&Young, VDA-Eylül 2012.

34 Liste karşılıklı hisse devri yoluyla gerçekleşen ortaklıkları kapsamıyor ve hepsinden önemlisi, listede Çin, Hindistan, Rusya vb. ülkelerin otomobil şirketleri bulunmuyor. 2011 verileri bütün bir yılı yansıtırken 2012 verileri ilk altı ayı yansıtıyor.

35 Aktaran Dr. F. Serkan Öngel, "Kent ve Emek".

üretimdeki payı yüzde 5.74'ten yüzde 2.87'ye düşerken; Brezilya'nın payı %2.88'den %4.7'ye; Hindistan'ın payı ise %1.37'den %4.7'ye yükselmiştir. Üretimini 278 binden 1 milyon 599 bine çıkartarak, üretimden aldığı payı %0.48'den %2.06'ya yükselten bir diğer ülke İran idi. 2000 yılında üretim miktarı 431 bin, üretim payı %0.74 olan Türkiye ise, 2010 yılında 1 milyon 95 bin üretim sayısına ve %1.41 paya ulaşmıştır.

C- Kimya ve ilaç sektörleri

Kimyasal ürünlerin %30'u doğrudan tüketici tarafından, %70'i diğer sektörlerde (tekstil, elektrikli eşya, metal, madeni ürünler, inşaat, otomotiv, kâğıt, hizmet sektörü vb gibi) ara mal veya hammadde olarak kullanılmaktadır. Temizlik ürünleri, boya, kozmetik ürünleri, ilaçlar gibi tüketim mallarının yanı sıra, tarım sektörü için gübre ve tarım ilaçları, imalât sanayi için organik ve inorganik kimyasallar, boyalar, laboratuvar kimyasalları, termoplastikler ve benzeri ürünleri üreten kimya sanayi; otomotiv, bilgi ve iletişim teknolojileri, makine, yatırım ve tüketim malları sektörlerine 'girdi' sağlamaktadır. Sektör bünyesinde nanoteknoloji, biyokimya, katalizör, genetik, organik kimya ve polimer madde alanlarında yapılan araştırmalarda, kısa süre öncesine kadar önceliği elinde tutan AB, özellikle de Almanya'nın bu konumu ikinciliğe doğru değişmeye başlamıştır.

Kimya sanayisinde de son yirmi yıl içinde büyük satın almalar, birleşmeler veya yutmalar gerçekleşti. Bayer gibi kimya ve ilaç sanayi tekelleri, her biri etkinlik alanlarından birinde daha fazla yoğunlaşmak üzere holding ağı oluşturmaya yöneldiler. 2000 yılı itibarıyla BASF'ın uluslararası pazardaki payı %17 idi ve yıllık satışları 33 milyar 220 milyon Doları buluyordu. Şirket bünyesinde 103.273 kişi çalışıyordu. ABD şirketi Dupont Nemours ise 29.202 milyon Dolar yıllık satışı, %14,9'luk pazar payı ve 93.000 çalışanıyla ikinci sırada yer alıyordu. Üçüncü sıradaki Bayer'in yıllık satış tutarı 28.622 milyon Dolar, pazar payı %14.6 idi ve 122.000 çalışanı vardı.

2010 yılı itibarıyla kimya üretiminin yaklaşık %33'ü Asya, %29'u Avrupa Birliği, %25'i NAFTA ülkeleri tarafından gerçekleştirilmekteydi.[36]ABD kimya sanayi 2010'da 689 milyar Dolarlık üretim ile toplam kimyasal üretiminin %19'unu üretti. Bir diğer veri, üretime doğrudan bağlı olarak gerçekleştirilen dış alım-satım miktarlarıdır. ABD 2009'da 151.1 milyar Dolarlık kimyasal madde ithal ederken, 159.7 milyar Dolar ihraç etmiştir. Aynı yıl bazında AB (27) 145.6 milyar Dolar ihraç, 85.0 milyar Dolarlık ürün ithal etmiş; Japonya 77.2 milyar Dolarlık ihracat, 57.0 milyar Dolarlık ithalat yapmış; Çin ise 54.1 milyar Dolar ihraç, 69.4 milyar Dolar ithal gerçekleştirmişti.[37]

2010 yılında dünyadaki kimyasal madde satışı 2.353 milyar Euro'yu buluyordu. Bu satışların 1.147 milyar Euroluk bölümünü Asya ülkeleri, 491 milyar Euroluk bölümünü AB ülkeleri, 455 milyar Euroluk bölümünü Kuzey Amerika Ülkeleri Birliği (NAFTA) gerçekleştirmişlerdi. Dünya kimyasal madde dış ticaretinin coğrafi dağılımında, AB hâlâ en büyük dış ticaret hacmine sahiptir ve dünya kimyasal ürün ihracatının %44'ünü; ithalatın %37'sini yapmaktadır. Asya ülkeleri ihracatın %33'ünü, ithalatın ise %37'sini, NAFTA ülkeleri ihracatın %14'ünü, ithalatın %11'ini gerçekleştiriyorlar. Diğer Avrupa ülkeleri ise ihracatın %5'ine, ithalatın %6'sına sahiptirler. AB'nin 2010 üretimi 47 milyar Euro tutarındadır. Dünya kimyasal madde ihracı ise toplamda 1 trilyon 170 milyar Dolar kadardır. Almanya'nın bu tutar içindeki payı %10.0 civarında olup 2010 yılı ihracat tutarı 463 milyar Dolardır.

İnsan ve canlı yaşamı üzerinde hegemonya mücadelesinin kıyasıya sürdüğü sektörlerden bir diğeri ilaç sektörüdür. İnsan ve canlı yaşamı ve sağlığı ile ilgili sektör olması, dünya ekonomisinin en kritik sanayi dallarından biri olmasını sağlarken, geliştirilmesi, üretilmesi ve tüke-

36 T.C. Bilim ve Sanayi Bakanlığı, Sanayi Genel Müdürlüğü/sektörel raporlar ve analizler serisi, Petrol-İş dünyada ve Türkiye'de kimya sektörü, Genel-İş.org.tr TBMM Araştırma Komisyonu Raporu, Mayıs 2010.

37 Petrol-İş, Ağustos 2011 araştırma servisi raporu.

ticilere sunulması büyük yatırımlar gerektirmekte; yeni buluşlar, ürün geliştirme ve patenti ve ürünün pazardaki rekabette yer edinmesi gibi, oldukça büyük miktardaki kaynaklara duyulan ihtiyaç, bu olanaklara sahip büyük tekellerin sektöre hâkimiyetini olanaklı kılmaktadır. Trade Related Intellectual Property Rights(TRIPS)="Ticaretle Bağlantılı Fikri Mülkiyet Hakları" Antlaşması'yla ilaç tekellerinin piyasaya hâkimiyeti yasal teminata bağlanmış, piyasayı denetleyip fiyatları belirlemeleri sağlanmıştır.[38] Bu anlaşmanın uygulanması ile birlikte, yerli ilaç sanayisi jenerik-kopya-ilaç üretimi üzerine kurulmuş olan çok sayıdaki "gelişmekte olan ülke"de, 'ulusal' ilaç şirketleri olumsuz yönde etkilenmiş; yeni kurallarla birlikte, bu yeni döneme uyumlu hale getirilemeyen pek çok ilaç şirketi sektörden dışlanmak, yani yok olmak tehdidi ile karşı karşıya kalmıştır.[39] İlaç piyasasında, orijinal ilaçların yanı sıra, orijinaline eşdeğer olan, ancak daha hızlı ve ucuz üretimi nedeniyle daha yaygın kullanılan "jenerik ilaç"lar da önemli yer tutmakta ve dünya ilaç pazarının dörtte birini oluşturmaktadır.[40]

Sağladığı yüksek kâr payı nedeniyle uluslararası pazarda sermaye akışının hız kazandığı alanlardan biri de ilaç sektörüdür. ABD'nin dört,

38 Yeni buluşların belirli bir süre fikri ve sınai mülkiyet hakları kapsamında korunması anlamını taşıyan patent süresi tüm dünyada 20 yıldır. İlaç sektöründe patentler, geliştirilen orijinal ilaçlar için alınmaktadır. İlaç şirketleri için rekabet gücü ise büyük ölçüde geliştirilmiş orijinal ilaçlar ile bu ilaçlar için alınmış olan patentlerle belirlenmektedir.

39 Türkiye pazarında yerli ilaçların payı 2002 yılında %66,5 iken, 2008'de %50,2'ye gerilemiştir. İthal ilaçların payı ise %49,8'dir. Yerli üretim ilaçların pazar payı giderek düşmektedir. 2008 itibarıyla, pazarın değer olarak %45,8'ini yerli jenerik ilaçlar, %29,5'ini ithal orijinal, %17,8'ini yerli orijinal ve %6,9 ithal jenerik ilaçlar oluşturmaktaydı. 2007'de %10,2 olan ihracatın ithalatı karşılama oranı 2008'de %9,7'ye gerilemiştir. İlaç sektörü, uluslararası tekellere giderek artan şekilde bağımlı hale gelmektedir. Türkiye'de, halihazırda 73'ü yerli 11'i uluslararası olmak üzere 84 üretici firma, 12 hammadde üreticisi ve 38 ithalatçı firma bulunmaktadır. Uluslararası şirketler başta gelmek üzere, ilk 10 en büyük ilaç şirketinin sektördeki payı –satılan kutu ölçü alındığında– % 50'nin üzerindedir.

40 İlaç piyasasında, orijinal ilaçların yanı sıra jenerik (eşdeğer) ilaçlar da üretilmektedir. Jenerik ilaçlar, orijinal ilaçların koruma süreleri bittikten sonra üretilerek satışa sunulan ürünlerdir. Bu tür ilaçların, orijinal ilaçlarla aynı farmakolojik etkilere sahip olması gerekmektedir.

İngiltere, İsviçre, Fransa'nın birer büyük ilaç tekelinin en büyükleri oluşturdukları bu ilaç tekellerinin, özellikle sağlık ve tarımsal ilaç sanayi alanında gerçekleştirdikleri sermaye birleşimleriyle, aralarındaki rekabet son yıllarda daha da keskinleşti. Bir dönemler adı en çok duyulan Sandoz, Ciba Geigy ile birleşerek Novartis gibi bir yeni süper tekel oluşturdu. Zeneca ile Astra'nın birleşmesinden ise Astrazeneca ortaya çıktı. Yine Hoechst ile Rhone Poulenc birleşerek Aventis'i oluşturdular. Amerikan tekeli Merck'in 2000 yılı satış tutarı 40.363 milyon Dolar civarında olup, şirketin pazar payı %14.3 idi. Şirket bünyesinde 69.000 kişi çalışıyordu. Sonraki yıllarda Pramacia ile birleşerek dünyanın en büyük ilaç üreticisi olmayı hedefleyen Pfizer'in pazar payı %10.5, 2000 yılı satış tutarı 29 milyar, 574 milyon Dolardı ve 98.500 kişiyi çalıştırıyordu. İngiliz şirketi Glaxo Smith Kline ise %9.7 pazar payına sahipti ve 27 milyar, 414 milyon Dolarlık satış gerçekleştirmişti. Şirket bünyesinde 107.517 kişi çalışmaktaydı. İsviçre şirketi Novartis %7.5; Fransız şirketi Aventis %7.3 pazar payıyla onları izlemekteydiler ve sırasıyla 68.000 ve 92.446 kişi çalıştırıyorlardı. Aynı yıl içinde 21.207 ve 20.613 milyon Dolarlık satış gerçekleştirmişlerdi.

2004 yılı bütçesi 29,76 milyar Euro olan Alman ilaç tekeli **Bayer**'in aynı yılın kârı 985 milyon Euro idi ve 113.000 kişi çalıştırıyordu.[41]

UNCTAD'ın 2008 yılında yayınladığı "Dünya Yatırım Raporu"na göre, dünyanın en büyük 100 çokuluslu şirketi içerisinde 9 ilaç tekeli bulunuyordu. Aktif büyüklüğe göre yapılan sıralamada Roche Group, Pfizer Inc ve Sanofi-Aventis dünyanın en büyük üç ilaç şirketidir. Sanofi-Aventis, Novartis ve Glaxosmithkline Plc., birleşmelerle büyüyen şirketlerin başında geliyorlardı.

---

41 Tekel, savaş bölgelerinden hammadde ithali, bağımlı ülkelerin kendi ilaç sektörünü kurması ve geliştirmesini engelleme, tehlikeli bitki zehirlerinin satışı ve çocuk köleliği ile suçlanıyordu. 90'lı yıllarda iki büyük ilaç deneyinden biri olan tansiyon ilacı Nitrendepin'i piyasaya süren ve on binlerce hastanın senelerce kullandığı bu test ilacının tedavi edici etkisi olmadığı sonradan açığa çıktı. 2003 ilkbaharında Hollanda Hindistan Komitesi (India Committee of the Netherlands) Bayer, Monsanto, Unilever ve Syngenta şirketlerinin Hindistan'da çocuk işçilerin sömürülmesinden kâr elde ettiğini kamuoyuna duyurdular.

En büyük 100 çokuluslu şirket listesindeki ilaç şirketleri (2008)

Sıra	Şirket	Menşei	Satışları (milyar $)	İstihdam (kişi)
32	RocheGroup	İsviçre	43.370	80.080
37	Pfizer Inc	ABD	48.296	81.800
39	Sanofi Aventis	Fransa	38.369	98.213
52	Johnson& John.	ABD	63.747	118.700
58	Astra.Plc	İngiltere	31.601	66.100
79	Glaxosmitkline	İngiltere	35.499	99.003
92	Bayer AG	Almanya	45.073	108.600
93	Novartis	İsviçre	41.459	96.717

Kaynak: World Investment Report 2008, UNCTAD

İlaç sektöründe başı çeken en büyük güç ABD'dir. "Jenerik ilaç" üretiminde ise, Hindistan ve Çin'in payı giderek büyümektedir. Krize rağmen Asya bölgesinde 2009 yılındaki büyüme %11 gibi yüksek bir seviyeye ulaşmıştır. 773 milyar Dolara ulaşan dünya ilaç sektörünün, 2009-2013 yılları arasında %4-7 büyüme göstereceği tahmin edilmiştir.

Bölgelere göre, 2008 yılı ilaç pazarları ve 2009 yılı tahmini büyüme oranları ise şöyledir:

Bölgelere Göre Uluslararası İlaç Pazarı (2008)

Bölge	Ciro milyar Dolar	Pazar payı (%)	2009 büyüme tah. %
Kuzey Amerika	311.7	40,3	4,5-5
Avrupa	247,5	32,0	3- 4
Asya Afrika, Avustralya	90,8	11.7	11- 12
Japonya	76.6	9.9	4- 5
Latin Amerika	46,5	6.0	9- 10

İlaçtaki tekel mülkiyeti, fiyatların neredeyse düzenli şekilde yükselmesine neden olmuş; tekellerin kârları büyürken, daha ucuza üretme olanağı da demek olan jenerik ilaç üretimi üzerindeki baskı

artmıştır.[42] Dünya ilaç sanayinin dörtte birini oluşturan Jenerik ilaç pazarı, bu ilaçların üretim maliyetinin nispeten daha düşük olması ve özellikle "gelişmekte olan" ikinci tür kapitalist ülkelerde artan tüketimi nedeniyle orijinal ilaç sanayinden daha hızlı büyümektedir. 2006-2008 dönemi, yeni önemli jenerik ilaçların üretimine başlandığı ve sektörün performansının buna bağlı olarak ciddi bir ivme kazandığı bir dönem oldu. 2000 sonrası dönemde, ABD'de jenerik ilaç sektörü yaklaşık %40 oranında büyüme gösterdi. ABD'nin en büyük ilk 6 ilaç şirketi jenerik ilaç üretimi yapıyor ve jenerik ilaçların bu ülke pazarındaki payı %35 gibi yüksek bir oran oluşturuyor. ABD-AB ülkeleriyle birlikte Hindistan ve Çin'de Jenerik ilaç üretiminin giderek artması, pazar payı için kavgayı kızıştırmaktadır.

Sanayi sektörleri içerisinde, otomotivden sonra en fazla Ar-Ge yatırımı yapan sektörün ilaç sektörü ve biyoteknoloji olması, bu alana yatırımların güçlü tekeller tarafından yapılmasına neden olmakta; bu da tekellerin ilaç sektörüne hâkimiyetini sağlamaktadır. Danışmanlık şirketi PricewaterhouseCoopers'ın 2007 yılında, dünyadaki en aktif 1250 şirket üzerinden yaptığı araştırmaya göre, ilaç sektörü Ar-Ge'ye en fazla yatırım yapan sektör olup, ABD ve tekelleri ilaç ve biyoteknolojide Ar-Ge alanında da başı çekiyorlar.[43]

D- Demir-çelik sektörü, metal ve madencilik

2000 yılında 847 milyon ton olan dünya ham çelik üretimi, 2005 yılında %29.7 oranında artışla, 1.1 milyar ton seviyesine yükselmiş-

42 World Investment Report 2008, UNCTAD.

43 Bu araştırmaya göre, Ar-Ge yatırımları sıralamasının başında yer alan WPfizer'in, 2006 Ar-Ge yatırımı, 7 milyar 760 milyon Dolardır. Onu, 7 milyar 280 milyon Dolarlık Ar-Ge yatırımıyla Johnson & Johnson, 6,92 milyar Dolarla Glaxo Smith Kline, 5,94 milyar Dolarlık yatırımıyla Sanofi-Aventis, 5,52 milyar Dolarla Roche, 5,48 milyar Dolarlık yatırımıyla Novartis izliyor. Sektördeki tekelleşme eğilimi ve uluslararası tekellerin ilaç sektörüne gösterdikleri ilgi, yeni satın alma ve birleşmeler yoluyla giderek daha fazla merkezileşmektedir. AB'de 2008 toplam Ar-Ge yatırımlarının %17,2'si ilaç sektörüne yapılmış, bu sektörde yatırımların satışlara oranı %15,2 düzeyinde gerçekleşmiştir.

tir. Aynı dönemde Çin'in üretimi %171 oranında artışla 127 milyon tondan 345 milyon tona ulaşmış; 250 milyon ton civarındaki artışın %87'sini Çin gerçekleştirmiş ve 2010 yılında dünya ham çelik üretimi 1 milyar 413 milyon tona ulaşmıştır.[44] Almanya AB ülkeleri arasında üretimde birinci, dünya ülkeleri arasında ise 7. sırada yer almaktadır. Dünyada çelik üretiminde Arcelor-Mittal, Nippon Steel, JFE, Posco, Baosteel, US Steel gibi şirketler başı çekiyorlar.[45]

Dünya ham çelik üretimi, ekonomik büyüme tahminlerine paralel olarak 2011 yılında bir önceki yılın aynı dönemine göre %6.8'lik artış kaydederek 1.527 milyar tona çıktı. Üretimin yarısından fazlası Rusya, Çin ve Hindistan gibi Asya ülkelerinde gerçekleştirildi. Asya ülkeleri, yıllık 988 milyon tonluk üretimleri ile 2010 yılına göre %7.9 artış kaydederek 2011 yılında %64.7 oranına ulaştılar. Çin'in 2011 yılı üretimi 695 milyon ton olurken, AB ülkelerinin 2011 yılı üretimi 177.4 milyon ton; Kuzey Amerika'nın 118.9 milyon ton; ve yalnızca ABD üretimi 86 milyon tondu. BDT (Birleşik Devletler Topluluğu) 112.6 milyon ton üretirken; bunun 68.7 milyon tonunu Rusya, 35.3 milyon tonunu Ukrayna gerçekleştirdi.[46]

Günümüz dünyasında yıllık 1,5 trilyon ABD Doları değerinde 10 milyar tonun üzerinde maden üretilmektedir. Bu rakamın %75'i enerji hammaddeleri, %10'u metalik madenler ve %15'i endüstriyel hammadde üretimine aittir. 4000'in üzerindeki maden şirketinin küçük bir bölümünü oluşturan tekeller, endüstriyel ve metalik madenlerin üretiminde %83'lük bir paya sahiptirler. %17'lik üretim ise küçük ve orta ölçekli şirketler tarafından yapılmaktadır.

ABD, Çin, Güney Afrika, Kanada, Avustralya ve Rusya, dünya maden rezervleri sahipliği ve maden üretiminde başta gelen ülkeler-

---

44 Çin, altyapı yatırımları nedeniyle aynı zamanda dünya çeliğinin yaklaşık 1/3'ünü tüketmektedir. Çin'i tüketimde AB (27) ülkeleri takip etmektedir.

45 (Kaynak: Sanayi ve Ticaret Bakanlığı, 2010; Devlet Planlama Teşkilatı 9. Kalkınma Planı 2007-2013)

46 Doç. dr Kenan Yıldız, Sakarya Üniversitesi, Metalurji ve Malzeme Mühendisliği Anabilim Dalı.

dir. Güney Afrika Cumhuriyeti (altın, platin grubu metaller, manganez, krom, alüminyum, demir, kurşun, manganez, molibden, kalay, zirkonyum, çinko ve fosfat); Kanada (uranyum, çinko, altın, bakır, nikel, kobalt, demir, petrol ve doğal gaz); Avustralya (kömür, demir, rutil, çinko, kursun ve uranyum); ABD (kurşun, molibden ve fosfat cevherleri) üretiminde başı çekiyorlar. Kanada, Avustralya ve ABD, maden arama faaliyetlerine en çok yatırım yapan ülkelerin başında yer alıyorlar. Bu ülkelerin toplam AR-GE bütçesinin yaklaşık %69'una tekabül eden 12,6 milyar Amerikan Doları bu sektörde kullanılmaktadır.

Halen "dünya ekonomisinin lokomotifi" olarak görülen ABD'de maden ve madenciliğe dayalı sanayi üretimi 27,6 milyar Dolar olup, ekonomi içindeki payı 2008 yılı itibarıyla %16 civarında olmuştur(USGS, Mineral Commodity Summaries 2009).

Dünya madenciliğinin bir diğer önemli ülkesi Kanada'dır ve toplam madencilik üretimi 2009 yılında 45,3 milyar Dolara yükselmiştir. Kanada dünya uranyum üretiminde %23; potas üretiminde %33 ile birinci; nikel üretiminde %15,9; kobalt üretiminde %13,3 ile 2'nci, titanyum üretiminde %14,6; platinyum üretiminde %4,4; alüminyum üretiminde %8,1 ile 3'üncü sırada yer almaktadır. Kanada'nın 1.226 milyar Dolar olan 2008 yılı GSYH'nın 263,5 milyar Doları madencilik ve buna bağlı sektörlerin (petrol dâhil) değerine aitti. 2008 yılı Kanada ihracatı 455 milyar Dolar olup ihracatın 132 milyar Dolarını petrol ürünleri; 85,4 milyar Dolarını ise madencilik oluşturuyordu.

Güney Afrika Cumhuriyeti, maden rezervleri açısından (altın, platin grubu metaller, manganez, krom, alüminyum, silikat ve vanadyum rezervleri) dünyanın en zengin ülkelerinden bir diğeridir. 2009 yılında ihraç gelirlerinin %30'dan fazlasını madenlerden sağladı.

Çin ise, sahip olduğu önemli maden potansiyeline rağmen, sektördeki hammadde alımının başta gelen ülkesi durumundadır. En fazla ithal ettiği maden ürünleri bakır, demir, krom, alüminyum ve manganez gibi metal hammaddelere yönelik olanlardır.

E- Makine sektörü; elektronik ve iletişim teknolojisi

2011 yılı toplam dünya ticareti olan 35,4 trilyon ABD Dolarının, 4,2 trilyon Dolarlık bölümünü (% 11,9) makine ticareti oluşturuyordu. Çin, ABD, Güney Kore, Hong Kong, Japonya, Almanya ve Singapur dünyanın önde gelen elektronik ihracatçı ülkeleridirler. İthalatta ise, Çin, ABD, Hong Kong, Almanya, Singapur, Japonya, İngiltere, Meksika ve Güney Kore başta geliyorlar. Malezya, Singapur ve Güney Kore elektronik sektörüne son yıllarda büyük miktarda yatırım yaptılar. Batı Avrupa ülkeleri, Japonya ve Hong Kong dahil Çin, ABD ve Kanada sektörde söz sahibi olan diğer ülkelerden bazıları olup, Finlandiya ve İsveç bu alanda önde bulunuyorlar.

Bilgisayar ve telekomünikasyon sanayinde kaydedilen gelişme sonucunda, bu alanda faaliyet yürüten şirketlerin dünya ticareti içindeki pazar payları on beş-yirmi yıl gibi bir süre içinde 4 katına çıktı. Telekomünikasyon alanında faaliyet yürüten büyük uluslararası şirketler arasındaki pazar kavgası, daha önce devlet işletmeleri şeklinde faaliyet yürüten şirketlerin özelleştirilmesiyle birlikte daha da şiddetlendi. Birleşme ve yutmalarla daha az sayıdaki şirketin tüm pazarlar üzerindeki denetimi artan ölçüde güç kazandı. İngiliz Vodafone ile France Telecom yeni birleşmelerle etkinliklerini artırdılar. En büyük şirketlerden biri olan General Electric bu süreçte elektrik, elektronik, bilgisayar sanayisindeki etkinliğini daha da artırdı. 2000 yılında bu şirketin (ilk 500 büyük tekel arasında 8. sırada yer alıyordu) dünya pazarındaki payı %10,1; yıllık satışı 129 milyar 853 milyon ABD Doları, borsa değeri 515 milyar Dolardı ve şirket 341.000 kişiyi istihdam ediyordu. Aynı üretim dallarında faaliyet yürüten IBM için bu değerler, %6.9 pazar payı; 88.396 milyar Dolar yıllık satış ve 196 milyar Dolar borsa değeri şeklinde idi ve şirkette 316.300 kişi çalışıyordu. Alman tekeli Siemens ise, 447.000 çalışanıyla en fazla işgücü bulunduran şirketti ve yıllık borsa değeri 54 milyar Dolar; dünya pazarındaki payı %5.8 olup yıllık satışı 74.858

milyon Doları buluyordu. Yine Japon şirketi Fujitsu'nun pazar payı 3.9; yıllık satış tutarı 49.604 Dolar, borsa değeri 30 milyar Dolar ve çalıştırdığı insan gücü 187.399 idi.[47]

F- Silah sektörü ve süreklilik gösteren silahlanma artışı

Stockholm Uluslararası Barış Araştırmaları Enstitüsü'nün (SIPRI) verilerine göre, askerî harcamalar ve uluslararası alanda silah satışı, 1999 yılına göre %45 oranında artarak 2008'de 1 trilyon 464 milyar Dolara yükseldi. ABD, dünya çapında askerî harcamalarda ilk sırada yer alıyordu ve 2007'deki askerî harcaması 607 milyar Dolardı. Dünyanın önde gelen 100 silah üreticisi 2007 yılında toplamda 347 milyar Dolarlık satış gerçekleştirdiler. Bu 100 şirketin 44'ünü ABD'li silah tekelleri oluşturuyordu. ABD'li şirketlerin toplam satıştaki payı %61 civarındadır. Avrupa merkezli 32 şirket 347 milyar Dolarlık (%31) satış yapmıştır. Bu, dünya toplam silah harcamalarının %41'ine eşittir. 2008 yılının aynı zamanda genel bir kriz yılı olması, tekelci sermayenin krizden çıkış için silahlanma harcamalarını, savaş ve işgalleri araç olarak kullandığını gösteriyor. ABD'nin sadece Irak ve Afganistan işgalleri nedeniyle 903 milyar Dolar harcadığı açıklandı. 2010 yılı itibarıyla **ABD** 739.3 milyar Dolar; **Çin** 106 milyar Dolar; **İngiltere** 65.4 milyar Dolar; Fransa 65.7 milyar Dolar; **Rusya** 58.6, Almanya 46.87, Japonya 46.38 milyar Dolar, ve **Hindistan** 31.9 milyar Dolar gibi yüksek miktardaki kaynağı silahlanma ve savunmaya ayırdılar.

SİPRİ araştırmalarına göre '**En büyük 10 silah satıcısı ülke'** ABD, Rusya, Almanya, Çin, İngiltere, Fransa, İsveç, İtalya, İspanya, Hollanda şeklinde sıralanıyor. Silah satışının yüzde 60'ını ABD gerçekleştiriyor. ABD'nin 2010 yılı silah satışı 21.4 milyar Dolar idi. En çok silah alımı yapan ülkeler ise, Suudi Arabistan, Birleşik Arap Emirlikleri ve Umman oldu. Dünya silah pazarının yıllık olarak 85.3 milyar Dolarlık

47 Fortune dergisi, uluslararası en büyük 500 şirket araştırması.

bir hacme ulaştığı 2011'de, ABD pazarın dörtte üçüne sahipti. Rusya ise 4.1 milyar Dolar silah satışıyla ikinci sırada yer alıyordu. ABD'nin 2011'deki silah satışının yarısını oluşturan 33.4 milyar Dolarlık bölümünü, Suudi Arabistan 84 adet F-15 jeti ve düzinelerce Apache ve Black Hawk türü helikopter alımıyla karşılamış oldu. ABD'nin 2012 savunma bütçesi 670 milyar Dolar olarak belirlendi.

Askerî ve sivil havacılık araçlarının üretiminde iki büyük dünya şirketi Boeing ve Airbus büyük pay sahibidirler. Dünyanın en büyük sivil ve askerî uçak ve helikopter üreticilerinden biri olan Boeing (The Boeing Company) şirketi sivil ve askerî uçak üretiminin yanısıra silah, uzay sistemleri ve bilgisayar sistemleri geliştirilmesi alanında faaliyet yürütüyor. 2006 yılı itibarı ile 61.5 milyar Dolar cirosu ve net olarak 2.2 milyar Dolar kârı açıklanan şirketin çalıştırdığı insan sayısı 2007'de 159,000 kişi idi.

Silah şirketlerinin cirolarındaki artış, ekonomik ve mali krize rağmen 2010 yılında da sürdü. 2002-2012 arası on yıllık süreçte silah şirketlerinin cirosu yüzde 60 oranında arttı. (SIPRI) 2010 yılı raporuna göre, dünyanın önde gelen 100 silah şirketi, ekonomik krize rağmen cirolarını artırdı ve silah ve askerî teçhizat satışı 411 milyar 100 milyon Doları buldu. Silah ticaretini elinde tutan 100 şirketten 44'ü ABD'ye ait ve bunlar toplam silah ticaretinin yüzde 60'ını elinde tutuyorlar. Rapora göre, 2010 yılında elde ettiği 35 milyar 700 milyon Dolarlık ciroyla Lockheed Martin şirketi listenin başında geliyor; ikinci sırada 32 milyar 900 milyon Dolarlık ciroyla İngiliz BAE Systems ve 31 milyar 400 milyon Dolarlık ciroyla Amerikan Boeing firması yer alıyordu. İlk yüz arasında Avrupa'dan 30, Rusya'dan sekiz şirket bulunuyor. Merkezi Fransa'da bulunan **Airbus S.A.S**'ın pay sahipleri Almanya, Fransa, İspanya, İngiltere, Hollanda gibi ülkelerdir. Avrupa Havacılık ve Uzay Ajansı EADS, 16 milyar 400 milyon Dolarlık silah satışıyla listede yedinci sırada yer alıyor. Listede en fazla ciroya sahip Alman şirketi Rheinmetall, 2 milyar 700 milyon Dolarlık ciroyla 31'inci sırada bulunuyor. Alman Tyssen Krupp 56'ncı ve Diehl firması ise 63'üncü sırada.

G- Tarım sektörü ve tarımın tekellerin denetimine alınması

Tarımın sanayi ile bağlı olarak gelişmesi ve tarım tekelleriyle sanayi ve banka sermayesinin iç içe geçmesi gelişmenin bir diğer yanını oluşturuyor. Makineli tarım için traktör, biçer-döver gibi araçların üretimindeki artış küçük ve orta boy üreticilerin yararına değil tekellerin tarımsal arazileri denetlemelerinin aracına dönüştürülürken, kredi sistemleriyle küçük ve orta boy üreticiler yaygın şekilde mülksüzlüğe sürüklenerek tarım üretimi dışına atıldılar. Tarımsal makine sanayinin emek üretkenliğini artırmasıyla birlikte sermaye yoğunlaşması ve merkezileşmesi tarımsal üretim alanında da giderek büyüdü. Tarımsal makine üretiminde pazara hâkim olan John Deere, Case-New Holand gibi Amerikan şirketleri; Alman Fendt ve Kanada şirketi Massey Ferguson ile birlikte biyoteknoloji sanayi alanını ellerinde tutan Monsanto, Bayer, BASF, Dupont ve Dow Chemical tekelleri gibi tekeller, genetiği değiştirilmiş tarımsal ürün ve tarımsal ilaç üretimi alanında gösterdikleri gelişme ile tarımsal sektörün uluslararası denetimini ele geçirdiler.

Tarımsal üretim ve ürün dağıtımı alanında süren rekabetin emperyalist ülkeler ve uluslararası büyük tekellerin daha fazla kâr elde etmelerini esas alan uluslararası "düzenlemeler"le yönlendirilmesinin son on yıllardaki en çarpıcı örneği, 1994 yılında Uruguay'da yapılan GATT toplantısında gümrük fiyatlarının ABD ve AB ülkeleri yararına düşürülmesidir. GATT görüşmeleriyle birlikte Dünya Bankası, Uluslararası Ticaret Örgütü (WTO) ve IMF'nin uluslararası iktisadi ilişkilerin uluslararası tekeller yararına yeniden düzenlenmesini esas alan dayatmalarıyla bağımlı ülkelerin tarımsal yağmasından 140 milyar Doların üzerinde kaynak sağlanması hedefleniyordu. Düzenlemeler sonrasında, 2001'de gıda üretimi ve dağıtımı/ticaretinin 7.9 trilyon Dolarlık dünya tutarından en büyük holdinglerin aldıkları pay %11.0 olup, 800 milyar Doları buluyordu. Bu yağmanın sonuçlarından biri, yüzbinlerce küçük üreticinin yıkıma uğraması, kentlere zorunlu olarak göçü ve sosyal, iktisadi çok boyutlu yeni sorunlarla yüz yüze gelmeleriydi. Orta boy

üreticilerin bir kısmı iflasa sürüklendi; makineli üretim yapan bağımlı ülke üreticileri uluslararası tekellerin belirledikleri fiyat ve pazarlama koşullarını kabullenmek zorunda kaldılar.

Buna, G-8 ülkelerinin aldıkları "Gıda Güvenliği" kararı eklendi. G-8 tarafından, "Gıda Güvenliği" için, "gelişmekte olan ülkelere tarımsal kalkınma yardımı yapılması" adına, uluslararası tekellerin bu ülkelerin tarımını ele geçirmelerinin yolunu açan bir karar çıkararak ve doğrudan yatırımların artırılmasına ve patentleme hakkına yapılan vurgularla tekellerin hâkimiyeti için tarımsal alanların daha fazla açılması sağlandı.[48] Uluslararası tekeller tohumun "uygun koşullarda depolanması" ve daha verimli üretim için "bilimsel araştırmaların yapılması" gerekçesiyle "Tohum Bankacılığı"nı gündeme getirerek tarımsal üretimi denetimlerine aldılar. "Dünyada gıda üretiminin ve çeşitliliğinin küresel ısınma, kuraklık, bilinçsiz üretim vb nedenlerle tehlikede olduğu" tezi doğrultusunda, tarımda üretimin sürekliliğini sağlamanın ve çeşitli teknolojik müdahalelerle (hibritleme, genetik müdahale vb) dışsal etkenlere dayanaklı yeni tohumları üretmenin aracı olarak gösterilen Tarım Bankacılığı, tekellerin gücünün yanısıra gerekçesinin gücü nedeniyle de kısa sürede uygulama olanağı buldu. Tohum bankaları arasında en fazla dikkat çekici olanı Norveç'in Svalbard kasabasında 2008 yılında kurulan "Kıyamet Tohum Bankası"dır. Dünyanın en büyük tohum bankası olan "Kıyamet Günü Kasası", "Küresel Hasat Çeşitliliği Örgütü (GCDT)" adlı kuruluş tarafından yönetiliyor. Kuruluş gerekçesi, tarımın sürekliliği ve biyo çeşitliliğinin korunmasıdır.[49]

48 Dünya Ticaret Örgütü'nün kuruluş sürecinde (DTÖ) Uruguay toplantısında imzalanan Ticari Zihinsel Mülkiyet Hakları Anlaşması (TRİPS), genetiği değiştirilmiş ürünlerin patent hakkının satın alınmasına yolu açmıştı. Bu yasaya dayanarak, "Rice Tec" isimli ABD'li şirket, Hindistan'ın geleneksel "Basmati" pirincini çok az değiştirerek, 1997'de patentini aldı.

49 Türkiye'de de bir "Tohum Gen Bankası" bulunuyor. Kurulmasına, 2008 Şubat ayında Malezya'nın başkenti Kuala Lumpur'da gerçekleştirilen D-8 Tarım Bakanları Konferansı'nda karar verilen ve çalışmalarının İran ile birlikte yürütüleceği belirtilen bankanın işletilmesi, Tarımsal Araştırmalar Genel Müdürlüğü (TAGEM) yetkisinde bulunuyor. Kuruluş amacı, "*Yurtiçi ve yurtdışından topladığımız tohumları burada*

Kurucularının kimliği, esas amacı açıklar özelliktedir. Kurucuları; Bill&Melinda Gates Vakfı, Rockefeller Vakfı, ABD'li tarım tekelleri DuPont/Pioneer Hi-Bred, Monsanto ve İsveç kökenli Syngenta'dır.[50] Bu alandaki faaliyetlerini "ticari sır" zırhıyla örten tekellerin tarımsal alanla ilgili bölümleri, yeni tip tohumların mülkiyet haklarını patentleyerek, dünyanın birçok bölgesindeki ve çeşitli ülkelerdeki organik tohumların denetimini ele geçirdiler. Artık, üretici, bu tekeller tarafından patentlenmiş herhangi tohumu satın almadan –tekele para ödemeden– üretimde kullanamamaktadır.[51] Tekeller organik tohumları genetik değiştirme operasyonlarına tabi tutmakta ve tekelci baskıyla doğal tohumculuğu ölüme sürüklemektedirler. Bu gelişmelerin sonuçlarından biri de modern tarımsal üretim alanında milyonlarca tarım işçisinin düşük ücret ve ağır çalışma koşullarında çalıştırılmasıdır.

---

hem genetik olarak muhafaza etmiş olacağız insanlık adına, hem de bilim insanlarının yapacakları çeşitli çalışmalarda materyal olarak kullanılabilecektir" şeklinde açıklanmış olan Tohum Gen Bankası'nın, Birleşmiş Milletler (BM), Dünya Gıda Örgütü (FAO) ve Avrupa Birliği'nden (AB) destek alacağı belirtilmiştir. Bankanın çalışmalarına katılacağı belirtilen Türkiye Tohum Endüstrisi Derneği (TÜRKTED) Yönetim Kurulu'nda bir Monsanto temsilcisi de bulunuyor. Diğer yandan, "Tarım Havzaları Üretim ve Destekleme Modeli" adıyla bir yeni "model" geliştirileceği açıklanmış ve bununla, GDO teknolojisinin yoğun olarak kullanıldığı mısır, aspir, konola, soya ve ayçiçeği üretiminin destekleneceği açıklanmıştır.

50 Rockefeller Vakfı: ABD'nin "köklü" aile kökenli tekelci şirketlerinden birinin "insancıl" maskeli yüzüdür. Tohum bankası çalışmalarının en önemli 'aktörleri'nden olup, GDO'lu tarımsal üretim alanında da on yıllardır büyük yatırımlar yapan şirketlerden biridir. DuPont/Pioneer Hi-Bred tekeli ise, bir tarım ve kimya şirketidir. Kıyamet Tohum Bankası'nın en önemli ortaklarından olup, aynı zamanda, GDO'lu tohum ve tarım kimyasalları üretiminin en büyüklerinden biridir. Türkiye'de bir temsilcilik kurmuştur ve Türkiye pazarına böylece daha doğrudan el atmaya başlamıştır. Pioneer tohumculuk şirketi 1998 yılında ISO 9001 Kalite Belgesi almıştır.

51 Monsanto firması yetkililerinin, 1997 yılında Kanada'da yaptırdığı incelemelerde, çiftçi Percy Schmeiser'in 560 hektarlık tarlasında, genetik değişime uğramış "Roundup" denilen kolza bulunması üzerine, çiftçiyi, ürettiği kolza için patent hakkını satın almadığı, böylece patent yasasının çiğnemiş olduğu gerekçesiyle hektar başına 15 Dolar ödemeye mahkeme yoluyla mahkûm ettirebilmiştir.

H- Perakendecilik sektörü

Kapitalist pazardaki bir diğer önemli gelişme, gıda ürünleri dağıtımı başta olmak üzere **perakendecilik** alanındaki tekelleşmedir. Perakendecilik alanında faaliyet yürüten ve Metro, Wall Mart, Aldi gibi en büyüklerinin yıllık kârları devasa boyutlara ulaşan şirketler, tarım ürün alanlarına, üretim yöntemlerine müdahaleler dahil çeşitli manevralarla ucuz ürün teminiyle değil sadece çok düşük ücretle ve uzun çalışma zamanıyla çalıştırdıkları milyonlarca işçinin sömürülmesinden edindikleri yüz milyarlarca Dolar ve Euro'luk servetlerle bugün çok daha geniş pazar payına sahiptirler. Alman şirketi Metro'nun büyüme 'hikâyesi' örneklerden biridir. 1996'da Kaufhof ve Asko Metro AG Köln olarak birleşmişler; ardından Metro, Hollanda'nın SHV Makro NV firmasının 86 şubesini satın alarak büyümesini sürdürmüş, akabinde Allkauf hipermarket holdingi ve Kriegbam'u satın alarak 2000 yılında, dünyanın en büyük üç perakendecilik tekelinden biri haline gelmişti. Benzer bir yayılma ve büyüme ABD şirketi Wal Mart Stores tarafından gerçekleştirildi. Şirket 1999 yılında İngiliz süpermarketler zinciri ASDA'yı satın aldı ve ülke dışında binin üzerindeki şubesiyle en büyüklerin 2. sırasına yerleşti. Wal Mart Stores'in 2001 yılı satışı 219.8 milyar Dolardı ve 1.383.000 kişi çalıştırıyordu. 26 ülkede faaliyet yürüten Carrefour'un iki milyar civarında müşteri kapasitesine ulaşması bu alandaki devasa gelişmenin boyutlarını ortaya koyuyor. Wal Mart Stores'in 2000 yılı satışları toplamı 193.295 milyar Dolar, pazar payı %17.6; çalıştırdığı insan sayısı 1.244.000'dir. Bu değerler Carrefour ve Metro için sırasıyla, 59 milyar 888 milyon ve 43 milyar 371 milyon Dolar; %5.5 ve %4.0 pazar payı; 330.247, ve 179.561 çalıştırılan olmuştur.[52]

ABD merkezli olan ve alışveriş yerleri, gıda ve giyim ürünü satan dükkânlar zinciri ve süpermarketlerden oluşan **Wal-Mart** tekelinin 2005 yılı bütçesi 237,68 milyar Euro; aynı yıl için kârı 8,56 milyar Euro idi. Şirket aynı yılın verilerine göre 1.600.000 işçi çalıştırmaktaydı.[53] Te-

52 Bu arabaşlıktaki veriler için, Fortune-Global 500 Unternehmen'den (2000) yararlanılmıştır.

53 Düşük ücret uygulamasının en bağnaz yürütücüsü olan Wal-Mart, 2000 yılında Colorado/Amerika'da 69.000 emekçi tarafından 50 milyon Dolar tutarındaki fazla mesai ücretlerinin ödenmesi için mahkemeye verildi. Texas'ta da, 200.000 Wal-

kelin 2012'de açıklanan cirosu 446 milyar 950 milyon Dolar olup kârı 15 milyar 669 milyon Dolardı. Şirket bünyesinde 2 milyon 200 bin kişi çalışıyor.

I- Büyüyen gelir uçurumu; milyarderler ve yoksullar

Kapitalizm, gelişmesinin bütün gösterişli-gürültülü reklamına karşın, yoksul-zengin yaşam kalitesi ve gelir düzeyi farklılığını azaltmamış, aksine "devasa" olarak nitelenebilecek şekilde uçurumu derinleştirmiş, farkı artırmıştır. Tekelci burjuvazi ve emperyalist devletlerin elinde çok büyük zenginlik kaynakları birikirken, halkların ve sömürülen sınıf(lar)ın payına, daha fazla çalışma pahasına daha çok yağmalanmak ve sömürülmek düşmüş; yoksunlukları, toplumsal gelişmenin düzeyi ile çelişir şekilde artmıştır.

Bu gelişmenin sonuçlarından biri olarak bugün kapitalist dünyada en yüksek gelir grubundaki %10'un geliri, en yoksul %10'un gelirinden 103 kat daha fazladır. **En zengin 500 kişi, 416 milyon en yoksulun toplam gelirinden daha fazla gelire sahiptir.** 1.4 milyar insan günde iki Dolardan daha az "kazanıyor". 550 milyon kişi, günde bir Dolardan daha az bir miktarla geçinmek zorunda. Bu verilerin tarımsal

---

Mart çalışanı aynı gerekçeyle 150 milyon Dolar tutarındaki fazla mesai ücretini ödemesi için tekel aleyhine dava açtılar. Kanadalı bir insan hakları organizasyonu tarafından kamuoyuna Afrika'daki Lesotho devletindeki bir Wal-Mart işletmesinde işçilerin 24 saate kadar Wal-Mart ürünlerini üretmesi için zorlandıkları ve işçilerin direnmesi halinde sözlü ve fiziksel tacizle ve dayakla karşılaştıkları duyuruldu. Çin'de Wal-Mart için mal üreten Kathie Lee işletmesinde işçiler günde 12-14 saat arası ve ayda 30 gün çalıştırılıyorlar. İşçiler aylık 11,54 Euro alıyorlar. Yine Çin'de Wal-Mart için üretim yapan Liang Şi, Handbag, Tianyin Yuhua, Garment Factory fabrikalarında işçiler saatlik 0,13-0,23 Dolar maaş alıyorlar, haftada 60-70 saat arası ve haftanın 7 günü, sözleşme, sosyal hak ve sağlık sigortası olmadan çalıştırılıyorlar; işçi sağlığı ve yaşamı önemsenmiyordu. Fabrikada acil çıkış noktaları yoktu ve fabrika yatakhanesinin her odasında 10 kişi kalıyordu. 2005 başında Wal-Mart'ın Amerika'daki bir fabrikasında çocukların çalıştırıldığı ve koşulların çocuk işçiler için çok tehlikeli olduğu öğrenildi. Olay üzerine Wal-Mart'a açılan dava sonucu şirket 135.000 Dolar tazminat ödemek zorunda kaldı.

üretimle uğraşan köylüleri ve şehirlerdeki "serbest meslek" sahiplerini içermedikleri düşünüldüğünde fark daha da açılıyor. 2003 yılı bazında, Latin Amerika'da nüfusun %33,1'i; Doğu Asya'da %49,2'si; Güneydoğu Asya'da %58,8; Batı Sahra ve Kuzey Afrika'da %30,4'ü; Sahra'nın güneyi ve Afrika'da %89,0'ı; Ortadoğu, Avrupa ve eski SSCB'de %23,6 ve dünya toplamında %49,7'si iki Dolar ve altındaki "kazanç"la yaşamak zorundaydı. Sahra'nın %89'luk yoksulluk oranı sonraki yıllarda da değişmedi. Doğu Avrupa ve eski SSCB ülkelerinde yaşam kalitesi, eski düzeyinin birkaç kat altına düştü. 2009 yılında ABD nüfusunun yüzde 14,3'ü yoksulluk sınırının altında yaşıyordu ve bu oran siyahlar arasında yüzde 25,8'e yükseliyordu. ABD'de en üst zengin kesimin geliri 1979 ile 2007 döneminde %300 oranında artarken, sosyal güvenceden yoksun ve konutsuz yaşamak zorunda olanlar 50 milyon civarındadır. ABD'nin en zenginleri, servetleri 2.5 milyar Dolar ve üstünde olan nüfusun %0.5'lik kesimini oluşturuyorlar. Bu oranlama yaklaşık olarak tüm kapitalist ülkeler için geçerli sayılabilir. Hemen tüm kapitalist ülkelerde en üst %20'lik kesim tüm üretimin %60'ı civarındaki büyük bölümüne el koyuyor. Bu "gelir" uçurumunu sermayenin çeşitli araştırma kuruluşları, sermaye yayın organları da gizleyemiyorlar.

Amerikan Forbes dergisinin Temmuz 2012 raporu bunlardan biridir. Dergi söz konusu sayısında '2012'nin Milyarderleri' olarak 1226 kişiye yer veriyor. Listenin birinci sırasında, son 3 yıldır "dünyanın en zengin" milyarderi "unvanı"nı elinde tutan Meksikalı telekomünikasyon patronu Carlos Slim Helu (69 milyar Dolar) yer alıyor. Onu, 61 milyar Dolarla Microsoft'un kurucusu ABD'li Bill Gates izliyor. Üçüncü sırada 44 milyar Dolarla ABD'li Warren Buffet; 4. sırada Avrupa'nın da en zengini olarak açıklanan Bernard Arnault (41 milyar Dolar); 5. sırada Amancio Ortega (37,5 milyar Dolar) yer alıyor. Bu ilk beş-on büyük milyarderin servetleri toplamı çok sayıdaki ülkenin toplam üretimini aşacak büyüklüktedir. 2012 milyarderler listesindeki 1226 kişinin toplam servetleri **4,6 trilyon Dolar kadardır.** 2011'de milyarderler sayısı 1210, toplam servetleri **4,5 trilyon Dolar** büyüklüğünde idi. Milyarderlerin 425'i ABD'de; 315'i Asya Pasifik bölgesinde, 310'u Avrupa'da; 86'sı Ortadoğu-Afrika bölgesi ülkelerinde bulunuyor.

Listede yer alan **ilk 10** milyarderin servetlerinin toplamı 2011'de 406 milyar Dolar, 2012'de 395,4 milyar Dolar olarak açıklandı. Listede serveti 1 milyar Doların üstünde, 1 ila 3.5 milyar Dolar arasında olan 43 Türk milyarderi de yer alıyor. Milyarderlerin 4.6 trilyon Dolar tutarındaki toplam serveti, Almanya (3.3358.242); Fransa (2.590.788); İngiltere (2.395.483) gibi, dünyanın önde gelen ve en gelişmiş ekonomileri arasında bulunan ülkelerin herbirinin GSMH'larından daha büyüktür.

J - Bu bölüme bir sonuç

Kapitalist gelişmenin nicel ve nitel büyüklükleriyle bol rakamlı bu sergisi ya da serimi, onu, gelişme düzeyi ve kapsamını gerekçe edinerek ebedileştiren burjuva teorisi/teorilerinin sansasyonel propagandif etkisinden başka gerçek herhangi dayanağı olmadığını göstermek içindi. Uzunca denilebilecek bu ilk bölümde, kapitalizmin –ve her bir sektörünün– belirli bir tarihi kesit içindeki uluslararası gelişmesi genel boyutlarıyla da olsa göz önüne getirilmiştir. Sonuç çok özet olarak şudur:

Kapitalizm, kapitalist emperyalizm evet son yüzyılda, özellikle de 20. yüzyılın ikinci büyük savaşını izleyen on yıllar içinde çok büyük gelişme gösterdi. Hemen tüm ülkelerde ticari ve sınai kapitalizmin gelişmesi hız kazandı. Tarımsal alanlar kapitalizme açıldı. Dünya pazarı ve dünya ticareti tüm bu ülkelerin ekonomilerini "kucakladı". Köylülük, olduğu ülkelerde daha çok çözüldü. Kentlere nüfus akışı hızla arttı (bugün nüfusun %75-80'ine yakını kentlerde yaşıyor). Çin, Hindistan, Brezilya, Türkiye, Endonezya, İran, Bangladeş gibi ülkeler daha fazla kapitalistleştiler. "Geri" Afrika sermaye akımına daha fazla uğrar hale geldi. Değerli madenler, enerji kaynakları, stratejik önemdeki kara ve deniz suları denetime alındı, bunların kavgası sertleşti. Emperyalist büyük devletlerin sermaye ihracı, doğrudan yatırımlar, borç ve kredi ilişkileri üzerinden bağımlı halklara dayattıkları iktisadi sosyal ve siyasal yaptırımlar arttı, bu ülkelerin kaynaklarını yağmalayarak elde ettikleri rant devasa boyutlara ulaştı. Trilyonlarca Dolar ve Euro oradan oraya ve önemli oranda sanal düzeyde dolaşıp,

en kârlı işlemler üzerinden mali 'şişkinliği' sürdürdü. Çok sayıdaki bağımlı ülkenin bütçe gelirlerinin büyükçe bir kesimi borç ve faizlerinin ödenmesine ayrıldı.

Dünyayı-pazarlarını "yeniden paylaşım" için kıyasıya rekabet, her bir kapitalist ve emperyalist ülke için bütçe gelirlerinin önemlice bir kesiminin; bazılarında ulaşım, iletişim, sağlık, eğitim ve konut işlerine ayrılan toplamdan daha fazla olarak silahlanmaya ve daha yıkıcı kitlesel imha silahlarının yapımına harcandı. Militarizm güç kazandı.[54] Devletin şiddet aygıtları takviye edildi. Dijital teknikler ve uydu sistemleriyle takviye edilmiş istihbarat-fişleme, denetim ve baskı, "güvenlik önlemleri" adına yaygınlaştırıldı. Prekapitalist toplumsal koşulların önyargılarıyla takviye edilmiş muhafazakâr sağ politikalar güçlendirildi. Dini ve etnik "kimlik" ayrımcılık ve baskı politikaları emekçilerin sermayeye karşı birliğini engelleyecek şekilde istismar edildi vb.

Mali sermaye ve tekellerin el atmadıkları herhangi ülke, bölge, sektör, ürün ve toprak neredeyse kalmadı. Uluslararasılaşma ve uluslararası tekellerin dünya pazarındaki hâkimiyeti, büyük tekellerin kârlarına kâr katmaları, sermayelerini büyütmeleri, etki alanlarını genişletmelerini sağladı. Etkilerini artırmakla kalmadılar, mülksüzleştirip yoksulların ve işsizlerin saflarına sürdükleri insan kitlesi arttı; yaşam ve çalışma koşulları ağırlaşan emekçiler çoğaldılar. Mülksüzleştirilenler arttı; evsiz-yurtsuzlar çoğaldı. Yoksulların yığınak oluşturduk-

54 Dünya kapitalizminin 2007-2008 krizi, rekabetin keskinleşmesini ve sertleşmesini de beraberinde getirdi. Pazarlara egemen olma, hammaddeleri ele geçirme mücadelesi hız kazandı. Bazı büyük devletler krizden daha fazla zarar gördüler ve eski güçlerini koruma telaşına düştüler. Rakipleri dışlama mücadelesi ivme kazandı. Yakın dönemde büyük devletler "av alanı" olarak belirledikleri bölgelere, işbirliği içinde saldırdılar. Ama onlar "birlikte" oldukları zamanda da, av alanından en büyük ganimeti kapmak için birbirlerine karşı bir mücadele içerisinde oldular. Irak'ta, Almanya ve Fransa gibi ülkelerin geride bırakılmaları örneğinde görüldüğü üzere, aralarındaki rekabet giderek kızışıyor. Kapitalist-emperyalist devletlerin pazarlara, hammadde kaynaklarına, petrol ve doğalgaz rezervlerine ve bunların iletim yollarına hâkim olmak için yürüttükleri rekabet kızıştıkça, silahlanma eğilimi güç kazanmakta ve silah tekellerinin bu alana yatırımları artmaktadır. Rekabetin şiddetlenmesi, çelişkilerin artması, silahlı müdahale ve saldırıları da birlikte getiriyor.

ları yoksul semtleri-gettolar artarak büyüdü. Emek güçlerini satarak yaşamlarını sürdürmek zorunda olanların; yaşam olanaklarını ancak böyle sağlayabilenlerin sayısı milyonlardan milyarlara genişledi. Sonuç, toplumsal çelişkilerin derinleşmesi, sınıf farklılıklarının 'en çıplak halleri'yle tüm dünyada görülür hale gelmesiydi.

Dünya kapitalizminin ve kapitalist uluslararasılaşmanın açıklık kazandırdığı bu olgulara bakarak kapitalizme çelişkisizlik ve yıkılamazlık atfedenler, tam da bu olgusal gerçekler tarafından yalanlanmalarına rağmen, "işçi sınıfının direnme potansiyelini yitirdiği" vaazlarıyla sınıf inkârcı tezlere sarıldılar. Jacques Derida gibi ne kadar anti-Marksist teorisyen varsa onların ardısıra, tarihin yasalarına "bağlı kalmayan" ve "Birleşen kişisi olmayan, örgütü, partisi, ulusu, devleti, mülkiyeti olmayan bir katılmanın ittifakı" ile tahayyül edilerek kurulacak "yeni dünya" lafazanlığını yaygınlaştırdılar.[55] Nesnel durum ve gelişmeleri, işçi sınıfı ve emekçilerin sömürüsüz yeni bir dünya kurma mücadelesinin karşısına konumlanmak üzere kullanmaktan kaçınmadılar. Oysa, kapitalizmin gelişmesi ve uluslararası özelliğinin güç kazanması, işçi sınıfının da nicel ve nitel olarak gelişme göstermesi; enternasyonal karakterinin daha fazla güç kazanması için nesnel koşulların uluslararası alanda oluşması da demekti. Sömürünün ve sömürüye dayanan gelişmenin koşulunun emek gücü oluşu, çalışma ve iş koşullarındaki değişime, bilim-teknikteki gelişmelere, makinenin yetkinleştirilmesine karşın emek gücünün sayısal-nicel büyümesini de beraberinde getirir. Kapitalist gelişme sadece kurulu-mevcut işletmelerin üretim tekniklerini geliştirerek daha az işçiyle daha fazla üretim yapma olanağı yaratmalarını değil, daha geniş alanlarda daha çok sayıdaki sektörde, daha fazla işletmeye sahip olma hedefini de içerir.

Bu böyleyse ama, işçi sınıfının toplumsal rolü ve sömürü sistemini ortadan kaldırma mücadelesi de, onun "ortadan kalktığı-geçersizleştiği" vaazlarına rağmen devam ediyor demektir. Üçüncü bölümde bu tür teorilerin niteliğini göz önüne getirerek, çürüklüklerini göstermeye çalışacağız.

55 Birikim, Şubat 2013, s. 24.

İKİNCİ BÖLÜM

İŞÇİ SINIFI, HAREKETİ VE MÜCADELESİ

Kapitalizm ve işçi sınıfının büyüyen gelişmesi

Kapitalizm kâr için üretimi esas alır ve ücretli emek gücü olmaksızın, sermayenin artırılmasının ve kapitalizmin gelişmesinin olanağı yoktur. Dünyanın neresinde olursa olsun herhangi işçi kapitaliste emek gücünü satarak aldığı ücret ile yaşamını sürdürmek zorundadır ya da sürdüren kişidir. Kapitalist ise onun emek gücünü kullanarak elde ettiği değerin bir bölümüne karşılıksız olarak el koyarak/mülk edinerek sermaye ve servet sahibi olandır. Bu ilişki toplumsal bir ilişkidir ve üretim araçlarının kapitalist özel mülkiyeti üzerinden şekillenir.

Kapitalizm köy-kır ilişkilerini çözerek kentlere göçünü artırır. Bu nüfusun ağırlıklı bölümü ücretli ve maaşlı çalışan ya da yedek işgücü ordusu içinde kalan emekçi kesimlerinden oluşur. Kapitalist gelişme, işçi sınıfının nicel ve nitel gelişiminin de sistemidir. Kimileri giderek zayıflayıp tasfiyeye doğru giden, diğer bazıları ise, yeni katılımlarla safları büyüyen toplumsal kesimleri; sınıf, grup ve çevreleri kapsayan kapitalist toplumda, toplumun çoğunluğu açısından üretim araçlarından yoksunlaşmak ve emeğiyle; emek gücünü başkasına satarak-kiralayarak yaşamını sürdürmek iktisadi gelişme ve hareketin kaçınılamayan sonuçları arasındadır. Kapitalist gelişme sürecinde, diğer tüm toplum kesimlerinden katılımlarla safları büyüyen sınıf olarak proletaryanın oluşması bu iktisadi-toplumsal evrimin sonucudur. Kapitalizmin kâr için üretim sistemi oluşu, üretim araçlarından yoksun olanların emek güçlerini satmadan yaşamlarını sürdürme olanaksızlığı demektir. Kapitalizm ve sermayenin genişleyen yeniden üretimi işçilerin işletme ve fabrikalarda bir araya gelmeleri/getirilmelerini gereksinir. Binlerce-milyonlarcası irili-ufaklı işyerlerinde çalışmaya koyulurlar. Toplumsal üretim sürecine katılışları ya da bu süreçteki işlevleri tarafından belirlenen ortak ve benzer özellikleri, birlikte hareketlerini olanaklı kılar ya da başka türlü söylenirse sınıf

olarak eylemleri dolaysız şekilde bu toplumsal ilişki tarafından nedenlenir. Ancak, toplumsal gelişme burjuvazi ve işçi sınıfının oluşmasıyla ne tamamlanmıştır ne de bu haliyle statik değişmezliğe ulaşır. Aksine, kapitalizmin eşitsiz gelişmesi ve kapitalist rekabet, bütün toplumsal sınıf ve kesimler arasında yıkım ve geçişleri, rekabet, çatışma, parçalanma, birleşme vb'ni de tahrik eder ve kaçınılmazlaştırır. Bir yandan, meta ve sermaye hareketinin, ürün ve para sermayenin giderek daha az sayıdaki büyük kapitalistlerin elinde toplanmasına/birikmesine doğru bir seyir izleyen gelişme sonucu küçük üreticilerin, küçük ve orta boy kapitalistlerin saflarından iflaslar ve yıkımlarla proletaryanın saflarına doğru itilenlerin sayısı giderek artarken, diğer yandan emekçileri saflarında bölünmelere ve ayrı duruşlara neden olan çeşitli nesnel ve öznel etkenler ortaya çıkar.

Kapitalist rekabetin birey, sınıf ve gruplar; cinsiyetler ve uluslar üzerindeki etkisinin sonuçlarından biri, rekabet yasasının bu kesimler içinde de işliyor olmasıdır. İşçi ve emekçiler ülkenin farklı yerlerinden, toplumun çeşitli alt grup ve kesimlerinden gelmişlerdir; farklı ulus, din ve mezheplerden kaynaklanan farklı duyarlılıklara, anlayış ve kültüre sahiptirler; farklı sektörlerde, değişkenlik gösteren iş koşullarında çalışırlar, vb. Yani bu gibi, "doğal" durumundaki "bölünmüşlük"leriyle birlikte bir aradadırlar.

Bu gelişme süreci, işçilerin uluslararası mücadele birliği için koşulların olgunlaşmasına ve sosyalizmin maddi temelinin güç kazanmasına da yol açar. İşçi sınıfı enternasyonalizmi sadece aynı sınıfın unsurları olarak, emek güçleri sömürülen kitleler olarak aynı kapitalist sınıf düşmanına karşı mücadele ortaklıkları nedeniyle değil, farklı etnik kökenlerden ve farklı uluslardan işçilerin şirketler ve ülkeler düzeyinde fiili bir araya gelmeleri ile de daha güçlü bir zemine kavuşur.[56]

56 Tekellerin ortaya çıkması ve dünya ekonomisi zinciri içinde tüm ülkeler kapitalist iktisadının birbiriyle eklemlenmesi, gelişmenin daha yüksek bir aşamasına tekabül etmesine karşın, emperyalist ve bağımlı ülkeler kapitalizminin bu ülkeler arasındaki gelişme düzeyi, toplumsallaşma, sınıf güç ilişkileri vb ile farksızlaşması anlamına gelmemiştir ve gelmemektedir.

I- A- İşçi sınıfının fiziki büyümesi; işçi hareketinin nicel ve nitel durumu

ABD'de 1900 yıllarında 10.920.000 sanayi işçisi vardı. Bu sayı 1950'de 20.698.000'e, 1971'de 26.092.000'e, 1998'de ise 31.071.000'e çıktı. Aynı yıl bazında ABD'de hizmet sektöründe çalışan 112 milyon işçinin 42 milyonu kol emeğine dayanan işlerde çalışmaktaydı. Japonya'da 1950-71 arasında sanayi işçilerinin sayısı iki katına çıktı, 1998'de ise yüzde 13 daha arttı. İngiltere, Fransa, Almanya ve Belçika gibi ülkelerde ise, sanayi işçisi sayısı azaldı. 1997 yılında Almanya genelinde 29,12 milyon ücretli emekçi vardı ve bunların 5,1 milyonu güvencesiz işlerde çalışmaktaydı. 2010'da ücretli çalışanların sayısı 30,904 milyon çıkarken, güvencesiz işlerde çalışanların sayısı 7 milyon 835 milyondu. İngiltere'de 1978'de 6,9 milyon olarak belirlenen sanayi işçisi sayısı 2005'te 3,2 milyona düştü. Nedenlerden biri, Thatcher ile birlikte, sanayi kollarında ve madenlerde yapılan özelleştirmeler sonucu yüz binlerce işçinin işsizliğe itilmesiydi. Aynı dönemde hizmet sektöründeki işçilerin sayısı 14,8 milyondan 21,5 milyona; toplamda ise işçi sayısı 21,7 milyondan 24,7 milyona çıktı. Gelişmiş ülkelerde toplam sanayi işçisi, 1951'de 87 milyon, 1971'de 119,5 milyon, 1998'de ise 112 milyona çıkmıştı.[57] Dünya Bankası ekonomistlerinden D. Filmer'in derlediği bilgilere göre 1990 itibarı ile dünyada 379 milyon sanayi işçisi bulunuyordu. Buna tekstil ve inşaat işkollarında çalışan yüz milyonlarca işçi eklendiğinde artı-değer üreten ve üretmeyen emekçi toplamı milyara varmaktadır. Eski köy toplumlarının ve "köylü"-az gelişmiş ülkelerin kapitalist gelişmeye dahil olmalarıyla, Çin, Hindistan, Pakistan, Brezilya, Arjantin, İran, Türkiye, Mısır, Bangladeş, Tayland, Malezya, Endonezya, Şili, Meksika gibi ülkelerde sanayi proletaryasının sayısal olarak arttığını genel olarak da işçi sınıfının bu ülkelerde geliştiği ve büyüdüğünü, hiçbir "uyanık" ideolog görmezden gelemez. Bu ülkelerdeki gelişmenin de etkeni olduğu gelişmeler sonucunda, işçi sınıfı, 1980 ile 2000 yılları arasında, en gelişmiş kapitalist-emperyalist ülkelerde %29.8; bağımlı ve diğer ülkelerde ise %47'lere kadar varan

57 İngiltere'de ise 1984 öncesinde 1 milyon kömür işçisi vardı. Bugün yok. Ama sadece bir süpermarket zincirinden Tesco'da 250 bin işçi çalışıyor.

oranda büyüme göstermiştir. Çoğunluğu bu 'ikinci grup' ülkelerde olmak üzere ve 2008 yılı itibarı ile **Dünyada** 5-17 yaş arasında **306 milyon çocuk işçi çalıştırılıyor.**[58]

ABD Resmî İşgücü İstatistik Bürosu'nun (US Bureau of Labor Statistics) verilerine göre, Sivil istihdam 1960 yılı itibarı ile ABD'de 65.778 (milyon), Japonya'da 43.370; Fransa'da 18.595 milyon; Almanya'da 25.887 milyon; İngiltere'de 23.660 milyon; İtalya'da 20.064 milyon; Holanda'da 4.576 milyon iken, 2004 yılında bu rakamlar sırasıyla ABD için 139.352; Japonya için 62.625; Almanya için 35.686; İngiltere için (2003) 28.623; Fransa için (2003) 24.296; İtalya için 22.105 milyon ve Kanada için 15.950 milyon olarak gerçekleşmiştir. Başlıca ülkeler için yıllara göre istihdam edilen nüfus ve bu nüfusun başlıca sektörlere göre dağılımı yaklaşık olarak aşağıdaki tablolarda gösterilmiştir.

Yıllara göre sivil istihdam (milyon kişi) kaynak: (US Bureau of Labor Statistics)

Yıl	ABD	Japonya	Almanya	İngiltere	Fransa	İtalya	Kanada	Hollanda
1960	65.778	43.370	25.877	23.660	18.595	20.064	5.965	4..576
1970	78.678	50.140	26.107	24.381	20.328	19.083	7.919	5.156
1980	99.303	54.600	26.486	25.004	21.334	20.195	10.984	5.520
1990	118.793	61.700	27.952	26.818	22.076	21.080	13.079	6.267
2000	136.891	63.790	36.236	27.677	23.695	20.969	14.759	7.757
2004	139.252	62.625	35.686			22.105	15.950	

Sektörlere göre istihdam ise yıllar itibarı ile şöyle değişmiştir:

Tarım sektörü:

Yıl	ABD	Japonya	Almanya	İngiltere	Fransa	İtalya	Kanada	Hollanda
1960	5.552	12.800	3.567	1.118	4.180	6.514	0.795	0.469
1970	3.567	8.490	2.218	0.784	2.751	3.839	0.604	0.329
1980	3.529	5.510	1.373	0.654	1.854	2.870	0.562	0.285
1990	3.394	4.270	0.965	0.577	1.258	1.879	0.550	0.292
2000	2.464	3.080	0.959	0.427	0.922	1.007	0.489	0.264
2004	2.232	2.706	0.864			0.981	0.422	

58 kaynak: DİSK Araştırma Enstitüsü (DİSK-AR)

Sanayi sektörü:

Yıl	ABD	Japonya	Almanya	İngiltere	Fransa	İtalya	Kanada	Hollanda
1960	21.995	12.380	11.905	10.900	6.976	6.855	1.906	1.786
1970	26.080	17.880	12.706	10.531	7.812	7.586	2.360	1.933
1980	29.136	19.180	11.373	9.059	7.475	7.694	2.959	1.642
1990	29.834	20.890	10.875	8.350	6.343	6.842	3.062	1.620
2000	30.050	19.710	11.897	6.854	5.510	6.353	3.223	1.656
2004	27.791	17.301	10.796	6.659	5.472	6.650	3.437	1.626

Hizmetler sektörü:

Yıl	ABD	Japonya	Almanya	İngiltere	Fransa	İtalya	Kanada	Hollanda
1960	38.212	18.190	10.405	11.642	7.314	6.696	3.264	2.322
1970	49.031	23.770	11.183	13.066	9.765	7.658	4.955	2.894
1980	66.638	29.910	13.740	15.291	12.005	9.631	7.463	3.593
1990	85.565	36.540	16.112	17.891	14.475	12.359	9.467	4.355
2000	104.377	41.000	23.380	20.396	17.263	13.609	11.047	5.837
2004	109.229	42.618	24.026	21.706	17.954	14.474	12.091	6.115

Kapitalist uluslararasılaşmanın bugünkü daha yüksek bir düzeyinde, kapitalist gelişme sürecine girmeyen herhangi ülkenin neredeyse kalmadığı dünya koşullarında, yüz milyonlarca, hatta milyarlarca yeni ücretli emekçinin saflarına dahil olmasıyla, proletaryanın, uluslararası sınıf konumu nicel ve nitel olarak daha gelişkin ve güçlüdür. İşçi sınıfının konumunu güçlendiren bir diğer özelliği, kalifiye-vasıflı işgücünün çok büyük oranda artmış olmasıdır. İşçilerin küçümsenemez bir bölümü teknik eğitim almakta, orta düzeyde eğitim görmekte ve mesleki beceri eğitiminden geçmektedir. Bilim ve teknikteki gelişmelerden yararlanarak ülke ve uluslararası düzeyde iletişim ve dayanışma olanakları genişlemiştir. Sanayi işçilerinin önemlice bir kesimi bilgisayar kullanma bilgisine sahiptirler ve çok önemli bir kesimi genç kuşak(lar)dan oluşmaktadır. Bu durumundan kalkarak genç işçi kuşaklarının, kendi sınıfları için mücadele ve örgütlenmede daha bilinçli hareket etmeleri bugün daha fazla mümkün hale gelmiştir.

I- B- Uluslararasılaşma ve uluslararasılaşan proletarya

Kapitalist uluslararasılaşmanın bir diğer özelliği, üretimin ve emek gücü hareketinin fiziki olarak da uluslararasılaşmasıdır. Üretimin uluslararası gelişmesi ve dünya kapitalist pazarının oluşması, pazar payı için rekabeti keskinleştirirken, rekabet, başka unsurlarının yanısıra üretim ve iş örgütlenmesinin daha ileri bir düzeyini de gereksinir. Makinenin yetkinleştirilmesi ve bilim ve teknik uygulama olanağına daha fazla sahip olan büyük işletmeler bu durumu rakiplerine ve küçük işletmelere karşı kullanırlar. Rekabet ve yıkım bir aradadır: birçok kapitalist işletmenin birkaç büyük işletme tarafından mülksüzleştirilmesi, sermayenin daha az sayıdaki daha büyüklerin elinde 'toplaşması', yoğunlaşma ve merkezileşmenin giderek artması, gümrük duvarlarıyla kapalı devre alanları kapitalist rekabetin yıkıntıları arasına çekerken, işçilerin ulus, din, dil, ırk, bölge, cinsiyet ve meslek farklarından bağımsız olarak bir araya gelmelerinin koşulları daha fazla oluşur ve olgunlaşır. Farklı uluslardan işçiler işletmelerin değişik mekânlarında fiziki olarak da bir araya gelirler. Büyük tekel konsorsiyumları, satışlarla dolaysız bağlı olarak, ulaşım giderlerini düşürmek ve ucuz işgücü kullanımı olanakları nedeniyle, üretimlerinin önemli bir kısmını yurtdışı işletmelerde gerçekleştirdiklerinde, işletmelerin emek gücünün esas olarak bu dış ülkelerin işçilerinden oluşması, kâr için üretimin amacıyla uygunluk gösterir. İşçilerin uluslararası bir sınıf olarak hareket etmeleri için nesnel koşullar daha uygun hale gelirler. Patronların, hükümetlerin ve sendika bürokrasisinin etnik, dini, bölgesel ve kültürel farklılıklar üzerinden bölmeye çalıştıkları işçiler, bu bir arada olma hali tarafından birlikte davranışlara, hakları için mücadelede birleşmeye itilirler.

I- C- İşçi ve emekçilerin sosyal-iktisadi koşulları

Kapitalizmin "devasa" gelişmesinin işçi sınıfına, kent ve kır yoksullarına ve dünyanın tüm ezilenlerine ne tür sonuçlarıyla ve nasıl yansıdığı sorunu, sömürülen ve ezilenlerin bu sistem ile ilişkisinin karakteriyle dolaysız bağlıdır. Kapitalist modernleşmenin ve bilim ve teknikteki

gelişmelerin belirli sonuçlarının kaçınılamaz hale gelen toplumsal kullanılışının insan soyunun yaşam koşullarında genel bir ilerlemeye yol açtığı kesindir. Ancak bu koşullu bir 'kesinlik'tir: Kapitalizmin gelişmesiyle bağlı diğer çok çeşitteki ve nitelikteki iktisadi-sosyal-siyasal ve kültürel etki ve sonuçlar işçi sınıfı ve emekçilerin kapitalist azınlık yararına ücretli-maaşlı köleliğinin unsurları olarak işlevlidirler. Sömürü ve baskı; sosyal ve kültürel yoksulluk ve hak yoksunluğu kapitalist gelişme ile birlikte ne hafiflemiş ne de azalmıştır. Aksine koşullar işçi sınıfı ve halk kitleleri aleyhine daha fazla ağırlaşmıştır. Sömürü daha da katmerli hal almış; zengin-yoksul uçurumu büyümüş; çalışma ve yaşam koşulları kötüleşmiş ve ağırlaşmış; dünya hâkimiyeti ve pazar kavgalarının neden olduğu savaşlarda toplamı yüz milyonları bulan insan öldürülmüştür. Bilimsel gelişmenin sağladığı yeni buluşlar ve teknik insan soyunun daha iyi yaşamı hedefinden önce, emek gücünün daha yoğun ve daha fazla sömürülmesi için kullanılmış; emperyalist çıkarlar için hâkimiyetin aracına dönüştürülerek karaları ve denizleriyle dünyayı tümden yaşanmaz hale getirebilecek –hatta yok edebilecek– güç ve sayıda nükleer, kimyasal, biyolojik silah üretimine hasredilmiştir. Dünya nüfusunun yarısından fazlasının yoksulluk koşullarında, bir milyarının açlık sınırında yaşaması ve çalışma 'yaşında'ki 220 milyon civarında insanın işsizliğe sürülmüş olması, bu sonuçların çıplak örnekleri arasındadır.

I- D- Kapitalizmin ürünü ve aktüel bir sorun olarak işsizlik

Kapitalist gelişmeye eşlik eden bir diğer "olgu", aynı pazara meta sürümü için birbirleriyle kıyasıya rekabet eden işletmelerin, daha ucuza mal edip daha çok kâr etmek için makinenin daha çok yetkinleştirilmesine duydukları ihtiyaç nedeniyle ve emek üretkenliğinin yükseltilmesi sonucu, işçilerin bir bölümünün işsizliğe itilmesidir. Birikmiş emek (cansız emek) ya da makinede somutlaşan değişmeyen sermaye canlı emeğin aleyhine olarak güç kazanır. Ne var ki bu da gelişmenin tümünün resmini vermez. Bu durumdaki emek gücünün bir bölümü, kapitalist gelişmenin ortaya çıkardığı yeni ürün

ihtiyacına bağlı olarak ve yeni sektörlerin doğmasıyla birlikte bu yeni alanlara "transfer olur"ken, diğer bir bölümü de farklı üretim dallarına yönelir, ora(lar)da da istihdam edilirler, bir bölümü ise işsizler ordusunun 'neferleri' olmayı sürdürürler. Gelişme bir değişim-sirkülasyon içinde böylece sürüp gider. (ILO) verilerine göre, 2009 yılında dünya genelinde %6,3 olarak belirlenen işsizlik oranı, 2010 yılında %6,2 olarak tahmin edilmiştir. 2010 yılı itibarıyla ve tahmini verilerle, %10,3 ile Ortadoğu ülkelerinde; %9,8 ile Kuzey Afrika'da; %9,6 ile Orta ve Güneydoğu Avrupa ülkelerinde işsizlik söz konusudur. Aynı kaynağa göre işsizlik oranları ise, Yunanistan'da %11,8; İrlanda'da %13,5; Portekiz'de %10,7; ve İspanya'da da %19,9 oranındaydı. Fransa'da işsizlik son 21 aydır aralıksız artışta. Son verilere göre ülkede resmî olarak 3 milyon 170 bin kayıtlı işsiz bulunuyor. Bu rakam "part-time" çalışanları kapsamıyor. ILO raporları, Euro Bölgesi 2011 yılı Mart ayı işsizlik oranını %10,9; İspanya'da %24,1; Yunanistan'da %21,7 ve Almanya için %5,6 olarak gösteriyor. ILO'nun **2012** Nisanında yayımladığı "Küresel İstihdam Raporu"nda, 2013 yılı işsizlik oranı tahmini olarak %6,2 olarak belirleniyor. Bölge genelinde 25 yaş altı işsizlik önemli bir sorun olmaya devam ediyor. Mart 2012 itibarıyla 25 yaş altı işsizlik oranı %22,1 civarında. Genç işsiz oranı İspanya'da yüzde 51,2'ye, Portekiz'de yüzde 36,1'e, İtalya'da yüzde 35,9'a, Slovakya'da yüzde 33,9'a yükselmiş bulunuyor. Tekellerin baskısıyla küçük ve orta boy işletmelerin artan iflası ve daha fazla kâr için daha az işçiyle üretim, bu oranı yükseltebilecek olgusal etkenlerin sadece ikisidir. J. Stiglitz, sadece son kriz nedeniyle dünya çapında on milyonlarca kişinin işini kaybettiğini açıklamıştı. Amerikan Merkez Bankası FED, ABD'de 2012 itibarıyla işsizliğin %8,2 oranında olduğunu açıkladı. 12,7 milyon toplam işsizin 5,1 milyonu (% 41.3) uzun süreli işsizlerdi. Yaygın olarak baş vurulan yarı zamanlı istihdam ise, 2012 Nisan ayı itibarıyla 7,9 milyon civarındaydı. Çin'de, işsizlik oranları %4 civarındadır. Ancak, günde iki Doların altında çalışan nüfus 300 milyon civarında tahmin ediliyor. Emperyalizme bağımlı, yeni sömürge ülkelerin hemen hepsinde kayıtlı işsizlik, sorunun sadece görünen tarafı olup, gerçek işsizliğe örtü işlevi görmek-

tedir. Kayıt dışı ekonomide çalıştıkları veya çalışıyor kategorisinde gösterildikleri için işsizlik istatistikleri gerçekleri yansıtmaktan uzak bulunuyor. Yaklaşık olarak 220 milyon işsiz olduğu tahmin ediliyor.

I- E- İşçi hareketinin –aşılması gereken– zayıflıkları

İşçi sınıfının günümüzdeki durumu üzerine sürdürülen tartışmalarda başlıca iki nokta öne çıkarılıyor: bunlardan ilki, sanayi işçilerinin sayısal durumu; ikincisi ise, hizmet sektöründe çalışan ücretli emekçilerin hangi kesiminin üretken işçi, hangilerinin artı-değer üretmeyen ücretli emekçi olduklarıyla ilişkindir.

Kapitalist değişim ve gelişme üzerine yazılan ve son on yıllarda dikkat çekici şekilde artış gösteren kitap, broşür, makalenin en önemli özelliği, bu materyallerin önemli çoğunluğunun kapitalizmin uzlaşmaz temel çelişkisi başta olmak üzere, sistemin gerçeklerini örtbas etmeyi esas almalarıdır. Bununla birlikte, BM, OECD, DB, IMF'nin, araştırma kuruluşlarıyla sendikalar ve üniversiteler bünyesinde yapılan bu araştırmalar, sermayenin uluslararası hareketini anlamamız açısından dikkate alınabilir veri bolluğu sunuyor(lar). Ömürlerini kapitalizm savunusuna adamış olan ideologlar, kapitalizmin gelişmesiyle kendi yıkımının güçlerini ve koşullarını oluşturduğunu reddetseler de, sadece sisteme niteliğini veren olgular değil, süreçsel değişimler de kapitalizmin tarihsel olarak ömrünü doldurmakta olduğunu ortaya koyuyor.

Ne var ki, hareketin aşılmadıkça, sermayeye karşı mücadelesinde zafere götürmenin önüne engel olan çok ciddi zayıflıkları da vardır. İşçi-emekçi hareketinin uluslararası ve ülkemiz açısından bugünkü başlıca özelliklerinden biri, henüz sermayeye karşı büyük kitlesel eylemlerinin istikrarlı bir durum kazanamamasıdır. Yunanistan, İspanya, İtalya, Portekiz, Şili, İngiltere, Fransa ve Türkiye'de çeşitli ve değişen sayıda, bazı ülkelerde ve kimi eylemlerde yüzbinleri bulan katılımlarla sokağa çıkma, direnişe ve grevlere baş vurma şeklindeki mücadelesine rağmen, burjuvazinin saldırılarını püskürtücü bir düzey ve örgütlülüğe ulaşmaktan henüz uzaktır. Bunun bazı nesnel ve

ama esas olarak öznel çok çeşitli nedenlerinden söz etmek mümkün olmakla birlikte, başlıca olarak şunlar önem göstermektedir. Kapitalizm işçileri milyonlarla fabrikalara, işyeri ve atölyelere çekerken onların aynı sınıfın unsurları olarak birlikte hareketinin koşullarını oluşturmasına karşın, farklı şekilde ve birbirlerine karşı kullanılmak üzere bölünmelerinin koşullarını da yaratır. İşbölümü ve sektörel bölünme, farklı uluslara, dini ve mezhepsel kesimlere "aidiyet", emekçilerin birliğine karşı kullanılmaya uygun nesnel ve öznel unsurlar sunarlar. Çalışma koşulları ve ücret-maaş farklılıkları işçi ve emekçilere karşı bölme aracı olarak işlev görebilir. Birer işçi örgütü olması gereken ve tarihe öyle gelen işçi sendikaları başta olmak üzere çeşitli emekçi örgütleri, bu örgütleri burjuvazi yararına 'işleten' işbirlikçi-aristokrat kesimler tarafından işçilere karşı kullanılabilirler. İşçi emekçi hareketi bugün bunların tümüyle somut şekilde karşı karşıyadır. İşçi ve emekçiler sermayenin uluslararası alanda uyguladığı yeni iş ve çalışma yöntem, koşul ve biçimleriyle daha fazla bölünmüş durumdadırlar. İşçiler örneğin "*vasıflı ile vasıfsız, gündüz vardiyası ile gece vardiyası, daha fazla ücretli ile daha az ücretli, işyerinde uzun yıllar çalışan ile daha az süreli çalışan, en yaşlı ile en genç, tam zamanlı çalışan ile part-time çalışan, işsizler ile çalışanlar arasında olduğu gibi*" çok çeşitli bölümlere ayrılmışlardır.

Kapitalist gelişmenin ve uluslararasılaşmanın yol açtığı sonuçlardan biri de, işçi sınıfı ve halkların sömürüsünden elde edilen ranttan beslenen bir işçi aristokrasisinin oluşumudur. Bu gelişme sürecinde emperyalist ekonomi zincirine bağlanan her bir ülkede, emperyalizm ve büyük tekeller, işçi ve emekçiler arasındaki "statü farklılıkları", din-dil-etnik köken, mezhep ve bölge farklılıklarından yararlanmaya çalışır; kendi ülkeleri emekçilerini sömürerek ve bağımlı ülkelerin kaynaklarını yağmalayarak sağladıkları kaynaktan küçük bir bölümünü harcayarak bir işçi aristokrasisi oluşturur; proleter ve emekçi mücadelesini bunun üzerinden etkisizleştirmeye yönelirler.

ABD ve Avrupa işçi sınıfları reformist ve sosyal demokrat ideolojilerin hegemonyasını henüz kırmış değillerdir. Batılı ülkeler işçi sınıflarının sendikal burjuvazi *eliyle, emperyalizm-yanlısı sınıf işbir-*

liğine dayanan politikalara yedeklenmesi, uluslararası sermaye saldırısının başarıya ulaşmasının günümüzdeki en önemli etkenlerinden biridir. İşçi aristokrasisinin güçlü bir varlığa ve etkiye sahip olduğu ABD'de, işçi sınıfının birliğinin önündeki en önemli engellerden biri, ırkçılık ve ulusal ayrımcılık olmaya devam ediyor. Beyaz-siyah ayrımcılığı, "tarihsel kökleri"nin gücü nedeniyle de henüz aşılmış olmaktan uzaktır. Ayrım, beyaz işçi ücretleriyle siyahların ücretlerine de yansımaktadır. İşsizlik ve yoksulluk en fazla siyah işçileri etkiliyor. Giyim sektöründe, otel ve lokantalarda, elektronik ve perakendecilik sektöründe çalışanların çoğunluğunu Latin Amerika ve Asya'dan gelen göçmen işçilerle, çoğunluğu siyah kadın işçiler oluşturuyor. AB ülkelerinde ise yerli işçiler ile "göçmen kökenli" işçiler arasında belirgin farklılıklar var. En "alttakiler"in en yoğun kesimini "yabancı" işçi ve emekçiler oluşturuyorlar. En zor ve ağır koşullarda, en ucuza onlar çalıştırılıyor.

I- F- Zaaf ve zayıflıklara karşı bilinçli mücadele

İşçi sınıfı hareketinin bu zaaflarını aşması ve burjuva ideolojisinin etkisinden kurtulması, sınıf ve emekçi hareketinin talep ve çıkarlarına uygun bir mücadele hattında ve kapitalist sömürüye karşı ilerleyebilmesinin başlıca koşuludur. Bu etkinin kırılması aynı zamanda, işçi ve emekçilerin çok çeşitli bölünmüşlüğünün yol açtığı hareketi zayıflatıcı ve geriye çeken engellerin aşılmasına da yardımcı olacaktır. Hareketin seyri içinde sınıfının zayıf yönlerinin farkına varan ileri işçi ve emekçilerin girişimleri ile bu yönde, zaafların aşılması için daha bugünden küçümsenmemesi gereken adımların atıldığı, mücadeleci işçi örgütlerinin ve işçilerin devrimci sınıf partilerinin sadece kurulmakla kalmayıp kitleler içinde güçlü bağları var etmek üzere çabalarını artırmaları, önemli bir basamak oluşturuyor. Mücadelenin istikrarlı bir hal alması gereksinmesi, sayısı giderek artan ileri işçi ve emekçiler tarafından çok daha net olarak görülmektedir. Birçok ülkede ve bazıları uluslararası katılımlarla işçi ve sendikacı toplantıları, dayanışma ve birlikte mücadelenin gerçekleştirilmesine yönelik 'fikir

birliği', grev ve direnişlere artan şekilde daha çok ve çeşitli işyerlerinde ve çok sayıdaki ülkede baş vurulması, hareketin yeni bir yükselişinin olgunlaşmakta olduğunu gösteriyor.

İşçi sınıfının sömürüyü ortadan kaldırma mücadelesine öncülüğü koşullarının artık var olmadığı teorilerine ve bu teorilerin kalkış noktaları arasında yer alan sınıfın parçalanmışlığı, dağınıklığı ve geri düzeyine rağmen, safları giderek büyüyen işçilerin kendi durumlarının bilgisiyle yetinmeyerek, bu durumu ve haliyle de diğer tüm ezilen ve sömürülenlerin durumunu temelli olarak değiştirecek, sömürüyü olanaksız kılacak ve sınıfların ortadan kaldırılmasına doğru bir toplumsal yeni düzeni kuracak mücadeleye yönelmeye başladıklarını, en azından yeniden başladıklarını söyleyebiliriz.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

İŞÇİ SINIFI VE MÜCADELESİNE KARŞI TEORİLERE YANIT(LAR)

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
I. Kısım

İşçi sınıfı ve "ezilenler"; sınıf ve "kimlik" politikaları

1980'li-90'lı yıllar ve sonrasında, özellikle postyapısalcılık-postmodernizm adı altında, çok sayıda "yeni teorisyen" tarafından yaygınlaştırılan görüşlerin bir özelliği de, yaygın ve genel bir adlandırmayla "kimlik politikaları" olarak ifade edilen, ve ırk-ulus kimliği, kadın kimliği; "ezilenler"in ve "ötekileştirilenler"in hakları ve mücadelesi; çevre sorunu gibi sorunlardan hareketle, işçi sınıfının devrimci sınıf rolünü ve materyalist tarih anlayışını ya tümüyle reddetmek ya da büyük oranda çarpıtmaktı. "Sınıf-ırk ve toplumsal cinsiyet arasındaki karmaşık ilişkileri" ve "kesişim noktaları"nı tespit etmek iddiasını da taşıyan, çevreciliğin, feminizmin, ulusal-ırksal eşitçiliğin, kültürün, eşcinsel haklarının öne çıkarıldığı bu yeni "tarih yazımı" teorilerinin hemen tümü, Marksist sınıf teorisine saldırı için hayli uğraştılar.

1982 yılında Ranajit Guha'nın yönetiminde, Türkçe karşılığı, "Madun Çalışmaları: Güney Asya Tarih ve Toplumuna Dair Metinler" olan bir başlık altında yayınlanan yazı ve makalelere sonraki süreçte yenileri eklendi. Gerekçe, "görülmek, hesaba katılmak istenmeyen, ama mücadeleleriyle kendilerini dayatan" çeşitli ve farklı "kimlik grupları"nın "görünür kılınması" idi. "Maduniyet" teorilerinden referansla, "itilenler"in-"ötekileştirilenler"in-"ezilenler"in durumu Türkiye'de de, bazı üniversiteler bünyesinde ve akademik çevrelerde, sosyal bilimlerin popüler uğraş alanlarından biri haline

getirildi. Foucaultcu "söylemin gücü" tezi, ve Antony Gramsci'nin İtalyan zindanlarında yazdığı "Hapishane Defterleri"nde, hegemonya altındaki kesimleri ifade etmek üzere kullandığı "subaltern"(tabi olanlar)-"sessizler" ve benzeri kavramlaştırmaları, bu yazar ve akademisyenlerin esin kaynakları arasındaydı. Buna göre, köylüler, "deklase" kesimler, etnik-milliyetçi gruplar, "çevreciler", işçi sınıfıyla aynı "kategori"de tarih yapıcı, "özne olamayan özneler"di. Hegemonya altındaki söz konusu grupların sadece özgünlükleri değil, "özerk"likleri de hesaba katılmalıydı.

"Yapısal kategoriler"in birbirleriyle ilişkili olsalar bile, sonuçta "özerk oldukları"nı ileri sürerlerken, ağırlığın ve önemin ilişkiye değil "özerklik"e verilmesini öneriyorlardı. Althusserci "tahakküm içinde yapılaşma" anlayışından hareketle, etnik-ulusal bölünmelerin tarihsel olarak belirlenen ekonomik-sosyal koşullar içinde ortaya çıkmış ve kökleşmiş olmaktan çok, toplumsal-kültürel olarak inşa edildiklerini söylüyorlardı. 1970'lerde Birmingham Üniversitesi (İngiltere) bünyesinde oluşturulan "Çağdaş Kültürel Çalışmalar Merkezi"nden Stuart Hall (New Left Reviev'in ilk editörü), örneğin İngiltere'deki siyah nüfusun durumundan hareketle, ırkçılığın, siyah işçilerin bütün deneyimini şekillendirdiği gibi, beyaz işçilerin deneyimini de şekillendirdiğini belirtiyordu. Çalışmayı yürütenlerin büyük çoğunluğu, "indirgeyici ve belirlenimci" olarak niteledikleri Marksist sınıf teorisi ve tarih anlayışını, "temsil alanı dışındaki" bu "madun" halklar ve grupların durumuna ilgisiz, hatta "dışsal kalmış" olmakla; "dar ve mekanist altyapı-üstyapı kavrayışına sahip" ve "devlet iktidarının büyüsüne kapılmak"la suçluyorlardı. Onlara göre, Marksizm, oluşturucu öğeler ve kategorilerden birine ötekilerden daha fazla rol biçerek, kapitalist gelişmeyi "Avrupa merkezli" irdeleyerek, bu "özgül" kimlik durumlarına gereken önemi vermemişti. İşçi sınıfının üretim içindeki rolü, ileri sürüldüğü üzere onu merkezi önemde bir konuma getirmiyordu ve o da nihayetinde diğer ezilen toplumsal gruplardan biriydi. Maduniyet tezlerini bir araya getiren ve yorumlayan Dennis Dworkin, örneğin şöyle yazıyordu: "*Eğer deneyimin öteki*

boyutları –bölge, din, milliyetçilik, etnisite, mekân, yaş vd– denkleme eklenirse, sınıf potansiyeli toplumsal, kültürel ve tarihsel karmaşıklığın katıksız ağırlığı tarafından küçücük hale getirilir." (Sınıf Mücadeleleri, s.322) Dworkin, "Sınıfın öldüğü"ne ilişkin açıklama ve iddiaları "oldukça abartılı" buluyor, "*ancak açıklayıcı bir kavram olarak sınıfın statüsü ciddi ve belki de geri dönülemez bir biçimde azalmıştır*" kestiriminde bulunmaktan da geri kalmıyor (age sf. 359), işçi sınıfının potansiyel olarak "hayati bir rol oynama"ya devam ettiğini, "*kültürü, siyaseti, kimliği ve tarihi çok daha karmaşık ve gelişmiş bir biçimde kavramak için düşünsel bir açılım*" sağladığını, ancak, sınıf anlatısının artık birleştirici olma özelliğinde olmadığını belirtiyordu.[59] Ulus-sınıf ve 'toplumsal cinsiyet' sorunlarının birbirleriyle ilişkili-'dolanık' olduğunu belirterek, Marksizme "yakın durdukları" iddiasında olanları dahil hemen hepsinin, işçi sınıfı bilinci ve eyleminin güncel konjönktürel geriliğini kalkış noktası alarak, proletaryanın anti-kapitalist mücadelenin merkezindeki sınıf olarak tanımlanmış olmasına itirazları vardı. Chakrabarty örneğin, "Marx'la birlikte tartışıyoruz, ona karşı değil" diyor, sınıf mücadelesi ve militanlığının salt "eski zamana dair olmadığı"ndan söz ediyor, "Madun tarihi"nin Marksizm olmaksızın temelsiz kalacağını belirtiyor, ama ardından da, "*Sermaye anlatısı içinden sürekli olarak bize insan olmanın başka yollarını, emek kabiliyetinin taşıyıcısı olmaktan fazlası olduğunu hatırlatan*" madun öznelerin durumunu gerekçe edinip postmodernizme yöneliyordu. Guha, üretim ilişkileri içindeki konumlarından değil, sınıf ve tabakaların, "madunlar"ın, "alt sırada"nlığından hareket ediyordu. Tanımı, "elit olmayanlar"ın eş konumu savına yakındı. David Arnold, işçileri, köylüleri, zanaatkârları, tarım işçilerini, diğer "alt kesimler"i birleştiren "bir örtü" olarak madunluktan söz ediyordu, vb.

59 Dworkin'in işçi sınıfının toplumsal konumu ve anti-kapitalist mücadeledeki yerine, diğerlerinden daha olumlu yaklaştığını söylenebilir, ancak, eklektik görüşlerinin, işçi sınıfının devrimci rolünü bulanıklaştırmanın ötesinde, redde götüre(n)bilecek özellikte olduğu da açıktır.

"Büyük anlatılar" karşıtlığıyla etiketli bu yeni liberal, postmodernist-yapıbozumcu teorilerin toplumsal sorunları ele alışını belirleyen, "tekil özne"ler-bireyler, alt kimlikler, alt kültürler, azınlıklar, "madunlar" vs, idi. Kapitalizm ise, ancak bunlarla bağlantısı kapsamında, ve esas olarak siyasal ve kültürel etkileriyle sorgulanıyordu. Marksist teoriyi, bu çok çeşitli toplumsal ve mesleki topluluk ve statü gruplarının, kültürel ve cinsel kimliklerin sorunlarına ve hak mücadelesine "önem vermemek"; onların "değiştirici potansiyel enerjisini görmemek" ya da tüm bu ezilen kesimlerin sorunlarıyla sınıf sorunu arasında kurduğu ilişki üzerinden onları geri plana atıp "önemsizleştirmek"le suçlayan bu tezlerin –bugün artık parıltıları önemli oranda dökülmüştür– bir özelliği de "her birinin başka bir telden çalınmış olması"dır. Buna karşın, ortak paydası, "sınıf olmayan ve sınıf tarafından içerilmeyen söz konusu "kimlik grupları"na, "sınıfla eş" ya da "aynı derecede önemli" rol biçmektir. Diğer yandan bu tez ve teoriler, üretimin ve üretim araçlarının devasa gelişimi ve üretimin uluslararası örgütlenmesini, bilim ve teknikteki; ulaşım ve iletişimdeki muazzam ilerlemeyi işçi sınıfının sınıfsal özelliklerini "artık geçersizleştirdiği" iddiasındadırlar. Bunu ileri sürerken ama, kendileri bir tek sınıf oluşturmayan, ama farklı sınıf ve tabakalardan insanları ya içeren (ulus ve kadın) ya da şu veya bu talep etrafında nesnel durumları yönünden ancak geçici bir araya gelebilen "ezilen ve ötekileştirilen"lerin nasıl oluyor da bu "aynı akıbet"e uğratmadığını(!) açıklamaktan da kaçınıyorlar. İşçi sınıfı mücadelesinin geçici gerileyişi-düşük düzeyi ve örgütlü gücünün zayıflığı, sınıf inkârcı teorilerin malzemesi olurken, toplumsal cinsiyet ve ulusal-etnik kimlik, çoğulluk ve çoğunluk temelli bu teori(ler), kültür-sanat alanından sosyal bilimlere kadar hemen her alanda, özellikle akademi çevrelerinde ve liberal sağ ve sol aydın-yazar çevreleri içinde destek bulabildiler.

I- A- Sorun nerede?

"Farklı kimlikler"in, "toplumsal gruplar"ın, "madunlar"ın durumu, sorunları ve hakları adına geliştirilen tezlerin sorunlu oluşlarının nedeni, bu kesimlerin karşı karşıya bulundukları baskıdan söz edil-

miş olması ve durumlarının düzeltilmesi istemi değildi. Baskı gören ve sömürülen her toplumsal kesimin, sınıf ve tabakanın, azınlıkların, ezilen ulus ve cinslerin sorunları ve taleplerinin ortaya konması, bunların kapsamının ve aralarındaki ilişkilerin açıklığa kavuşturulması, çözüm yollarının araştırılması ve bunun için mücadele yöntemlerinin geliştirilmesi sadece gerekli değil, zorunludur da. Bu toplum kesimlerinin baskıdan kurtuluşları için mücadele ise, sadece onların değil, işçi sınıfının da sorunudur. (İşçi sınıfı, kendisi ve diğer tüm baskı görüp ezilen durumdaki kesimlerin kurtuluşları için mücadele etmeksizin kapitalizme karşı mücadeleyi zafere ulaştıramaz.) Siyah ırkın ABD, Güney Afrika ve İngiltere'de karşılaştığı ırkçı ayrımcılığa karşı mücadele meşru ve zorunlu idi.(Bu ayrımcılık bugün de özellikle ABD ve İngiltere gibi, sözümona demokrasinin "beşiği" sayılan ülkelerde dahi ortadan kalkmış değildir.) Beyaz ırkın üstünlüğü anlayışı toplumun tüm yaşam alanlarına yayılmışken, siyahlar beyazlarla aynı ortamları, ulaşım araçlarını, okulları paylaşamaz, yurttaş haklarından yararlanamazlar iken, siyahi mücadelenin olması ve siyahi örgütlerin ortaya çıkması (Atlanta'da siyahların 1970'li yıllarda kurdukları bir "komünist partisi" bile olmuştu) değil, olmayışı paradoks olurdu. Irkçı ideoloji düşünsel imgelem ve üretime nüfuz ediyordu. Bu etkinin alanına beyaz ırktan işçi ve emekçilerle orta sınıf kesimlerinden insanların da girdiği somut bir durumdu. Biyolojik farklılığı ideolojik-kültürel ve politik ayrımcılık ve farklılığın temeli haline getiren ırkçılık öylesine güçlü bir anlayış haline getirilmişti ki, gelir düzeyi nispeten iyi olan beyaz tenli işçiler de ideolojik etki alanına girmişlerdi. İrlandalı beyaz göçmenlerin siyahi emekçilerle birlikte mücadeleye katılma yerine "beyazlığı" üstünlük sayan tutumla hareket ettikleri, bilinen bir gerçektir. Beyaz ırktan olmak, avantajlı farklılık nedeniydi. David Roediger, beyaz işçilerin, kendilerini siyahi emekçilerden ve köle olanlardan ayırmalarına rağmen, işçi konumlarına işaret ederken, somut bir durumdan söz etmişti. "Subaltern Studies" başlığı altında görüşlerini yayımlayan ve Dipesh Chakrabarty, Partha Chatterjee ve Ranajit Guha gibi tarihçi ve sosyal bilimci akademisyenler, özellikle Güney Asyalı halkların sömürge bağımlılığına

alınmaları ve buna karşı direnişlerinden; sömürgecilerin, sömürgeleştirdikleri halkları yok gösterip onları tarihsiz bırakmaya çalışmalarından söz ederlerken, haklı bir konumda duruyorlardı. Sömürgelikten kurtulan ülkelerin "postkolonyal" durumuyla ilişkin analizler yapan Giyatri Cahkravorty Spivak, "madun özne"nin, "sömürgeci üretim bağlamında" tarihsiz bırakıldığını; bu halkların tarihini esas belirleyenin sömürgeci miras olduğunu, Batı merkezli tarihçiliğin buna uygun düştüğünü söylerken; Edward Said, Batılı ideolog ve akademisyenlerin "Doğu"ya bakışlarının "oryantalist" oldukları; Doğulu özneyi "ideolojik olarak inşa etme"yi esas aldıkları; Şark'ın farklılıklarını görmek istemediklerini belirtirken; Chakrabarty, tarihsel pratiğin, Avrupa deneyimini yansıtan "varsayımlara zincirlendiği"; bunun bütün diğer halkların tarihinin "kuramsal öznesi" olarak alınıp, onlar üzerindeki egemenliğin sürmesine hizmet ettiği iddiasında bulunurken, elbette belirli dayanaklara sahiptiler.

Bize gelirsek, 80 yılı aşkın süre Kürt ulusal varlığını inkâr eden Türk tarih tezine karşı çıkış, Kürtlere yönelik baskıyı ret tutumu ve bu yöndeki görüşler yerinde, gerekli ve zorunludur. Kürtlerin ya da örneğin Filistinlilerin, baskıdan kurtuluş ve kendi kaderlerini belirleme hakları için mücadele, sınıf bilinçli proletarya başta olmak üzere tüm ilerici-devrimci-demokrat güçlerin göreviydi ve öyle olmaya devam ediyor. ABD ve NATO kuvvetlerinin işgali altındaki veya askerî müdahaleleriyle karşı karşıya olan ülke(ler) halklarının, bu saldırgan ve yağmacı güçleri söküp atmaları için mücadeleleri meşrudur. Ya da örneğin, Kürtlerin ulusal baskı ve ayrımcılığa karşı mücadelelerinde, Türk işçi ve emekçilerinin yeterli desteğine sahip olmamasının eleştiri konusu yapılması ve bu durumun nasıl değişebileceği üzerinde düşünülmesi, salt bu nedenle yanlış görülemez.

Kadının, ataerkil toplumdan bu yana tabi tutulduğu baskının gündem yapılması ve kadın-erkek eşitsizliğinin son bulması için mücadele tarihsel, sosyal ve siyasal karakteriyle ilericiliğinden de kuşku duyulamaz. Kadın cinsinin içinde tutulduğu baskı, eşitsizlik ve sömürü ilişkilerine feminist itirazın tutarsızlığı ve saptırıcılığı, bu itiraz nedeniyle değil, eşitsizlik, baskı ve sömürünün kapitalist kaynağına

saldırmaya değil, iki cins arasındaki eşitsiz ilişkiye öncelik vermesi nedeniyledir.

Doğanın kapitalist tahribini sorun yapmak, yaşam alanları ve kaynaklarının korunmasını savunmak, toprakların, havanın, kara ve deniz sularının zehirlenmesine karşı çıkmak, ormanların ve endemik bitkilerin yok edilmesine direnmek günümüzün en önemli sorunlarından biridir.

Sorun bu "kimlik grupları"nın durumu "sorunsal"laştırılırken", kapitalist üretim sistemiyle bağı söz konusu edilse dahi, bunun işçi sınıfının sermaye ile ilişkisinin karakterinin muğlaklaştırılmasının ve toplumsal tarihin mekanist-idealist yorumunun gerekçesi edinilmiş olmasıdır.

I- B- Sentezci-retçi teorilerin iktisadi-sosyal ve siyasal koşulları

Sınıf mücadelesi teorisini, ulus-etnik köken-ırk-milliyet ve kadın sorununu "yalnızca ekonomik çıkar ve çelişkilerin bir ürünü" derekesine indirgemekle eleştiren ideolojik yaklaşımın 1980-90'lı yıllarda ve uluslararası alanda popülerlik kazanması tesadüfi bir gelişme değildi. Bu doğrultudaki görüş(ler), açıklıkla ifade ediliyor olsun-olmasın, Sovyetler Birliği ve "Doğu Bloku"ndaki biçimsel sosyalist görünümlerin de silindiği, dağılmanın hız kazanıp kapitalist emperyalizme yeniden entegrasyonun gerçekleştiği bir "yeni dünya gerçekliği" koşullarında, en gelişmiş kapitalist ülkeler işçi sınıfı hareketinin de geriye düşüp eski komünist partilerin güç kaybı ve Marksist materyalizmden, sınıf mücadelesi esasına dayalı toplumsal tarih görüşünden vazgeçmeye yöneldikleri bir zaman diliminin kültürel-ideolojik ve politik "iklim"inden ilham aldılar. Buna, burada ancak çok özet olarak belirtebileceğimiz başka etkenler ve olgular da eklenmiştir. İkinci Dünya Savaşı sonrası yıllarda, kapitalist emperyalist sistem ile sosyalist Sovyetler Birliği arasındaki –buna Doğunun 'Halk Cumhuriyetleri' ülkeleri de dahildi– uluslararası alanda süren çok yanlı mücadele (bir aralar "soğuk savaş" olarak da adlandırılıyor-

du), aslında kapitalizm-sosyalizm savaşı olarak, ikinci savaşın başka biçimlerle sürmesi anlamına da geliyordu. ABD'nin başını çektiği ve Batı Almanya ile Japonya'nın yağmalanması dahil kapitalist "kamp"ın tüm olanaklarını, bir yandan kendi işçi sınıfları ve halk kitlelerine karşı, diğer yandan sosyalizmin her alandaki kazanımlarını yıkıma sürüklemek ve CIA arşivlerinden basına yansıdığı üzere "komünizmin tabutuna çivi çakmak" için seferber eden emperyalistler, demokrasi söylemine ağırlık vermekten iktisadi-sosyal iyileştirmelere kadar, karşı atağa geçtiler. Nazi faşizminin kapitalist gaddarlığı ve kan dökücülüğünün dünya halkları arasında yarattığı tepkiyi sömüren İngiliz ve Amerikan yönetimleri ve sermayesi "demokrasicilik" entrikalarıyla halkları etkilemeye çalışırlarken, anti-komünist propagandayı "totalitarizm"-"anti-demokratizm" suçlamalarıyla haklı göstermeye ve taraftar toplamaya çalıştılar. Sosyalizmin, tüm dış kuşatmaya ve içten yıkıcı ve kapitalist yanlısı faaliyetlere rağmen kazandığı zafer ve kaydettiği büyük iktisadi-sosyal ilerleme, faşizmin yenilgiye uğratılmasında belirleyici savaşın Sovyetler Birliği tarafından verilmesinin yarattığı prestijle birlikte Batı işçi sınıfı ve halklarının olduğu kadar, Asya'dan Afrika'ya çok sayıdaki ülkede demokratik ilerici hareketin ve halk devrimlerinin gelişmesinde de moral güç kaynağı olmuştu. Bu durdurulmalıydı! Ekonomide hamle yapılmalı, sosyal ve siyasal alanda, sosyalizmin kazandırdıklarının mücadeleyi teşvik eden ve hızlandırıcı rol oynayan etkisi kırılmalıydı. İkiyüzlü uygulamalara hız verildi. 1945-65 yılları –bazı kapitalist ülkeler açısından bu süre sonraki yıllara kadar uzatılabilir– kapitalizmin hızlı gelişme yılları oldu. "Refah" söylemi yaygınlaştırıldı. İşçi mücadelesinin önünü kesmek üzere sosyal ve ekonomik iyileştirmelere gidildi. Almanya ve Japonya onarıldı. Demokrasi için denilerek Kore'ye asker çıkartıldı. NATO'nun sınırları genişletildi. Marschall Planı çerçevesinde Türkiye ve Yunanistan dahil çeşitli ülkeler sermaye ihracıyla ve ikili anlaşmalarla bir tür yeni sömürge haline getirildi, vs, vs. Bütün bunlar, kapitalist gericiliğin tüm güçleri ve olanaklarının sosyalizme ve Sovyetler Birliği'ne karşı seferber edilmesi anlamına da geliyordu. İşçi sınıfı ve devrimci partilerini etkisizleştirmek ve sosyalizmin etki alanının genişlemesine set çekmek için seferber olundu.

Stalin'in ölmesi ve Kruşçev ekibinin önceden hazırlıklarını yaptıkları ve henüz tümüyle ortadan kalkması mümkün olmamış ve olması o günün koşullarında mümkün de olmayan çeşitli çelişkilerin üzerine oturarak, ekonomik reformlarla kapitalizme alan açmaları, Batılı emperyalistlere, "çivi çakmak" amacıyla balyozlarını indirme olanağını da yaratmış oldu. Çekoslovakya ve Macaristan müdahaleleri, Batıda ve Doğuda anti-sosyalizmin bayraktarlığını yapanlara yeni bir pencere açtı. Komünist partileri ve devrimci saflarda karışıklıkların baş göstermesi ve Batı ülkelerinin güçlü kitle partilerinin aynı süreçte reformist-sağ ve uzlaşıcı çizgiye doğru kaymaları, tekelci gericiliğe ve emperyalist şeflere, arayıp da bulamadıkları fırsatları yaratmış oldu. İşçi ve halk hareketi giderek gerilemeye, sosyalizme güven azalmaya başladı. Eski sosyalist partilerin saflarındaki dağılmalar arttı. Örgütlü işçi-emekçi hareketi güç kaybetmeye başladı. Margret Thatcher ve Ronald Reagan yönetimindeki İngiliz ve Amerikan saldırılarıyla başlayıp bütün kapitalist ülkelerde uygulamaya sokulan ekonomik-sosyal politikalarla işçi ve diğer emekçilerin hareketine büyük darbeler vuruldu. Sovyetler Birliği'nde yaşanan toplumsal çöküş, "Birlik"in dağılması ve emperyalist kapitalist sistemle açıktan birleşme, güvensizlik ve moral deformasyonu etkisiyle birlikte diğer önemli etkendi. İşçi hareketinin uluslararası alanda geriye düşüşü ve sosyalizmin, inşa edilmekte olduğu/edildiği ülke(ler)de kapitalizmin uluslararası saldırılarıyla yenilgiye uğratılmış olması, Marksist sınıf teorisi ve materyalist tarih görüşüne itirazcı-retçi teorilerin yeniden piyasa yapmasının sosyal koşullarını ve siyasal ortamını hazırlamış oldular. Post modernist teorilerden ilhamla "kimlikçi" yazar ve akademisyenler, ekonominin uluslararasılaşması ve "küreselleşme"den, çıkarılması gereken sonuçları değil, çıkarılmaması gereken sonuçları çıkardılar. Gelişmelerin gösterdiği kabaca şöyleydi: üretim daha fazla toplumsallaşmıştı. Üretim araçları, pazarlar, hammadde kaynakları ve ürün stokları giderek daha az sayıdaki büyük tekel ve mali sermaye kodamanlarının denetimi ve mülkiyetine girmiş, yoksul ile zengin arasındaki uçurum bütün kapitalist ülkelerde daha fazla büyümüştü. Kapitalizmin jandarması ABD'de örneğin toplam servetin %60'ına

nüfusun **yüzde biri** sahip iken, **nüfusun geri kalan %99'unun** payına, ancak servetin **yüzde kırkı** düşüyordu. Kapitalizm tüm dünyada hâkim hale gelmiş ve yüz milyonlarca emekçi üretim araçlarından ve topraktan koparak Çin-Hindistan-Pakistan-Bangladeş-Endonezya-Türkiye-İran gibi ülkelerde işçi sınıfının saflarına katılmıştı.

İşçi sınıfının "tarihsel özne sıfatını kaybettiği" iddiası ile sözümona tamamlayıcı teoriler ve alternatif politikaların inşaasına tam da böylesi nesnel koşullarda girişildi. Bu teorileri geliştirenlerin cesaret aldıkları şey, işçi sınıfı hareketi ve sosyalist hareketin **konjonktürel** zayıflığıydı.

I- C- Eleştiricilerin yanıtlamaktan kaçındıkları temel soru

"Maduniyet"çi akademisyen ve yazarların, Marx'ın sınıf teorisi ve tarih anlayışını, hem Avrupa merkezli, "Batı dışı halkların tarihine yabancı"; hem de "ötekiler"i; "alt kimlikleri", ezilen ulusları, kadın cinsini ve çevre sorunlarını "dışladığı" iddiası, ancak kapitalist gelişmenin tarihsel seyri ve iktisadi-toplumsal gelişme sürecine dair Marksist belirlemeler göz önüne getirilerek, doğru yere oturtulabilir ve dayanaksızlığı görülebilir.

Marx ve Engels, kapitalizmi özel bir irdelemeye tabi tutar(lar)ken, onun, değişmez görünen ne varsa değişime sürüklediğini, ulusal sınırları aşarak uluslararasılaşmaya doğru evrildiğini, bilim ve teknik gelişmelerin ve makinenin muazzam yetkinleştirilmesinin kapitalist kâr –ve rekabette ileri gitmek– için kaçınılmazlık gösterdiğini, kapitalistlerin kadın ve çocuk emeğini giderek artan ölçüde üretime çektiklerini, büyük şirketlerin eve iş verme dahil her yola baş vurduğunu, bütün bunların ama ancak emek gücü sömürüsüyle mümkün olduğunu ortaya koydular. Marx, kapitalist ilişkinin her biçimini ve yol açtığı sonuçları ortaya koyarken, bu sürecin bir taraftan makinenin gelişmesiyle işin daha az sayıdaki işçiyle yapılmasının mümkün hale gelmesi sonucu daha fazla işçinin işsizliğe (yedek ve ucuz işgücü ordusu) itilmesine, diğer yandan yeni ürün ihtiyaçlarının, üretim sektörlerinin kaçınılmazlığıyla işsizlerin bir bölümünün bu alanlarda

istihdamını mümkün hale getireceğini belirtiyor; büro işçilerinin, hizmetler işkolunda, ulaşım ve ticari işlerde çalışanların durumunu tek tek irdeleyerek artı-değer üretimini açıklığa kavuşturuyor ve emekçilerin sermaye ve tek tek kapitalistler ile ilişkilerinin niteliğini açıklıyordu. Bu kapsamlı çalışmanın sonuçlarına ilişkin konuşurken, Josep Weydemeyer'e 5 Mart 1852 tarihli mektubunda, Marx'ın, "*benim yeni olarak tanıtladığım şey*" diye, gönül zenginliğiyle özetlediği şuydu: "1) **Sınıfların varlığının** ancak **üretimin gelişmesindeki belirli tarihi aşamalar** ile sıkı ilişki içerisinde bulunduğu, 2) Sınıf mücadelesinin zorunlu olarak **proletarya diktatörlüğüne** varacağı, 3) Bu diktatörlüğün kendisinin de sadece, **bütün sınıfların ortadan kalkması ve sınıfsız topluma** geçişten ibaret bulunduğu gerçeğidir."

Bu tanıtlama, kapitalist üretim sisteminin temel karakteri ve çelişkisinin emek-sermaye ilişkisi tarafından belirlendiğinin –ciltler dolusu örneklerin teorik genel soyutlamasıyla– ortaya konmasını da içeriyordu. Kapitalist gelişme, bir yanda emek gücünü satarak yaşamını sürdürme durumundaki işçi(ler)i, diğer yanında, emek gücünü, ona "karşılık" olarak ödediği ücretten daha fazla bir değer yaratması için satın alan burjuvaları zorunlu, kaçınılamaz bir ilişki içinde karşı karşıya getiriyor; diğer sınıf ve tabakaları, ellerindeki üretim araçlarını ya da küçük işletmelerini kaybederek, büyük kesimleri açısından işçi sınıfının saflarına doğru iterken, emek gücüne duyulan ihtiyaç, proletaryanın saflarının büyümesini sağlıyor, bu da, bu uzlaşmaz karşıt sınıfları çatışmaya sürüklüyordu. Marx, bu mücadelenin zorunlu olarak işçi sınıfı diktatörlüğüne –artık eski tür devlet olmayacak olan devletine ve bütün sınıfların ortadan kalkmasına varacağını söylerken, bunun iktisadi-toplumsal ön koşullarının neler olabileceğini de ortaya koymuştu.

"Kimlik" teorisyenleri ve yazarlarının genel olarak üzerinden atlamayı işe yarar saydıkları soru, Marx ve Engels'in ve Marksist-Leninist teorinin, kapitalizmin, kapitalist üretim içindeki bu iki temel sınıfı arasındaki ilişkinin nasıl değiştiği ve onu "diğer kimlik grupları"yla aynı konuma getirdiğidir. Buradaki "Nasıl?" sorusu temel önemdedir. Çünkü, ilişkinin muhtevası-içeriği yönünden, "hizmet iş kolu büyü-

dü, sanayi işçilerinin sayısı azaldı, esnek çalışma yaygınlaştı, Marx'ın sınıf teorisi bunları açıklamakta artık yetersiz kalır" yönündeki, ya da benzer iddiaların spekülasyondan öte bir değeri bulunmuyor. Kanıtlanacaksa eğer, artı-değer üretiminin kapitalizmin temel kaynağı-varlık koşulu olmadığı kanıtlanmalıdır. Örneğin otomotiv, kimya, demir-çelik vb herhangi işkolunda belirli bir şekilde robot kullanımından hareketle işçisiz kapitalizmin varlığı mümkün görülebilir mi? Veya, sadece "söylemin gücü"yle, "ideolojik-politik-kültürel inşa" ile kapitalist ya da başka iktisadi temeli var kılmak mümkün müdür? Bu birbiriyle bağlantılı soruya/sorulara, bir bölümü Marksizme açıktan karşı, diğerleri sözümona katkı yapıp teoriyi geliştirme ve eksiklerini tamamlama iddiasındaki teorisyenlerin verdiği yanıt(lar)ın içerikten ziyade biçimle ilişkin olduğu biliniyor. Kanıt olarak ileri sürülenler, en genelde, kapitalist gelişmenin işin ve üretimin sınırlarının uluslararasılaşması, bilim ve teknikteki gelişmeler, iletişim ve ulaşım tekniğindeki ilerlemeler, yeni üretim araçları, sahaları ve kollarının ortaya çıkması, esnek çalışma biçimlerinin yaygınlaşması, hizmet işkolunun büyümesi, işçinin işin yürütülmesine ortak edilmesi vb'dir. Bütün bu gelişmelerin gerçeğe tekabül ettiği ve fakat işçi ile kapitalist; emek ile sermaye arasındaki ilişkinin karakterini değiştirmediğini biz söylüyoruz, eleştiriciler reddediyorlar. Bu iddialar, Birikim dergisi yazarları ve Foucaultcu akademisyenlerle tartışmalarımızı içeren birkaç makalede ele alınmıştır.

I- D- Kapitalizmin 'özel ürünü' olarak işçi sınıfı, fark nerede?

Kapitalizm, "genel olarak topraktan ve bütün üretim araçlarından arınmış", "varlığını ancak emek gücünü satarak koruyabilen" emekçi olarak işçinin, kapitalist tarafından artı-değer üretimi yoluyla sömürüldüğü bir sistemdir.

Kapitalist gelişme sürecini ele alırken Marx, Kapital'in Birinci Cildi'nde, "…*Emek sürecinin, gitgide daima büyüyen kooperatif şekli, bilimin bilinçli teknik uygulanması, toprağın yöntemli bir biçim-*

de işlenmesi, emek araçlarının ancak ortaklaşa kullanılabilir emek araçlarına dönüştürülmesi, bütün emek araçlarının bileşik toplumsal emeğin üretim araçları olarak kullanılmasıyla sağlanan tasarruf, bütün insanların dünya pazarları ağına sokulması ve böylece kapitalist rejimin uluslararası bir nitelik kazanması, bu merkezileşme ya da birçok kapitalistin birkaç kapitalist tarafından mülksüzleştirilmesi ile el ele gider" diye yazıyor ve devamında şunları söylüyordu: "*Bu dönüşüm sürecinin bütün avantajlarını sömüren ve tekellerine alan büyük sermaye sahiplerinin sayılarındaki sürekli azalmayla birlikte, sefalet, baskı, kölelik, soysuzlaşma, sömürü de alabildiğine artar; ama gene bununla birlikte, sayıları sürekli artan, kapitalist üretim sürecinin kendi mekanizması ile eğitilen, birleştirilen ve örgütlenen işçi sınıfının başkaldırmaları da genişler, yaygınlaşır. Sermaye tekeli, kendisiyle birlikte ve kendi egemenliği altında fışkırıp boy atan üretim tarzının ayakbağı olur. Üretim araçlarının merkezileşmesi ve emeğin toplumsallaşması, en sonunda, bunların kapitalist kabuklarıyla bağdaşamadıkları bir noktaya ulaşır. Böylece kabuk parçalanır. Kapitalist özel mülkiyetin çanı çalmıştır. Mülksüzleştirenler mülksüzleştirilirler.*"

Ekonomik toplumsal hareketin gelişim süreci Marx'ı doğruladı. Kapitalizm, İngiltere'de en gelişmiş biçimi görülmek üzere önce Batı Avrupa ülkelerinde gelişti. Ancak, Marx'ın işaret ettiği üzere uluslararası bir sisteme doğru, bir dünya pazarına doğru, bütün geri halkları-ulusları da içine çekerek, genişledi. Kapitalist üretimin doğası gereği, hem daha fazla kâr için hem de rekabette üstün gelmek üzere, kapitalistler bilim ve tekniği üretime uygularlarken, en gelişkin olanları, yani kapitalist pazarda ve piyasada en büyük pay sahibi olanları başta olmak üzere, aralarında kıyasıya bir rekabete giriştiler. Kapitalizm üretim araçlarında ve yöntemlerinde "devrim yapmadan" gelişimini ve varlığını sürdüremezdi. Bu, yeni ürünlerin, üretim sektörlerinin ve üretim araçlarının geliştirilmesi ihtiyacını doğuruyordu. Üretimin ve üretim araçlarının geliştirilmesi ihtiyacı, üretici güçlerin gelişmesini de kaçınılmaz kılıyordu. Ancak, daha fazla artı-değer üretmek için makinenin geliştirilmesinin sonuçlarından biri de işçilerin işsizliğe

itilmesiydi. Makinenin artan yetkinleşmesi ve kullanım sahasının genişlemesi "yedek emek ordusu"nu büyütürken, "*sermayenin son derece büyük bir hızla üretimi genişletmesine*" de yol açıyordu (Lenin). Üretimin ve verimliliğin artırılması hedefi sömürüyü daha katmerli hale getirdi. Meta ve sermaye hareketinin gelişmesi, toplumu başlıcaları proletarya ve burjuvazi olmak üzere çeşitli sınıf ve tabakalara ayırmaktaydı. Köylülük çözülüyor, küçük üreticiler üretim araçlarından kopuyor, önemli bir bölümü ücretli emekçilerin safına katılırken, bir bölümü işsizliğe itiliyor; ucuz emek ihtiyacı, kadın ve çocuk emeğinin artan oranda üretime çekilmesine neden oluyordu. Birçok kapitalist birkaç kapitalist tarafından mülksüzleştiriliyor, giderek sayıları azalan büyük kapitalistlerin gücü ve etkinlik alanı artıyordu. Meta ve sermaye hareketinin bu gelişimi ve ulusal sınırları aşarak, eski köylü ülkeleri ve toplumları kapitalist pazara dahil etmesiyle, yüz milyonlarca yeni emekçi ücretli emek gücü durumuna dönüşüyordu.

Üretim ve sermaye artışı, pazar arayışının ve pazarlar için kıyasıya rekabetin kaçınılmazlığı demekti. İçeride halk kitlelerine, dışarıda başka halklara baskı yoğunlaştı. Burjuvazinin kendi pazarına hâkim olma mücadelesi, ulusal devletlerin ortaya çıkışına yol açtı. Batı Avrupa'da çok sayıda ulusal devlet şekillenirken, bunların diğer halklara baskısı arttı. Birden fazla ulusun ve ulusal toplulukların yaşadığı ve kapitalist gelişme bakımından daha geride bulunan merkezi feodal imparatorluklar ise, kapitalizmin tekelci kapitalist aşamaya evrildiği bir dönemde baş gösteren ulusal başkaldırılarla parçalanmaya başladılar. Üretimin ve sermayenin yoğunlaşması ve merkezileşmesiyle tekellere doğru gelişme ve mali sermaye egemenliğine geçildi. Mali sermayenin asalak karakteri belirginleşti; kupon kesme, hisse senedi işlemleri, kredi ve borçlandırma oyunları, borsa manevralarıyla rant geliri arttı ve giderek devasa boyutlara ulaştı. Bu durum, üretimin riskleri ve zorluklarıyla uğraşmaktansa, rantiyeciliğe yönelişi kışkırttı. Tekelci kapitalizm, başka özelliklerinin yanısıra, doğrudan işgallerle ya da sermaye ihracı aracıyla ulusların ve ülkelerin bağımlı hale getirilmesi, bu halkların kaynaklarının yağmalanması, vesayet altına alınmaları ve işbirlikçi sınıfların yönetiminde denetlenmeleri demek-

ti. Az sayıdaki emperyalist büyük gücün dünyanın diğer topraklarını ve halklarını mali, iktisadi ve politik denetiminin bu gerici karakteri, uluslararası mali sermaye ve tekellerin baskısı, ezilen bağımlı uluslaların emperyalistlere karşı mücadelesi ve direnişine yol açmazlık edemezdi. 20. yüzyıl, özellikle ikinci yarısına kadar olan dönemde daha yoğun olmak üzere, anti-emperyalist ulusal kurtuluş mücadelelerine sahne oldu.

İşçi sınıfının safları uluslararası alanda ve tek tek ülkelerde giderek genişledi. Kapitalizm; toprak, işletme, arazi, para, makine, fabrika sahibi, ya da emeğiyle geçinen kent ve kır emekçisi ve yoksullarının saflarında farklılaşmaları, "dağılma"yı kaçınılmaz kılıyordu. İşçi sınıfı ise, bölge, üretim sektörü, etnik köken, dinsel-mezhepsel inanç farklılıklarına, vasıflı vasıfsız oluşuna; kadrolu ya da taşeron 'statüsü'ne karşın, büyüklü küçüklü işyerlerinde bir araya gelmekteydi. Üretim toplumsallaşırken, üretimin kapitalist biçimi ve üretim araçlarının özel kapitalist mülkiyeti, proletarya-burjuvazi çelişkisini belirginleştirip keskinleştirdi. Sosyalizmin maddi ön koşulları olgunlaştı; düşüşler ve yükselişler, bunalımlar ve zaferlerle iç içe bu gelişme seyri içinde işçi sınıfının mücadele deneyimi ve örgütlenme pratiği zenginleşti. Artık temel sorun, iktisadi-toplumsal ve tarihi gelişmenin, insan soyunun gerçekten insanca yaşaması yönünde nasıl ileri gidebileceğiydi.

Kapitalizm bunun nasıl olabileceğini, hangi güçlerle kime karşı nasıl başarılabileceğinin koşullarına ve olanaklarına işaret ettiği gibi, kendi tasfiyesinin kaçınılmazlığını da aslında bizzat kendisi ortaya koydu. Artı-değer sömürüsünün kaynaklık ettiği mülkiyet biçimleri ve ilişkileri tasfiye edilmeli; onun üzerinde yükselen aygıt yıkılmalı ve sömürünün, sömürüye dayanan sınıf farklılıklarının olmadığı bir yeni toplumsal sistem kurulmalı. Kapitalist üretim ilişkilerinin üretimin toplumsal karakteriyle bağdaşmayan özel mülkiyetçi karakterine son verilmeli; üretim araçlarının kolektif toplumsal mülkiyete dönüştürülerek toplumsal üretime uyumlu kılınmasının yolu bir toplumsal devrim ile açılmalı; özel mülkiyet biçimlerinin üretici güçlerin uyumlu ve özgürce gelişmesini engelleyici işlevi de böylece son

bulmalıdır. Bunu ise, ancak kendisi de üretim araçları mülkiyetinden arındırılmış olan ve üretim içinde bir araya gelişiyle dolaysız bağlı olarak örgütlenmeye yatkınlığı, aynı talepler ile kolektif davranış göstermesi, vb özellikleri ve avantajlarıyla proletarya gerçekleştirebilir. Toplumsal üretimi gerçekleştirirken safları büyüyen ve bir araya gelerek birleşen bir sınıf olarak o, üretim araçlarını toplumsallaştırarak gelişmenin önünü de açacak, kendisiyle birlikte tüm ezilenlerin ve bütün toplumun sınıf farklılıklarından ve sınıf sömürüsünden kurtuluşunun koşullarını yaratacaktır. Bu devrimci değişim, baskı ve ezmenin sömürüye ve sınıfsal farklılıklara ve çelişkilere dayanan tüm biçimlerinin ortadan kaldırılmasının/kalkmasının toplumsal iktisadi ve siyasal koşullarını var edecektir.

I- E- Proleter sınıf mücadelesi; baskı ve sömürünün her türüyle mücadele

Proleter sınıf mücadelesinin esas hedefi, sömürü sistemi ve sınıf farklılıklarının ortadan kaldırılmasıdır Ücretli emek sömürüsünün tüm biçimlerinin ve onu var eden ilişkilerin son bulmasının koşuludur bu. Proletaryanın bu mücadelesi sadece kendi sınıfının kurtuluşunu değil, tüm baskı altındakilerin, tüm ezilenlerin, kadınların, ezilen halkların toplumsal kurtuluşunu, doğanın kapitalist tahribinin son bulmasını ve tüm zenginliklerin ve olanakların insanın zihni ve fiziki gelişimi ve yaşam koşullarının daha fazla iyileştirilmesi için kullanılmasını içerir ve hedefler. Sınıf bilinci, tüm bu kesimlerin kendi aralarındaki ve devletle olan ilişkileriyle birlikte, kendiyle kapitalist sistem ve burjuvazi arasındaki ilişkilerin karakterinin, pratik mücadelenin deneyimi içinde kavranmasını ifade eder. Bu mücadele pratiğinde toplumsal hareketin yasalarının bilgisini de edinecektir. Dünyada ve ülkemizde, şovenizmin etkisi dışına çıkmayı başaran ve burjuva uzlaşmacılığını reddeden işçilerin tutumu, buna uygun olagelmiştir. "Sosyalist" etiketli bazı parti ve örgütlerin saflarındaki işçilerin farklı tutumları ise, bu parti ve örgütlerin uzlaşıcı-reformist, sol ya da sosyal şoven politikalarıyla bağlıdır. İşçi sınıfının iktidar ol-

duğu sosyalizm koşullarında ise, kadın sorunu ve ezilen uluslar sorunu, kadın-erkek eşitliğinin toplumsal iktisadi koşulları ve temelinin var edilerek baskı ve ayrımı ortaya çıkaran etkenlerin yok edilmesi yönünde büyük mesafe kaydedilmiş, ezilen ulus ve azınlıklara kendi iradeleriyle belirledikleri yaşam biçiminin sağlanması için yardım edilmiş, ulusal ayrımcı uygulamalara son verilmiş; sınıf farklılıkları ve sömürü ilişkilerinin tümüyle son bulması için can bedeli mücadele yürütülmüştür. Bu gelişmelerin temel dayanağını, üretim araçlarının kolektif toplumsal mülkiyete alınarak üretim biçimi ve ilişkileriyle üretici güçler arasındaki ilişkinin uyumlu hale getirilmesi oluşturmuştur.

Emek-sermaye çelişkisinin, etnik ve ulusal özellikler ile sınıfsal özelliklerin birebir örtüşmemesini de koşullaması; ulusun işçi sınıfını, emekçi köylülüğü ve kent ve kır yoksullarının yanısıra burjuvazi ve toprak sahiplerini de kapsaması; tersinden işçi sınıfının bu ötekileri kapsamaması, işçi sınıfının diğer emekçilerin sermayeye karşı mücadelesini sahiplenip desteklerken, burjuva-büyük toprak sahibi kesimlere karşı uzlaşmaz mücadele yürütmesinin ya da yürütme zorunluluğunun maddi temelini oluşturur. O ayrıca, kendi sınıfının ulusal ve uluslararası ölçekteki taleplerinin savunusuyla sınırlı bir mücadeleyle yetinmemeli, kendini "salt kendici" sınırlara kapatmamalıdır. Onun mücadelesi, ezilen ve sömürülen, baskıya tabi tutulan ve zorla boyun eğdirilmek istenen tüm emekçilerin, tüm halkların, tüm ezilenlerin, "ötekileştirilen-dışlanan" diye tarif edilen her kesimin yanında olmakla, daha geniş kapsamlı bir mücadele olarak gelişmelidir. Marksist devrimcilik, eğer karşıtlık kavramıyla bağı açısından tanımlanırsa, baskı ve sömürü karşıtlığıdır. Ancak bu karşıtlık, amaçsız, hedefsiz, herhangi ezilen ve baskı gören kesimin hareketinin neyi hedeflediği ve hangi sınıf ve güçlere hizmet ettiği, toplumsal bakımdan geriye çekmeyi mi, ileri doğru götürmeyi mi önüne aldığı gibi çok çeşitli unsurları dikkate almayan bir karşıtlık değildir, olamaz. İşçi sınıfı ve devrimci partileri örneğin Ortaçağ gericiliğine meyleden bir hareketi destekleyemez, emperyalizmin kuklalığını yapacak, onu güçlendirecek bir hareketin yanında safa giremez. Bu

tür hareketlerin sürüklediği halk kesimlerini uyarmaya, dost ve düşmanlarını doğru belirlemelerine yardımcı olmaya çalışır; sermaye ve gericiliğin her tür saldırısına ise, cepheden karşı çıkarlar. Marksizmi ve devrimci sınıf partilerini, burjuva şovenizminin etki alanına giren çeşitli küçük burjuva, liberal-sol ara akımlar ve sosyal şoven partilerin kendilerini "sosyalist" ya da "işçi partisi"-"örgütü"nden ayrıştıran önemli bir özelliktir bu.[60]

Uluslar sorununu esas alarak söylersek, Marksizm, örneğin herbir ulusal hareketi ve ulusal kurtuluş mücadelesini, bu hareket ve mücadelesinin 'kendi özgünlüğü'yle ele almış; gericiliği zayıflatan, demokratik devrimci gelişmeye katkı sağlayan ve sağlayacak olan hareketleri desteklerken, gericiliğin bir tür karakolu ve dayanağı görevi görecek olan ve emekçi kitlelerin talep ve çıkarlarına darbe vuracak gelişmelerin karşısında ise, işçi ve emekçi kitleleri uyarma sorumluluğuyla hareket etmiştir. Marx ve Engels, örneğin Çarlığın ileri karakolu işlevi yüklenmiş olan Çek ve Güney Slavları hareketine karşı çıkarlarken, Polonyalıların hareketini, bu hareket gericiliği zayıflatacağı için desteklemişlerdir. Engels, 1882 tarihli, Kautsky'e mektubunda, Avrupalı nüfusun yerleştiği Kanada, Avusturalya gibi ülkelerin bağımsız hale geleceğinden söz ederken, Portekiz, İspanya gibi ülkeler tarafından boyun eğdirilmiş Hindistan, Cezayir gibi ülkelerin "hızla bağımsızlığa ulaştırılmaları" için proletaryanın mücadelesinin önemine işaret etmişti. Lenin, Stalin, Enver Hoca ve öteki gerçek Marksistler, ezilen uluslar sorununu aynı "ilkesel tutum"la ele almışlardır. Bu ilke, "*hiç-*

60 Kürtlerin ulusal hak eşitliği istemi ve azınlıkların hakları sorunu söz konusu olduğunda, burjuva partileri, hükümet(ler)i ve devlet kurumlarının yönlendirmesinde saldırıya geçenlerin başında "deklase" kesimlerin yer alması; buna karşın ezen ve ezilen ulustan işçilerin birlikte yaşayıp birlikte çalıştıkları işyeri ve yaşam alanlarında, bunlar arasında olmak üzere sözü edilmeye değer bir çatışmanın olmaması; sınıf dışı kimlik gruplarının ve "ötekileştirilenler"in hakları ve mücadelesine işaret etme adına işçi sınıfının rolünü herhangi bir diğer toplumsal grup ve kimlikle "özdeş" ya da "eşit" düzeye çeken teorilerin çarpıklığına ve dayanaksızlığına bir diğer kanıttır. Ayrıcalıklı aristokrat kesimler ise ideolojik cephede burjuvaziyle birleşmekle birlikte rahatlarını bozmayıp iktisadi-sosyal ayrıcalıklı konumlarını sürdürmeye çalışmaktadırlar.

bir ulusal ayrıcalık ve hiçbir ulusal eşitsizlik tanımamak, bunlara göz yummamak" (Lenin) olarak ifade edilebilir (abç).

Sınıf bilincine ulaşmış işçiler, "ulusçuluk" politikasının ezen ve ezilen uluslar açısından farklı özelliklerini dikkate alırlar ve ezilen ulus hareketinin baskıdan kurtuluşu hedeflemesiyle hâkim ulus burjuvazisinin, ulusal boyunduruk altında tutulan ulusların hareketini bastırmaya yönelik şovenist ve ayrımcı politikaları karşısında farklı tutum geliştirirler. Bilinçli proletarya, herhangi ezilen ulusun, zorla dahilinde tutulduğu bir "birlik"ten ayrılıp kendi siyasal devletini kurması dahil, geleceğini istediği gibi belirlemesini, onun hakkı sayar. Bu hakkın somut kullanımının işçi sınıfı ve emekçi halkların mücadelesine karşıt olmaması ve emperyalist gericiliği güçlendirilmemesi için, ideolojik mücadele yürütür ve ezilen ulusun işçi ve emekçi kesimlerinin sınıf uyanıklığıyla tutum almaları için çaba gösterir. Güncel bir durum açısından söylenirse, örneğin Irak Kürt hareketi ile Türkiye Kürt hareketinin farklı gelişim seyrini ve yönlendirici politikalarını dikkate almayan bir tutum doğru olmayacaktır. İlki, ABD ile işbirliğine giren bir yönetici kesimin liderliğinde şekillenirken, ikincisi, emperyalist sömürgeciliğe ve Amerikan dayatmalarına karşı uyanık, ülkenin devrimci-demokratik ve sosyalist hareketi ile –kimi sorunlara rağmen– esas olarak bir biçimde ilişkili olan bir siyasal yönetim tarafından sürdürülmektedir. Türkiye Kürt ulusal mücadelesinin en önemli özelliklerinden biri de, ezen ulus burjuva gericiliğine karşı mücadele hattında ilerlerken, emperyalizmin 'amiral gemisi' ABD gericiliğine de güç vermemesidir.

İşçi sınıfının, üretim araçları mülkiyetinden yoksunluğu ve yaşamını ancak emek gücünü satarak sürdürebilmesi, ayrıca irili-ufaklı kapitalist işletmelerde bir araya gelmiş olması, bunun, günümüzde çok sayıdaki kapitalist ülkede gerçekleştiği üzere farklı uluslardan ve ulusal topluluklardan emekçilerin bir aradalığı olarak da yaşanıyor olması, baskı ve sömürünün her çeşidine karşı mücadelesinin dayanağını oluşturan bir durumdur. Sınıf pratiğinin genel olarak buna uygunluk gösterip göstermemesinden bağımsız olarak, ulusal ayrımcı politikaların, ulusal baskının ve kadın-erkek eşitsizliğinin olmama-

sı için mücadele, proletaryanın sorunu ve sorumluluğudur. En geri düzeydeki ilişkileri içinde dahi işçiler, hakları için 'kendi kapitalistleri'ne karşı mücadeleye yönelebiliyorlar. Bu 'kendi kapitalistleri' de, "bunlar benim ulusumun öğeleridir, bunlara saldırmayayım, haklarını vereyim, ücretlerini artırıp sendikalı yapayım, hatta istedikleri siyasi örgütlenmede yer almalarına engel olmayayım" diye "ulusçu" değil, polis ve asker gücüyle, yasa ve yasadışı zor yöntemleriyle karşılarına dikilip, onlara tümüyle sınıfçı bir tutum alıyorlar. Basit gibi görünen bu gerçek, milliyetçi ideolojiler ile sınıf politikası arasındaki nitelik farkını açıklayıcıdır. Kürt sorunu karşısında ya yeterince duyarlı olmayan ya da burjuva ideolojik etki sonucu Kürtlerin ulusal hakları için mücadelesini "bölücü" gören Türk ulusundan ve diğer milliyetlerden işçilerin, sorun kendileriyle patronları-kapitalistler ve hükümet arasındaki, iktisadi-sosyal ve kimi politik sorunlar olduğunda, mücadeleye yönelmekten geri kalmamaları, örneklerden bir diğeridir. Ezilen ulusun işçi ve emekçilerinin ulusal bağımsızlık ve kendi kaderini tayin için mücadelesinin, kendi sınıflarının örgütlenme özgürlüğü ve kendi çıkarları için mücadele serbestisinden soyut olarak alınamayacağı, sorunun önemli bir yanıdır. Sınıf hareketi ve mücadelesine buradan bakarak, onun "*ulus bünyesinde bölücü rol oynadığını, bundan ötürü de reddedilmesi gerektiğini*" ileri süren anlayışlar olmuştur. Bu anlayışlar, ilk bakışta doğru gibi görünseler bile, tarihsel olarak ve politik-ideolojik karakteriyle gerici işlev görürler. Ezilen ulusun işçi ve emekçileri, uluslarının baskıdan kurtuluşları için doğrudan mücadelenin içinde yer alarak, bu mücadelenin tutarlı demokratik doğrultuda ilerlemesi ve başarıya ulaşması için çaba göstermekle, ezen ulusların sınıf bilinçli işçileri ise, ezilen ulusun siyasal devletini kurması da dahil ulusal kaderini tayin hakkını savunarak, onun baskıyla boyunduruk altına alınmasına karşı çıkarak, sorumluluklarını yerine getirmiş olurlar. Ezen ulus(lar) işçi sınıfı ve emekçi kitlelerinin, burjuva gericiliği tarafından ideolojik-politik-kültürel etkiyle, ezilen ulusun baskıdan kurtuluş ve özgür ve eşit haklara sahip olarak yaşama taleplerine ilgisiz tutulmaları ya da şoven etki sonucu bir bölümüyle karşı tutum almaları, hiç kuşkusuz kendileri aleyhi-

ne ve burjuvazi yararına sonuçlara yol açmıştır ve açacaktır. Diğer yandan, ezilen ulus emekçileri, özellikle de onların ileri kesimleri, uluslarının diğerleriyle eşitlik hakkı için mücadele ederlerken, ulusal baskı ve ayrıcalıklar politikasının kapitalist temelini açık ve yeterince göremezler ise eğer, sınıf hareketine katılmaları sorunlu, tereddütlü olabilir. Bu tür zaaflı ve yanlış tutumlar ancak sınıf mücadelesi pratiği içinde, baskı ve sömürünün kapitalist kaynağı ile ortadan kaldırılmasının yolu açıklıkla kavrandığı ölçüde değişecektir.

I- F- Hareketin diyalektiği ve güncel sınıf mücadelesinin gösterdiği

Toplumsal kategorilere ilişkin sözü edilebilir tek kesinlik, her şeyin hareket ve değişim halinde olduğudur. Hiçbir iktisadi toplumsal sistem ve hiçbir toplumsal sınıf, tabaka, kategori mutlak sabit ve değişmez değildir. Önemli olan ise bu değişimin kapsamı, niteliği, yani insanın insan gibi yaşamasına olanak sağlayacak; kimsenin kimseyi sömürmediği ve ayrıcalıklı ekonomik durumlardan yararlanarak baskı altında tutmadığı bir tarihsel evreye doğru olmasıdır.

Kapitalizm, yukarıda değinildiği üzere, bunun maddi koşullarını yaratmıştır. Kapitalizm, yalnızca serbest rekabetçi döneminde değil, tekelci döneminde de, halkların kaynaklarının talanı ve üretici güçlerin belirli tahribine yol açmakla birlikte gelişmesini sürdürmüş, emperyalist 'klasik' kapitalist ülkelerde, bu ülkelerin dışarıya sermaye ihracı, kendi ülkelerindeki gelişmeyi bir miktar yavaşlatsa dahi, genel olarak gelişme devam etmiş, ve sömürgelerle bağımlı ülkelerin kapitalist çarka dahil edilmesiyle uluslararası sistem özelliği daha fazla belirginleşmiştir. Bunun diğer anlamı, sosyalizmin maddi teknik temeli ve sosyal sınıf dayanağının daha ileri düzeyde olgunlaşmış olmasıdır. Yüz milyonlarca Avrupalı ve Amerikalı işçiye, kapitalizmin esas olarak emperyalizm koşullarında geliştiği Hindistan-Çin-Türkiye-Brezilya gibi ülkelerin yüz milyonlarca işçi ve emekçisi eklenmiş, ve bu durum, kapitalistler ile işçi sınıfının uluslararası alandaki mücadelesinin nesnel olarak daha da yaygınlaşmasını sağlamıştır. Açlık, yok-

sulluk ve sefaletin arttığı ve savaş tehlikesinin büyüdüğü günümüz koşullarında, işçiler ve işsiz yığınlarıyla, kent ve kırların sömürülen ve baskı altındaki diğer ezilen kesimlerinin uluslararası sermayeye, emperyalist gericiliğe ve onun işbirliğini de yapan kapitalist ülkelerin yönetici sınıf ve güçlerine karşı mücadelesi, şu ya da bu biçimde, ama kaçınılmazlıkla yeni bir yükselişe doğru evrilecektir.

Somut durumda ise, işçi ve emekçilerin tekelci gericilik ve burjuvaziye karşı mücadelesi, ülkeden ülkeye değişmekle, arada bir genel eylemler olmakla birlikte, henüz esas olarak düşük bir düzeyde seyretmektedir. İşçi ve emekçiler, bir dönemler etkili mücadelelerinin sonucu olarak elde ettikleri haklarını büyük oranda kaybetmişlerdir. Bu elbette, "sınıfın ölümü"nü vaaz edenlerin ileri sürdükleri üzere, kaçınılmaz bir durum değildir. Hareketin bugünkü dağınıklığı ve geriliğinin nedeni, işçi sınıfıyla burjuvazi arasındaki çelişkilerin yumuşaması ya da ortadan kalkması, ve dolayısıyla mücadelesizlik koşullarının ortaya çıkması değil; hareketin dağınıklığı, güçlü sınıf örgütlerine sahip olmaması ve sermaye işbirlikçisi sendikal bürokrasi tarafından mücadeleden geri tutulması ya da engellenmesi ve burjuva ideolojik etkinin işçi ve diğer ezilenlerin saflarındaki etkinliğidir. Konjönktürel etkenler nedeniyle örgütlenme düzeyi ve birleşmiş bir sınıf halinde hareket etmesi ciddi olarak sorunludur. Ancak, bu durum, burjuvazi ve hükümetleriyle işgünü, iş koşulları, sosyal haklar, örgütlenme, politik uygulamaların emekçilerin durumunu dikkate alması vb istemler etrafında mücadeleye girişmediğinin göstergesi olarak alınamaz. Herhangi kapitalist ülkede, kapitalistler ile hükümetlerinin, işçilerin durumunu, tutumunu, politik girişkenliklerini ya da yanılmışlıklarını dikkate almaksızın ekonomi politikalar belirleyip uyguladıklarını söylemek, gerçeğe aykırı düşer. Ücretli emek gücü ile kapitalistler arasındaki "gelir farkı" uçurumu; kâr ile ücretler arasındaki devasa açık, daha ucuza maletmenin esas olarak daha ucuz işgücüyle sağlanması, bunun için de daha az sayıdaki işçiyle daha fazla üretimi esas alan; makinenin daha fazla mükemmelleştirilmesiyle nisbi artı-değer, işgünün uzatılmasıyla mutlak artı-değer üretiminin artı-

rılmasını esas alan uygulamalar, sosyal hak yoksunluğu ve siyasal baskı, bütün bunlar işçileri şu ya da bu ülkede, şu ya da bu işletme bazında ya da Yunanistan, İspanya, Portekiz, İngiltere, İtalya gibi ülkelerde birçok kez görüldüğü üzere, genel direniş ve grevlere yöneltmektedir. 14 Kasım 2012'de bu ülkelerde gerçekleştirilen genel grev ve eylemler, Belçika, Almanya gibi ülkelerin işçileri tarafından dayanışma eylemleriyle desteklendi. Yunan emekçileri 27 kez genel greve gittiler. Fransa'da birkaç yıl önce öğrencilerle işçilerin eylem birliği gerçekleşti. Türkiye'de, özelleştirme ve esnek çalışmanın dayatılmasına, ücretler, işgünü, sendikal örgütlenme, iş "kazaları" gibi sorunlar etrafında, küçük ve orta boy işletmelerde olanları daha fazla sayıda olmak üzere birçok eylem yapılıyor. Bu mücadeleler içinde, farklı uluslardan ve çeşitli din ve mezhepleri benimseyen işçi ve emekçiler, kapitalistler ile hükümetlerine karşı birlikte mücadele ediyorlar. Buna, henüz çok ileri örnekleri ortaya çıkmamış olmasına karşın, uluslararası dayanışma örnekleri de ekleniyor. TEKEL işçilerinin 78 günlük, Çemen Tekstil işçilerinin 74 günlük direnişlerinde farklı ulusal-etnik kökenli işçilerin birlikte hareketi en yakın örnekler arasındadır. Buna, Opel işyerlerinden bazılarının kapatılmasına karşı, çeşitli ülkelerdeki işçilerin dayanışmasını ve yine Türkiye'de taşıma işçilerine yönelik saldırılara karşı başlatılan direnişe verilen uluslararası destek eklenebilir. Bu direniş ortaklığı ve destekler "ulusal özgünlük" merkezli değil, asıl olarak sınıfsal kimlik ve 'özgünlük' merkezlidir. Hareketin bu 'gerçeği', mücadelenin bugünkü geri düzeyinden ya da yukarıda belirtildiği üzere işin ve üretimin, bilim ve teknikteki gelişmelerden yararlanılarak daha geniş alanlara-ülkelere 'dağıtılmış' olması, esnek çalışma biçimlerinin yaygınlaştırılması, hizmet işkolunun büyümesi ve genişlemesi gibi nedenlerden hareketle, sınıfın devrimci rolünü inkâra yönelen ya da önemsiz gösteren teorisyenler ile teorilerini de, esasen mahkûm etmektedir. Buna rağmen, işçi sınıfının enternasyonalist mücadelesinin merkezinde yer aldığı sınıf mücadelesi teorisine her türden saldırının; işçi sınıfının "öldüğü"; mücadelesinin "bir kez daha geri gelmemek üzere tarihe karıştığı" yönlü savların, ya da

kültürel-ekolojik-cinsiyetçi sözde yeniden inşa teorileriyle girişilen reddin esas olarak tüm ezilenlere zarar verdiği, saflarındaki dağınıklık ve "inançsızlık"a güç kattığı, sonuçlarıyla burjuva sağ gericimuhafazakâr ve liberal teori ve politikaları güçlendirdiği, somut bir gerçektir. Bu inkâr ve saldırı teorileri, 'klasik kapitalist ülkeler' başta olmak üzere dünyanın birçok ülkesinde "yeni sağ"ın gelişimini tetiklemiş, ırkçılık ve milliyetçilik politikalarına güç vermiştir. Sınıf mücadelesini "merkezsizleştiren"; işçi sınıfının konumu ve eylemini (failliği de deniyor) bu çok sayıdaki parçalı "kimlikler"den biriyle aynılaştıran görüşlerin, zenginlik-yoksulluk uçurumunun büyüdüğü bir döneme denk gelmesi, bir tür paradoks oluşturmakla birlikte, uluslararası sermayenin yoğun saldırıları altındaki işçi mücadelesinin geriye düşüşü, buna eşlik eden sağ liberal ve muhafazakâr politikaların güç kazanması, toplumsal tarihi ve sınıf mücadelesini salt konjönktürel değişim ve gelişmelerle "ölçüye vuran"lara, sığınacak bir liman oluşturmuş; ret ve inkâr teorileri, "yapısökümcülük" ve "postmodernizm" adına ileri sürülen bulamaç yığını, genç kuşakları, mücadeleye kuşkuyla yaklaşmaya yöneltirken, işçi ve emekçilerin ileri kesimlerinin saflarında dağınıklığa yol açmış ve bu da şovenist, milliyetçi ve diğer burjuva teori ve akımların güç kazanmasına yardımcı olmuştur. Sermaye devletleri, özellikle de devlet sınırları içinde birden fazla ulusun ve çeşitli ulusal toplulukların bulunduğu ülkelerin hâkim gericiliği, "toplumsal panik" ortamı yaratarak, ülkenin ve "ulusun" bölünmesi tehlikesini öne çıkararak, her türden emekçi mücadelesini, bu sözde ortak tehditle savuşturmaya yönelir, böylece ezilen ulus ve azınlıkların baskıyla susturulmasına "halk desteği"ni sağlamaya çalışırlarken; sınıf karşıtı ve sınıfın saflarında kargaşa yaratma işlevi gören teorilerden güç almıştır. Bu gerici rol, ezilen ulus işçi ve emekçilerinin, birleşik sınıf hareketine katılmaları açısından da, tereddüt etkeni olmuştur. Yine, ulusal baskıya hedef olan ezilen ulus ve azınlıklardan işçilerin, bu baskıya ve ulusal ayrıcalıklara duydukları öfke nedeniyle, işçi sınıfının burjuvaziye ve mali sermayeye karşı mücadelesine "düşük düzeydeki ilgisi"nden söz edilebilir. Özellikle ezen ulus işçi ve emekçilerinin, ezilen ulu-

sun kurtuluş isteği ve eşitlik talepleri karşısında, kendi burjuva devletinin politikalarına karşı mücadeleden uzak duruşu ya da hayırhah bir tutum alması, ezilen ulus emekçilerinin saflarında bu tür bir tutuma neden olabilmektedir.

Hareketin bugünkü durumu, açık olmalıdır ki, işçi ve emekçilerin mücadele deneyimlerini bir sınıf kültürü oluşturmak da dahil, içinde bulundukları koşulları değiştirmenin dayanaklarından biri olarak kullanabilme yetenekleriyle doğrudan bağlıdır. İşçiler, bütün toplum kesimlerinin, tüm sınıfların birbirleriyle şöyle ya da böyle ilişki içinde olmakla kalmadıkları, bu ilişkinin, burjuvazinin iktisadi, kültürel, ideolojik ve politik hâkimiyeti altında şekillendiği koşullarda mücadele ediyorlar. Bu koşullarda, işçi sınıfı kültürü, ancak "ulusal" toplumsal koşullar içinde, bizatihi kendi sınıfının ve diğer emekçilerin geçmişten o güne mücadelelerinden devralınan ile uluslararası alanda süren sınıf mücadelesi deneyimlerinden çıkarılan sonuçlar üzerinden oluşturulabilir. Sınıf mücadelesinin şu ya da bu ülkedeki gelişme süreci; yükseliş ve geriye düşüşü ile sınıf deneyimi, yalnızca sınıfın örgütlenme düzeyine değil, ulusal-kültürel-dinsel ve 'ananevi' etkenlere de bağlı olarak şekillenir. Bundandır ki, burjuva ideolojisinin etkisi kırıldığı ölçüde, kapitalistlere karşı iktisadi-sosyal talepler için mücadeleyle sınırlı kalmayan ve siyasal demokrasinin talepleri mücadelesiyle birleşen, örneğin ulusal baskıya karşı çıkışı içeren bir tutum, ancak mümkün olabilmektedir.

I- G- Etnisist-feminist "maduniyet"çi itirazın açmazı

Marksizmi "sınıf indirgemeci"-"çizgisel ilerlemeci" ya da "determinist" olmakla suçlayan teorisyenler ile "Maduniyet" tezlerini geliştiren akademisyen ve yazarlarının gündeme getirdikleri eleştiriler, modern burjuva toplumu ve kapitalist üretim sisteminin materyalist tahliline örtülü ya da açık bir itirazı içeriyor. "Farklı toplumsal kimliklerin durumu"nun; onların karşı karşıya oldukları baskı ve buna karşı direnişlerinin "gözardı edildiği" vaazı, kapitalist üretim sisteminin olgusal gerçekleri ve iktisadi ilişkilerinin önemli oranda gözardı edilmesinden kaynaklanıyor.

Bu yazar ve akademisyenler, kuşkusuz maddi üretim koşullarından, ekonomik ilişkilerden söz ediyorlar. Bunu yaparlarken ama, değişen koşullar gerekçesine sığınarak, ezme-ezilme ilişkisinin, üzerinde gerçekleştiği ekonomik temel çok da önemli değilmiş, ya da önemli olmaktan çıkmış gibi, daha çok politik-kültürel ve ideolojik inşanın "belirleyici"liğinden söz ederek, ilkini koşullayıcı etken olmaktan çıkarıyorlar. Sermaye-emek ilişkisinin gelişmiş kapitalist-emperyalist ülkeler ile kapitalist gelişme yönünden daha geride bulunan ülkeler açısından farklı özellikte olduğunu ileri sürenleri ise, işçi sınıfının üretim araçlarıyla ilişkisinin bu ikinci tip ülkelerde, emek gücünü satarak yaşamını sürdürme durumunu değiştirerek onu ezilen ve baskı gören diğer "madun gruplar"la aynı konuma getirdiğini kanıtlayacak bir "keramet" göstermiş değiller. Emperyalistlerin, bağımlı ve sömürge ülkeleri mali yükümlülüklerle, kredi ve borç faizleriyle, mali sermaye çıkarına ikili ve çok yönlü anlaşmalarla, doğrudan yatırımlar durumunda vergi indirimi ve diğer çeşitli alanlarda kolaylıklardan yararlanarak, işbirlikçi sınıflar aracılığıyla ya da doğrudan yağmalamaları, sermaye-emek ilişkisinin içeriğini değiştirmez. Ranajit Guha, Hindistan'daki kapitalist gelişme ile İngiliz sömürgeciliği arasındaki ilişkiden hareketle, biri 'dış kapitalist', diğeri Hindi kapitalist olmak üzere, "sömürünün iki farklı biçimi"nden söz ederken, örneğin işçi ile kapitalist arasındaki ilişkinin niteliğinin bu iki farklı ülke 'tipi'nde farklı olup olmadığını belirsiz bırakmaktadır. Bağımlılık ilişkilerinin, sömürülen ve baskı altındaki sınıf ve kesimlerin mücadele taktikleri ve somut hedefleri yönünden farklılık gösteren ittifaklara olanak sağlayacağı doğrudur. Ancak, emperyalist ülkelerin ve uluslararası tekellerin bağımlı-geri ülkelere yönelik iktisadi-sosyal ve politik baskısının hedefindeki sınıf ve kesimlerde, farklı karakterde tepkilere yol açması ve onları mücadeleye yöneltmesi ile, emperyalist ülkelerdeki işçi ve emekçilere yönelik baskı ve sömürünün harekete geçirdiği ya da geçireceği kesimler arasında farklılıklar olmakla birlikte, kapitalist ilişki söz konusu olduğunda, onun özü, emek sermaye ilişkisi tarafından belirlenir ve bu da "iç" ya "dış" kapitalist olmasına bağlı olarak değişmez.

"Kimlik"çi eleştiricilerin bir kısmı, işçi sınıfının saflarındaki bölünmeleri; etnik, bölgesel, sektörel ayrımları işaret ederek ve sanayi işçilerinin klasik kapitalist ülkelerde (Batı Avrupa ve ABD) azaldığı ve hizmet işkolunun büyümesiyle kapitalizme karşı mücadelenin odağında yer almaktan çıktıklarını ileri sürerek, proletaryanın sınıf mücadelesinin kolektif öznesi olma özelliğinin değiştiğini vaaz ederken, "yapısökümcü", sözde postmodernist teorisyenlerin spekülasyonlarını tekrarlamış oluyorlar. Kapitalist toplumsallaşma, evet, aynı zamanda bir parçalanmışlıktır. Farklı sınıflara bölünmenin yanı sıra, her bir sınıf, nedenleri ve etkenleri farklı olmakla birlikte bir iç bölünmeye de uğramaktadır. Ancak kapitalizmin en önemli özelliği, üretim araçlarıyla ilişkinin karakteri tarafından belirlenir. Üretim araçları mülkiyetinden arındırılmış olan ve yaşamlarını ancak emek gücünü satarak sürdürebilecek olan işçilerin bir sınıf olarak oluşmalarının maddi koşulları ve zemini, her şeyden önce üretim sürecindeki bu konumlarıyla ilişkilidir. Bu, işçileri toplumun öteki ezilen ve diğer kesimlerinden ayırıcı özelliğidir. Üretim araçlarına sahip olanlar, işçileri sevdikleri, acıdıkları, "insaniyetleri" nedeniyle değil, kâr elde etmek için, artı-değer üretimi için çalıştırıyorlar. Bu, dün böyleydi, bugün de böyledir: ne işçi, kendi ürettiği ürüne bir ödemede bulunmadan sahip olabilmektedir, ne de kapitalizmin binlerce, on binlerce, milyonlarca, bugün dünya ölçeğinde milyarlarca (yaklaşık 3,5 milyar) işçi ve emekçiyi üretim sürecine çekip sömürmeden varlığını sürdürmesi mümkün hale gelmiştir. İşsizlerin sayısı çalışan işçi sayısından fazla değil. Robot teknolojisi, insansız üretim vs üzerine söylenenlerin de, kapitalizmin emek gücü sömürüsüne dayanan bir sistem olduğu gerçeğini değiştirmiyor. Birileri ileri sürsün ya da sürmesin, insan emek gücünü, aklı ve bedenini gereksinmez kılan bir üretim ve ekonomik-toplumsal sistem olası değil, ya da en azından bilimin ve insan aklı ve yaratısının bugünkü ve yakın gelecekteki düzeyi açısından böyle bir iddia temelsiz ve saçma kalır.

Kapitalizm, ancak emek gücü sömürüsünü gerçekleştirerek varlığını sürdürebilir. İçsel çelişkileri ise bugün daha da olgunlaşmış bulunuyor. Bu, ama aynı zamanda, toplumsal değişim ve yeni

toplumsal sistemi kurmanın sosyal dayanağının da oluşmasıdır. Bu özellik diğer kimlik gruplarının hiçbiri için söz konusu edilemez. Kuşkusuz bütün 'tikel'likler birbirleriyle ilişkilidirler. Aralarında geçişler mümkündür. İşçi sınıfı, yazının bundan önceki bölümlerinde ele alındığı üzere salt kendi sınıf sorunlarıyla değil, ama toplumun tüm öteki ezilen ve baskı altında tutulan kesimlerinin, "kimlik grupları"nın da baskı ve sömürüden kurtulmaları için mücadelesinde bu ilişkili olma durumunu gözetir, dikkate alır ve mümkün en geniş emekçi kesimlerinin birliğini sağlamak için çaba gösterir. Sınıf bilinci ve sınıf mücadelesi bunları hem gereksinir hem de kapsar. Bütünü-'total olan'ı görerek parçaya-tikele yaklaşır ve irdeler, oradan yeniden bütüne doğru evrilir. Bunu gözardı eden postmodernist-yapıbozumcu, etnisist-kültürcü ve feminist teorilerin, her bir tikel alanı savunma adına, kapitalist sistemin tümel sorgulanmasından uzak kalışı ya da duruşu kaçınılmazdır.

"Ezilen toplumsal grup, ulus, cins, vb"nin sorunlarının Marksizmin "ilgi alanı dışında kaldığı" iddiası bu bakımdan herhangi geçerliliğe sahip değildir ve gerçek dışıdır. Bu iddia, Marksist "anlatı"yı tahrif etme pahasına, doğrulanmak istenmiştir. İşçi sınıfının kapitalist üretim içindeki rolüne, anti-kapitalist mücadelede, onu diğerlerinden ayırt eden temel özelliği olarak işaret edilmiş olması, ve kapitalizmin "Batı Avrupa" esas alınarak tahlil edilmesi gerekçesine dayandırılmasıyla bu iddia, daha baştan sorunlu ve tutarsızdır. Feminizm, ulusçuluk, çevrecilik sorunlarından birini öne çıkaranlar, iddialarının aksine, tüm "ezilenlerin sorunları"ndan değil, bir kesimin; ezilen ulusun ya da cinsin sorunlarıyla sınırlı bir görüşten hareket ederken, 'kısımcı'-'tikelci'dirler. Bu yazar akademisyenler, çoğunluğu yönünden, toplumsal gelişmenin tarihsel sürecini; kapitalist emperyalist sistemi, toplumsal sınıfların iktisadi varlık koşullarını; sermaye, toprak sahipliği, ücretli emek, devlet, dış ticaret ve dünya pazarı ilişkilerini mekanik ve idealist yöntemle analiz ederlerken, dikkatten kaçırdıkları önemli noktalardan biri, işçi sınıfının kapitalist üretim içindeki özel konumu ve önemidir. Bu durumu, onu tüm diğer ezilen grup ve kesimlerden farklı kılmaktadır. Orta ve küçük köylü, küçük

esnaf, küçük işletme sahibi vb başta olmak üzere çeşitli kesimler tekelci ve emperyalist baskı altında olmaları nedeniyle ezilen durumdadırlar. Ama hiçbiri işçilerin konumunda değillerdir. "Madunlar"ın köylülüğü örneğin sürekli parçalanmaktadır. Saflarından proletaryaya ve kent yoksullarına doğru nüfus sirkülasyonuna mahkûmdur. Küçük burjuvazi, küçük işletmeci, küçük üretici için istikrarlı bir iktisadi-sosyal konum mümkün olamamaktadır. Burjuvazinin bir kesimi, daha güçlü olanların baskısı ve rekabeti karşısında dayanamayarak iflasa sürüklenmektedir. Baskı altındaki uluslar tüm bu kesimleri içermeleriyle birden fazla sınıf arasında eninde-sonunda kaçınılmaz hale gelen çelişkilerle maluldür.

Kapitalist iktisadi-toplumsal ilişkilerin –19. yüzyılın ilk yarısında– "Avrupa merkezli" irdelenmesine getirilen itirazın da tutarlı bir dayanağı yoktur. Yoktur, çünkü Marx'ın ekonomi politik teorisi, burjuva toplumunun teorik tahlilini esas almıştır, ama bu teoriyi Marx, tüm toplumlar tarihinin irdelenmesinin birikimi üzerinden, kapitalizm öncesi toplumsal sistemlerin gelişme süreçlerini de irdeleyerek geliştirmiştir. Marx'ın kapitalizmi tahlil etmeyi, İngiltere ve öteki Batı Avrupa ülkelerini esas alarak yapması, kapitalizmi en gelişmiş biçimleriyle ele alması ise, bu üretim sisteminin özelliklerinin ortaya konması açısından salt gerekli değil, toplumsal gelişmenin diyalektiğinin 'serimlenmesi' açısından da isabetliydi. Hollanda, İngiltere ve Fransa, dünya ticaretinde başı çekiyorlardı ve İngiltere, modern burjuva toplumun o dönemdeki gelişmesinin en yüksek düzeyine çıkmıştı. 17. yüzyıl İngiliz burjuva devrimi ve kapitalist gelişme sürecinin, 18. yüzyılın son çeyreğinde gerçekleşen büyük Fransız Burjuva Devrimi'nin ve 19. yüzyıl Alman toplumsal değişiminin "anavatanı" Avrupa, özellikle de Batı Avrupa idi. Feodalizmden kapitalizme evrilen toplumsal süreci ve kapitalist toplumun gerçeğini irdelemeyi esas alan bir teorinin bu gelişmeleri, bu tarihsel gelişme sürecini; İngiliz kapitalizmi başta olmak üzere Avrupa ülkeleri kapitalizminin somut olgularını; toplumsal sınıfların ilişkilerini; Avrupa uluslarının birbirleriyle ve dünyanın öteki bölgelerindeki-kıtalarındaki uluslarla ilişkilerini 'dikkat merkezine alması' doğal, gerekli ve kaçınılmaması gereken bir

durumdu.[61] Marksizmi, "Avrupa merkezli" ve "Batı dışı toplumların tarihine ilgisiz" sayanların göz kapadıkları, bu tarihsel-toplumsal ve iktisadi gerçeklerdir. Kapitalizm ve burjuva toplumunun temel özellikleri, o zaman hâlâ esas olarak birer köylü ülkesi durumundaki ülkeler hareket noktası alınarak ortaya konamazdı. Kaldı ki, Marksizm bu 'ikinci tür' ülkelerin gelişme tarihiyle de ilgisiz olmamış, aksine onların durumunu da mümkün en ileri düzeyde irdeleyerek 'gerçek durumun bilgisi'ne varmayı esas almıştır.

Kapitalizm, Avrupa merkezli ortaya çıkmıştır, ama dünya kapitalist sistemine doğru gelişmiş ve genişlemiştir. Serbest rekabetçi döneminde, burjuvazinin kendi pazarına hâkim olması amacıyla başını çektiği ulusal hareketlerin ulusal devletlerin kurulmasıyla sonuçlanırken, tekelci kapitalizm koşullarında, o ulusal baskı ve ayrımcılığın ve her tür anti-demokratizmin esas kaynağı haline gelmiştir. Emperyalist sömürgecilik ve ulusal ezme politikasına karşı mücadele artık esas olarak işçi sınıfı ve emekçilerin kurtuluş sorununa bağlanmıştır. Emperyalizm çünkü, başka niteliksel özelliklerinin yanısıra, az sayıdaki gelişmiş büyük kapitalist ülkenin dünyanın diğer uluslarını ezmesi sistemidir. Bu ilişki, ezilen ve sömürge bağımlılığı koşullarında tutulan ulusların kaynaklarının ezen ulus mali sermayesi ve egemen sınıfı yararına yağmalanması; ve bu yağmadan bir pay ile işçi aristokrasisinin satın alınmasıyla, ezilen ulusların kurtuluş savaşları karşısında sosyal şovenizme kitle tabanı oluşturma gibi gerici bir diğer sonuç da doğurmuştur. Marksizm-Leninizm ve Marksistler, Avrupa dışı halkların ve tüm ezilenlerin bu sömürü ve baskı sisteminden kurtuluşlarının yol ve yöntemlerini ortaya koymakla kalmamış, "baskı altındaki gruplar"ın hareketinin somut durumunu göz önünde tutarak, bunun mücadelesini de yürütmüştür. Etnisist, feminist ve ekolojist eleştiriler, sınıf bilinçli işçilerin ezilen "diğer kimlik grupları" ve kesimler ile onların sorunlarına yaklaşımını ve devrimci Marksist tutumu çarpıtmışlardır.

61 Tarih tartışması bu makalenin konusu değil, ama halkların-ulusların ve sınıfların tarihinin, ekonomi politikten, üretim tarzı ve üretim ilişkilerinden, toplumların ve sınıfların içinde bulundukları koşullardan bağımsız olarak şekillenmediğini, "insanlığın" geçmişten bugüne tarihsel seyri tanıtlamıştır.

Sınıfların ve çeşitli diğer toplulukların yaşam biçimi ve iktisadi-sosyal ve siyasal konumlarının farklılığı, aralarındaki çelişki, çatışma ve savaşların da kaynağını oluşturur. Kuşkusuz, ezilmenin her türüne karşı mücadele, baskıya tabi tutulan kesimlerin baskıdan kurtulmaları ve ulusal hak eşitliği, kadın-erkek eşitliği, dini-mezhepsel farklılıkların insanlar arasında baskı nedeni olmaması için mücadele zorunludur. Bu bakımdan "azınlıklar"ın, "farklı kimlik grupları"nın, ezilen cins ve ulusların, ya da örneğin farklı ülkelere iktisadi ve siyasi nedenlerle göç etmiş olan emekçilerin, ayrımcı politikalara karşı mücadelesi, salt bu kesimler açısından değil, işçi sınıfı ve politik-sendikal örgütleri için de gerekli ve görevleri içindedir. Ancak bu mücadele, şu ya da bu kesimin çektiği acılar, siyasal, hukuksal baskı ve eşitsizlikler, kaynaklandıkları iktisadi ilişkiler ve üretim sisteminden koparılarak temelli çözüme ulaştırılamaz.

İşçi sınıfı ile burjuvazi; üretim araçlarının kapitalist özel mülkiyetiyle toplumsal üretici güçler arasındaki çelişme, kapitalist toplumun temel çelişkisidir. Baskı ve sömürü ilişkilerinden kurtuluşun "anahtarı" bu çelişkinin çözüme kavuş(turul)masındadır. Kapitalizm onu yıkıma götüren maddi temel ile sınıfsal güçlerini bizzat kendisi oluşturur. Bu güç, üretim içindeki varlığının özel konumu ve kolektif örgütlenme ve hareket kabiliyetiyle işçi sınıfından başkası değildir. İşçi sınıfının kapitalist üretim sistemi içindeki konumu; kapitalizm tarafından diğer sınıf ve kesimler sürekli bölünür-parçalanır ve farklı sınıflara doğru, esas olarak da işçi sınıfı ve burjuvaziye doğru itilirken, emek gücü sömürüsüne ihtiyacından ötürü işçilerin işletmelerde, fabrika ve atölyelerde, günümüzde daha da açıklık kazandığı üzere evlerin duvarları içine dek uzanan bir sömürü ağı içinde bir araya getirilmesiyle dolaysızca bağlıdır. Ulus örneğin, farklı sınıf ve tabakalarıyla kapitalizmin ürünü olmakla kalmaz, kapitalist ilişkilerle de bağdaşır. Burjuvazi, hem ulusunun bir sınıfı-hâkim gücü hem de üretim araçlarının sahibidir. Buna rağmen, sınıf bilincine ulaşmış işçi ve emekçiler ile devrimci sınıf partileri, Marksizmin, "somut koşulların somut tahlili" yöntemini izleyerek ezilen ulusların kendi kaderlerini tayin hakkını savunmak, bunun için baskının her türüne

karşı savaşmaktan geri durmamışlardır. Kadın, ezilen cins olarak ulusun unsurları arasındadır, ezilen cins olarak mülk sahibi kesimlerin çeşitli tabakalarından kadınları da kapsar. Ancak, toplumsal üretim içindeki durumuyla birlikte daha çok sömürülüp ezilen esas olarak işçi-emekçi kadındır. Bundandır ki, kadın sorunu esas olarak emekçi kadın sorunudur ve proletarya, bu cins sadece "insanlığın yarısını oluşturduğu"ndan değil, ezilen, emekçi ve proleter olması nedeniyle de kadının kurtuluşunu, mücadele hedef ve amaçlarıyla birleştirmiştir. Feminist hareketler "erkek özne"yi(!), siyah ırkın ideologları "beyazlığı" sorun edinirken, aslında yerelliğin-parçalı varlığın ötesine, aksini iddia etmelerine karşın, geçmiyorlar. Sistem ve iktidar ilişkileri merkeze alınmadan, iktidar oluşunu sömürücü sınıf olmasına borçlu ezen gücün sınıfsal konumu ve özelliği gözetilmeden, tarihsel toplumsal eşitsizliklerin esas kaynağı açığa çıkarılmadan, cinslerden birini sorumlu tutmak, ve sanki kimse daha önce kadın-erkek eşitsizliği ve kadın üzerindeki baskıdan, ya da ırkçı-ulusal ezme politikalarıyla buna karşı mücadelenin gerekliliği-zorunluluğundan söz etmemiş gibi, bunları "sosyal bilimlerde çığır açıcı yeni perspektifler" olarak ilan etmek, başka şeylerin yanısıra, bu alandaki mücadelenin inkârını da içermektedir.

Sınıf hareketinin geri düzeyde bulunduğu, örgütlenmesi ve mücadelesinin sınıf bilinçli tutumuyla uygunluk göstermediği bugünkü koşullarda, baskın olan burjuvazi ve ideolojisidir. Kitlelerin büyük çoğunluğu, burjuva ideolojisinin etkisinden kurtulmuş, zaaflı ve yanlış "sınıf tutumu"nu terk etmiş olmaktan henüz uzaktır. İşçi sınıfının sömürülen ve ezilen bir sınıf olarak baskı ve sömürünün her türüne karşı mücadele sorumluluğuyla buna aykırı tutumları arasındaki bu çelişkinin giderilmesi, hem bir pratik deneyim sorunudur hem de sınıf bilincinin gelişmesi için daha fazla çabayı gereksinmektedir. Daha aile ortamından başlanarak okulda, sistemin toplumsal kurumları ve ekonomik olanakları kullanılarak, edebiyat-sanat yapılarıyla, basın-yayın organları ve sinema ve televizyon aracıyla gerçekleştirilen burjuva ideolojik-kültürel ve politik "angaje ediş"in etkisizleştirilmesi

için, ideolojik ve kültürel, politik ve iktisadi ve yaşamın tüm alanlarında kesintisiz ve kararlı bir mücadeleye ihtiyaç vardır.

Sınıfın 'dağınıklığı'-parçalılığı, bölünmüşlüğünden söz eden, ya da "sanayi işçileri" dışındaki emekçi-ücretli kesimlerin Marksist teoride "önemsiz görüldüğü" ezberini yinelemekte sakınca görmeyen "kimlik"çi-kültürcü akademisyenler, etnik-ulusal 'toplululuklar'ın sınıfsal ve "cinsel" bölünmüşlüğü, kadın ve erkek yoksulların ve sömürülenlerin farklı cinslere mensubiyetinin aynı sınıf içinde bir araya gelmelerine engel olamazlığı; ulusal kültürlerin ortak öğelerin yanısıra farklı sınıf kültürlerinin ortaya çıkıp gelişmesine engel teşkil etmeyeceği gerçeğini, bulutlu havada, sislerin ardına üflemeye çalışmışlardır. Ama gerçek, özellikle de maddi ise, hem sisleri dağıtıcı işleve sahiptir, hem de sisler dağıldığında, olan çıplaklığı-gerçekliğiyle ortaya çıkma gücüne. Bu yazar ve akademisyenlerin görüşlerinin bir özelliği de, konjonktürel gelişmeleri ve anın olgularını esas alıp, tikel olanı genel yerine ikameye çalışması, bunun teorisini yapmaya yönelmesidir.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
II. Kısım

"Sanayi sonrası" lafazanlığı ve emek-değer teorisinin çarpıtılması üzerine

Son birkaç on yıllık süreçte, hemen tüm kapitalist ülkelerde, yüzlerce iktisatçı, "bilim insanı", sosyolog, tarihçi ve felsefeci, 'üretim süreçlerindeki ve nesnel koşullardaki gelişme ve değişmeleri' gerekçe edinerek, sınıfların ve sınıf mücadelesinin ya önemsizleştiği ya da sona erdiği yönünde teorileri yineleyip yenilediler. İşçi sınıfının toplumsal varlığına karşı bu ideolojik saldırı, sermayenin iktisadi-sosyal ve politik saldırısıyla birleşen bir özellik gösteriyordu. Negri, Hardt, Deleuze, Foucault gibi "sol"da yer alan teorisyenlerle onların izinde yürüyen çok sayıda sosyolog, politikacı ve yazar, "*sanayi sonrası toplum koşullarında*" yaşandığını; sömürü ve sınıf ilişkilerinin "*öz itibarıyla değişime uğradığını*" iddia ederek, işçi sınıfının anti-kapitalist mücadeledeki belirleyici öncü rolünün bu değişim ve gelişmeler nedeniyle önemsizleştiğini ileri sürdüler.

Bu karşı dalganın en önemli özelliği, proletaryanın toplumsal konumu ve devrimci rolüne kuşkuyla yaklaşma eğilimine güç vermesi ve "*Marksist teorinin yanlışlarını düzeltip eksikliklerini giderme*" iddiasıyla ortaya çıkmasıydı. Savunucularına göre, işçi sınıfı, toplumsal var oluşuna özel bir anlam atfetmemeli, sınıfların üretim araçlarıyla ilişkisi üzerinden şekillenen toplumsal farklılaşmanın "*eski*" önemini yitirdiğini ve ancak etnik köken, bölge, meslek vb. gibi "*öteki kimlikler*"e bağlı bir rolünün olabileceğini unutmamalıydı! Bu teorisyenler ile izleyenleri, "*maddi üretim alanında meydana gelen kapsamlı değişiklikler*"in, "*çalışma kavramı*" ve "*çalışan modeli*"nin yeniden tanımlanmasını zorunlu kıldığını, politik üstyapının "yeniden kurulması"nı ve "*temsil biçimleriyle özgürlük ve demokrasi anlayışlarının yeniden belirlenmesi*"ni kaçınılmaz hale getirdiğini söylüyorlar-

dı. "Sivil toplumculuk", "yeni toplumsal hareketler" ve etnik, dinsel, cinsel "kimlik" merkezli tezlerle ve proletaryadan uzaklaşmayı teşvik eden politik girişimlerle takviye edilen bu teori, tarihsel maddeci dünya görüşü, determinizm ve indirgemecilikle suçlanarak güçlendirilmek isteniyordu. Liberal, "demokratik sosyalist" "düzeltmeci" ideolog ve yazarlar, üretken emeğin toplumsal üretimdeki oranı ve öneminin üretken olmayan emek karşısında önemsizleştiğini; maddi olmayan emek türleriyle emek ürünlerinin "yeni üretim sürecinin hâkim unsuru haline geldiğini" ileri sürüyorlardı.

II- A- "Değişim" ve "küreselleşme" kavramları üzerinden geliştirilen teorinin özelliği

Liberal-sol iktisatçı, sosyolog ve tarihçilerin sürdürülmesinde özel bir rol oynadıkları ve sermayenin ekonomik-sosyal ve politik saldırılarıyla 'bütünleşen' bu ideolojik karşı dalga, başlıca olarak, "küreselleşme ile birlikte" yeni bir uluslararası ilişkiler sisteminin oluştuğu, bilim ve teknikteki gelişmelerin sermaye birikim süreçlerinde temelli değişime yol açarak, sanayinin, sanayi işçisi ve üretken emeğin ekonomide ve toplumdaki yeri, önemi ve rolünü değiştirip önemsizleştirdiği iddiasından güç alıyordu. Bu sav mutlak doğru kabul edilerek, sınıf ilişkileri ve çelişkilerini ve toplumsal "dönüşüm"leri "açımlayan" bir yeni teori "kurgulanması"nın zorunluluğu vaaz ediliyordu. "Küreselleşme" ile birlikte sanayi işçilerinin sınıf mücadelesindeki rolü ve pratik-eylemci aktivitesinin "*daha az etkili hale geldiği*" iddiası, imalât sanayinde "aylarca süren bir grev"in yaşamı etkileyen sonuçlar doğurmadığı varsayımıyla doğrulanmaya çalışılırken, ulaşım, sağlık, eğitim gibi "hizmetler sektöründeki" grev(ler)in "toplumsal hayatı felce uğrat"ma olasılığının arttığı ileri sürülüyor[62], meta stokları, üretim sektöründe "aylarca süren bir grev"in "etkisizliği"ne dayanak gösteriliyor; hizmet işkolu, üretken sektörden tümüyle dışsal gösterilerek, bu tez ve teori kanıtlanmış gösteriliyordu.[63]

62 Nail Satlıgan, SAV derlemesi, 2005.

63 Birkaç yıl önce, Almanya'nın Bochum kentindeki Opel fabrikasında başlayan bir gre-

II- B- Negri ve Hartdt'ın teorisi

Michael Hartdt ve Tony Negri'nin "İmparatorluk" adlı eserlerinde geliştirdikleri "*değişim*" gerekçeli teorinin en önemli hareket noktalarından biri, "*gayri-maddi emek*" ("*manevi emek*") kategorisi üzerine oturtulmuştu. Buna göre, başlıca taşıyıcısı "*çokluk*"(!) olan bu "kategori"deki emek, ekonomik sistemi belirleyecek ve ilişkilerin yeniden belirlenmesini zorunlu kılacak şekilde egemen hale gelmiş ve üretken emeğin rolü ve yerini önemsizleştirmişti. Hartdt ve Negri, son otuz-otuz beş yıllık süreçte, dünya çapında sanayisizleşme sürecinin yaşandığını, Thatcher ve Reagan'ın başını çektiği neo-liberal politikalarda ifadesini bulan sanayisizleşmeyle üretken emeğin kapitalist üretim içindeki etkin rolünün belirsizleşip önemsizleştiğini; teknik gelişmelere bağlı olarak hizmetler sektörünün ekonominin tümünde yaygın ve etkin hale gelerek üretken emekçinin toplumsal etkinliğinin nesnel dayanağını kaybetmesine yol açtığını ileri sürüyor; "*üretimden başlayarak toplumsal yaşamın tüm alanlarına uzanan 'yapısal-kurumsal dönüşüm'ler ile bunların güç ilişkileri ve bu ilişkileri düzenleyen kurumların yeniden düzenlenmesi*" üzerindeki etkilerini, tezlerini "doğrulayıcı kanıt" olarak gösteriyorlardı.

İşçi sınıfına ve Marksizme "yakın durma" iddiasını sürdüren ve işçi sınıfının toplumsal değişim ve yeniden kuruluşta oynayacağı role dair "beklentileri"nin devam ettiğini ileri süren "sol"daki birçok sosyolog ve iktisatçı, bu tez ve teorileri referans alarak, ve yaşanan gelişmelerin toplumu "yapısal ve kurumsal" olarak "temelli bir değişime" uğratıp "geleneksel işçi sınıfının (sanayi işçisi) erozyona uğraması"na yol açtığını; bunun da, "sınıf teorisinin buna uygun düşen değiştirilmesini" ihtiyaç haline getirdiğini ileri sürdüler. "*Küreselleşmeyle birlikte*" diyorlardı bu sosyolog ve iktisatçılar, rekabet ulusal sınırların dı-

---

vin şirketin başka kent ve ülkelerdeki işletmelerine de yansıyarak genişlemesi, ara sanayi maddelerini de etkilemiş ve kısa sürede kapitalistlerle hükümetlerini telaşa düşürmüştü. Bu "küçük" örnek, sanayinin önemli dallarında baş gösterecek bir grevin, bu işletmelerle yan sanayileri etkileyecek tarzda genişlemesiyle kapitalistlerin çanına ot tıkayacak bir düzey ve etkiye ulaşabileceğini gösteriyordu. Bir diğer örnek, ABD'de GM (GeneralMotors) emekçilerinin direnişiydi.

şına taşarak "*çok uluslu sistemlerin hesaba katılması*"nı "*uluslararası zorunluluk*" haline getirmiş ve "çokluk"(!) örgütlenmesini alternatif olarak doğurmuşken, "*sadece üretim açlarına sahiplik açısından*" bir tanımlama işçi sınıfını "*çok geniş bir kategori olarak*" gösterme riski taşıyacak, "*sınıf içi çatışmaların açıklanmasında ve birlikte hareket etme olanaklarının belirlenmesinde yetersiz*" kalacaktır! Gerekçeleri, yeni teknolojilerin üretim, ulaşım ve iletişim alanında sağladığı değişim ve yeni olanakların ortaya çıkışıydı. Bu değişim ve olanaklar "*üretimin dünya ölçeğinde yayılmasını ve değişik mekânların sunduğu farklı potansiyelleri kullanabilmesini*" mümkün kılarak, sınıf içi ve sınıflar arası çelişkileri "*çeşitlendirip muğlaklaştır*"mış; işçi sınıfının üretim ilişkileri çerçevesinde tanımlanmasını "*yetersiz hale*" getirmiş, ve sınıf teorisinin "*insanları bir arada tutan*" etnik, kültürel, inançsal ve cinsel "*kimlikler*"le tamamlanmasını zorunlu kılmıştı.[64]

Değişim ve yenilik; "*Sanayi Devrimi'nin hem uzantısında yer alan, hem de onu bütünüyle dönüştüren başka bir devrim çağı yaşıyoruz. Bilginin üretilmesi, biriktirilmesi ve dolaşımı konusunda hızla ilerleyen bu devrim, yaratıcılığın kendini ifade edeceği alanları değiştiriyor... Ama bugün yaratılacak alan, maddi üretime, bedensel emeğe veya ücretli emeğe indirgenmeyecek biçimde genişlemiştir*" şeklinde ifade ediliyordu.[65] Trajik olan şuydu ki, 2000'li yılların başında, hükümete bağlı görevlendirilen bir kurulun hazırladığı "İş kanunu"nun gerekçesinde de, "mikro elektronik teknolojisi"ndeki gelişmelerden söz edilerek, "*üretimde bilginin öneminin sermayenin önüne geçmesi, çalışanların vasıf derecelerinin beden işçiliğinden fikir işçiliğine kayması, küresel rekabetin, esnekleşme olgusunu zorunlu olarak gündeme getirmesi*" gibi gelişmelere işaret edilerek, bunun çalışma hayatı üzerindeki etkilerinin dikkate alınması isteniyordu.[66] İki kesimin sözcüleri de, "fikir işçiliği"nin ve "bilgi"nin kazandığı önemden

64 A. Türkün, Doç. Dr., Yıldız Teknik Üniversitesi, Şehir ve Bölge Planlama Bölümü, 'Ev Eksenli Çalışan Kadınlar', SAV-TÜSAM derlemesi, 2005.

65 Prof A. İnsel, Galatasaray Üniversitesi İktisat Bölümü.

66 İş Kanunu Ön Tasarısı Gerekçesi, 2002, aktaran F. Ercan, TÜSAM derlemesi içinde.

söz ederek, bunun neden olduğu "*sistem değişikliği*" ve sonuçlarının kabullenilmesini istiyorlardı. "Sol"dan konuşanların farkı, sanayi toplumunun sınıflar gerçeği ve sınıf ilişkileri üzerine oturan teorik tahlillerle, maddi ürün üretiminden farklı bir ekonomik-toplumsal sisteme dayanan "*sanayi sonrası toplum*"un ilişkilerini tanımlama ve irdelemenin artık mümkün olamayacağını eklemeleriydi. Bunlara göre, "*bilgi toplumu emeği eskisi denli önemli ve belirleyici olmaktan çıkarmış, sermaye-emek ilişkilerinin karakterini değiştirmiş*"; kapitalist toplum –onların deyişiyle "*bugünkü kapitalizm*"–, "*özü*" itibarıyla değişim geçirmiş, sermayenin birikim süreçleri farklılaşmış; sanayi üretimi ve tekeller kapitalist emperyalizmin ekonomik temeli olmaktan çıkmış; yeni bir "*bilim ve enformasyon ekonomisi*" dönemine girilmiştir!

Toni Negri ve Antony Giddens gibi "postmodern" teorisyenler tarafından,"*toplulukların ve sınıf kimliklerinin ortadan silinmesi*"nin göstergesi olarak ilan edilen bu 'değişim', Türkiye'de özellikle Birikim dergisi çevresinde kümelenmiş yazarlarla birlikte, bazı üniversitelerin sosyoloji ve ekonomi kürsülerindeki akademisyenler ve Soros vakıflarında görevli "araştırmacılar"(!) tarafından hararetle benimsenip savunuldu. Büyük bir gürültüyle günümüz toplumunu"*enformasyon toplumu*", "*post endüstriyel toplum*", "*post Fordist*"-"*post modern toplum*" olarak ilan ettiler. Bu "*sanayi sonrası enformasyon ve bilgi toplumu*"nun en önemli özelliğini de, "iletişim ve bilişim"deki değişim ile üretken emeğin "gayri-maddi emek" ve uzmanlaşma karşısında gerileyişi ve önemini yitirmesi olarak açıkladılar. Bu gerekçeyle, sınıf kavramının yerine, "*gruplar*", "*tabaka*" ve "*nüfusun bir kesimi*" gibi daha nötr kavramları geçirdiler.[67] "En insaflı olanları", son on yıl-

67 Fransa'da 70'lerden 90'lara dek sosyoloji bölümlerinde verilmiş olan doktora tezleri üzerine yapılan bir araştırmaya göre, "sınıf" kavramını referans veren ve kullanan tezlerin oranı %3'ten %0.6'ya düşmüştür. (Chauvel'den aktaran F. Scandella, TÜSAM 2005). Belçika'da bu tutum ifrada vardırılmış, sanayi üzerine alan araştırmaları ya yapılmamış ya da sınıf sorunu tümüyle atlanarak yapılmışlardır. İngiltere'de, geleneksel oportünist tutuma uygun düşecek şekilde, Londra'nın "yapısal değişimi" gerekçe sayılarak sınıfın üzeri çizilmiştir. Vb. vb.

ları "*endüstrisizleşme*" süreci olarak değerlendirirlerken, "daha gerçekçi" olanları, "*bu sürecin toplumsal sınıfların tamamıyla ortadan kalmasına yol açan bütünsel bir kopuşu*" sağlayıp sağlamadığı konusunda ikircikliydiler ve "*yaşanan yapısal dönüşümlerin hali hazırda var olan uluslararası sistemi yeni bir evreye ulaştırdığı*"nı, bunun da esasen "*bilgi iletişim ve ulaşım teknolojilerindeki gelişmelere bağlı olarak*" gerçekleştiğini ileri sürdüler.

Buna göre, üretim sistemi, "*küreselleşmeyle eşzamanlı*" olarak, "*ulusal sınırlarını aşmış*" ve "küresel işbölümü"yle bağlı şekilde, "*işgücünün sosyal oluşumu*"nun "*yapısal*" değişmesini sağlamıştı. Uluslararasılaşmayı 1970'lerle başlatan akademisyenlere göre, "*esnek uzmanlaşmanın yaygın ve birincil üretim sistemi olmasıyla üretim ulus devletlerin sınırlarını aşabil*"miş; "*üretim sisteminin ekonomik organizasyonu çokuluslu şirketlerin birden fazla ülkede işletilmesiyle uluslararası boyut kazan*"mış, "*küreselleşme ile birlikte sınıf yapısında radikal değişimler yaşanmış*" ve "*küreselleşmeden önceki göreli sınıf yapısı dağılmıştı*". Hizmet sektörünün büyümesi "*sadece işgücünün sosyal bileşenlerinin ve sınıf yapısının değişimini değil, aynı zamanda imalât ve sanayi sektörlerindeki işçilerin güç kaybetmesini ve dışlanmasını da*" getirmiş ve tüm bunlar da, sınıf kavramının aşılmasını zorunlu hale getirmişti! Buna –bu makalenin sonraki bölümlerinde ayrıca ve bir ölçüde de olsa ayrıntılı olarak ele alacağımız– Marksist değer teorisine yönelik sözde tamamlayıcı/düzeltici saldırılar eşlik ediyordu.

II- C- İşçi sınıfının toplumsal varlığı ve toplumsal işlevinin reddi teorisi

Kapitalist gelişme ve onun emek süreçlerinde sağladığı belirtilen değişiklikler ile gerekçelendirilmek istenen bu teorinin hemen görülebilir ilk özelliği, işçi sınıfının, "**kendinde sınıf**" olarak maddi varlığının toplumsal anlamını ve bununla bağlantılı politik-ideolojik vb. sonuçlarını "*zaman aşımına uğramış arkaik anlamlandırmalar*" saymasıdır. Bu tezleri gündeme getirenler, "*toplumsal varlığın dönüşümü*"yle işçi

sınıfının devrimci eylemi ve girişkenliği arasındaki ilişkiyi koparıyor; bilimsel teknik ilerlemeleri ve iktisadi toplumsal değişim ve gelişmeleri, işçi sınıfını reddin dayanakları olarak kullanıyorlar. Marksist emek-değer teorisinin "*sisteme içkin yeni olgular tarafından geçersizleştirildiğini*" vazederek, "*yeni*" bir "değer teorisi" geliştirmeye soyunan bu teorisyenlerle izleyenlerinin "*yeni devrimci özne*"si, "*tüm toplum*", "*kalabalıklar*" ya da "*çokluk*"tur. Bunu, "*imaj, marka, duygulanım, enformasyon vb.*" gibi "maddi olmayan emek türleri"nin üreticisi olarak, temel değiştirici işlevle yükümlü kılıyor, farklı gerekçelerine karşın, Narodniklerin Rusya'da devrimi köylülere, Menşeviklerin burjuvaziye; Bernstein ve Kautsky'nin işçi sınıfının rolünü "yurttaş"lara havale edip sınıf devrimini; sosyal devrimi gereksiz ilan etmek gibi sapkın "arkaik" dayanaklarla birleşiyorlar. Negri, Hardt, Deleuze, Foucault ve diğerleri ve bu arada bizim ülkemizdeki izleyenleri, sermayenin, bilimsel teknik gelişmeyi, kâr oranlarını artırmak üzere daha etkin biçimde kullanarak, işçi sınıfına karşı konumunu güçlendirmek üzere baş vurduğu bir kısmı yeni olan çeşitli yöntemlerin işlevli hale getirdiği "yeniden yapılandırma"yı en önemli dayanak edinmişlerdir. "Küreselleşme" ve 'değişim' olgusuna dayandırılan bu teori, kapitalist emperyalizmin bir dünya sistemi olmasını 1980'ler sonrasına –ileri sürüldüğüne göre "küreselleşmenin gerçekleştiği süreç"– erteleyen, değişimi de sınıf inkârcılığının gerekçesine dönüştüren oportünist bir teoridir.

II- D- Değişen koşullar ve kapitalizmin sistem içi taviz politikası

İkinci Dünya Savaşı'nın tüm ekonomilerde yarattığı tahribat; ekonomik-sosyal ve politik hayatın yeniden inşasını başlıca kapitalist ülkelerin ve burjuva devletlerin önüne, bir zorunluluk olarak çıkarmıştı. Burjuva devletleri, "ulusal" ekonomilerini ve sosyal-siyasal yaşamı yeniden düzenlemeye girişirlerken, sosyalizmin çeşitli ülkelerin işçi sınıfı ve emekçileri için ilgi odağı olmaya devam etmesi gerçeğini dikkate almazlık edemezlerdi. İşçi ve emekçilerin kapitalizme karşı ayaklanmalarının ve yeni sömürgeci sistemin zincirlerini kırarak

bağımsızlık kazanan ulusların topraklarında sosyalizme yönelişin önünü kesmek üzere, içeride korumacı-"sosyal hakçı"; dışarıda "ihya edici" politikalara ihtiyaç duydular. Devletin "sosyal sorumluluklar üstlenerek", istihdamı teşvik etmesi ve ekonomik gelişmede doğrudan rol üstlenmesini öngören "Keynesyen ekonomi politika", bu koşullarda ve bu ihtiyaca yanıt olmak üzere geliştirildi.[68] Birçok ülkede, "*ithal ikameci sanayileşme*" kalkınma modeli olarak benimsendi. Yüksek vergi uygulamaları getiren "gümrük duvarları", bazı malların ihracı/ithalatının yasaklanması gibi korumacı politikalarla ve tüketimi artırıcı uygulamalarla kaynak artışına gidilecek, yatırım, istihdam ve kalkınma artırılarak ulusal ekonomiler güçlendirilecek; "*sosyal devlet*" söylemi eşliğinde sosyal güvenlik önlemleriyle sınıf çatışmaları uzlaşır hale getirilecekti.(!)

Sosyalizmin yenilgiye uğraması ve işçi hareketinin başlıca kapitalist ülkeler başta olmak üzere uluslararası düzeyde geriye düşmesi/çekilmesi ya da püskürtülmesi, devletin "kamusal hizmetler" alanında üstlendiği sorumluluklarla kapitalistlerin işçi-işveren ilişkileri kapsamında kabullendikleri sosyal hakların budanması ve ortadan kaldırılmasını kolaylaştırıcı koşulları yaratmıştı. Kapitalist gelişme sürecine sonradan katılan ülkeler ile sosyalizmin inşa edildiği ve sonradan yıkıldığı ülkelerin kapitalist dünya pazarına dahil olmaları, emperyalist devletlerle uluslararası tekellere, yeni ve verimli pazarların kapılarını açtı. IMF, DB, WTO gibi uluslararası mali sermaye kuruluşları, emperyalist devletler ve işbirlikçi burjuvazinin "el birliği"yle sosyal-ekonomik politikalar tekelci sermaye ve büyük işletmelerin çıkarları doğrultusunda "yenilenerek", sermaye kârlarını artıracak yeni yöntemler geliştirildi. Sermaye yararına vergiler düşürüldü. Büyük şirketlerin, işletmelerini ya da bazı bölümlerini işgücü giderlerinin düşük olduğu bölge ve ülkelere taşımaları önündeki engeller kaldırıldı. Bağımlı ülkelerin aleyhine olarak gümrük duvarları kaldırıldı, korumacı önlemlerle desteklenen ekonomi politika bir yana bırakılarak, yabancı sermaye girişini kolaylaştırıcı politikalar benimsendi

68 John Maynard Keynes'in adıyla anılan bu ekonomi politikanın ana ilkeleri, 1936'da yayınlanan "İstihdam, Faiz ve Paranın Genel Teorisi" adlı eserinde ortaya konmuştu.

ve böylece bu ülkeler pazarının uluslararası tekeller ile emperyalist devletlerin denetimine daha fazla girmeleri sağlandı. Burjuva devlet, "toplumsal düzenleyici ve denetleyici" rolünü, çok daha belirgin biçimde ve "*kapitalistlerin işini gören komite*" kimliğine uygun olarak, daha pervasız ve doğrudan sermaye yararına yerine getirmeye koyuldu. 1970-80'li yıllardan başlayarak, uluslararası sermaye, "*devletin ekonomideki rolünü zayıflatan*" uygulamalara öncelik vermeye ve özelleştirme politikalarıyla devlet işletmesi şeklindeki büyük şirketleri özel tekellere devretmeye yöneldi. Uluslararası sermayenin dayattığı bu "*model*", sermaye ve devletini toplumsal sorumluluk ve sosyal güvenlik konularında "sorumsuz" kılan; rekabeti körükleyen; işsizlik, yoksulluk ve açlığı işçi sınıfı ve emekçilerin kendi sorunu gösteren bir "model"di ve hedefi, devleti sosyal güvenlik alanındaki sorumluluklarından kurtararak, tüm yükü işçi ve emekçilerin sırtına yıkmaktı.[69] Devlet, istihdamın sosyal maliyetini azaltacak, vergi indirimiyle sermayeyi güçlendirecek, eğitimli ve vasıflı işgücü sağlayacak ve işçi-emekçi mücadelesini etkisizleştirerek "*yatırım için uygun koşullar*"ı oluşturacaktı. Böylece, "*dünya piyasasıyla bütünleşmenin yolu açılacak*"tı! Özelleştirme ve esnek çalışma, bunun etkili yöntemleri içinde sayılarak, artan şekilde uygulamaya kondu.

Bu, "*sosyal devlet*" ve Keynesçi "*refah devleti*" anlayışının terk edilmesiydi. Devleti, "sosyal görevler"den azade kılan bu neo-liberal "model", eğitim ve sağlık başta olmak üzere, tüm sosyal hizmetlerin ve toplumsal yaşama ait her şeyin satın alma gücüne bağlanmasını ve arz-talep ilişkileri çerçevesinde pazara sürülmesini içeriyordu. Sosyal kazanımlar sermaye yararına kısıtlanıp ortadan kaldırılırken, daha çok işçi işsizlerin saflarına sürüldü. Bu uygulamalar sonucu, hiçbir sosyal güvencesi olmayan emekçilerin sayısı arttı, sosyal güvenlik kapsamında olmayan nüfus arttı, tam gün ve düzenli şekilde, belli

69 Sağ ve "sol" liberal ideologlarla kimi sosyologların, bunu, devletin ekonomiden çekilmesi olarak değerlendirdikleri bir vakıadır. Bu "müdahalesizlik" varsayımı, emek-sermaye ilişkilerinin her alanına (iş süresi ve ücretlerin belirlenmesi, grev ve direnişlerin engellenmesi, sendikal-politik örgütlenmelerin baskılanması vb.) sürekli müdahalede bulunan burjuva devletini aklamakta ve Marksist devlet teorisini iğdiş etmektedir.

beceri ve yetenek gerektiren işlerde çalışan vasıflı işgücünü oluşturanların kitlesi azalırken, çalışma süresi ve biçimleri, işletmelerin kâr amacına uygun olarak esnekleştirildi. "*Esnek sistem*"in oluşturduğu güvencesizlik, giderek büyüyen bir tehlike haline geldi. İşyerlerini ucuz işgücü alanlarına taşıma, taşeron işletmecilikte yoğunlaşma, özelleştirme gibi yöntemlerle, bu güvencesizlik, daha da genişleyen bir özellik kazandı.

II- E- "Yapısal uyum programları", ya da yeni saldırı dalgası

1970'li yıllardan başlayarak günümüze kadar devam eden süreçte, üretimde ve istihdam biçimlerinde görülen değişim ve gündeme getirilen uygulamalar, işçi sınıfının toplumsal yapısını ve sınıflar arası güç ilişkilerini sermaye yararına yeniden düzenlemeyi içeriyordu. Toplumsal yaşamın yeniden yapılandırılması, üretimin örgütlenmesinde, iş bölümünde, iş süreçlerinde, çalışma alanı ve süresinde yeni düzenlemeleri gerektiriyordu. Burjuva sınıf egemenliğinin ekonomik-sosyal temelini güçlendirmek ve sermayenin kâr oranlarını yükseltmek amacıyla ekonomik alanın yeniden yapılandırılması; işçi sınıfı ve emekçilere karşı daha saldırgan ekonomik-sosyal programları uygulamaya koyarak, bunu tamamlayan politik düzenlemelere girişmesi, kapitalizmin gelişme eğilim ve yasalarına uygun olmakla birlikte, işçi ve emekçilere dönük sonuçları açısından öncekilere göre daha yıkıcı ve kapsamlıydı. Sermaye birikiminin artırılması; işçi sınıfı ve emekçilerin, hareketin yükseliş koşullarında mücadele ile elde ettikleri ekonomik, sosyal ve siyasal kazanımların geri alınmasını gerektiriyordu. Kâr oranlarının yükseltilmesi için uygulamaya konan neoliberal iktisat politikaları ve "Yapısal Uyum Programları"yla, bunların 'içini dolduran' "*esnek çalışma*", "*esnek uzmanlık*" ve "*yerelleşme*" uygulamaları, üretim, pazar ve tüketim ilişkilerinin uluslararası sermaye ve tekeller yararına yeniden düzenlenmesini hedefliyordu. Üretimin ve emek sürecinin sermaye kârlarını yükseltmeye hizmet eden yeniden düzenlenmesi, iş koşulları ve işyeri yapılanması; aile ilişkileri, eğitim, sağlık ve barınma olanakları üzerinde dolaysız etkilerde

bulunuyor; işçi sınıfının kendine ait olması gereken zamanının daha fazla bölümüne sermaye tarafından el konması ve 'çalınması'na olanak sağlıyordu. Burjuvazi ve hükümetleri, bu yolla, işgücü yapısında ve istihdamda, çalışma biçimleri ve 'imkânları'nda emek aleyhine değişimleri gerçekleştirecek, sömürü ve işsizliğin artmasını, iş ve çalışma koşullarının ağırlaştırılmasını, sınıfın daha çok parçalanmasını ve sınıf içi ilişkilerin işçi aristokrasisi üzerinden "hiyerarşik bir yapı" kazanmasıyla "sınıfa karşı sınıf" tutumunun zayıflamasını sağlayacak ve sermayenin konumunu güçlendirmiş olacaklardı.

Büyük ölçekli üretimin uzmanlık gerektiren ve gerektirmeyen bölümlerinin ayrılması, fabrikaların bazı bölümlerinin başka alanlara ve özellikle de emek gücünün çok ucuz olduğu ülkelere taşınması, üretimin belli aşamalarının taşeron firmalara ihale edilmesi, çalışma süresi ve biçiminin talep ve stoklar gözetilerek belirlenmesi, artan otomasyon,[70] tam gün çalışma ve sürekli istihdam yerine çalışma süresi ve yerinin kapitalist ihtiyaçlara göre belirlenmesi, 'neo-liberal' iktisat politikaları çerçevesinde yaygınlaştırılan yöntemlerden bazılarıydı. "Esnek uzmanlaşma", büyük şirketlerin, işletmelerinin farklı bölümleriyle anlaşmalı diğer şirketler aracılığıyla farklı bölge ve ülkelerde üretilen parçaları sonradan bir araya getirip (montajını yaparak) pazara sunmaları için olanakları genişletiyor; çalışma süresi ve yerinin, "esnek"-değişken özellik kazanarak, işçi aleyhine değişime uğramasını sağlıyor, vasıfsızlaştırmayı artırıp, kadın ve çocuk işgücünün daha fazla kullanılmasına alanı daha fazla açıyordu.

"Esnek çalışma", artı-değer oranını ve değişmeyen sermayeyi artırarak, kapitalist pazarda büyük pay sahibi olmak için, emek gücünün olabilir "en ekonomik" kullanımını hedefleyen bir iş örgütlenmesiydi. İşçi sınıfının, çalışma süresi ve işgününü kısaltma talebine karşı, mücadeleyle kazanılmış sürenin aşılmasını ve süre ile birlikte çalışma

70 Otomasyonu büsbütün yeni bir olgu gösterenler, oportünist saptırmalarına dayanak arayışındadırlar. Otomasyon, kapitalist üretim sürecinde makine kullanımıyla ilk biçiminde başlamış, makineler sisteminin mükemmelleştirilmesi çabalarıyla birlikte ilerlemiş, bant sistemiyle daha üst düzeye gelmiştir. Marx, daha Kapital'i kaleme aldığı yıllarda, zarf katlama ve sıralama makinesinden söz ederken bir tür otomasyona işaret etmişti.

tarzının da kapitalistin çıkarlarına göre yeniden düzenlenmesini öngören bir uygulama olarak gündeme getirildi. Bu çalışma-çalıştırma sistemi, işçilerin 'aile yaşamı' ve sosyal ilişkilerini tahrip ediyor; işin ve çalışma zamanının "esnekleştirilmesi"yle işçilerin bir arada çalışma zamanını daraltıyor ve sınıfsal politik tutum geliştirmelerinin önüne, daha üretim sürecinden başlayarak, ek engeller çıkarıyor; işçi sınıfının toplumsal yapısında "hiyerarşik" farklılaşma, sınıf içi bölünme, rekabet ve iç çelişkilerin artması, organik birliğinin darbe yemesi, örgütlenme ve dayanışmasının zayıflaması ve sınıfsal tutum ve politikalardan uzaklaşma gibi sonuçlar doğuruyordu. Emek üretkenliğini artıran ve emekten tasarruf sağlayan bir biçim olarak, emek sömürüsünü daha da yoğunlaştıran "*esnek iş örgütlenmesi*"nin yaygınlaşması, sınıfın daha fazla parçalanması; kayıtlı-kayıtsız, düşük ücretli ya da nispeten daha iyi ücret alan işçilerin birbirlerinin rakibi gibi hareket etmeleri, sendikalar ve öteki sınıf örgütlerinin güçten düşmesi; sınıf örgütlerinde bir araya gelen, sendikalı ve sigortalı işçi ve emekçilerle 'kayıt dışı' sendikasız-sigortasız veya sigortalı, ancak sendikasız işçilerin ücretleri, çalışma süreleri, çalışma koşulları, izin, ikramiye, tazminat vb. sosyal hakları arasında önemli farkların ortaya çıkması gibi sonuçlar doğuruyor; üretimden dışlanma, yoksullaşma, yaşam standartlarının düşmesi, sosyal güvenlik hakkı ve iş güvencesinden mahrum kalma, eğitim ve sağlık gibi hizmetlerden uzaklaşma, emek-sermaye ilişkilerini ve çıkar çatışmalarını işyeri çevresi ile sınırlama vb. etkileriyle çaresizlik ve güvensizlik nedeni oluyor, edilgen ve uzlaşmacı eğilimleri besleme işlevi görüyordu. "Mikro elektronik ve enformasyon teknolojileri"nin kullanılmasına dayanan "*esnek uzmanlık*" ile "*esnek*" ya da "*yalın üretim*" biçimleri, iş akışkanlığı ve emek yoğunluğunu arttırdıklarından, emek sömürüsünü en üst düzeye çıkarıyorlardı. Bu üretim "modeli"nde, emekçiler, bir yandan üretimde esnekliğe imkân veren makineler aracılığıyla otomatik üretim ve denetim sistemleriyle uyumlu olmaya zorlanırken, öte yandan "*işyeri yönetim süreçleri*" aracılığıyla, işin ve yürütülmesinin "*planlanması*" ve "*kontrolü*"ne "*katılma*" görünümü altında, kapitalist işletmelerin çıkarlarıyla birleşmeye yönlendiriliyorlardı.

Aynı süreçte, çocukların, gençlerin ve kadınların yoğun olarak ve en düşük ücret karşılığında çalıştırılmalarını olanaklı kılan "*ev eksenli*" ya da "*evde üretim*", dokuma, konfeksiyon, makine ve el nakışı, altın, gümüş işçiliği, oyuncak ve ayakkabı yapımı, elektronik işleri, paketleme, ambalaj, elektrik aksamının montajı, proje-tasarım hizmetleri vb. gibi çok çeşitli alanlarda, yoğun ve yaygın olarak daha fazla uygulamaya kondu. Ev ya da mahallindeki imalât ve hizmet üretiminde, iş güvenliği, sağlık giderleri türünden sosyal harcamaların esas olarak ortadan kalkmış olması ve kullanılan malzeme kaynaklı ve çalışma türünün yol açtığı meslek hastalıkları ve iş kazalarına karşı koruyucu önlemlerin olmayışı, kâr artırıcı olanak ve etkenler olarak değerlendirildiler.

Üretimin toplumsal örgütlenmesinde başvurulan yeni yöntemler, kapitalist işbölümüyle ve çalışan ve işsiz kesimleriyle (ve aralarındaki rekabet ile) zaten bölünmüş olan işçi sınıfının, daha fazla parçalanarak güçsüzleştirilmesine ve "kendi sınıfından kaçış" eğiliminin güçlenmesine hizmet ediyordu. Teknik gelişmeler ve "esnek çalışma biçimleri" işgücünün küçük bir kesimi olan ve daha çok araştırma geliştirme, tasarım ve planlama, finans vb. alanlarında çalışan "yüksek vasıflı profesyonel" kesimler ile her "düz işçi"nin yapabileceği işlerde ve ulaşım, temizlik gibi işlerde istihdam edilenler arasındaki mesafenin daha fazla açılmasının etkenleri arasındaydı. İş süreci ve çalışma ilişkilerinin kuralsızlaştırılması (esnek çalışma vb.), sermaye-emek ilişkilerini "çalışan personel-yönetici ilişkisi" görünümüne büründürüyor, çıkar karşıtlığı yerine işbirliğini geçiriyor; işçilerin ortak sınıf çıkarları temelinde örgütlenerek taleplerini elde etmeye çalışmaları yerine "*birlikte hareket etme*"yi; mücadele yerine uzlaşma ve işbirliğini öne çıkarıyordu.

Sanayi tekelleri –faaliyetleri bu alanla sınırlı değildir–, bu süreçte ucuz emek gücü alanlarında kurulan taşeron alt ve yan firmalar aracılığıyla üretim maliyetlerini düşürerek, riskleri bu şirketlere ve çalıştırdıkları emekçilere yıkmaya daha fazla yöneldiler. Küçük ölçekli üretim, tekellere bağlı işletme ağı içinde, düşük ücret, kayıt dışı ve kuralsız çalışma, sosyal hak yoksunluğunu dayatarak maliyeti düşürme,

verimliliği ve kârlılığı artırma olanağı sağlamakla kalmadı; yoğun saldırı altındaki işçilerin, tekeller ve "ana şirket"ler yerine, bağlı-alt şirketlerle karşı karşıya gelmelerini sağlayarak, aktüel mücadelenin tekelleri hedeflemesi gerekliliğini bulanıklaştırdı.

II- F- İşin ve işgününün 'parçalanması' ve toplumsal etkileri

1970'lerden başlayarak görülen en önemli olgulardan biri de, küçük işletmelere dayalı üretim örgütlenmelerinin yaygınlaşmasıydı. Yüzeysel bakışla bu, yoğunlaşma ve merkezileşmeye aykırı olarak küçük üretimin yaygınlaştığına işaret ediyordu. Taşeron işletmecilik ve eve iş vermenin ivme kazanmasıyla birlikte, eski sanayi bölgelerindeki imalât sanayi yığılması değişim geçirdi. Bu süreçte, büyük ölçekli yığınsal üretimin yoğunlaştığı, işsizliğin nispeten düşük olduğu başlıca sanayi kentleriyle (Londra, Brüksel) Ruhr Havzası gibi daha geniş alanlardaki ve İstanbul gibi "mega kent"lerdeki işletmelerin bir bölümü başka yerlere taşındılar. Bunların bir bölümü, yeni düzenlemeler sonucu (bizde sonradan "kentsel dönüşüm" adı altında genişletilmeye başlandı) finans, ticaret ve hizmetlerin ağırlık kazandığı alanlar haline geldiler. Finans, ticaret ve hizmetler sektörünün hızlı büyümesi, bir yandan yüksek gelirli, ayrıcalıklı bir ücretli-maaşlı tabakanın oluşumuna yol açarken, diğer yandan düşük ücretli ve geçici işlerin alanını genişletti. Düşük ücretli işlerde çalışanların yığınsal büyümesinin bir diğer etkeni, büyük şirketlerin, fabrikalarının bazı bölümlerini ucuz işgücü bölgelerine taşımaları ve ihtiyaçlarını karşılayan bir kayıt dışı sektörün genişlemesiydi. Diğer bir olgu, kadın emek gücünün kullanılmasındaki artış ve genişlemeydi. Ucuz işgücü arayışına bağlı olarak, sosyal güvenceye sahip, tam gün çalışan erkek emek gücü yerine kadın ve çocukların artan şekilde sömürü nesnesi haline getirilmesi eğilimi, işlerin, bilim ve teknikteki gelişmelere bağlı olarak, artan şekilde, çalışabilir hemen herkes tarafından yapılabilir hale gelmesine bağlı olarak güçlendi.[71] Emek sürecinin istikrarsızlaştırılması, emek

71 Güney Londra'da, 1991'de toplam %52 olan tam günlü erkek işçi istihdamı, 1997'de %45'e düşmüştü ve 2006 da %29'a düşmesi öngörülmekteydi. Aynı dönemde, tam işgünü çalı-

gücü 'sirkülasyonu'nu hızlandırdı. Eski-yeni kuşak işçiler arasındaki mesafe açıldı, deneyim paylaşımı ve dayanışma zaafa uğradı. Düşük ücretli, esnek ve güvencesiz iş örgütlenmesi ve sanayi işçilerinin bir kesiminin işsizliğe itilmesine yol açan özelleştirmelerle birlikte, işsiz ve yoksul kitleler artarken, 'eski' sanayi kentlerinin işin yeniden örgütlenmesi çerçevesinde "yenilenmesi"yle, burjuva ve emekçi kesimler arasındaki 'gelir uçurumu' daha da büyüdü; yoksulluk ve zenginliğin yoğunluk kazandığı farklı yaşam alanları oluştu, vb, vs.

Bu uygulamalar, "*küresel kapitalizm*"e uyum gösterme ve "*rekabette geride kalmama*" gerekçesine sahipti. Tekeller arasındaki rekabet, daha yıkıcı hale geldi. Sanayi işletmeleri, bir yandan birleşme ve yutmalarla etki alanlarını genişletirlerken, öte yandan daha küçük işletmeleri kullanarak, üretimi, taşeron firmalar, parça başı üretim yapan küçük firmalarla aile işletmeleri, "ev eksenli üretim"[72] vb aracılığıyla yayarak, maliyetleri mümkün en düşük düzeye çekip rekabette öne geçmeye çalışıyorlardı.

şan kadın işçi oranı, toplam istihdam içinde %22'den %35'e çıkmıştı. Düşük ücretli erkek işgücünün en alttaki %10'luk bölümünün ücretleri en fazla düşüş gösterirken, ailelerin geçimi için gelir sağlayan sayısının artışına ihtiyaç artmış; ihtiyaçların ücretli erkek emekçiler tarafından karşılandığı evlerin oranı, 1979'la 1994 arasında %40'tan %23'e düşmüştü. 1994-98 arası dönemde, İngiltere'de, bir işte çalışan erkeklerin 1/3'ü, "en az bir kez" ve %6'sı iki yıldan fazla işsiz kalmıştı. Bu "sirkülasyon" sonraki yıllarda hız kazandı. Bunun çeşitli nedenlerinden biri de, ücretlerin baskı altında tutulmasıydı. Uygulama, düşük gelir sahibi ya da işsiz kesimlerin en alt tabakalarını oluşturdukları emekçilerin çok önemli bir kitlesinin yoksulluk içine sürüklenmesini sağladı.

72 Evde ya da eve yakın bir mahalde yapılan ve yüz yıllardır süren bir çalışma biçimi olarak, "ev eksenli çalışma"; modern üretimin ve teknolojinin gelişmesi ve üretimin büyük fabrika komplekslerinde gerçekleşmesi koşullarında bir ölçüde azalmakla birlikte, "esnek üretim" örgütlenmesinin yaygınlık kazandığı son on yıllarda yeniden önemli hale geldi. Bu tür bir çalışmada ağırlıklı olarak kadın ve çocuk emeğine başvurulmaktadır. Ancak Türkiye gibi işsizliğin yüksek olduğu ülkelerde, "eve iş alan" erkek işgücü de giderek artmaktadır. Ev halkının bizzat üretip pazarda satarak geçimini sağladığı üretimi de bu biçim içinde görmek mümkün olmakla birlikte, bu üretimin esasını, sipariş üzerine yapılan "fason" türü üretim oluşturmaktadır. Sipariş üzeri verilen iş, belirlenen para karşılığı-parça başı ya da 'grup mal' halinde-belirlenen zamanda teslim edilmek üzere yapılacak ve böylece kendisi de bir kazanç sağlayarak, esas iş sahibi firmanın işini görecektir.

"*Esnek Uzmanlaşma Modeli*" adı verilen iş örgütlenmesiyle, üretim süreçlerinin parçalı yeniden örgütlenmesine girişildi. Küçük ölçekli üretim organizasyonları, firmalar arası sözleşmelerle, ücret ve sosyal sigorta gibi işçilik maliyetlerinin düşürülmesini ve yükün taşeron firma-aile işletmesi gibi küçük işletmeler ile çalıştırdıkları emekçilere aktarılmasını olanaklı kılıyordu. Bu ilişki zinciri içinde, 'ana firma' tarafından, bağlı-alt firmalara siparişle daha ucuza mal edilen parçalar ana firma tarafından montajlanıyor; uzmanlık ve teknolojik yeterlik gerektiren parçaların yapımı buna uygun firmalar tarafından gerçekleştirilirken, uzmanlık gerektirmeyen parçalar emek-yoğun ve emek gücünün ucuz olduğu daha küçük firmalara yaptırılıyor; ürün daha ucuza mal edilerek kâr payı yükseltiliyordu. Parça üretimi yapan bu 'ikinci basamak' firmalar da, işi daha ucuza mal etmek üzere, çoğu kez, daha ucuza çalışan daha küçük işletmelerle anlaşarak, 'parça başı' ve 'eve iş verme' yöntemlerine başvurabiliyorlardı. Bir 'zincirin halkaları şeklinde örülen' bu ilişkide, belirleyici olan, ürünün en az maliyetle üretilmesiydi. İşin esas sahibi "ana firma" olmasına, üretim onun için yapılmasına ve pazara sürüm bu firma tarafından gerçekleştirilmesine; "fason üretim" yapan işletmeler bu firma için çalışmalarına karşın, çok sayıdaki taşeron işletme, bu ilişki ağı içinde işin sahibi görünmekte; kendi aralarında da keskin rekabete girişerek, işgücünü ucuza kapatmak için her tür oyuna başvurabiliyorlardı.[73] İşin hangi firma ('ana şirket' ya da taşeron işletme) için yapıldığının belirsizleşmesi; "ana şirket"in, işi taşeron firmalara ihale etmesi, ücret, sosyal haklar gibi sorunları da onlara fatura etmesini sağlıyor; büyük sermaye sahibi şirketlerin, doğrudan üretimin 'rizikoları'yla uğraşmayıp, patentine sahip oldukları ürünleri başka şirketlere sipariş vermelerini ve patent-marka karşılığı kârlarını artırmalarını olanaklı kılıyordu. Yanı sıra bu ilişki zincirinin devamında, başlıca işleri emek gücü komisyonculuğu olan

73 Bu tarz işletmecilik, Türkiye'de ve bağımlı birçok başka ülkede, gemi yapımı, tekstil, halı dokuma, ayakkabıcılık ve inşaat alanında yaygındır. Çok sayıdaki işçinin "iş kazaları"nda can verdiği Tuzla Tersaneleri'ndeki "sistem"in işleyişi bu türdendir. Kaynak işi yapan, boya atan, tesisat döşeyen vb. işleri yapanlarla gemiyi yapan firmalar farklıdır.

"*iş büroları*" ortaya çıkıp ucuz işgücü sağlanmasına aracılık yaparak rant elde ediyorlardı. 'Ana firma' ile işi yapan taşeron firma arasındaki ilişki, bir tür "patron firma"-"iş alan firma" ilişkisi görüntüsüne bürünüyor; işçiyle yüz yüze gelen ve işçi karşısında sorumlu görünen taşeron işletme olurken, üretilen malın esas sahibi büyük patronlar arka planda gizlenebiliyorlardı. Fiyatı belirleyen ana firmaydı ve işin yürütülmesini üstlenen alt-taşeron firma, işi, bu fiyatın altındaki maliyetle gerçekleştirmeden kâr edemezdi. Bu ilişki, emek gücünün olası en düşük fiyat üzerinden çalıştırılmasını-kiralanmasını dayatırken, kendisi de kapitalist olan taşeron ve fasoncu ile yanında çalıştırdığı işçiler arasındaki sınıf çatışmasının –işi veren büyük firmanın 'herkesin patronu' olması nedeniyle– muğlaklaşmasına yol açarak, hem "küçük" hem de büyük patronun işini kolaylaştırıyordu.

III- Üretim araçlarındaki gelişme ve kapitalist üretimin değişmeyen niteliği

Kapitalizmin varlığını sürdürmesi için yeni üretim yöntemleri, üretim araçlarının teknik yetkinliği, modern makinelerin muazzam ve çok yönlü geliştirilmesi, emek gücünün makine ve öteki üretim araçlarıyla ilişkisinde çeşitli biçim değişiklikleri kaçınılmazdır. Marx ve Engels, daha 1847'lerde "*üretim araçlarında, dolayısıyla üretim ilişkilerinde ve dolayısıyla tüm toplumsal ilişkilerde sürekli devrim yapmaksızın*"[74], burjuvazinin kendini var edemeyeceğini belirtmişlerdi. "*Üretimde sürekli dönüşüm, tüm toplumsal kesimlerin aralıksız sarsıntıya uğratılması, sonsuz güvensizlik ve hareket, burjuva döneminin tüm ötekilerden ayırt edici niteliği*"ydi. Burjuvazinin, "*sürekli genişleyen sürüm ihtiyacını karşılamak için*", yer yuvarlağının bütününe el atması, "*her yerde yerleşmesi, her yerde yapılaşması, her yerde bağlantılar kurması*" kaçınılmazdı. O, "*dünya pazarını sömürmek yoluyla tüm ülkelerin üretim ve tüketimini*" kozmopolitleştiriyor; "*gericilerin çok üzülecekleri biçimde ulusal zemini sanayinin aya-*

74 K. Manifesto, sf. 50

ğının altından" çekiyor ve eski ulusal sanayileri "*hâlâ her gün*" yok ediyordu. "*Her uygar ulusun bir yaşamsal sorun olarak ithal etmesi gereken ve artık yerli hammaddeyi değil en uzak bölgelerin hammaddelerini işleyip, mamulünün de yalnız kendi ülkesinde değil dünyanın her yerinde birden tüketildiği yeni sanayiler, o eski ulusal sanayileri bir kenara itiyor*"; "*yerli imalâtla karşılanan eski ihtiyaçların yerini de en uzak ülke ve iklimlerin ürünleriyle ancak giderebilecek ihtiyaçlar*" alıyor; "*yerel ve ulusal kapalılık ve kendine yeterlik yerine ... ulusların her yönde hareketliliği ve her yönde birbirine bağımlılığı*" geçiyordu. Bu, sadece maddi üretimde değil manevi üretimde de böyleydi. "*Ayrı ayrı ulusların manevi ürünleri ortak mülk oluyor*"; ulusal tek yanlılık ve sınırlılık aşılıyor, "*pek çok ulusal ve yerel edebiyattan bir dünya edebiyatı*" oluşuyordu. "*Tüm üretim araçlarını hızla geliştirerek ve ulaşımı, iletişimi sonsuz kolaylaştırarak burjuvazi, en barbar ulusları da uygarlığa çekiyor. ...*"; "*tüm ulusları, eğer yerle bir olmak istemiyorlarsa burjuva üretim tarzına uymaya zorluyor*"; "*... kendi istediği bir dünya yaratıyor... üretim araçlarını merkezileştiriyor ve mülkiyeti az kişinin ellerinde yoğunlaştırıyor....*" (abç); "*doğa güçlerinin dizginlenmesi, makineleşme, sanayide ve tarımda kimyanın kullanılması, buharlı gemi işleyişi, demiryolları, elektrikli telgraflar, dünyanın her bölümünde toprağın işlenebilir hale getirilmesi, ırmakların ulaşım için düzenlenmesi,*" vb vb ile, ve toplumsal emeğin bağrında yatan üretim güçlerini harekete geçirerek bir dünya sistemini oluşturuyordu.[75] Marx, "*Bununla birlikte, fabrika eylemi belirli bir büyüme ve olgunluk derecesine ulaşır ulaşmaz ve özellikle teknik temeli olan makinenin kendisi makine ile üretilmeye başlar başlamaz; kömür ve demir madenciliği ile meta sanayileri ve ulaştırma araçlarında köklü bir devrim olur olmaz; kısacası modern sanayi sistemiyle üretim için gerekli koşullar kurulur kurulmaz, bu üretim tarzı bir esneklik kazanır ve yalnızca hammadde ve sürüm pazarları bulunması dışında hiçbir engel tanımayan ani sıçramalı bir genişleme olasılığına ulaşır*" diyerek, gelişmenin yönüne çok net biçimde işaret ediyordu.[76]

75 K. Manifesto, Evrensel Basım Yayın, 1998, sf. 50-51.

76 Kapital, I. Cilt, sf. 462.

Kapitalizm, bir yanda –bilimsel teknik temeliyle birlikte– üretim araçlarında ve üretimin toplumsal niteliğinde muazzam gelişmeye yol açarak, diğer yanda çalışma süresinin ve zamanın emek gücü ve insan aleyhine kullanımı olanaklarını artırıp genişleterek varlığını sürdürür. Makine ve bilimsel teknik gelişmelerle, "gerekli emek-zamanı"nın üretici güçlerin gelişmesi ve emeğin toplumsal üretkenliğinin artmasıyla kısalması mümkünken, bu gelişmeler daha fazla sömürü (daha fazla kâr) için artı emek zamanının uzatılması, işgücünde ve ücretlerde düşüş yönünde kullanılır. Marx, bu durumu, "*…makine tek başına alındığında çalışma saatlerini kısalttığı halde, sermayenin hizmetine girdiği zaman bunu uzatmakta; ve gene kendi başına, çalışmayı hafiflettiği halde, sermaye tarafından kullanıldığı zaman, işin yoğunluğunu artırmaktadır; kendi başına, o, insanın doğa üzerindeki zaferi olduğu halde, sermayenin elinde, insanları bu kuvvetlerin kölesi haline getirmektedir; kendi başına, üreticilerin servetini artırdığı halde, sermayenin elinde, bunları sefilleştirmektedir*" şeklinde dile getiriyordu.[77]

Makinenin bu özelliği, teknik vasıflarının ve hareket yeteneğinin emek sömürüsünü artırmak amaçlı geliştirilmesini, kapitalistlerin önceliklerinden biri haline getirir. Böylece, "*işçiden bağımsız hareket eden ve çalışan*" bu otomatik araçlar, işçinin göstereceği direnci de en aza düşürerek, devri daimi/kesintisiz üretimi sağlar. Makine biçimine girmekle "*işçiden bağımsız hareket eden ve çalışan otomatik şeyler halini*" alan emek araçları, "*hizmetindeki insanların zayıf vücutlarında ve güçlü iradelerindeki bazı doğal engellerle karşılaşmadığı sürece...*" bu işlevi sürdürürler.[78] Tek bir devindirici mekanizmanın –örneğin merkezi bir bilgisayar– birden fazla (pek çok) makineyi bir arada çalıştırması, günümüz kapitalizminin ayırt edici özelliği olmakla kalmaz, manifaktürden modern sanayiye geçiş döneminden başlayarak, Sanayi Devrimi'yle üretim sürecine girmiş ve zamanla daha da ilerlemiş bir gelişmedir. Sanayi ve tarımın "*üretim tarzla-*

77 Kapital, I. Cilt, sf. 422.

78 Kapital, I. Cilt, s. 416.

rındaki devrim" –makinenin (otomatik sistem) kullanılması ve yetkinleşmesi– "*özellikle toplumsal üretim sürecinin genel koşullarında, örneğin iletişim ve ulaştırma araçlarında bir devrimi zorunlu hale getirir.*"[79]Hemen her fırsatta ve güya Marx'ı çürütmek üzere, bilimsel-teknik gelişmelerden, "iletişim ve bilişim teknolojileri"nden söz edenlerin, bu vaazlarını, Marx'ın verdiği "sıradan" küçük bir örnek dahi boşa çıkarır: "*Sözgelişi zarf manifaktüründe bir kişi katlayıcı ile kâğıtları katlardı, diğeri zamk sürerdi, bir üçüncüsü âletin bastırıldığı tabakayı çevirirdi, dördüncüsü âleti gevşetirdi ve bu böyle devam ederdi; ve bu işlemlerin her biri için zarfın el değiştirmesi gerekirdi. Şimdi tek bir zarf makinesi bu işlemlerin hepsini aynı anda yerine getiriyor ve saatte 3 binden fazla zarf yapıyor.*"[80]

Marx'ın seçtiği örnek 1860'lı yıllara aittir. Üzerinden 150 yıla yakın süre geçti. Bu sürede teknik yönden yenilenme ve makinenin kullanım alanının genişlemesi ve teknik donanımın ilerletilmesiyle, bugün çok daha fazla iş üretilebiliyor. Günümüzün modern makineleri ve elektronik, mekanik, matematik, fizik ve elektrik biliminin bir arada kullanıldığı gelişmiş üretim aracı olarak bilgisayarı örnek göstererek, emek gücünün önemini ve üretimin öznesi olma özelliğini kaybettiğini ileri sürenler, "*gerçek bir makine sisteminin*" çeşitli bağımsız makinelerin yerini almasının, "*işin konusunun, biri diğerini tamamlayan çeşitli türden bir makineler zincirinin yapmış olduğu parça süreçlerin birbirine bağlı bir dizisinden geçmesi*" gerçeğinin günümüzden 130-140 yıl önce de gerçekleştiğini görmek istemiyorlar. "*İnsanın yardımı olmaksızın yalnızca onun gözetimi altında hammaddenin işlenmesi için gerekli bütün işlemleri yerine getirebilir duruma gelmiş*" makinelerin varlığı, "*otomatik makine sistemi*"nin daha mükemmel denilebilecek şekilde geliştirilebileceğinin de göstergesidir. "*Makine biçimine gelen emek araçları, insan kuvveti yerine doğal kuvvetlerin konulmasını ve el alışkanlığı yerine bilimin bilinçle uygulanmasını*" giderek güç kazanan bir olanak haline getirirler.

79 Age, sf. 395.

80 Age, sf. 392.

Bu tür ileri mekanizmalarda, bilgisayar tuşlarına basarak ya da bir düğmeyi çevirerek hareket iletimi sağlanmadan, mekanizma çalışmaya başlamaz. Büyük sanayi, makine kullanımı sayesinde, "*büyük fiziksel kuvvetler ve doğa bilimlerini üretim sürecine katarak*" emeğin üretkenliğini olağanüstü derecede artırabilirken, emek araçlarındaki gelişme de büyük sanayinin doğmasını sağlamış ve en gelişmiş hali "*fabrikadaki organize makine sistemi*" olan bu sistem, günümüze gelen süreç içinde, yetkinleşmesini sürdürmüştür. Üretim sürecinin en önemli ve en gelişmiş aracı olarak "organize makine sitemi" gelişmesini sürdürmeye bundan sonra da devam edecektir. Sorun; makine ve bilimsel gelişmelerin etkin işlevi ve gelişmesini sürdürmesi değil, bunun ne için, nasıl ve hangi amaçla gerçekleştirildiğindedir.

Kapitalist, örneğin, makinenin daha etkin kullanımıyla iş gününü nispi olarak daha fazla uzatma olanağı bulmakta; işgününün uzatılmasıyla, verimliliği yükselten **otomasyonla**, teknik uygulamalarla gerekli emek zaman kısaltılarak ve bandın hızının artırılmasıyla artıdeğeri artırabilmektedir. Bunlar, kapitaliste, günlük ürünün daha küçük parçası ile emek gücünün değerini yerine koyma olanağı sağlamakta; makinenin işlettiği araçların sayısındaki artış (birçok ve çeşitli âletin bir tek motorla harekete geçirilecek şekilde monte edilmesi), "*onu devindirecek çok daha büyük mekanizmaya*" gereksinme göstererirken, bu mekanizma, "*insanın tekdüze ve sürekli bir devinim meydana getirme yönünden çok yetersiz bir araç olması*" ve "*insandan çok daha güçlü bir devindirici güce*" ihtiyaç göstermesi nedeniyle, daha etkin ve gelişkin şekilde ilerletilme zorunluluğu doğurmaktadır.

Makinelerin, "*milyonlarca insanın enerjisini gerektiren*" büyük çapta büyük iş âletleri olmaları ve "*egemenliği altına aldıkları*" insanların çalışmalarını inanılamayacak derecede artırmaları yeni bir olgu olmadığı gibi, teknolojik bilimsel gelişmeler de, 1970'ler sonrasındakilerle sınırlı, onlarla eşitlenebilir, ya da önceden hiç öngörülememiş değildirler. Makinelerin artan hızıyla, işçinin daha fazla dikkat ve çaba göstererek, eskisinden daha fazla iş yapması, daha çok üretmesi, emek gücü nicelik olarak azalırken daha fazla ürün çıkarılması, bırakalım yüzyıl öncesini, 30-40 yıl öncesine göre de bugün daha fazla artmış-

tır. (Toyota, VW, Ford, Daimler Chrysler vb. otomobil fabrikalarında, günlük, aylık, yıllık ve saat başı üretim, önceki dönemlerde gerçekleştirileni birkaç misliyle aşmıştır.) Bugünkü kapitalizmi, emperyalist kapitalizmden farklı ve "iletişim ve bilişim teknolojilerindeki gelişme"yle bağlı bir "post-modern kapitalizm" olarak gösteren teori, makinenin, "*günümüz kapitalizmi*"nin temel üretim aracı olmaktan çıktığını, en azından gösterebilmeliydi. Bu bir yana, bu teori (ve savunucuları), makinenin yetkinleştirilmesi ve kullanım alanının genişlemesiyle "*işçi sınıfının azalması*"nı mutlak gerçek olarak sunarken; makinenin, teknik gelişmesiyle artan sayıda işçiyi ucuz ve yedek işgücü kitlesinin saflarına itmesine ve böylece eskiden iki ya da üç-dört kişinin yaptığı işin şimdi bir-iki kişi tarafından yapılmasını olanaklı hale getirmesine ya da daha önce 12 ya da 10 saatte yapılabilen bir işin, artık 8, 6, 4 ya da daha az sürede yapılmasını olanaklı kılmasına rağmen, işinden ettiği işgücünün bir bölümünü emmekle kalmayıp, daha fazlasını gereksinen yeni işkollarının ortaya çıkmasının âleti olarak da işlev gördüğünü gözardı ediyor(lar). İşçinin, emek araçlarına, onların "tek düze hareketlerine" (otomat) bu bağımlılığı, fabrika sistemi ve disiplini içinde çalışan işçiler ve "gözcüler" olarak ya da "*sanayi ordusunun erleri ve çavuşları olarak*" bölünmelerine yol açar. Diğer yandan, makineler, fabrika sistemi içinde uyumlu çalışan çok yanlı bir sistem meydana getirdiklerinden, işçilerin makinelerin hareketine bağlanmış bu biçimler üzerinden "uzmanlaşma"ları, makine deviniminin sistemin merkezine oturmasıyla birlikte, herhangi işçinin yerine bir başkasının çalışmasıyla işin kesintisiz sürmesini mümkün hale getirir ve bu da, uzmanlıkların önemsizleşmesine götürür. "*Bir ve aynı âleti yaşam boyu kullanmanın verdiği uzmanlık*" bu durumda, "*bir ve aynı makineye yaşam boyu hizmet etmenin verdiği uzmanlık*" halini alır. Artık işçi, makinenin hareketini izlemek, deyiş yerindeyse ona, "falso yapmadan" uyum göstermek zorundadır. Makinenin işçi ile ilişkisini, Marx, "*yere serme*" olarak tarif eder. Makinelerdeki sürekli iyileştirmeler ve "otomatik sistemdeki gelişmeler", işçiye karşı, "*âletten yana*" işlev görürler. İş, giderek artan şekilde, "*...bir çocuğun bile denetleyebileceği kendi kendine düzenlenen özel bir mekanizma*" tarafından yapılır hale gelir. Sanayi Devrimi'nin

"âleti" olarak makinenin üretim aracı olmasıyla, eskiden insan tarafından kullanılan âletler, bir mekanizmanın birbiriyle uyumlu çalışmaları sağlanmış unsurları haline gelirlerken, "*bir kez harekete geçirildikten sonra taşıdığı âletlerle, daha önce işçinin benzer âletlerle yaptığı*" işi yapan "bir mekanizma" olarak, makine, insan işgücünün bir bölümünün yerini alıyor[81], makineli üretimin genişlemesine paralel olarak, bir yandan daha fazla işgücünün üretim sürecine çekilmesinin, diğer yandan "yerini aldığı" işçi kitlesinin üretim sürecinin dışına atılmasının aracı oluyordu.[82] Çalışma yöntemlerinde ve "*toplumsal çalışma organizmasının*" niteliğindeki değişimlerle birlikte, nüfusun daha geniş kesimlerinin üretim sürecine çekilmesi, daha az işçinin çalışmasıyla üretimi sürdürme olanağına sahip olan "sermayenin diktasına boyun eğmeye" zorlanan "bir fazla işçi nüfusun" –işsizler ordusu– ortaya çıkmasına yol açar. **Böylece, emek zamanının kısaltılması için en güçlü araç, yani makine, yani otomasyon, sermayenin değerini genişletmek amacıyla, emekçi ile ailesinin ömürlerinin kapitalistin emrine verilmesi işlevi gören araç haline gelir.**(abç)

Makinenin ve iletişim-ulaşım araçlarının teknik gelişimi, üretimin kapitalist yararına artırılması, meta fiyatlarının ucuzlatılması ve işçinin kendisi için çalıştığı "işgünü kısmı"nın kısaltılarak, kapitalist için ve karşılığını almadan çalıştığı "diğer kısmı"nın uzatılması için gerekliydi. Bu, başka şeylerin yanı sıra, emek üretkenliğinde artışa, sermayenin organik bileşiminin canlı emeğe gereksinimini nispi olarak azaltan değişimine yol açıyor; çalışma süresinin mutlak ve nispi olarak uzatılmasına ve teknik-bilimsel gelişmelerin yaşamın her ala-

81 Age, sf. 388.

82 Bu gerçekten hareketle, sanayi işçilerinin sınıf mücadelesindeki rolü ve öneminin değiştiğini vazeden oportünist teori, durumu tümüyle istismar etmekte ve esas gerçeği göz ardı etmektedir. Gerçek o ki, bugün, kapitalist sömürünün malzemesini oluşturan "insanoğlunun sayısı", yüzyıl öncesiyle, kapitalizmin gelişmesinin en üst aşamasına (emperyalizm) vardığı dönemle kıyas kabul etmez şekilde artmıştır. Dünya nüfusunun yarısına yakını (2.5-3 milyar) işçidir ve bunun işsiz kitlesi 200 milyon kadardır. Kadın ve çocuk emeği daha çok ve büyük kitleler halinde "iş pazarı"na çekilmiştir. 200 milyon çocuk (6-15 yaş grubu) "karın tokluğuna" denilemeyecek ücretle izbe koşullarda çalışıyor.

nında burjuvazi yararına kullanımında "verim artışı"na hizmet ediyordu. Kapitalist, artı-değer üretimi için soyut cansız emek aracıyla canlı/somut emeği kullanmak zorundaydı. Bilimsel teknik ilerleme, kapitaliste, daha az sayıda işçi ile daha fazla üretme olanağı sağladığından, o, "kapı dışarı ettiği" emek gücü yerine, işgününü mutlak olarak (şu kadar saat) ve makinenin artan 'verimliliği', hızı ve çok amaçlı yetkin kullanımıyla nispi anlamda uzatarak, maliyeti düşürme ve artı-değeri yükseltme olanağı buluyordu. Üretimin ve sermayenin yoğunlaşması ve merkezileşmesinde; üretimin ve emeğin toplumsallaşmasında görülen muazzam ilerlemeyle birlikte, emeğin toplumsal üretkenlik gücü devasa boyutlarda artmasına rağmen, emek gücünün artan sömürüsü ve kâr oranlarının yükseltilmesi kapitalist hedefi, burjuvaziyi, bilimin "bilinçli teknik uygulanması"nı ilerleterek, bilimi emeğin dolaysız üretken gücüne dönüştürme ve böylece emeğin verimliliğini artırarak, işgününün işçinin kendini yeniden üretimi için gerekli bölümünü kısaltarak artı-değer üretme zamanını mutlak ve nispi olarak uzatmaya yöneltiyordu.[83] Teknik bilimsel gelişmelerden yararlanan sermayenin nispi artı-değer üretimi için daha geniş olanakları elde etmesi ve emek üretkenliğindeki artış, emek gücü değerinin düşürülmesi olanaklarını genişletirken, işçi sınıfı, maddi ve zihni-manevi gereksinmelerini karşılama olanaksızlığıyla daha fazla karşı karşıya geliyordu.[84] Bu yöndeki ilerleme daha fazla işçinin kapı

83 İleri kapitalist ülkelerde, eskiden on binlerce işçinin çalıştığı demir çelik fabrikalarında ve metal işkolunun öteki bölümlerinde, şimdi çok daha az emekçiyle öncesinin birkaç katı üretim gerçekleştiriliyor. ABD'de, United States Steel, 1980'de 120 bin işçi çalıştırırken, on yıl sonra, aynı üretimi 20 bin işçiyle gerçekleştirebilmiştir. Teknik ilerleme sayesinde, eskiden 12 günde üretilen çelik miktarı, 1 saatte üretilir hale gelmiştir. Ford'un Türkiye'deki (İzmit) fabrikasında, 2007'de 300 bin araç üretilirken, üretim bandında bir aracın çıkma süresi 102 saniyeden 90 saniyeye düşürüldü. ABD, Almanya gibi başlıca kapitalist ülkelerde ve önemli sanayi firmalarında üretkenlik artarken, çalıştırılan işçi sayısında düşüş görülmüştür. Otomotiv, metal, kimya ve telekominikasyon işletmelerinin en önemlileri işçi çıkarmaya devam etmektedirler.

84 Bir yandan iş süreci istikrarsızlaştırılır ve daha az işçiyle üretim yapılırken, öte yandan işçiler mutlak ve nispi artı-değer kitlesini artırmak üzere daha fazla süre çalıştırılıp, fazla mesailerle bu süre daha da uzatılmaktaydı. Fazla mesai, hemen tüm kapitalist

dışarı edilmesinin olanağına dönüşüyordu.[85] İşçi sınıfının mücadele ile çalışma süresinin kısaltılmasını sağlarken, kapitalistler, makinelerdeki gelişmeyi hızlandırıp bant sistemini geliştirerek, nispi artı-değer üretimini büyütmeye yönelmişlerdir.[86] Marx, "*birikmiş pratik deneyimler* –der– *hazır mekanik araçlar ve sürekli teknik gelişmeler nedeniyle, fabrika sistemindeki olağanüstü gelişme gücü, kısaltılmış işgününün baskısı altında, bu sistemin dev adımlarıyla ilerlemiş olduğunu bize gösterir.*"[87]

ülkelerde başvurulan bir çalıştırma yöntemi oldu. Örneğin, sadece Almanya'da, 1998 yılı itibarıyla, 1,83 milyar saat fazla mesai yapılmıştır. Aynı yılda, primi ödenmeyen ve zaman havuzlarında biriktirilen fazla mesailer 2,4 milyar saati bulmuştur. 2007 itibarıyla, bir işçi 41.8 saat fazla mesai yaparken, toplam olarak 1.4 milyar karşılığı ödenmemiş fazla mesai yapılmıştır.

85 Üretim sisteminde "köklü değişiklikler" gerekçesine bağlanan "post-modern"-"endüstri sonrası" kapitalizm tahlilleri, makinenin icadıyla benzer bir "sanayi sonrası" devrimi getiren herhangi 'üretim aracı'na dayandırılma olanağına sahip değil. "Merkezi olmayan", 'parçalı-esnek üretim'in emek gücü ve makine dışı bir üretim olduğu(!), doğaldır ki, kanıtlanamaz.

86 Makinenin yetkinleştirilmesi ve bilim-teknikteki gelişmeye rağmen –bazı hesaplamalar, gelişmiş ülkelerde gerekli toplumsal emek zamanının 2 ila 4 saate kadar düştüğünü gösteriyor–, işçiler, hâlâ 10-12 saate varan sürelerle çalıştırılıyor ve 8 saatlik işgünü talebi hemen tüm ülkelerde "popüler" kalmaya devam ediyor.

87 Kapital, I. C., sf. 445.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
III. Kısım

"Yeni bir kapitalizm"de; "sanayi sonrası" bir toplumda mı yaşıyoruz?

"*Öğretiye eleştirel ve yaratıcı yaklaşım*" adına, ekonomik-sosyal olguları işçi sınıfının devrimci davasını zaafa uğratacak biçimde ele alan; "*değişimi görememek ve dogmatizme yaslanmak*" eleştirisi ile reformizmi, sosyal demokratçılığı ve sol liberalizmi işçi hareketi içinde örgütlemeye çalışan –kendi deyişleriyle– "*post Marksist*" teorisyenler, "*yeni bir toplum ve yeni bir çağ*"dan söz ederek, "*endüstri toplumunun irdelenmesiyle yapılmış belirlemelerin geçersiz hale geldiğini*" vazetmekte, "*endüstrisizleşme*" ve "*sınıfların sonu*" tezleriyle, sınıf hareketi, sınıf mücadelesi ve sınıf bilinci gibi, sınıfların birbirleriyle ilişkileri ve üretim sürecindeki rolleriyle ilgili sorunları bir kalem darbesiyle ortadan kaldırmakta(!), proletaryanın üretim sürecindeki ve üretim araçları karşısındaki konumu ve rolünün değiştiği varsayımıyla, burjuvazinin işçi hareketine saldırısına, "içeriden" omuz vermektedirler. Bazı büyük kentlerde (Londra, Brüksel, Moskova, kısmen İstanbul) finansal ve hizmetler faaliyetinin yoğunluk kazanması ve bu kentlerdeki işçi yoğun sektör ve işyerlerinin başka alanlara taşınması bunlar tarafından, "*sanayisizleşme ve sınıfsızlaşma*"nın kanıtı sayılıyor, endüstriyel faaliyetlerin büyük kent merkezlerinin dışına taşınmasını ve bir kısım işçinin işsiz kalmasını "*sanayisizleşme*" olarak gösteriliyor.[88] "*Üretimin yoğunlaşmasının bir sonucu olarak*" tekellerin doğması ve onların uluslararası faaliyeti, emperyalist kapitalizmin "*genel ve temel bir yasa*"sı olmasına karşın, bu 1980-90'ların "*belirleyici yeni gerçeği*" olarak gösterilip, "*küreselleşme*" olarak sunuluyor.

88 Brüksel, 1974-84 arasında sanayi işçilerinin yarısını (70 bin) kaybetmiş, ancak yine de 1988'e kadar Belçika'nın başlıca sanayi kenti olmuştur.

Bilindiği üzere, Marx, "*kapitalizmin teorik ve tarihsel bir tahlilini yaparak*" (Lenin), üretimin yoğunlaşmasının, "*belirli bir gelişme aşamasında*" tekele doğru yol alacağına işaret etmişti. Kapitalizm, gelişmesi içinde dünya pazarını yaratıp bir dünya sistemine dönüşürken, rekabet ve çelişkileri de uluslararasılaşmaktaydı. Sermayenin merkezileşmesi ve yoğunlaşmasının tekelleri ortaya çıkarmasıyla emperyalizm aşamasına varılması, "*dünyanın uluslararası tröstler arasında paylaşılmasının başlaması*"; toprakların, hammadde kaynaklarının ele geçirilmesi ve güce bağlı yeniden paylaşılması için rekabet ve kavganın şiddetlenmesi anlamına da geliyordu. Serbest rekabetin tekele yol açması ve dünya pazarının yeniden paylaşımına yönelik rekabet ve güç kullanımı, sermayenin merkezileşmesi ve tekellerin egemenliği, tekniğin "dev adımlarla ilerlemesi"ne gereksinimi artırdı. Lenin, daha 20. yüzyıl başında, bilimsel teknik gelişmelerle üretim ve sermayenin yoğunlaşması ve sermaye ve tekellerin uluslararası faaliyeti üzerinde dururken, "*kuşku yok ki, üretim giderlerini azaltma ve uygulanan teknik düzeltme işlemleriyle kârı artırma olanağı, birtakım değişikliklere yol açmaktadır*" diye yazmıştı.[89] Mali gruplarla sanayicilerin, hammadde kaynakları üzerine kavgası ve dünyanın her tarafına "dal budak salma" girişimleri, teknik üstünlüklerin ve patentlerin denetimi ve mülkiyetini de gerekli kılıyordu.

Emperyalizm, asalaklığı ve çürümeyi en üst düzeyde geliştirdi. "*Emperyalizmin başta gelen ekonomik temellerinden biri olan sermaye ihracı*", rantiye tabakasının üretimden kopuşunu artırarak, "*denizaşırı bazı ülkelerin toptan asalaklaşması*"na yol açıyordu. "*Rantiye-devlet, asalak, çürüyen kapitalizmin devletidir; ve bu olgu, genellikle ülkelerin toplumsal ve siyasal koşullarını, özellikle de işçi hareketinin iki temel eğilimini etkilemekten geri kalmamaktadır*" diye, Hobson'un irdelemelerine işaret eden Lenin, bu devletlerin "*kendi yöneten sınıfını zenginleştirmek ve sakin dursunlar diye alt sınıflarına rüşvet vermek*" için diğer ülkeleri sömürdüklerine dikkat çekti. ABD, İngiltere ve Avrupa'nın gelişmiş ülkelerindeki duruma

89 Emperyalizm, Kapitalizmin En Yüksek Aşaması, sf. 107.

işaret eden Lenin, rantiye tabakaların oluşmasının proletarya hareketine nasıl büyük zararlar verdiğini; İngiliz işçi sınıfının durumu üzerine Marx ve Engels'in yazışmalarından bölümler aktararak ortaya koydu.[90] Emperyalist devletler ve tekeller, "*dünyayı soyup soğana çevirerek*" sağladıkları aşırı kârlarla "*işçi liderlerini ve işçi aristokrasisini oluşturan*", işçilerin "*yüksek tabakası*"nı bozma olanağı buluyor; "*yaşam tarzlarıyla, ücretleriyle, dünya görüşleriyle tamamen küçük burjuva niteliği taşıyan bu burjuvalaşmış işçi tabakası ya da 'işçi aristokrasisi'...*"ni yanlarına alabiliyorlardı. Tekel menajerleriyle üst düzey profesyoneller ve teknik uzmanların hisse payı, yüksek maaş, prim, özel (gizli) ödenekler şeklinde sömürüden aldıkları pay büyürken –bunların sayıları son yıllarda giderek artmıştır–, özel işletmelerin ve "kamu kuruluşları"nın yönetim ve denetim kurullarında, işçi ve emekçilere karşı kılıç kuşanmak üzere görevlendirilen bu kesimlerin sermaye ile 'bütünleşmeleri', giderek kurumsal bir özellik kazandı.

Tekelleşme ve holding sistemini, üretimin ve sermayenin uluslararasılaşması ve finans kapital egemenliğinde, bir kısmı yeni ve fakat diğerleri 'öteden beri' uygulanagelen üretim teknikleri, biçimleri ve örgütlenmesini "*yeni bir sistem*"in göstergeleri olarak sunanlar, niyet bir yana, ilkin, Marx-Engels ve Lenin'in olgulara dayandırılan görüşlerini yok sayıyor; ardından da, eski oportünizmin yeni temsilcileri sıfatıyla, tekellerin uluslararası alandaki hâkimiyeti ve sermayenin uluslararası karakterinin güç kazanması ve bilim ve teknikteki gelişmelerle iletişim-ulaşım araçlarının daha fazla mükemmelleşmesini, "*yeni bir toplum*"un ve yine "*Marksizmin geçersizliği*"nin kanıtı olarak reklam ediyor; tekelci sermayenin uluslararası faaliyetini ve taşeron işletmeciliği "*yeni bir üretim sistemi*"nin olgularından biri olarak gösterirlerken, 20. yüzyılın başından bu yana tekellerin ve holdinglerin sistemi halinde örgütlenen sermayenin kapitalist dünya pazarındaki faaliyetini, neredeyse yüz yıl sonrasının bir olgusu olarak

90 Bu yazışmalarda, Engels, daha 1858'de, "İngiliz proletaryası giderek daha fazla burjuvalaşmakta" diye dikkat çekerek, "başka uluslara göre daha burjuva olan" İngilizlerin, "bir burjuva aristokrasisi ve bir burjuva proletaryası yaratmaya" yönelmesini "bütün dünyayı sömürmekte" olmasıyla ilişkilendiriyordu.

gösteriyorlar. Bu, her şeyden önce, Lenin tarafından da işaret edilen, "*bütün ülkeyi kaplayan sık bir mali kanallar şebekesinin bütün sermayeleri ve gelirleri merkezileştirerek, binlerce işletmeyi tek bir ulusal kapitalist örgüte ya da tek bir dünya kapitalist örgütüne dönüştürerek*" (Emperyalizm, sf. 38, abç) hızla yayılması olgusuyla, üretimin ve sermayenin uluslararasılaşması arasındaki bağın görülmek istenmediğine işaret eder. Oysa bugün, yüz-yüz otuz yıl öncesiyle kıyaslanamaz büyüklükte ve düzeyde merkezileşme, kaynakların denetlenmesi, asalaklık ve çürüme, rantiye işlemler hacminde şişme, makinenin yetkinleştirilmesi ve yeni teknik buluşlarla kapitalist emperyalizm, bir dünya sistemi olarak hâkimiyetini geliştirmiş, aynı biçimde yıkılmasının maddi koşullarını da daha fazla olgunlaştırmış bulunuyor.

Lenin'in "Emperyalizm, Kapitalizmin En Yüksek Aşaması" adlı eserinin yazılış tarihinin 1916 olduğunu, yukarıda adı anılan yazarlar kuşkusuz biliyorlar. Bu eserin, dünyanın kapitalist gruplar arasında paylaşılmasını ele alan beşinci bölümü şu önemli vurguyla başlar: "*KAPİTALİST tekel grupları –karteller, sendikalar, tröstler– kendi ülkelerinin bütün üretimine, çok ya da az mutlak ölçüde sahip olarak, ilkin iç pazarı paylaşırlar. Ama, kapitalist düzende, iç pazar, zorunlu olarak, dış pazara bağlıdır. Kapitalizm, uzun bir süreden beri dünya pazarını yaratmıştır. Sermaye ihracı arttıkça ve büyük tekel gruplarının yabancı ülkeler ve sömürgelerle ilişkileri ve 'nüfuz bölgeleri' her bakımdan genişledikçe 'pek doğal olarak', işler, bu gruplar arasında genel bir anlaşmaya ve uluslararası kartellerin kurulmasına doğru yöneliyordu. Sermaye ve üretimde görülen evrensel yoğunlaşmanın bu yeni derecesi, daha önceki dönemlerde görülenlerden çok yüksektir.*"[91] Üretimin yoğunlaşması ve tekel, dünya pazarlarının ele geçirilmesi için yöntemlerin geliştirilmesi, sermayenin "*sınır tanımaz*" yayılmasının uluslararası kapitalist pazarı yaratması; "*teknik yetkinleşme ve buluşlar alanında*" büyük ilerlemelerin gerçekleşmesi, bu sürecin kaçınılmazlıkları arasındaydı. Diğer bir farklılık banka sisteminin kazandığı güç ve gördüğü işlevdi. Bankalar, sanayide tuttuk-

91 age, sf. 72, abç.

ları sermaye ile "*gittikçe artan ölçüde birer sanayi kapitalisti haline*" gelirken, "*gerçekte sanayi sermayesi haline dönüşen*" mali sermaye olarak, iktisadi-sosyal yaşam üzerindeki denetimini artırıyor, "*küçük işadamlarının, memurların, işçi sınıfının çok ince üst tabakasının her çeşit para gelirlerini de toplamak*"la kalmayarak, işçileri ve küçük üretici köylüleri kredi borçlandırmalarıyla sömürüyor; böylece, tüm iktisadi yaşam üzerinde denetleyici güç haline geliyorlardı.

Burjuva iktisatçısı Liefmann'a atıfla, onun, "*bir ulusal ekonomi ne denli gelişmiş olursa, riskli girişimlere, yabancı ülkelerdeki işletmelere, gelişmek için uzun zaman isteyen işletmelere, en sonu yalnızca yerel önem taşıyan işletmelere yönelir*" şeklinde özetlediği kapitalist eğilime dikkat çeken Lenin, kapitalizmin, daha 19. yüzyıl sonları ve 20. yüzyıl başlarında "*evrensel bir sömürgeci baskı sistemine*" dönüştüğüne işaret ediyor[92]; "*bir avuç 'ileri' ülkenin, dünya nüfusunun büyük çoğunluğunu mali yönden boğduğu*" bir sistem olduğunu belirtiyordu.[93] Tekelci büyük şirketlerle onların holding türü örgütlenmeleri ve ağlarını ulusal ölçekte olduğu gibi uluslararası ölçekte de örmeleri konusuna değinen Lenin, dönemin Alman iktisatçılarından Heymann'ın, "*Yöneticiler, esas-şirketi, [sözcüğü sözcüğüne: "ana-şirket"] o da bağlı şirketleri ["kız-şirketler"], onlar da bağlı şirketlere bağlı şirketleri ["torun-şirketler"] vb. denetlemektedir*" sözlerini aktarıyor ve "deneyimler"le gelişmelerin bunu kanıtladığını belirtiyordu.

Holding sisteminin, tekelcilerin gücünü iyice artırmakla kalmayıp, "*onlara, hiçbir ceza korkusu olmaksızın, halkı oyuna getirmek ve en kirli işlere girmek olanaklarını da*" sağladığını; çünkü "*ana-şirketin*" yöneticilerinin bu sayede, "*özerk*" sayılan bağlı şirketlerin işlerinden "*yasalar karşısında sorumlu*" olmaktan kurtulduklarını; "*bu yüzden de bu bağlı şirketler aracılığıyla, 'her şeyi' kabul ettirebilir*" hale geldiklerini belirtiyor ve Alman Kurt Heinig'in adını da anarak, General Electric Şirketi'nin daha 1912'de, 175 ya da 200 başka şirketin

92 Emperyalizm, Kapitalizmin En Yüksek Aşaması, sf. 32.

93 Lenin, Emperyalizm, Sol Yayınları, Kasım 1992, Fransızca ve Almanca baskılara önsöz.

sermayesine katılmasından ve "*kuşkusuz, bunlara egemen*" olarak, "*aşağı yukarı 1,5 milyar Marklık bir sermayeyi*" denetlemesinden söz ediyordu.[94] "*Bu şekilde büyüyen*" AEG'nin (General Electric Şirketi) o günkü koşullarda, "*yalnızca dış ülkelerdeki temsilciliklerinin sayısı 34'tü*"; "*bunların 12'si, sermayesi hisse senetlerine bölünmüş şirket olup, 10'dan fazla devlet sınırı içinde*" idiler. Şirket "*muazzam bir 'birleşmiş' işletme*"ydi ve "*kablo ve yalıtkan malzemeden otomobile, uçağa kadar çok değişik maddeler imal*" ediyordu.

III- A- "Günümüz kapitalizmi" nasıl bir kapitalizmdir?

"*Hareketini bir iletim mekanizması aracılığı ile merkezi bir otomattan alan organize bir makineler sistemi...*"ne dayanan modern büyük sanayi, "*bugünkü kapitalizm*"in de temelini oluşturuyor. **Makine**, "*bugünkü kapitalizm*"in de "maddi temeli olan" bir "*özel üretim âleti*" olmaya devam ediyor. Fabrika ve makineler "kompozisyonu" "*günümüz kapitalizmi*" için de "*ana iskelet*" işlevine sahiptir. Bu büyük "*otomatik makine sistemi*"ne dayanan "*günümüz kapitalizmi*", makinenin geliştirilip yetkinleştirilmesiyle birlikte, "*insan kuvveti yerine doğal kuvvetlerin konulmasını ve el alışkanlığı yerine bilimin bilinçli uygulanması*"na gereksinimi artırırken, buna hizmet eden bilimsel-teknolojik yenilikleri de birlikte getirmektedir/getirmiştir. Hemen tüm kapitalist ülkelerde, toplam üretimin büyük bir kısmı, kapitalist işletmelerin küçük bir azınlığını oluşturan en büyükleri tarafından gerçekleştirilmekte; bunlar örneğin ülkelerin kapitalist gelişmesinin düzeyine de bağlı olarak bazen yüzde bire (işletmelerin yüzde biri) yüzde seksen (toplam üretimin yüzde 80'i) gibi bir oranı tutturabilmektedirler. Üretimin büyük bölümünün büyük firmalar tarafından gerçekleştirilmesi bugün de devam etmekte, büyük işletmelerde, emek verimliliğinin daha yüksek olması, bu işletmelerde üretimin yoğunlaşmasının, "*işçi yoğunlaşmasından çok daha hızlı*" olmasını sağlamakta, bu da daha az sayıda işçiyle üretimi mümkün kılmaktadır. "*Aynı sanayi kolundaki ya da başka başka sanayi kol-*

94 Age, sf. 53-55.

larındaki birçok işletme"nin bir büyük "*dev işletme*"ye bağlanması, 'ulusal' ve uluslararası pazarda daha fazla söz sahibi olma; milyonlarca küçük işletmeyi çekip çevirme olanağı demektir. Bu gelişme hızla devam etmekte; bir sanayi kolunda üretim safhalarının birbirini izleyen "*işlenme evreleri*" şeklinde ilerlemesi ya da bazen birinin "*ötekinin yanında yardımcı bir rol*" oynaması ("*artıklardan yararlanılması ya da yan ürünlerin kullanılması, ambalaj vb.*") kârlılık durumunun gerekleri olarak ortaya çıkmakta; yoğunlaşma ve merkezileşme, yutma-yedekleme ve kendine bağlama, Lenin'in de işaret ettiği ve tekellerin baş vurdukları "birtakım değişiklikler" kapsamında, fabrikaların bir bölümünü ucuz işgücü alanlarına taşıma, oralarda şirketler satın alarak, ortaklıklar kurma ya da yan sanayiler oluşturarak yayılma, taşeron firmalara imalâtın bir kısmını ihale etme vb. yöntemlerle tekellerin üretim ve etkinlik sahası genişlemekte; üretim ve sermaye, giderek daha az sayıda, ancak daha güçlü ellerde toplanmaktadır. Ekonominin "yeniden yapılandırılması" uygulamalarıyla üretimin ve işyerlerinin "parçalanması"nda görülen artış, büyük işletmenin, "*her şey*", milyonlarca küçük işletmenin "*hiçbir şey*" olması gerçeğini, ilişkinin temel karakteri bakımından değiştirmemiştir. Batının gelişmiş sanayi ülkelerinde, işletmelerin bazı bölümlerinin ya da bazılarının ucuz emek gücü alanlarına taşınmasını, büyük sanayinin "*büyük ölçüde tasfiye olması*" olarak gösteren değerlendirme, sanayi üretiminin kapitalizm için hayati önemini ve sanayi işletmelerinin kapitalist gelişme ile birlikte artan rolünü, oportünist liberal bir vaazla örtmekten ibarettir.[95]

Daha ileri düzeydeki gelişmişliği ve yeni iş türleriyle "*günümüz kapitalizmi*", burjuvazinin üretim araçlarında, çalışma tarzı ve "*tüm toplumsal ilişkilerde*" değişime gidip yenilikler getirdiği emperyalist kapitalizm sınırlarındaki kapitalizmdir! Tekelci ve dünya çapında bir nitelik gösteren, milyonlarca sermayeyi çekip çeviren büyük şirketlerin merkezileşmeyi çok daha güçlü biçimde sağlayarak dünyanın her tarafında faaliyetlerini artırdıkları günümüzde, bu özelliği daha da

95 Kapital, I. C., sf. 368.

güçlenmiş, tekelci sermayenin tüm toplumsal iktisadi yaşamı denetleme olanakları genişlemiştir. Büyük sanayi işletmelerinin yer değişimi, işyerlerinin küçük işletmelere bölünmesi ve özelleştirme, tekellerin ve tekelleşme eğiliminin; çok çeşitli işyerlerinin bir tek tekel bünyesinde birleştirilmesinin sağladığı güç ve avantajlara alternatif oluşturamaz ve onun etkisini zayıflatıcı işlev göremez. Aksine, büyük işletmelerin bir sanayi dalındaki üretimin %80-90'ını hatta daha fazlasını elinde tutmaları, kendilerine bağlı çeşitli dökümhaneler, makine atölyeleri, boyama bölümleri, tamirhaneler kurarak, büyük işletme olmanın avantajlarından yararlanmaları, günümüz kapitalizmi açısından da önemli özellik ve olgulardan biridir. Tekel, kapitalist gelişmenin vardığı zirvedir ve kapitalist emperyalizmin en önemli özelliği, tekellerin ekonomik yaşamın temeli haline gelmeleridir. "*Emperyalizmin başlıca ekonomik temeli tekel*" olmaya devam ediyor. Firmaların "*parçalara ayrılması*", daha doğru deyişle, bazı bölümlerinin başka topraklara taşınması, tekelci konumunu zayıflatmıyor, aksine güçlendiriyor. Tekeller, yüksek teknik donanımlarını rakipleri karşısındaki üstünlüklerinden biri olarak kullanmakta; uzay teknolojisinde, yer biliminde, hava, deniz ve kara ulaşımında, elektronik ve telekomünikasyon başta olmak üzere, iletişim teknolojisinde kaydedilen ilerlemeleri, iktisadi-sosyal yaşamı denetlemek için, artan şekilde kullanmakta, böylece her yerde kendilerine yol açmaktadırlar. Uluslararası tekellerin faaliyeti, ulusal-bölgesel-yerel işletmelerle kurulan ilişki ağı şeklinde tüm kapitalist pazara genişlerken, aynı pazarlara yönelik rekabet, kapitalistler arası paylaşım kavgasını sertleştirmekte, bu rekabet ve kapışma, işçi sınıfına, düşük ücret, sosyal hakların budanması, artan işsizlik ve yoksullaşma (ve kuşkusuz savaş tehdidi) olarak yansımaktadır.

III- B- Kapitalizm, üretim araçlarında devrim yapmaksızın var olamaz

Burjuvazi, "*kapitalist üretim sınırları içersinde*" emeğin üretkenliğini artırmak; "*işgününde, işçinin kendi yararına olarak çalıştığı sürenin kısaltılması*" yoluyla, kapitalist yararına "*bedavadan çalışa-*

cağı süreyi uzatmak için" tüm tarihi boyunca yeni araç ve yöntemler geliştirmiş ve devreye koymuştur.[96] Bilimsel teknik buluşlar ile onların kapitalist uygulanması, büyük sanayi üretiminin ve onun sermaye yoğunlaşmasıyla hızlanan tekelci gelişiminin gereksinmeleri olarak ortaya çıkarlar. Kapitalizm, üretimde ve işte yeni biçimler ve teknikler geliştirmeden kendini sürdüremez. Daha ucuza mal etmek ve daha fazla kâr hırsı, değişiklikleri ve yeni buluşları gereksinir. Sermayenin, ücretlerin düşük, toprak fiyatlarının ucuz, kâr oranının yüksek olduğu alanlara yönelişi, tam da kapitalizmin "özü"yle ilgili bir özelliğidir. İşgücünün bölünmesi, taşeron işletmecilik ve fason üretim, aile işletmeciliği ve eve iş verme son birkaç on yılın ortaya çıkardığı biçimler olmayıp, bu arayışlar kapsamında, önceki süreçlerde de uygulandılar. Kapitalist pazarda "ayakta kalma"nın ve büyümenin koşulu, rekabette başkalarını geride bırakma, onların yok oluşunu sağlayacak güce ulaşmaktır. Bu ise, ancak üretim maliyetini en düşük seviyede tutarak pazara mal sürümünü gerçekleştirmekle mümkündür. Bunun için işgünü uzatılır, ücretler düşürülür, sosyal giderler kısıtlanır ya da tümüyle kaldırılır. Buna, esnek üretim sistemlerinin eklenmesi ve taşeron işletmecilik, aile işletmeciliği, eve iş verme, kadın ve çocuk emeğini daha fazla üretim sürecine çekme gibi çok çeşitli biçimlerde emek sömürüsü yöntemleri eşlik etmektedir. İşin, üretimin ve çalışma sürecinin kapitalist yararına örgütlenmesinde başvurulan yöntemlerle bunun eski-yeni araçları, mali sermaye ve tekeller çağı kapitalizminin kendini var etmek için uygulayageldiği

96 Almanya'nın Dusseldorf kentinde kurulu Daimler Chrysler fabrikasında, yürüyen bant üzerinde, birbirini izleyen dizi halindeki işlemler sonucu, her 97 saniyede bir araba (minibüs), tamamlanmış olarak bandın sonundan "yürüyerek" çıkıyor. Tesiste 7000 işçi, 500 robot çalışıyor. Saatte 30, günde 650 tane, yılda 150 bin araç yapılıyor. İşçilerle robotlar, merkezi kumanda ve ara bilgisayarların uyumlu çalıştırılmasıyla, birlikte iş yapıyorlar. 91 bin kaynak noktası var ve insan elinin ve bedeninin kolayca dönemeyeceği/uzanamayacağı ayrıntılı/tehlikeli yerlere robotlar büyük bir maharetle uzanıp işlemi yapıyorlar. Tabii ki, insan aklı/beyni ve elinin marifetiyle! Bu 500 robot, 4000 işçinin işini yapıyor. Fabrika, aynı zamanda, dünyada en büyük araba camı yerleştirme/yapıştırma tesisine sahip. 18 robot, bu alanda ve kombine şekilde çalışarak, 80 çeşit camı yerlerine yerleştiriyor.

biçim, yöntem ve araçlardır. Bunları kapitalist emperyalizmin nitelik değiştirmesinin araç, yöntem ve biçimleri olarak gösterenler, kapitalizmin "*sanayi sonrası*"na girildiğini vazedenler, olguları, gelişmeleri ve sınıfların ilişki ve çelişkilerini burjuvazi yararına yorumlamaktadırlar. İstihdam güvencesizliği ve sosyal hak yoksunluğu "neo-liberal karşı devrim"e bağlanamaz. 1980'ler öncesi kapitalizminin, "*koruyucu çalışma mevzuatı ve istihdam güvencesi*"ne ilişkin yasalarla "*istihdamı istikrarlı ve güvenceli*" kıldığı vaazı dayanaksızdır. Bilimsel teknik gelişmeleri, iletişim ve ulaşım araçlarındaki ilerlemeleri ve üretimin bu araçlar ve buluşlar kullanılarak yeniden örgütlenmesini "*sanayi sonrası*" "*yeni bir toplum*"un göstergesi sayarak, sınıf ilişkileri ve mücadelelerinin ve işçi sınıfının bu ilişkiler sistemindeki ve mücadeledeki yeri ve rolünün önemsizleştiğini vazeden teori, kapitalizme içkin gelişme ve olgular tarafından boşa çıkarılan oportünist bir teoridir. İşbölümünü en ileri düzeyde gerçekleştiren kapitalizm, **işçileri modern büyük üretim içinde bir araya getirerek bir sınıf olarak davranmalarının maddi koşullarını yaratırken**, ulus, etnik köken, dini inanç, bölge, işkolu vb üzerinden bölünmelerini sağlayan araç ve yöntemleri de sürekli yeniden üretmiş; bu bölme/bölünme ve ayrımı, işçilerin patronlara karşı direncini kırmak için sürekli gündemde ve 'canlı' tutmaya çalışan burjuvazi, son on yıllarda, buna, işçilerin sınıf içi rekabetini daha etkin tarzda kışkırtacak, '*işin esnek düzenlemesi*', taşeronculuğun daha etkin kullanımı ve özelleştirme vb yöntemleri ekleyerek, işgücü "piyasası"nda belirsizlik ve endişenin daha fazla hâkim olmasını sağlamıştır.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
IV. Kısım

Kapitalist 'yeniden yapılanma' ve emek değer teorisinin çarpıtılması

Üretim sisteminde yaşanan değişimleri; ulaşım ve iletişim araçlarındaki gelişmeyi, bilim ve teknolojideki ilerlemenin üretim ve "değişim" süreçlerinde sağladığı yenilikleri; üretimin belli bir mekân-alan ve işyeriyle sınırlı kalmayan "dağılımı"nı; üretimin ve dolaşımın uluslararasının kazandığı etkinliği veri alan "sanayi sonrası toplum" teorisi, bu değişme ve gelişmeleri, maddi ürün üretiminin iktisadi faaliyet içindeki yerinin önemsizleşmesinin; bilgi üretimi ve "gayri-maddi emeğin" üretim ilişkilerini belirler hale gelmesinin; ve proletaryanın toplumsal konumu ve rolünü temelli olarak değişime uğratmasının göstergesi ve gerekçesi olarak alıyor. Buna göre, "*emek dünyasının bu dönüşümü... yaygın fabrika ve üretimin merkezsizleşmesi*"ne, ve çeşitli hizmet biçimlerinin ağırlık kazanmasına yol açmış, "*gayri-maddi emek döngülerinin üretimin küresel örgütlenmesindeki stratejik rolünün önemini*" artırmış ve böylece "*küresel üretimin işlerliği ancak 'gayri-maddi' süreçlerin başatlığıyla açıklanabilir*" hale gelmiştir![abç]

Sermayenin uluslararası hareketinin 19. yüzyıldaki gelişimini, tekeller ve mali sermayenin ortaya çıkması ve bir dünya pazarının oluşmasını; bir tekelin birçok ülkede ve çeşitli sektörlerde faaliyet göstermesini, sermaye ihracının meta ihracını yedekleyerek öne çıkmasını –yani ulusal sınırların aşılmasını– 1970'lere dek "görülmemiş/yaşanmamış" yeni olgular olarak gösteren liberal "sol" ve sözde Marksist teorisyenler, bu değişimin, Marx'ın artı-değer teorisini, özellikle de "üretken emek-üretken olmayan emek" üzerine söylediklerini "anlamsız kıldığını" ileri sürmekteydiler ve bu uluslararası teorinin Tür-

kiye "acenteliği"ni üstlenen 'odak'lardan biri de Birikim dergisi çevresi-yazarlarıdır.

Birikim dergisinin Mayıs 2007 tarihli 217. sayısında "*Soyuttan Somuta Emeğin Halleri*" genel başlığı altında yayımlanan ve "*emeğin hallerindeki değişimi irdeleme*" temel temasını işleyen bir dizi makale, "sanayi kapitalizmi" olmayan ve maddi meta üretimini esas almayan "sanayi sonrası" yeni bir "günümüz kapitalizmi" koşullarında olunduğu ortak iddiasına sahipti. Tony Negri, Gilles Deleuze, M. Lazarato, M. Foucault gibi yeni liberal 'sol' teorisyenlerin tezlerini esas alan Birikim dergisi yazarları (Ö. Madra, A. Özgün, A. Akalın ve diğerleri), "*günümüz kapitalizminin üretim biçimleri ve bunların yarattığı toplumsal koşullar*"ı söz konusu ederek, Marx'ın değer-artıdeğer; üretim-artı üretim teorisiyle üretken-üretken olmayan emek ayrımının "günümüz kapitalizminin üretim biçimleri"ni açıklamada "*yetersiz*" ve "*anlamsız kaldığı*"nı ileri sürüyorlardı. Esinlendikleri "ağababa" teorisyenler, kullanım değeri, değişim değerini artıran emeğin; ve kullanım değeri değişim değerini artırmayan emeğin Marksist tahlilinin –onlar "*Marksgil*" diye sözümona küçümseyici bir sözcük kullanıyorlar– "*anlamsızlaştığını*"; "*günümüz kapitalizminin üretim biçimleri*"nin "*merkezi üretim stratejileri ve birikim modelleri*"ni önemsizleştirdiğini vazediyor, onların acenteliğini üstlenenler de bunları, neredeyse harfi harfine dergi sayfalarına aktarıyorlardı.

IV- A- Fabrika sistemi ve maddi üretim "zaman aşımında" mı, ya da "aşkın" teori ne vazediyor?

Marx'ın teorisini, sanayi proletaryasına ve fabrika sistemine merkezi işlev verdiği iddiasıyla "yetersiz ve aşılmış" sayan teori, "*gelişkin iletişim ve bilişim teknolojileri*"nin "*önceki dönemdeki mekanik üretim teknolojilerini egemen konumundan uzaklaştırdıklarını*"; kapitalizmin "*yaygın yönetim ve üretim biçimlerine*" yönelerek üretimi, emeğin daha ucuz olduğu "*çevresel bölgelerde*" yoğunlaştırdığını; "*küresel pazarlar*"ın "*ulusal ekonomilerin ölçeğini*" aştığını; bu ge-

lişmelerin de, "*üretken olmayan emek süreçlerini doğrudan ve gayet etkin bir şekilde bu yeni üretim biçimleri*"ne ekleyerek Marx'ın üretken emek-üretken olmayan emek ayrımını "*anlamsız kıldığını*" ileri sürer. Buna göre, bilimsel teknik "devrim" üretken emeğin işlevini önemsizleştirip hizmetler vb. üretken olmayan sektörün hâkimiyetini sağlamış, "*geleneksel mavi-beyaz yakalı işçi ayrımı*" aşınmış; "*yeni işçi sınıfı*", "*işçi gömleği giymek*"ten çıkmış, kapitalizmin bu "*yeni biçimi*"nde, artık "*basitçe kullanıma hazır, bitmiş ürünlerin değil, bileşik hizmetler, yaşam biçimleri, markalar, imajlar, 'olay'lar ve 'deneyim'ler satma*", üretimin amacını oluşturur hale gelmiştir!

Deleuze'den devralınarak ileri sürülen iddia şudur: "*Üretim artık fabrikaların içinde*" olup bitmiyor, "*fakat gündelik hayatın geneline yayılıp onu kuşatarak toplumsal ilişkilerin içine sızıp bu ilişkileri örgütleyerek*" yürütülüyor; kapitalizm "*toplumsal ilişkileri bu şekilde örgütleyerek ve düzenleyerek, maddi üretimden ziyade yeni emek ve değer biçimleri üretmeye*" yönelmiştir; "*böylece bir yandan şimdiye değin 'yeniden üretim'in alanında değerlendirilen faaliyetler ve toplumsal ilişkiler en temel 'üretici güçler' olarak (üretken/üretken olmayan ayrımını anlamsız kılacak şekilde) yeniden kurgulanırken, diğer yandan da şimdiye değin 'ekonomik değer' atfedilmeyen olsa olsa kültürel üretim alanının marjinal nosyonları olarak kabul edilen 'sinerji', 'gösterge değeri', 'marka değeri' gibi kavramlar(ın) postFordist kapitalizmin egemen ekonomik değer biçimleri haline*" gelmeleri, gerçekleşmiştir. "*Kapitalizmin bu yeni biçiminde*" artık "*basitçe 'işgücü' değil, 'toplumsal faaliyetler'*"i üretime "*koşulan şey*" dir.(!)[97]

Bu temel tez, örneğin, "*gösterge değeri ve marka değeri*"nin kazandığı önem ve "duygulanımsal emek" gibi yeni keşiflerle zenginleştirilmeye çalışırken Apple bilgisayarları özel bir kanıtlama aracı olarak ele alınır. Aras Özgün, bilgisayar programı ve parçalarının farklı bölge ve ülkelerde üretilmesinden söz ederek, parçaların üzerindeki "*made in..., İrlanda, Çin, Tayvan vs*" yazılarından ziyade kutuların üzerinde "*gözden kaçması mümkün olmayan*" harflerle yazılan

97 Aras Özgün, Ayşe Akalın, Birikim, s. 217.

"*Kaliforniya'da tasarlanmıştır*" ('*Designed in California*') yazısının belirleyici olduğunu; bunun "*kapitalistin sattığı malın değerini nasıl sunduğunun, hangi değer biçimine vurgu yaptığının, bize egemen değer biçimini işaret ettiğini*"n göstergesi olduğunu belirtir. A. Akalın ise, işçinin evinde oturup televizyon seyrederken ya da büroda çalışan emekçi müşterilere "hoş geldin" derken, artı-değer ürettiğini ileri sürer. Ona göre, "*yeni bir emek türü*" olarak "*duygulanımsal emek*" artan etkinliğe sahip hale gelmiştir. Akalın, "*görünenden, tutulabilirlikten, anlamlamadan (signification) her daim biraz fazla kalma hali*"; "*kelimelerin tam olarak yakalayamadığı bir şeyi düşünmenin bir yolu*" olarak tanımladığı "*duygulanım*"ı; "*felsefe ve psikoloji temellerinden ödünç*" alınıp kullanıldığını belirttiği "*duygulanımsal emek*" kavramını, kendi deyişiyle, "*mikro boyutlardaki etkileşimleri açıklama amacı ile*" yeni bir "emek türü" olarak karşımıza çıkarırken, onu, "*Marx'ın göremedikleri*" arasına yazıyor. Ona göre, "*duygulanımsal emekten bahsetmenin en sağlıklı yolu, kimler ile ilişkilendirildiğinin ve nelere bakarken kullanıldığının hesabını tutmaktan geçiyor.*" Sipinoza'nın, "*dürtüler, güdüler, duygular ve sezgiler topluluğu*" olarak tanımladıklarını, Deleuze'i kopyalayarak, "*bir çeşit bedenler yaratma aracı*", "*somut, sayılabilir ya da görünür bir şey olmaktan ziyade bir dolaşım hali*" şeklinde kurgulayan Akalın, onu, "*gayri-maddi emek*" türlerinden biri olarak gösterir, ve bir tür psikolojik his-duygu, "*doyuma ulaşma yardımı*", "*bedenin bir deneyim halinden bir başkasına geçerken yasadığı bir yoğunluk ile bu geçiş sırasında bedensel kapasitelerde oluşan artma ya da eksilmeler*"; "*durumlar ile bedenler arasındaki ilişkiselliği kuran yoğunluklar*" olarak, aslında nereye oturtacağını, nasıl tarif edeceğini de tam bilemeden, "*duygu alanıyla ilişkili*" bir "*emek türü*" olarak tarif eder. (Fantazyaları hayli yüksek yazarlar, değerin nasıl üretildiğiyle değil, nasıl sunulduğuyla; kapitalistin hangi değer biçimine "vurgu yaptığı"yla ilgilidirler. "Egemen değer biçimi"ni oradan alarak belirliyorlar. Böylece başka şeylerin yanısıra bir de değerin egemen ve egemen olmayan biçimini öğrenmiş oluyoruz. Diğer yandan, işçiye, evinde televizyon izlerken de artı-değer ürettiren Akalın gibileri, sermaye egemenliğinin işçinin yaşamı-

na etkinliğinden hareket etmiş olmalılar, işin 'suyunu çıkarıyor'lar! Artı-değer üretimini, emek gücünün belirli bir ücret karşılığı, belirli bir süre için satın alınmış ya da kiralanmış olmasıyla, bu süre içinde, ücrete karşılık düşen bölümünün dışındaki, yani kendisine ödenenden farklı ve ondan fazla olarak üretilen kısım olarak almak yerine, televizyon seyretme zamanına da yayarak, sermaye-emek ilişkisini komedyasal bir sorun durumuna düşürüyorlar.

Hizmet sektörünün "*insanlar-arası, özellikle yüz yüze ilişkilere dayanan bir işkolu olduğu*"na işaret eden Akalın, hizmet sektöründe çalışan emekçinin "*dış görünüşü, davranışları*"nın normal fabrika işçisinin davranışlarından çok daha fazla önem kazandığını; onlardan asıl beklenenin, "*müşterilerin memnuniyet hali üzerinde etkili olmaları*"; "*bu müşterileri memnun etme çabalarını her daim yüzlerine bir maske gibi takmaları*" olduğunu; bunun işçinin amirleri tarafından denetlendiğini, "*çalışanların kendilerine ait, emek dışı diye düşündüğümüz duyguları*"nın "*verdikleri hizmetin bir parçası*" olup metaya dönüşmüş olduğunu ileri sürüyor. "*Pizza gibi uluslararası zincirlerde çalışanların sunduğu hizmet*"i "*duygusal emek*"e örnek gösterip, çalışanların "*bu tür yerlere girerken ve çıkarken*" müşterileri, "*güle güle gene bekleriz!*" türü sözlerle karşılayıp göndermelerinin içilen "*kahvenin hazırlanmasından daha az önemli*" olmadığını belirtiyor, telefon görüşmelerinde "*bu görüşme –size daha iyi hizmet verebilmek için– kayda alınmaktadır*" sözünü bir diğer örnek olarak gösteriyor. "*Hizmet sektöründe gerçekleştirilen üretimin de aslında bir ilişkisellik üretmek üzerine kurulu*" olduğunu belirten A. Akalın'a göre, "*duygulanımsal emek*"ten söz edildiğinde, "*sermayenin yalnız varolan bedenlerin bir kısmını belirli dönemler için ödünç almasından çok daha öte, sermayenin yeni bedensel maddeleştirme biçimlerine girişmesi*"ni anlamak gerekiyor. O, bunu "*bedenlerini yegâne sermayeleri haline dönüştürmüş bir emek gücü*" olarak tanımladığı mankenlerin "*mesai saatleri içinde ortaya çıkan duygusal yabancılaşmadan çok daha karmaşık*" durumlarıyla izaha çalışıyor, mankenlerin "*bütün hayatları*"nın "*bedenlerini kontrol etmek üzerine kurulmuş*" olduğuna işaret ederek, "*kendilerine ait olan duygusal hayatları ile*

'işleri adına' yaptıkları"nın ayırt edilmesinin kolay olmadığını belirtiyor. Negri'ye baş vurarak, onun "*emekte son dönemlerde gerçekleşen önemli değişim*"in, "*değerinin artık ölçülemez hale gelmiş olması*"nı sağladığını belirterek, "*Emek, artık sermaye dışında duramadığı ve onun içinde aldığı mübadele değerinden (exchange value) bağımsız bir kullanım değerine (use value) sahip olmadığından, hem değer-dışı, hem de değer-ötesi hale gelir*" dediğini; bütün bunların "*emeğin değerini üretenin ne olup ne olmadığını belirleyebilmeyi imkânsız*" kıldığını; kapitalizmin geçirdiği değişim sonucu, duygulanımın "*ölçülemez bir değer üretimi*" olarak önem kazandığını ileri sürüyor.

Bu "kurgulama"nın, elbette bir mantığı var: hizmet sektörünü maddi ürün üretimine tümüyle dışsal sayan kurguya göre, ulaşım ve iletişim araçları üretiminin maddi kısmı, hizmet sektörü ötesinden gelmiştir ve kara, deniz ve demiryolları araçlarının işletilmesi, tamiri, bakımı, temizliği; otel ve lokanta işçiliği, ticaret ve turizm alanı yalnız ve yalnız "hizmet"le sabit ve sınırlı "gayri-maddi emek alanı"dır! Hal böyle olunca da, "hizmet", hiç bir maddi üretim içermeyen, sermaye ilişkisinden azade, şekli, soyut, "davranış"sal bir soyutluk olarak tarif edilebilir oluyor. Sorun, ya müşteriye "hoş geldiniz-güle güle gidin, yine bekleriz!" denmiş olmasına, ya da bedenini ürün reklamının araçlarından biri olarak kullanan mankenin ruh haline; veya işyerinde-büroda çalışan emekçinin "duygulanımı"na; sevinci-paylaşımı, acınması-yerinmesi, vs, yaptığı işin genel karakterinden, sermaye ile ilişkisinden farklı, bir başka tür ilişkiye indirgenerek, sözümona yeni bir tür emek biçimi icat edilip, ona, emek-sermaye ilişkilerini belirleyici özellik atfediliyor. İşçi ve emekçinin bedeni-eli-kolu ve beynini birbirinden soyutlayan; yaptığı işin özelliklerine, işin niteliğine; işçinin ya da büro emekçisinin patronuyla; emek gücünün sermaye ile ilişkisine değil ama, görüntüye, ruh haline, giyime, hitabet ve müşteri ilişkilerine "emek değer"i biçen bir kurgudur bu. Oysa bilinir ki, emekçi, ücret veya maaş karşılığı çalıştığı süre içinde –ve hatta dışındaki zaman içinde de– kapitalistiyle ilişkisinin gidişatı ve özellikleri üzerine düşünürken, her şeyden önce bu ilişkinin gerçekliği; maddiliği zemininden hareket eder. Başka türlü olsaydı, böyle

bir ilişki biçimi gerekmezdi. İşçi ya da her türden ücretli emekçi, bir şey üreterek bulunduğu yerde durmaktadır. Maddi ya da maddi olmayan ürün-hizmet üretmiş olmasının giyimi, davranışı, müşteriyle ilişkisiyle dolaysız bir belirlenim bağı kurulamaz. Bu kurgunun öne çıkarıp "önemli" saydığı, varlığın kendisi değil, bulunduğu durumdaki düşüncesi-duygulanımıdır.

IV- B- Maddeden enformatiğe geçiş kurgusu

Deleuze, Tarde, Negri, Lazzarato'nun görüşlerini Türkçeye adapte ederek Foucault, Derida ve Heidegger gibi Marksizm karşıtlarının teorilerindeki "sır"ları keşfeden Birikim yazarları, "*Adam Smith'ten Ricardo ve Marx'a ekonomi politiğin maddesel (yani fiziksel bir nesneye tekabül eden) üretimin üretimine odaklandığı ve maddesi olmayan üretim ve dolaşım süreçlerini göz ardı ettiği*" iddiasını ileri sürerlerken, sadece Marx'ı değil, Smith ve Ricardo'yu da tahrif etmeyi göze almış bulunuyorlar. Başka türlü olsa, Grundrisse, Artı-Değer Teorileri ve Kapital Ciltleri'ni örtünün altına sürerek, yukarıdaki iddiayı ileri sürmezlerdi. Marksist teoriye yönelik sorgulamaları, anlaşılan onları, giydikleri, yedikleri, bindikleri, üzerine oturdukları, okuyup-yazmada kullandıkları, ısınırken, yıkanırken, yatarken ve yürürken, araç olarak yararlandıkları her ne varsa, büyük fabrika tesisleri ve makinelerle birlikte, hatta toprak-arazisiyle birlikte, önemsiz görme "enginliği"ne vardırmış; endüstriyel araçlar olmaksızın üretilmesi dahi mümkün olmayan "bilginin ekonomisi"ne tapınmaya götürmüştür. Büyük bir keşifte bulunmuşlar gibi, "*bilginin ekonomisinin endüstriyel üretimden çok farklı şekilde tezahür ettiğini*" söylüyor; "*endüstriyel olarak üretilen eşyaların aksine bilgi ürününün değeri*"nin "*kullanım süreci içerisinde*" tüketilmeyip arttığını; "*bilginin ürününün kullanımı*"nın "*ürünün kendisini tüketip nihayetlendir*"mediğini; "*tam tersine bir yandan kendi varlığını muhafaza ederken öte yandan başka üretken süreçleri doğurup bu süreçlere eklemlen*"diğini; bunlara bağlı olarak "*bilgi ürününün dolaşım döngüleri*"nin de "*endüstriyel üründen çok farklı bir karakter*" sergileyerek "*dolaşımdaki ürün miktarının ve do-*

laşım döngülerinin artması (mesela bir kitabın çok miktarda basılıp, sürekli el değiştirerek dolaşımda kalması) ürünün 'değişim değeri'ni olumsuz yönde etkilemiyor, tam tersine artırıyor" olmasını sağladığını belirtiyorlar. Yazarların "*En önemli fark*" olarak belirledikleri ise, "*nesnel üretimlerin aksine, 'dil'in alanında üretildiği ölçüde bilginin zorunlu olarak kolektif bir üretim sürecine' işaret etmesi*"dir!

Bunlara göre, "*günümüzün sayısal iletişim teknolojileri*" "*bilişsel ürünün tamamıyla gayri-maddi bir şekilde üretimine ve dolaşımına olanak tanıyor*"! A. Özgün, yorumladığı görüşlere bir vurgulama eki yapıyor ve "*bu koşullarda dilsel/bilişsel/kültürel ürünün basitçesalt bu alanlarda doğurganlık gösteren bir 'kültürel dolaşım nesnesi' olmanın çok ötesine geçtiği*"ni, "*doğurduğu/eklemlendiği üretim süreçlerinin zihinsel üretimleri ötesinde çok doğrudan ekonomik değere tekabül eden mallar olduğu ve bu nedenle artık bir gayri-maddi 'üretim aracı' kategorisi yaratır hale geldiği*"ni belirterek, bilgisayar yazılımlarının böyle bir kategori içinde değerlendirilmesini istiyor. Ona göre, "*gayri-maddi dilsel ürünler*", "*bilgi ürünleri*", "*zorunlu olarak 'kolektifçe' üretilen dilsel ürün*"lerdir. Kapitalistler bu ürünlere, "*aynı zamanda bir 'üretim aracı' haline dönüşmeleri*"nin akabinde, 'telif hakları' düzeneğiyle el koyarak doğrudan sermayeye dönüştürüyor; bu gayri-maddi sermayeyi "*... 'kullanım lisansları' aracılığıyla*" denetimleri altında tutuyor ve üretilen 'artık-değer'i sahipleniyorlar. Bu da, "*bugün karşımızda duranın 'gayri-maddi sermaye' ve 'telif kapitalizmi*" olduğunu gösterir! "*Endüstri sonrası ekonominin bütün karakteristikleri*"nin (endüstri ve toplum olarak) "'*gayri-maddi' üretimin geleneksel biçimlerinde yüksek oranda mevcut*" olduğunu ileri süren yazarlar, görsel-işitsel ürünleri, reklam ve modayı, yazılım üretimi, fotoğraf, kültürel faaliyetleri örnek göstererek, "*bu türden gayrimaddi emek faaliyetleri*"nin kendilerini 'iş' ve 'işgücü'nün geleneksel tanımlarını sorgulamaya ittiğini belirterek, "*kültürel-bilişsel içerik açısından zihinsel becerileri*", "*yaratıcılık ve imgelemi teknik ve el emeğiyle*" birleşen el becerilerini, "*parçası oldukları toplumsal işbirliğini yapılandırmak ve toplumsal ilişkilerini yürütmek bakımından işletmecilik becerileri*"ni, "*kendini hemen baştan kolektif olarak*" kurma

yeteneğindeki "*bu gayri-maddi emek*"in "*örülümler ve akışlar*"ı içinde ya da onun belirgin özellikleri şeklinde sıralayarak, "*gayri-maddi emeğin üretim döngüsünün örgütlenmesi*"nin "*sadece fabrikanın dört duvarı arasında tanımlanmadığı*" için hemen göze çarpmamakla birlikte belirleyici öneme haiz hale geldiğini vazediyorlar. Mario Lazzarato'nun saçmalığa vardırdığı tezlerini kanıt göstererek, "*gayri-maddi emeğin hegemonik yükselişini '70'lerin büyük dönüşümüne, o zamana değin el emeğiyle yapılan işlerin zihinsel içerik kazanıp bilgi donanımı olan özneler gerektirmeye başlamasına*" bağlıyor; Lazzarato'nun "*malların bilişsel ve kültürel içeriğini üreten emek*" şeklinde tarif ettiği "*gayri-maddi emek*"in, "*daha önce normal 'iş' olarak kabul edilmeyen bir faaliyetler serisi*"ne işaret ettiğini ve "*sanatsal ve kültürel standartları tanımlama ve doğrulama, modalar, zevkler, tüketici normları, ve daha stratejik olarak, kamuoyu oluşturulması işleri*"ni öne çıkardığını ileri sürüyorlar. Onlara göre, bu, maddi üretime karşı bir önem ve değer kazanma halidir; "*iletişimsel süreçlerle belirlendiği oranda dilsel ve toplumsal becerileri gerektiriyor*"dur; "*Taylorist modelin aksine*", işçinin "*bir yandan kendini ifade edip üretime aktif olarak katılmakla yükümlü iken öte yandan hâlâ bir emir komuta zinciri içerisinde*" yer alarak "*eti ve kemiği sömürülen edilgen bir özne*" olmasından farklı olarak, "*kendi sömürüsüne canla başla, aktif bir şekilde katılması*"na yol açmıştır; ve bu da "*toplumsal çelişkiyi yeniden formüle*" etmeyi zorunlu kılar. Lazarato'nun ardısıra yazarlar, üretimin, 1970'lerle birlikte, "*somut, sayılabilir*" maddi ürün üretimi olmaktan çıktığı iddiasındadırlar. Ona göre, "*özellikle 1970'lerden itibaren bilgi ve bilişim sektörlerinin yükselişi*", üretimi "*fabrikaların dışına taşır*"mış, hizmet sektörünün "*aynı dönemde kapitalist üretimin önemli bir ayağı olarak belir*"mesini sağlamış; "*bu iki ana gelişmenin sonucu olarak, daha önce 'iş' olarak adlandıramayacağımız pek çok durum kapitalist mübadelenin parçası*" haline gelmiş ve "*üretim, geleneksel manadaki somut, sayılabilir, ölçülebilir ürünler yerine hizmet, bilgi ve iletişim gibi ölçülemez şeylerin ortaya çıkarılması sürecine dönüş*"müştür! Linux örneğinin "*bir ürünün önce üretilmesi, daha sonra piyasaya sürülüp tüketilmesini bekleme-*

ye dayanan bir sistem" olmayıp "*sınır tanımayan bir zihinsel işbirliğinin örneği*" olduğunu belirten Akalın, bilgisayarlarda oluşturulmuş programların "*paylaşılması*"nı örnek göstererek, **"***Üretim belirli bir yere ve döneme ait olma mecburiyetini kaybettiği için hem mekânsal hem de zamansal olarak sınırlara sıkışma zorunluluğunu yitirir. Artık-değer her yere nüfuz eder, toplumun tamamı üretimin vuku bulma biçimine dönüşür***"** diye, bir genel geçerlik ilanında bulunur.

Birikim yazarları, "*bir yandan 'yaygın fabrika' ve üretimin merkezsizleşmesi, öte yandan çeşitli hizmet biçimleri*" olan bir "*emek dünyası dönüşümü*"nün gerçekleştiğini; "*gayri-maddi emek döngülerinin üretimin küresel örgütlenmesinde*" stratejik rol kazandığını; üretimin "*çeşitli araştırma, tasarım, beşeri kaynakların idare edilmesi türünden faaliyetler, tüm diğer çeşitli hizmet sektörü faaliyetleri ile birlikte bilgisayar ve multimedya ağlarınca*" örgütlendiğini; öyleyse, "*üretim döngüsü ve emek örgütlenmesini bu terimler aracılığıyla anlamak durumunda*" olmak gerektiğini öğütlüyorlar. Bu tezlerini güçlendirmek için, gösterdikleri "kanıt", hizmet sektörünün ekonomide ve sosyal yaşamda tuttuğu yer; Türkiye Hindistan gibi ülkelerde, bu sektörün istihdam payındaki yüksek oranı, ya da örneğin Hindistan'da "*yazılım, müşteri destek hizmetleri ve çeşitli iletişim hizmetleri*" sağlayan "*büro*" tipi işletmelerin yaygın olmasıdır. Onlara göre, "*kültür ve turizm endüstrisi ve medya sektörü*"ndeki gelişme ve "*üretken olmayan emekçiler*"in sayısının ABD gibi ülkelerdeki hızlı artışı, "*bu kadar 'üretken' bir ekonominin, aslında 'üretken olmayan' emeğin ürünü olması*"nın kanıtı olmuştur.

Kapitalist üretimin gelişmesi sürecinde, varlığını sürdürmek için zorunlu olduğu değişimlere bağlanan çeşitli emek türleri ve farklı üretim sektörlerini; maddi ürün üretiminin; öyleyse üretken emeğin değer yitimi ve giderek önemsizleşmesine işaret sayan bu anlayış(lar), her şeyden önce, düşünceyi, fikri, duyguyu, bilinen ve bilinebilir bilgiyi, maddi-varlıksal ilişkilerin yerine ikame etmekle sorunludur(lar). Kendiyle yazılım yapılan araçların üretimini değil, yazılımın bu araçlar aracıyla dağılımını; sinema, basın-yayım, edebiyat-sanat araçlarının üretiminde hangi tür ilişkinin rol oynadığını ve

bunları yaratan ve kullananların kim için ve nasıl çalıştıklarını değil; onların toplumsal etkinlik düzeyini öne çıkarırken, yapılan kakofoni, üretim sistemine ve emek türlerine metafizik bakışı ortaya koyar türdendir.

"*Zihinsel üretimleri ötesinde çok doğrudan ekonomik değere tekabül eden mallar*" olarak "*dilsel/bilişsel/kültürel ürün*"lerin, "'*kültürel dolaşım nesnesi*' *olmanın çok ötesine*" geçip, "*artık bir gayri-maddi* '*üretim aracı*' *kategorisi yaratır hale geldi*" savıyla, "dilsel/bilişsel/kültürel" olanı, maddi olana baskın ve onu da belirler saymak için, başka ve belirleyici önemdeki maddi ürün üretimiyle ilişkileri bir yana bırakılsa bile, kâğıdı, film makarasını, boyayı, kalemi, bilgisayarı, telefonu salt bilişsel ve gayri-maddi ürün olarak almak gerekir, ki bu bir saçmalıktan öteye geçmez. Maddi ve manevi ürün üretiminin; bir metanın üretimi için gerekli maddi süreçler ve o süreçteki doğrudan fiziki ilişkilerin yanında, bunun düşünsel planlanmasının ve verimlilik gibi sonuçlar yönünden uygulanacak yöntemlere dair "bilişsel üretim"e ihtiyaç olmasının, tüm bir ekonomik süreci belirleyip, "yerine" ikame edilebilir görmek için de, bir o kadar ters köşede durmak gerekir. Yazarların, Delauze gibilerinin ardından yürüyerek bunu başardıkları söylenebilir.

IV- C- Ekonomi-politika ve iktidar ilişkilerinin tersyüz edilmesi

Özgün ve Akalın, Michael Foucault'tan "*biyopolitik üretim*" kavramını ödünç alarak, onu "*ekonomi politiğin kuramsal çerçevesini tamamen yerinden eden*" bir "*eleştiri*" olarak yaldızlarken, bu "eleştiri"ye, "*ekonomik altyapıyı belirleyen mülkiyet ilişkilerinin dönüştürülmesi ve üretim araçlarının kamulaştırılması*"nın, "*toplumsal özgürlüğü sağlamak için tek başına*" yeterli olmadığını açıklığa kavuşturma madalyası da takıyorlar. Okurun da dikkatini çekmiş olmalıdır: Marx eleştirmeni teorisyenlerin en önemli meziyetlerinden biri, onun teorisini önce olduğundan farklı göstermek, sonra da bu kendilerinin gösterdikleri "şekli", sözümona mahkûm ederek,

haklılıklarını ispata çalışmaktır. Bu konunun uzmanlarından biri de Foucault'tur.[98] İzleyici yazarların yaptığı ise, onun, "*iktidar ilişkilerinin klasik Marksist kuramın ekonomist perspektifinde 'üstyapısal' olarak ötelenen toplumsal kurumlarda ve ilişkilerde, günlük hayatın yeniden üretim rejimleri içerisinde nasıl yapılandığını*" deşifre ederek, "*kapitalizmin sadece bir üretim tarzından ibaret olmayıp güç ilişkilerinin salt ekonomik üretim döngüleri etrafında kurulmadığı; fakat gündelik hayatın tamamına yaygın bir şekilde onu çevreleyen dilsel ve iletişimsel süreçlerde, bedenler üzerinde, toplumsal ilişkilerin genelinde kurulduğu ve yeniden üretildiği*"ni gösterdiğini reklam etmekten öteye geçmemiştir. Toplumsal özgürlük için, "ekonominin sosyalist dönüştürülmesi ve üretim araçlarının kolektifleştirilmesinin "*tek başına*" (abç) yeterli olacağına dair, Marksizme yakıştırılan 'şey', böyle bir çarpıtma örneğidir. Kapitalist üretim ilişkilerinin tasfiyesi ve üretim araçlarının kolektif mülkiyete geçirilmesi, elbette, toplumsal özgürlük için gerekli ve zorunlu koşulları sağlayacak olan bir sosyal-ekonomik temel oluşturacaktır. Bu temel zemin yaratılmaksızın özgürlüklerin varlığı şekli ve eşitsizdir. Yeterlilik yoktur henüz. Olması için, sınıfsız toplum koşullarının gerçekleşmesi gerekir. Foucault, Delauze ya da diğerleri, bunu bilmiyor olamazlar(dı). Ama çarpıtarak mahkûm etmek için, "tek başına" süslemesine ihtiyaç duydular. Oysa "tek başına"ların salt bu alanda değil, yaşamın neredeyse tüm alanlarında yetmez kalacağı, tartışma götürmeyecek kadar nettir.

Kapitalist üretimin asal hedefi ve temel özelliği, kâr için üretim olmasıdır. Bunun için, emek gücü sömürüsüne; ona, ücret olarak ödenenden daha fazlasının üretilmesi kaydıyla sahip olunmasına; bir artı-değerin yaratılmış olmasına gerek vardır. Ekonomi politiğin bu "kavramsallaştırılması"nı "tamamen yerinden eden"(!) bir kuram ve 'kavramları'nın; kapitalizmin, bu akla hemen gelen niteliksel özelliklerinin "ortadan kalktığını" göstermesi gerekir. Ne ki, kapitalizm kapitalizm olarak kaldığı sürece, bunu başaracak 'aklı başında biri'ni bulmak mümkün ve olası değildir. Marx'ın politik ekonomi

98 Foucaultcu "Biyo-politik iktidar"-"Biyo-politik üretim"-"söylemin gücü" üzerine söylem, bir başka makalenin konusunu oluşturuyor.

görüşüne "ekonomist" yaftası asmaya kalkışmak ise, handiyse düşünülmeden yinelenen bir nakarata dönüşmüştür. Bu nakarat, birçok diğer suçlamayı kolaylaştırıcı manivela olarak da kullanılıyor. Sonraki bölümlerde ele almak üzere, bu tartışmayı, yazının bu bölümünde yapmayacağız. Ancak, kapitalizmin *"sadece bir üretim tarzından ibaret olmadığı"*na işaret eden yazarlarla onların akıl hocalarından, onu, "sadece bir üretim tarzından ibaret" sayan bir görüşün nerede, kim tarafından ve nasıl savunulduğunu ortaya koymalarını istemek de hakkımızdır. Bir kez daha bir sözcük üzerinden yaptıkları oysa, "sadece" bir çarpıtmadır.

Foucault, Delauze, Negri ve M. Hardt'an aktararak, Marx'ın teorisini mahkûm edebileceklerini zanneden A. Özgün ve A. Akalın, iktidarın "*artık doğrudan bedenleri ve beyinleri kontrol eden makineler aracılığıyla (iletişim sistemleri, bilgi ağları vs. ve refah sistemleri, gözlem altındaki faaliyetler vs.) çalışıyor*" olduğunu ileri sürerek, Marksizmi, yeni gelişmeleri izahta "*yetersiz*" kalmakla suçlarlarken, "*artık-değer sadece fabrikada çıplak emeğin sömürülmesiyle üretilmez*" fetvası kesiyorlar. İlginçtir, ama, sormak da hakkımızdır: acaba, artı-değerin, "*sadece fabrikada çıplak emeğin sömürülmesiyle*" üretildiğini Marx, Engels, Lenin, ya da başka başlıca Marksist teorisyenlerden herhangi biri ileri sürmüş müdür? Değilse, "*günlük hayatın tamamı sömürü alanına dönüşmüştür*"; "*artık-değer toplumsal dil ve gündelik ilişkiler içerisinde üretilir*"; "*hayat işten ibarettir*" türü ajitativ tiradlar hiç bir değer taşımazlar. Kapitalist üretim sistemi içinde kalındığı sürece, yaşamın her alanına bu sistemin ilişkilerinin etkili olmasından hareketle, üzerinde fazla düşünmeden ve günlük konuşma lisanı içinde, "*günlük hayatın tamamı sömürü alanına dönüşmüştür*"; "*artık-değer toplumsal dil ve gündelik ilişkiler içerisinde üretilir*"; "*hayat işten ibarettir*" kestirimlerinde bulunulsa dahi, bilimsel bir tartışmada bunların demagojik bir söylev ötesinde, önemi bulunmuyor. Yazılım programlarını, maddi üretimin yerine geçirip, bilgisayar yazılım programlarını kullanan "*herhangi firma*"nın, "*bu zihinsel işbirliğini kurumsal kâra dönüştürmesi*"ni üretimle eşitleyen yazarlara göre, kapitalist üretim açısından "*özellikle 1970'lerden*

itibaren" söz konusu olan, artık "*elle tutulur*" bir üründen ziyade, "*günlük hayattaki ilişkilerin bir parçası gibi düşünülen fikir, imge, bilgi, iletişim ve işbirlikleri*"ne dayanan ve "*sadece belirli sektörlerin koşullarının gerektirdiği özel bir emek cinsi*" olmayıp "*her tür üretim biçimine sirayet etmiş*" olan "*gayri-maddi üretim süreci*"dir. Bu "*gayri-maddi üretim*", ürünlerin "*maddi halden, çeşitli biçim ve düzlemlerde oluşan ilişkisellikleri içeren durumlara dönüşmüş*" olmalarını sağlamış; "*disiplin toplumu*"ndan "*denetim toplumuna*" doğru gelişen kapitalizm, henüz "*şu noktada en belirleyici emek biçimi olmasa da*", "*duygulanımsal emek*"in "*her türlü üretimin gittikçe enformatiğe dayanır hale gelmesi sonucu, yükselen bir biçimde üretim içi asli yardımcı etken haline*" gelmesine yol açmıştır. (abç)

Üretim sürecinde ve toplumsal yaşamda fikirlerin, bilginin, insanlar arası ilişki ve iletimin her zaman bir rolü ve yerinin olmasını 1970'ler sonrasına dair bir yeni durum ve ilişkinin kayda değer "ilişkisellikleri"nden saymak için, tarihten habersiz olmak yetmez, "günümüz kapitalizmi" olmayan, "eski" kapitalizmde de üretim için, süreç içinde giderek ilerleyen ve gelişen yönleriyle her zaman için üretilecek nesnelerin/metaların nasıl ve ne süretle üretileceklerine dair fikrin varlığı zorunluluğundan da habersiz olmak gerekir. Birikim yazarları, "*günlük hayattaki ilişkilerin bir parçası gibi düşünülen fikir, imge, bilgi, iletişim ve işbirlikleri*"ne dayanan ve "*sadece belirli sektörlerin koşullarının gerektirdiği özel bir emek cinsi*" olmayıp "*her tür üretim biçimine sirayet etmiş*" olan "*gayri-maddi üretim süreci*"nden, öylesine bir iç geçmişlikle söz etmektedirler ki, kapitalizm, maddi metaların üretimine aşkın bir başka toplumsal sistem haline gelmiş sanılır. Bilgi, fikir, iletişim evet kaçınılmaz olarak, "*her tür üretim biçimine sirayet etmiş*"tir, edecektir, eder! "Enformatiğin" üretim içindeki işlevi artmıştır ve artacaktır. Ne ki, buradan hareketle, ürünlerin "*maddi halden, çeşitli biçim ve düzlemlerde oluşan ilişkisellikleri içeren durumlara dönüşmüş*" olduğu sonucunu çıkarmak için, gözünü gerçeğe, etrafındaki maddi ürün bolluğuna kapatmış olmak gerekir. Yapılan da budur.

Akalın ve Özgün gibi yazarlar, "*üretken olmayan emeğin başatlığı*"nı (abç) kanıtlamak için bu kadar çaba gösterip, gerçeklere kırk takla attırdıktan sonra, "*gayri-maddi emek*" kavramını, "*esas olarak birtakım mesleklere atfedilen bir emek biçimi*"ne değil, tıpkı Marx'ın "*üretken/üretken olmayan emek*" ayrımını kurduğu gibi, "*belli bir toplumsal biçime, emeğin içinde yer aldığı toplumsal ilişkilere*" işaret etmek için kullandıklarını, "*bu kavram etrafında esasen tartışılan*"ın "*ne şu iş kollarında gayri-maddi emek var, bu iş kollarında ise el emeği var*" gibisinden bir ayrım, ne "*zihinsel emek/bedensel emek*" türünden bir zıtlık, "*ne de bu dolayımlarda kurulan bir emek hiyerarşisi*" olmadığını; "*tam tersine, gayri-maddi emek tartışması(nın) emeğin sermayeyle ilişkisinin (ve dolayısıyla doğasının), ürettiği değerin, içinde ve etrafında kurulduğu toplumsal ilişkilerin ve yapıların dönüşmesine işaret eden, bu dönüşümün tartışmasını çağıran bir kavram*" olduğunu belirtiyorlar. Çıkardıkları toz duman dağılır gibi, ama öyle değil. Bu "toparlama"larıyla, yukarıda aktarılan iddialarındaki gerekçeleri birbirini yalanlamış olsa bile, onlar, bir "*nefs-i müdafaa*" ruh haliyle, daldan dala atlayarak, "*örneklerde tarif edilen belli iş ve emek süreçleri*"nin, "*meslekleri kategorize etmek için değil*", "*bu emek biçiminin yoğunlaştığı alanları, dönüşen ilişkileri net olarak göstermek için bahis konusu edilmiş*" olduğunu söylüyorlar. "*ABD'de 2010 yılında kaç tane nakliye işçisine ihtiyaç duyulacağının tek başına bu tartışmayla bir alakası*" olmadığını belirterek, "*bizim perspektifimizden önemli olan, bu nakliye biçimlerinin ne iş yapacağı –ki önümüzdeki örneklerle daha bu günden belli olan şey, artık 'az biraz da motordan anlayan' kamyon şoförleri olmaktan çıkıp, bunun yanı sıra GPS ve envanter/veritabanı sistemleri kullanabilen, ve onun da ötesinde müşteriyle sosyal ilişkiler kurması beklenen işçiler olacakları, ve aynı kamyonda hem endüstriyel tüketim ürünlerini hem de en kişisel mektupları birlikte taşıyacakları...*" olmaları olduğunu söylüyorlar. Buna göre, söz konusu olan, "*bir yandan el emeğiyle yapılan işlerin zihinsel ve dilsel süreçleri barındırır hale gelmesi ve bu işlerde çalışan işçilerin salt bedensel faaliyetlerin ötesinde üretime toplumsal özne olarak*

katılmak durumunda kalmaları, öte yanda ise kapitalizmin yeni biçiminde artık değer üretiminin gayri-maddi ürünlerin (ve dolayısıyla gayri-maddi emek süreçlerini daha yoğun olarak içeren üretim alanlarının) egemenliğinde gerçekleşir hale gelmesi"ydi. Buradan ulaştıkları bir diğer vargı, artı-değerin "*tüm yaşam alanlarında ve tüm anlarda üretildiği*"dir. Böylece, devlet asalaklarıyla "*hiçbir şey yaratmayanlar*"ın da dahil oldukları, neredeyse herkes "*üretken emekçi*" kategorisine girmiş oluyor!

"El emeği"-"kol gücü"yle yapılan işlerin "zihinsel ve dilsel süreçleri barındırır hale gelmesi"ni büsbütün yeni bir durum ve ilişki biçimi sayan anlayış; üretimin, ve bilim-teknikteki gelişmelerin "zihinsel ve dilsel süreçler"in hem daha fazla ilerlemesine hem de el emeğiyle zihinsel emek arasındaki farklılaşma, çelişki ve bölünmüşlük durumunun ortadan kaldırılmasının maddi toplumsal koşullarının daha ileriden oluşturulmasında rol oynadığını, "*günümüz kapitalizmi*"nin yeni bir özelliği ve üstünlüğü gösterirken, kapitalizmin gelişme tarahiyle birlikte, insan soyunun önceki süreçlerdeki birikimini de görmezden gelmekle maluldür. Bir kamyon sürücüsünün "*az biraz motordan anlayan*" sınırlarını aşarak, "*veri tabanı sistemleri kullanabilen*" duruma gelmesi, ve "*müşteriyle sosyal ilişkiler kurması*"; "*hem endüstriyel tüketim ürünlerini hem de en kişisel mektupları birlikte taşıması*", sürücü yönünden de, toplumsal ilişkiler kapsamında da bir ilerleme olmasından hareketle, bunun üretken emeğin önemsizleşmesinin göstergesi ve bir tür yeni üretim biçimi olarak sunulması, zihni gelişmişlik düzeyi farklılıklarına rağmen, yapılan her işin, yapılmadan önce ve yapıldıkça zihni faaliyeti gereksinir olmasını ve tersinden onu geliştirici rol oynamasını görmezden gelmek olacaktır.

Marx'ın "emek değer kuramı"nın "*bilimsel projesini detaylı bir eleştiriye tabi tutmak ve son tahlilde ona sirayet etmiş bilimselciliği reddetmek*" gerektiğini vaaz eden yazarlara göre, böylece, "*kapitalizm-merkezci ve bilimselci prangalarından kurtulmuş*" olacak; "*hem toplumun ve disiplinin imkânsızlığını inkâr etmeyen hem de emeği sorunsallaştıran bir siyasal iktisadın kapısı*" **aralanacak**, ve somut

emek sürecinin "*ortak bir çerçeve içinden düşünülmesi*" mümkün hale gelecektir.

Marx'ın bilimsel kuramını "eleştiri"yi önüne görev ve amaç olarak koymuş olanlar için, boy-bosa değil, yetkin bir bilimsel irdeleme kapasitesine ihtiyaç olması ilk gerekliliktir. Ama bu da yetmez, "eleştiri", bilimsel ve doğrulanabilir olmalıdır. Weberci kurnazlıklarla ya da Foucaultcu, Spinozacı çarpık kurgulamalarla bu yapılamaz. Eleştirici yazarlar ise, bu yoldan ilerliyorlar. "*Toplumun ve disiplinin imkânsızlığını inkâr etmeyen*" bir siyasal iktisat teorisi savunusu iyi bir göstergedir. Bununla "tahayyül ettikleri" siyasal iktisat teorisi ve onun irdeleyeceği kapitalizmin nasıl bir kapitalizm olduğunu açıklamak, iddia sahiplerinin önünde, yanıtsız bıraktıkları soru olarak duruyor.

Marx karşıtı ve Marksizm eleştirmeni liberal 'sol' teorisyenlerin bu iddiaları makalenin sonraki bölümlerinde daha yakından irdelenecek. Ancak ondan önce, bu iddiaların da bir biçimde ilişkilendirildiği modern makineli üretim ve bilimin sermayenin üretken gücü olarak kullanılmasının emeğin üretken ya da üretken olmayan, maddi ya da gayri-maddi emek olması bakımından ne ifade ettiği üzerinde durmamız gerekiyor. Bunu da başlıca iki yönüyle; **a) makineli üretim, bilimin üretken güç olması ve emek gücüne etkisi;** ve **b) maddi ve gayri-maddi emek ayrımı açısından bu gelişme ve değişimin anlamı**nı ortaya koyarak yapmaya çalışacağız. Bu ise, modern makineli üretimin ve bilimin üretimde kullanılmasının bazı sonuçlarını göz önüne getirmeyi ve Marksist artı-değer teorisinin ana çerçevesinin ne olduğunu mümkün en özet haliyle de olsa, yeniden ortaya koymayı gerekli kılıyor. Böylece, Birikim ve yazarlarıyla ardı sıra yürüdükleri liberal 'sol' teorisyenlerin çarpıtmaları ve bilimsel görüş adına ortaya koydukları kurguların saçmalığı daha iyi görülecek.

IV- D- Makineli üretim, bilimin üretken güç olması ve emek gücüne etkisi

Bilim ve teknolojideki gelişmenin kapitalist uygulanışı üretimde ve işgücü sömürüsünde artışa yol açarken, "iki yönlü" işlev görür.

Bir yandan, teknik ilerleme ve donanım, daha az işçiyle üretimi olanaklı kılarak "fazla" ve "yedek" işgücünü artırır ve çalışan işçilerin bir kısmını işsizlerin safına iter; öte yandan, yeni sektör ve ürünlerin doğmasını sağlayarak yeni iş alanlarının açılmasıyla işçilerin saflarını genişletir. Makinenin çok amaçlı yetkinleştirilmesi ve teknolojik yeniliklerin iş sürecine girmesine bağlı olarak, yeni işkolları, iş türleri ortaya çıkar; uygarlığın gelişmesi, yeni sektörler ve meslek kategorilerinin ortaya çıkmasına; hizmet sektörünün gelişmesine ve bu sektörde çalışanların bazı kesimlerinin sanayi emekçilerine dönüşmesine ve üretimin artan şekilde vasıfsız, "düz" işçi tarafından gerçekleştirilmesine yol açar. Makineler mükemmelleştikçe, işçinin görevi giderek artan bir biçimde, işleyen mekanizmaya "göz kulak olma"ya "geriler" ya da dönüşür. Bir yandan "*kapitalistlerin emrine amade işçi sayısını artırmak üzere*" emek pazarına sürülen işsiz kitleleri büyürken, diğer yandan, yeni ve öteki sanayi dallarında işçi gereksinmesi artarak devam eder. Makine kullanımı, ağır sanayi başta olmak üzere ve başlıca gelişmiş kapitalist ülkelerde sanayi işçisi sayısında **nispi** bir düşüşe neden olmasına; bunun koşullarını yaratmasına karşın, yeni üretim kollarının, hammadde ve ara ürünlerin işlenmesiyle ilgili işlerin doğması, üretim araçlarının ve tüketim nesnelerinin artışı, kapitalist pazarın genişlemesi vb nedenlerle emek gücü gereksinmesini artırır.

Sermayenin yoğunlaşması ve merkezileşmesi, büyük çapta üretim yapan makinelerin daha az sayıda kapitalistin elinde toplanması, "soyut" (cansız-birikmiş) emeğin canlı-"somut" emek karşısındaki konumunun güçlenmesi, canlı emeğin, onun sermaye olarak ifade edilen biçimi tarafından daha fazla baskı altına alınması, makinenin, işçinin karşısına, onu "gereksiz kılan bir rakip gibi" çıkmada daha etkin bir işlev yüklenmesi de demektir.

Kapitalist dünya ekonomisine bakıldığında; imalât sanayinde mutlak bir gerileme olmadığı; ancak hizmet sektörü kapsamındaki işlerin yaygınlığı ve genişliğinde bir artışın olduğu görülür. Sanayi işçisinin istihdamında, özellikle başlıca sanayi ülkelerinde geçici ya da kısmen daha uzun süre bir düşüş görülmesine rağmen, imalât sanayi büyümeye, üretken emek gücü ve genel olarak işçi sayısı bü-

yümeye devam etmiştir. Bu, başlıca iki bakımdan söz konusudur: a) Kapitalizmin uluslararası gelişmesi başlıca kapitalist ülkelerde nüfusun artan kesimlerini işçilerin saflarına çekerken, geçmişte "köylü ülkeler" olarak bilinen çok sayıdaki ülkenin kapitalist uluslararası zincirin halkaları olarak değişime sürüklenmeleriyle birlikte yüz milyonlarca yeni emekçi proletaryanın saflarına doğru itilmiştir ve b) makine kullanımı ve bilim ve teknikteki hızlı ilerleme yeni sanayi dallarının oluşmasına, yeni ürünlerin ihtiyaç haline gelmesine yol açmış, bu da, sanayide çalışan nüfus ihtiyacını artırmıştır. Bilimsel teknik ilerleme ve makinenin etkin ve yaygın kullanımı, bir yandan meta üretiminin daha az işçiyle gerçekleştirilmesini olanaklı kılarak emek gücü yedek ordusunun genişlemesine neden olurken, öte yandan yeni iş alanlarının ortaya çıkmasını ve yeni ürünlerin ihtiyaç haline gelmesini sağlayarak üretken emeğin faaliyet sahasını genişletmiş, üretken emek gücünün nicel büyümesini gerçekleştirmiştir. (Sermayenin merkezileşmesi ve yoğunlaşması mülksüzleşmeyi genişleterek, nüfusun diğer sınıf ve katmanlarından işçi sınıfına doğru "göçü" durmaksızın doğurarak proletaryanın saflarını çoğaltır.) Maddi metaların kitlesi büyümüş, kapitalist gelişme sürecinde maddi ihtiyaçlar ve ihtiyaç maddeleri artmış ve daha fazla çeşitlenmiş, yeni ürün(ler) ihtiyaç haline gelmiş/getirilmiş, sanayi ürünlerinin sayısını artırmış ve böylece hem eski kapitalist ülkelerde hem de kapitalist dünya pazarına "gecikerek" dahil olmuş ülkelerde üretken emeğin faaliyet alanını genişletmiştir. Üretken emeğin ve imalât sanayinin istihdam içindeki yeri, bazı kapitalist ülkeler bazında göreli bir zayıflama göstermesine karşın, bu gelişmelere bağlı olarak, sanayi işçilerinin tek tek ülkelerde ve uluslararası alanda safları genişlemeye ve kitlesi büyümeye devam etmiştir.

Bilimin üretici güç olarak kullanılmasıyla üretkenliğin artması, "metaların üretimi için gerekli emek-zamanı"nı çok daha fazla aşağıya çekmesi, "ürün miktarıyla ilintili" üretken nüfus sayısının düşmesi ve "başkalarının olabilen en çok miktardaki emeğini sahiplenme" kapitalist amacı için olanakları genişletir. Tüm nüfus için gerekli geçim araçlarının, daha önce doğrudan maddi üretimde çalışan nüfu-

sun "*varsayım*"sal olarak daha az bir kesimi tarafından üretilmesi ve böylece yine varsayımsal olarak "eşit" dağıtıldığında, "üretken olmayan çalışma ve boş vakit"in herkes için daha fazla olması olanaklı hale gelir. Ancak, kapitalist üretim, daha az işçiyle daha fazla üretimi olanaklı kılmasına rağmen, yeni sanayi dallarının doğuşu; yeni maddi ürünlerin gereksinim haline gelmesi, kapitalist pazarın genişlemesi vb nedenlerle işçi kitlelerini artan şekilde üretime çeker, proletarya dışı sınıfların saflarından proletaryanın saflarına doğru nüfus akışını hızlandırır ve böylece işçi sınıfının büyümesini getirir ve ikinci olarak kapitalizm, "eşit dağıtım"ı ve "boş vakit"in herkes için artırılmasını değil, üretim araçlarının ve ürünlerin kapitalist sahiplenilmesini ve emekçilerin tüm vakitlerinin gaspını gereksinir ve hedefler. Gerçekte olan, kapitalizmin birbiriyle karşıt eğilimlerinin bir arada kendini sürdürmesidir.

Bu, "gerçek yaşamdaki karşıtlığın" bir benzeridir. "*Makine, işçileri yerinden eder... sayısını azaltır, ürünü artırır (ki bu ürünlerin bir bölümü üretken olmayan emekçiler tarafından tüketilir, bir bölümü yurtdışında değişime girer, vb.*" Bu arzulanır olandır. Ama bununla çelişen bir durum da söz konusudur. Bu gelişme, doğrudan etkisi altında kalan nüfus açısından bir şok etkisi yaratır. Ancak, , makinenin devreye girmesinden önceki duruma göre, daha çok insanın çalışacağı ve üretken emekçilerin sayısının artacağı yeni bir durumla yüz yüze gelinir.[99] Makineleşme ve sanayinin üretkenliği, emek gücünün tüm üretim alanlarında daha yoğun şekilde sömürülmesi olanaklarını genişleterek daha çok insanı üretime çeker; daha önceki çalışan nüfusa oranla üretken emek kesimini artırır, işçi sınıfının bir kesiminin üretken olmayan şekilde çalıştırılmasına yol açar ve erkek ve kadın emekçilerin hizmetçi, uşak vb şekilde çalışmalarının koşullarını yaratır. Makine canlı emeğe yatırılan sermaye kısmına (değişen sermaye) karşı değişmeyen sermayeyi artırma olanaklarını genişletirken, sınai çevrimin dönemsel değişmelerine bağlı olarak "çalışma yaşamı ve dolayısıyla işçinin varolma koşullarında" neredeyse süreklilik gösteren güvensizlik ve kararsızlığa yol açar. Bunlar, "*normal görülen şeyler olur...*" Böylece işçiler, "*durmadan işten atılır, işe alınır,*

99 Artı-değer Teorileri, c.1, s. 215.

oradan oraya sürüklenir ve bu arada da işçilerin cinsiyetleri, yaşları ve hünerleri konusunda sürekli bir değişme sürer gider."[100]

Makineleşme, öte yandan, "emek koşulları"nın emeğe teknolojik egemenliği; makinenin emeğin yerini alması, "bağımsız biçimiyle emeği gereksiz hale" getirmesi, emeğin görülür ürünlerinin emekçiye egemen olarak ortaya çıkmaları, emeğin toplumsal niteliğinin, onun sermayeleşmesine bağlı olarak emekçilerin karşısına sermayenin gücü olarak çıkması; bilimin ve doğal güçlerin sermayenin güçleri olarak kullanılması, "*makinede gerçekleşen bilim*"in "*işçilere karşı sermaye olarak*" ortaya çıkması ve "*bilimin, doğal güçlerin ve emeğin ürünlerinin büyük ölçekte, toplumsal emek üzerine kurulmuş uygulanmalarının tümü*"nün, *emeğin sömürülmesinin* araç ve gücü olarak kullanılması da demektir. Kapitalistler tüm bunları sömürü için kullanırlarken, "*emeğin toplumsal üretken güçlerinin gelişmesi ve bu gelişmenin koşulları, sermayenin eylemi olarak belirir*"ler. Bilim sermayenin üretken gücü haline gelir ve makine, kapitalist bireye de, kapitalist sınıfa da, daha az emekçiyle "*aynı fazlayı üretme*" olanağı sağlar. Makine, kendi başına, insanın "*doğa üzerindeki zaferi olduğu halde, sermayenin elinde, insanları bu kuvvetlerin kölesi haline*" getirir; "*kendi başına üreticilerin servetini artırdığı halde*", sermayenin elinde onları sefilleştirir.[101] Böylece, aslında tüm toplum açısından daha az fiziki çalışma olanağı ve zihni yetenekleri geliştirmek için daha fazla zaman ve olanak yaratan araçlar, işçinin daha fazla sömürülmesi ve emekçiler üzerindeki kapitalist baskı için, sermayenin güç, araç ve olanakları haline gelir/getirilirler.

IV- E- Üretken emek-üretken olmayan emek ayrımı "anlamsızlaştı" mı?

Liberal 'sol' teorisyenleri yineleyen yazarlara göre, "*bilişsel-iletişimsel üretim teknolojileri*", "*günümüz kapitalizmi*"nin özelliklerini temelden değiştirmiş; "üretken olmayan ekonomi"nin, tüm ekono-

100 Kapital cilt I, s. 465.

101 Kapital cilt I, s. 453.

minin belirleyici "başat" olgusu haline gelmesini sağlamıştır. Bunu, "bugünkü kapitalizm"in özsel en önemli yeniliklerinden biri olarak sunuyorlar. Bu durumda, üretken ve üretken olmayan emek ayrımı üzerine Marksist görüşü, mümkün en özet haliyle de olsa –bu yine de uzun bir bölüm olacaktır–, burada yeniden ortaya koymak, tartışmanın mantığı ve "ahlakı" bakımından yararlı olacaktır.

Bilindiği üzere, Marx, Kapital ciltlerinde ele aldığı artı-değer teorisine bir ön hazırlık olarak da görülen çalışmalarının toplandığı "Artı-değer Teorileri" üzerine Birinci Kitap'ın "Dördüncü Bölüm"ünde, "Üretken emek ve üretken olmayan emek üzerine teoriler" genel başlığı altında, Fizyokratlar ve Merkantilistlerden A. Smith-Ricardo'ya, ve daha birçok modern iktisat teorisyeninin görüşlerini ele alarak, sorunu özel olarak en etraflı şekilde irdelemiştir. Tüm bu büyük bölümün 'ana fikri' şudur: "*Yalnızca sermaye üreten ücretli emek üretkendir.*"[102]

Marx, üretken emeğin "kapitalist üretim açısından" tanımlanması konusunda, A. Smith'in "*işin tam özüne*" dokunduğunu; "*üretken emeği sermayeyle değişilen emek olarak tanımlaması*"nın onun "*en büyük başarılarından biri*" olduğunu belirterek, bu tanımın "*üretken olmayan emeğin ne olduğunu*" da açıkça belirlediğini söylüyordu.

Marx, üretken emeği, "*parayı ya da metaları sermayeye dönüştüren, başka deyişle, emek gücü karşısında bağımsız duruma gelen maddeleşmiş emeğin değerini sürdüren ve artıran emek, kapitalist üretim süreci içinde emek gücünün aldığı biçimin ve tarzın ve tüm ilişkinin kısa adı*" şeklinde tanımladıktan sonra, üretken emeği emeğin öteki türlerinden ayırt etmenin "*çok büyük önem taşımakta*" olduğuna dikkat çekiyordu. "*Çünkü* –diyordu Marx–, *bu ayrım, tüm kapitalist üretim tarzının ve sermayenin kendisinin de üzerinde temellendiği emeğin özgül biçimini ifade eder.*" Çünkü, "*kendi ürününü sermaye olarak üreten*"; "*başka deyişle, yalnızca, maddeleşmiş emekle değişildiğinde, onun daha artmış miktarda maddeleşmiş emek biçimini almasını sağlayan*", "*işvereni için artı-değer üreten ya da emeğin*

102 Artı-değer Teorileri I. Cilt, s. 142.

nesnel koşullarını sermayeye ve onların sahibini de kapitaliste dönüştüren emek" olmasaydı, kapitalist üretim de söz konusu olmazdı. *Çünkü, emeğin* sermaye için "*özgül kullanım değeri*" olması demek, soyut emeği yaratan öğe olması, "*yani emek gücünün değerinde yer alandan daha büyük miktarda emeği temsil etmesidir.*"[103] Çünkü, kapitalist üretim süreci, sermaye için artı-değer yaratılmasını ve "*dolayısıyla paranın ya da metanın fiilen sermayeye dönüşümü*"nü, sonuç olarak öngörür. Kapitalist üretim sürecinin **doğrudan amacı** işçinin ödenmemiş emeğini sahiplenerek **zenginlik birikimi sağlamak**, artı-değer yaratılması yoluyla **değeri artırmaktır**.

"*Yalnız doğrudan sermayeye dönüştürülebilen emek üretkendir; yani değişen sermayeyi, değişken bir büyüklük yapan ve bunun sonucu, [toplam sermaye S'yi] S +'ya eşit yapan emek üretkendir*" diye yazan Marx, bunu "*açıklanması gerekli ilk nokta*" olarak belirlemişti. *"[Yani] artı-değer üreten ya da sermayeye artı-değer üretimi için etmen olarak hizmet eden ve böylece kendini sermaye olarak, kendini genişleten değer olarak ortaya koyan emek*" üretken emekti.[104] "*Sermaye ile doğrudan değiştirilen emek*" olarak üretken emek, emek gücünün belirlenmiş değerini yeniden üretir, "*değer yaratan etkinlik olarak*" para ve metayı sermayeye dönüştürür ve sermayenin değerini artırır. "*Emeğin doğrudan sermaye ile değişilmesi*", üretim sürecinde sermayeye, "*sermayenin maddi oluşturucu bir parçasına doğrudan dönüşümü*" ve "*belirli miktardaki maddeleşmiş emeğin aynı miktarda canlı emek, artı, değişim olmaksızın sahiplenilen bir miktar fazla canlı emek ile değişil*"mesi demektir.

"*Yalnızca sermaye üreten ücretli emek üretkendir*" tanımının "kapitalist üretim anlamında" ifade ettiği şey; üretken emeğin, sermayenin ücretle, onun karşılığı ödenen parçasıyla değişilen ve sermayenin yalnızca bu parçasını değil, ek olarak kapitalist için bir artı-değer üreten emek olmasıdır. Bu, kendi değerinden daha fazla değer üreten emeğin, kapitalist sınıfın varoluşunun "göreli" koşulu olması demek-

103 Age, s. 374.

104 Age, s. 368.

tir. İşçinin yalnızca kendi varlığını yeniden üretmesine karşılık gelen üretimi, mutlak olarak üretken olmakla birlikte, kapitalist anlamda sermayeye eklenen, onun kendini genişletmesini sağlayan emek değildir. İşçi, yaşamını sürdürmesine yetecek olanla sınırlı üretimde, geçim araçlarının üzerinde bir değer üretmemektedir. **Emeğin kapitalist anlamda üretken olmasının koşulu, üretim araçlarının sahibi için bir artı-değer yaratmasıdır.** "*Metada kapitalisti ilgilendiren şey, ödediğinden daha fazla değişim değeri yaratılmış olmasıdır.*" Onun açısından kullanım değeri, ücret olarak ödediği emek zamanını daha fazla miktarda geri alıyor olmasındadır. **Kapitalizm, tüm metalar dünyası ve maddi üretimin tüm alanlarının giderek belirginlik kazanan tarzda kapitalist üretime tabi kılınması ve bağlanmasıyla birlikte, "meta üretiminde yer alan tüm emekçiler"in ücretli-işçiler haline gelmelerine ve tüm bu alanlardaki üretim araçlarının, onlarla, "***sermaye olarak***" karşı karşıya gelmelerine doğru bir gelişmeyi ifade eder.** "*Bu durumda, üretken emekçilerin yani sermaye üreten emekçilerin, tipik özelliğinin, emeklerinin, metalarda, maddi zenginlikte somutlaşması olduğu söylenebilir. Böylece, üretken emek için, belirleyici tipik özelliği doğrultusunda –ki bu tipik özellik, hiçbir biçimde, emeğin içeriğini dikkate almaz ve o içerikten tamamen bağımsızdır– ikinci, farklı ve ek bir tanım daha yapılabilir.*"[105] Bu üretken işçiler, asıl makine işçisinden mühendise kadar, meta üretimine şu ya da bu biçimde, ancak "*...(kapitalistten farklı olarak)*" katılanların hepsidir.[106]

Demek ki, üretken emek, kullanım değeri üretmekle kalmayıp, değişim değeri, sermaye sahibi için bir artı-değere de karşılık gelen emektir. Üretken emekçi, meta üreterek, "*ücret biçiminde sürekli olarak tükettiği değişen sermayeyi sürekli olarak yeniden üretir. Kendi-*

105 Artı-değer Teorileri I, s. 383.

106 Buradan, meta üretimine katılan ya da emeği üretken emek olarak işlev gören herkesin dolaysız olarak proleterleştiği sonucu çıkmaz. Proleterleşme, kuşkusuz öncelikle üretim araçları karşısındaki konumla ya da üretim araçlarıyla ilişkinin karakteriyle bağlıdır ve ikinci olarak yaşam tarzı vb açısından da bir süreç işidir.

sini ödeyen fonu, 'geçimini sağlayan ve onu çalıştıran' fonu sürekli olarak üretir."

Bu durum ya da özellik, üretken olmayan emeğin artı-değer üretmeyen emek olmasını da belirlemektedir. Üretken olmayan emek, "*sermaye ile değil, doğrudan gelirle (yani ücret ve kârla), doğal olarak kapitalistin kârından, co-partners [iş ortakları] olarak faiz ve rantla pay alan çeşitli kategoriler dahil, değişilen emektir.*"

Emeğin *üretken* ya da *üretken olmayan emek* olarak tanımlanması, "*onun belirli içeriğiyle, özgül yararıyla ya da kendini ifade ettiği belli kullanım değeriyle*" ilgili değildir. "*Aynı tür emek üretken emek de olabilir, üretken olmayan emek de olabilir.*" (sf. 375) diye, önemle belirten Marx, yazdığı kitabı belli bir fiyat karşılığı satışa sunan yazarın *üretken olmayan emekçi*, ancak aynı yazarın bir girişimci/yayıncıya bağlı olarak çalışması durumunda *üretken emekçi* olduğuna dikkat çekiyordu. Birinci durumda geçimini sağlamak üzere kullanım değeri yaratan emek, ikinci durumunda patronu olan yayımcı için kitap üreten 'yazın proleteri'nin emeği olarak daha baştan sermayenin artırımı sürecine katılmaktadır. Yine, buna göre, "*Şarkısını kendi hesabına satan*" şarkıcı *üretken olmayan; ancak* para kazanmak amacıyla bu işin ticaretini yapan bir girişimci tarafından tutulan şarkıcı *üretken emekçi*dir; birinci durumda basit kullanım değeri, ikincisinde sermaye üretmektedir. Eve, kişinin hizmetini görmek üzere çağrılan emekçinin emeği, örneğin pantolon dikmesi ya da ev ve eşyasının tamiri için gelen "*gündelikçi terzinin emeği*" ile duvar kâğıdı ve boya vs işleri yapan işçinin emeği; bu emek bir ürün yaratmasına ve karşılığında para (emeğinin fiyatı) almasına karşın, *üretken değildir.* Bu durumda, çünkü, emekçinin az ya da çok çalışması, aldığı ücretin yaptığı işin (gördüğü hizmetin) içerdiği değerden az ya da fazla olması vs, hizmeti verdiği kişiyi zenginleştirmez, sermayesini artırmaz, aksine parasından bir miktar harcanmasına, yani gelirinin azalmasına yol açar. Oysa aynı 'gündelikçi terzi'nin "*bir tüccar terzi*"ye bağlı olarak çalışması durumunda, ona verdiği hizmet bu kapitalist terzi için, pantolonda maddeleşen emek zamanının bir bölümüne el koyması nedeniyle artı-değer üretir. "*Tüccar terzi, olabildiğince ilk fır-*

satta, pantolonu yeniden paraya, yani belirli terzi emeği karakterinin tamamen ortadan kalktığı bir biçime çevirmeye çalışır; o para biçimi içinde artık, terzinin verdiği hizmet, altı saatlik bir emek-zamanının belli miktarda para olarak ifadesi yerine, o paranın bir kat fazlasıyla, 12 saatlik bir emek-zamanının ifadesi olarak yer alır."[107]

Birinci durumda, terzinin emeği, bireysel gereksinimin karşılanması için, belirli bir kullanım değeri yaratması karşılığında satın alınmıştır; ikincisinde, tüccar terziye malolduğundan daha fazla değişim değeri yaratmak üzere. Emeğin üretken olup olmaması, para karşılığı "basit değişimi" tarafından belirlenmiyor ya da "*paranın emekle basit değişimi, emeği üretken emek haline getirmiyor.*" Emeğin *içeriği,* somut niteliği, özel bir yararı olması gibi özellikleri, "*görünüşe göre, ilkin hiçbir fark yaratma*"maktadır; "*aynı terzi işçinin aynı emeği, bir durumda üretkendir; öteki durumda üretken değil*"dir.[108]

Eve, eşya tamiri ya da duvarların yeniden kâğıtla kaplanması için çağrılan işçiler açısından da aynı şey geçerlidir. Bu işçiler, onları evin onarımı ya da boyasını yapmak üzere çalıştıran ev sahibiyle ilişkilerinde, üretken olmayan emekçilerdir. Ama aynı işçiler, onları çalıştıran ve evin onarımı için gönderen patron için, artı-değer üreten üretken emekçilerdir; onu zenginleştirmekte, sermayesini artırmaktadırlar.

Aynı şey, öğretmenin, doktorun, avukatın, kişinin bireysel hizmetine dair çalışması için de geçerlidir. Eve çağrılan öğretmenin, kişinin zihin yetilerinin geliştirilmesine katkısının karşılığını hizmet verdiği kişiden alması; doktorun sağlık kontrolü ve hastayı iyileştirmek üzere çaba göstermesi; avukatın bir davayı kazanmak için üstlenmesi, bu iş ya da hizmet, bireyin beklentilerini karşılayıp karşılamamasından bağımsız olarak, o belli yarara rağmen, kişiye parasını sermayeye dönüştürme olanağı yaratmaz; onu öğretmenin, doktorun, avukatın patronu/kapitalisti durumuna getirmez, yani bir artı-değer sağlamaz. Onlar emek harcamalarına, hizmet vermelerine karşın, hizmetleri

107 Age, s. 377.

108 Age, s. 378.

sermayeye dönüşebilecek bir değişim değeri olarak maddileşmez. Ödeme gelirden yapılmıştır.

Burada önemli olan, yaratılan nesnenin bir kullanım değeri olması değildir. Bu açıdan alındığında, eve "*gömlek dikmesi için*" çağrılan gündelikçi de, mobilyaları onaran ustalarla evi temizleyen hizmetçiler de, "*ete, şuna buna lezzeti veren aşçı*" da, emeklerini "*bir şeyin içinde saptamakta ve gerçekte o şeylerin değerini artırmaktadır*"lar. Bunların ürününün maddi kullanım değeri olması ve eyleminin niteliği, "*tıpkı gündelikçi terzinin fabrikada dikiş dikmesi, makineleri onaran makine ustası, makineleri temizleyen işçi, ya da kapitalistin ücretli işçisi olarak bir otelde yemek pişiren bir aşçı gibi*" üretken karakterdedir. "*Hizmetlerin büyük bir bölümü, bir aşçının, bir hizmetçinin durumunda olduğu gibi, tüketimin maliyetlerine girer*"ler. "*Bu kullanım değerleri ayrıca potansiyel metalardır; gömlek belki de rehinciye gönderilecektir, ev yeniden satılacaktır, mobilya açık artırmaya çıkarılacaktır, vb... Şu halde bu insanlar da potansiyel olarak meta üretmektedirler, üzerinde çalıştıkları nesneye değer katmaktadırlar. Ne var ki, bunlar üretken olmayan emekçiler arasında çok ufak bir grupturlar; kuşkusuz geniş hizmetliler kitlesi için ya da rahipler, devlet memurları, askerler, müzisyenler, vb için bu söz konusu değildir.*"

Marx, 'üretken olmayan emekçiler'in sayısının büyük ya da küçük olmasından bağımsız olarak, emeği, 'üretken' ya da 'üretken olmayan' emek yapan şeyin, "emeğin özel türü" ve "dış görünümü" olmadığına dikkat çekerek, aynı emeğin kapitalist tarafından "*daha fazla değer üretmek üzere*" satın alınması durumunda **üretken** ve fakat "*bir tüketici olarak, bir gelir harcayıcı olarak, onun kullanım değerini tüketmek üzere*" satın alındığında **üretken olmayan** emek kategorisine girebildiğine işaret eder. Buna göre, örneğin "*Oteldeki aşçı, onun emeğini bir kapitalist olarak satın alan kişi için, otel sahibi için meta üretir.*" Bu durumda aşçının emeği, *"(kârdan ayrı olarak) otel sahibinin aşçıya ödeme yapmaya devam ettiği fonu yerine geri koyar.*" Aşçının emeğinin, "*ondan genel olarak yararlanmak üzere değil*", ama kişisel hizmet için satın alınması durumunda ise, "*bu emek kendini maddi bir üründe saptadığı halde ve bu ürün (sonuçta), otel sahibi*

için olduğu gibi, satılabilir bir meta olabildiği halde", üretken emek olmamaktadır. Birincisinde aşçı, kendisine ödeme yapılan fonu yenilemekte, ikincisinde yenilememektedir; birincisinde otel sahibinin sermayesini artırmakta; ikincisinde, sonuçta bir meta-bir kullanım değeri üretmesine karşın, kişi için sermaye yaratmamaktadır. Bu ilişki, "hizmetleri", bir tiyatro, konser, genelev, vb patronu tarafından pazarlanmak üzere satın alınan aktörlerin, müzisyenlerin, fahişelerin vb durumu açısından da geçerlidir. Girişimci onların emek gücünü kendi emrine aldığında, "*dolaylı bir biçimde yalnızca ekonomik bir çıkar ilişkisi*"ne girmiş görünür; ancak "*sonucu bakımından süreç aynıdır*"; 'hizmetleri görüldüğü anda sona eren' ve kendini, kendileri dışında 'herhangi satılabilir bir metada' "*sabitleşip gerçekleştirmeyenlerin şu 'üretken olmayan emek' denen emekleri*" satın alınmış, bunların satılması sonucu, "*ücret ve kâr*" elde edilmiştir. Bu ilişkide, satın alınan hizmetlerin kullanımıyla, onların emek gücünün yeniden satın alınmasını sağlayacak fon yenilenmektedir, "*onlar, kendilerine ödeme yapılan fonları yenilerler.*" Buna benzer bir durum, "*bir avukatın bürosunda çalıştırdığı clers'in (katiplerin) emeği için de*" geçerlidir, ve yine Marx'ın deyişiyle "*bu tür bir ilişkinin yaşandığı bolca örnek gösterilebilir.*"[109]

Marx, "*...şu üretken olmayan emek denen bir kısım emek, bir yandan kendini, aynı zamanda pekâlâ meta da olabilecek (vendible commodities [satılabilir metalar]) maddi kullanım değerlerinde somutlaştırırsa, bir yandan da bu hizmetlerin, dar anlamda herhangi bir nesnel biçim almayan –yani hizmetleri görenlerden ayrı şeyler olarak bir varlık kazanmayan ve bir metaya onun değerinin parçası olarak girmeyen– bir başka kısmı (emeği doğrudan satın alan tarafından) sermaye karşılığı satın alınabilir; böylece kendi ücretini çıkarır ve girişimciye de bir kâr bırakır*" diye yazıyordu.

Bu hizmetler ya da hizmetlerin üretimi, "*kısmen sermayenin kapsamı içine alınabilir*"; "*kendini yararlı şeylerde somutlaştıran*" diğer bir kısmı ise doğrudan gelir tarafından satın alınır ve sermaye üreten

109 Age, s. 155.

emeğin kapsamı içine girmez. "*Emek gücünü eğiten, devamını sağlayan ya da değiştiren vb, yani tek sözcükle ona özgül bir biçim veren ya da devamını sağlayan türden hizmetler*" bu türdendir. Kendisi de meta olan, dahası meta üreten tek meta olan emek gücünün yenilenmesi sürecine katılan eğitmen/öğretmen ve sağlıkçı (doktor) emeğinin, üretilen metaların üretim maliyetine şu ya da bu oranda girmesi, "*satılabilir meta*"da bir biçimde ifade edilir olması demektir. Ancak bu emek türü, hem "*katılma payı*"nın üretilen metanın maliyeti içindeki "*çok az*" yeri, hem de "*tüm değerleri yaratan üretim maliyetleri fonu*"na girmesine rağmen, "*kendi ücretini ödediği fonu*" doğrudan yaratmaması nedeniyle, emek gücü "*onarımı*" ve "*eğitimi*"ne katılan emek olarak "*satılabilir meta*"nın üretimine katıldığı oranda üretken; ama kendi başına ve üretim maliyeti içindeki payının küçüklüğü bakımından da kendi ödeme fonunu doğrudan yaratmayan ve emek gücünün onarımı giderleri içinde sayılabilir bir emektir. İşçinin fabrika içindeki işi yapması sırasında, onun eyleminin hazırlığına ya da iş yaparken fiziki ve ruhi olarak sağlıklı ve yetkin olmasını sağlamak üzere katılan bu tür emek, meta üreten emek gücünün devamlılığına yardım ve hizmet eden emektir.

Marx, "*tüm gösteri sanatçıları, konferansçılar, aktörler, öğretmenler, doktorlar, rahipler vb*" için, kapitalist üretim tarzının "*ancak sınırlı bir dereceye kadar*" karşılaşılır ve "*pek az alanda uygulanabilir*" olduğunu belirterek, eğitim kurumlarındaki öğretmenlerin, "*kurumun girişimcisi için birer ücretli-emekçi*" olabildiklerine ve İngiltere'de "*bu tür birçok eğitsel fabrika*"nın bulunduğuna işaret etmekteydi. Bu öğretmenler, öğrencilerle ilişkilerinde (öğrenciler söz konusu olduğunda) *üretken emekçi olmadıkları* halde, "*kendi işverenleri söz konusu olduğunda*" (girişimciyle ilişkilerinde) *üretken emekçi*dirler. Bu ikincisinde, girişimci –örneğin dershane ve özel okul sahipleri–, sermayesini öğretmenlerin emek gücüyle değişir ve "*bu süreç aracılığıyla*" sermayesini artırarak zenginleşir. "*Tiyatrolar, eğlence yerleri, vb için de durum aynıdır. Bu durumlarda, aktör, kamu karşısında bir sanatçı olarak davranır, ama kendi işvereni karşısında o bir üretken emekçidir.*" (aynı yerde)

Bir aktör, hatta bir palyaço, "*ücret olarak aldığından daha fazla emeği geri döndürdüğü bir kapitalistin (girişimcinin) hizmetinde çalışıyorsa*" üretken bir emekçidir; ama kapitalistin evine, pantolonunu onarmak için giden gündelikçi terzi, kapitalist için "*yalnızca bir kullanım değeri ürettiği için*" üretken olmayan emekçidir. "*Birincinin emeği sermayeyle değişilmiştir, ikincininki gelirle. Birincinin emeği bir artı-değer üretir; ikincisinde gelir harcanır.*"

"*Bir yazar, fikir ürettiği ölçüde değil, ama onun çalışmalarını yayınlayan yayıncıyı zengin ettiği ölçüde ya da bir kapitalistin ücretli-işçisiyse üretken emektir.*" "*İçinde üretken işçi emeğinin yer aldığı bir metanın kullanım değeri, en yararsız türden olabilir. Metanın maddi özellikleri, hiçbir biçimde, emeğin doğasıyla bağlantılı değildir; tam tersine, yalnızca belli bir toplumsal üretim ilişkisinin ifadesidir. Bu, emeğin içeriğinden ya da sonucundan değil, ama belirli bir toplumsal biçiminden çıkarılmış bir tanımdır...*"[110] "*Keman yapımcısının, org yapımcısının, müzik ile ilgili ticaret yapanın, teknisyenin vb üretken olması*"na karşılık, bir kapitalist girişimciye bağlı olmaksızın bu emeklerin ürünüyle mesleklerini icra eden keman, org vs sanatçısının "*üretken olmaması*" çelişki oluşturmaz. Üretken olmayan emekçiler de "*şu ya da bu tür*" bir ürün üretirler. Bu, emekçi olmalarının belirleyenidir. İlaç reçetesini yazan doktor da, "*o ilacı hazırlayan eczacı kalfası*" da emek harcarlar, emekçidirler. Ancak ilki üretken emekçi değilken, ikincisi üretken emekçidir. Kemanın üreticisi üretken, kemanla müzik eserini icra eden müzisyen değildir. (Müzikle uğraşan sanatçının bir girişimciye bağlı olarak bunu yapması durumunda üretken emekçi olacağına yukarıda işaret edildi.) Bir piyano yapımcısının yanında çalışan, onun piyano üretiminde çalıştırdığı işçi üretken işçidir. Emeği, ücretini yeniden-üretmekle kalmaz, piyano yapımcısına, sattığı üründe (piyano) 'cisimleşen' ve ödediği metada, ücretin üstünde ve ötesinde bir artı-değer bırakır. Aşçının ya da garsonun emeği, "*otel sahibi için sermayeye dönüştürüldüğü ölçüde*" üretken emektir. Ama bu aynı kişilerin emeği herhangi bir kişi tara-

110 Age, s. 147.

fından, "*onların hizmetinden bir sermaye yaratmak*" için değil, "*hizmetkârlar olarak*" satın alındığında, hizmetlerinin karşılığı o kişinin gelirinden ödenen üretken olmayan emekçilerdir. Eve çağrılan gündelikçi terzinin pantolon dikmesi, duvar boyacısının duvarı kâğıtla kaplaması ya da boyamasında olduğu gibi, yapılan iş, "*maddi nesne kabul edilen*" kullanım değerine karşılık düşmesine karşın, bunlar çalışmalarıyla kendilerini çağıranı zenginleştirmediklerinden, emekleri üretken emek değildir; "*meta*" değil, doğrudan "*kullanım değerleri*" üretirler.

Ulaştırma sanayi yer değiştirmeyi satar. Yararlı etki, ulaştırma süreci ile sımsıkı bağlıdır. "*Üretken ikmalin depolanması, büro vb aygıtlar üretken sürecin parçalarıdır, bu işleyişin kendisi de artı-değer üretir. Üretken emek sürecinin bir parçasını, devamını oluşturur. Tüccar sermayesi, depolama, taşıma, ulaştırma, toptan ve perakende dağıtım gibi kendisiyle bağıntılı olabilecek bütün heterojen işlerden sıyrılmış*" olarak alındığında değer ve artı-değer üretmez; "*hiç değilse doğrudan doğruya yaratmaz.*" Ticari işlerde çalışanlar, mal ve yolcu taşımacılığı, iletişim, mektup, telefon vb iletimlerde çalışanlar doğrudan bir değer yaratmaz, yaratılmış ürünün ulaştırılmasına aracı işlerin çalışanları olarak katılırlar. Ticari işçi doğrudan doğruya artı-değer üretmez. "*Doğrudan doğruya artı-değer üretmez, ama, karşılığı ödenmeyen emek harcaması ölçüsünde, artı-değeri gerçekleştirme giderini azaltması için ona yardım ederek, kapitalistin gelirini artırır.*"[111] Devlet görevlileri, asker kişiler, rahipler, yargıçlar vb, bunlar yıkıcı olmakla kalmayıp, 'maddi olmayan' metalarını halka zorla dayatarak toplumsal zenginlikten yararlanır, onun büyük bir kısmını ele geçirirler. Bunlar, tüketimden pay alan ve "*gerçek üreticilerin sırtından geçinen asalaklar*" kategorisine girerler. Sanatçılar, doktorlar, avukatlar ise, emeklerinin sermaye ile ilişkisine göre, ya çalışmalarıyla emrinde oldukları patron için bir artı-değer üretirler ya da hizmetlerinin karşılığını yaratılmış toplam gelirden alırlar. Bürosunda çalışan avukat, büroda ya da devlet kurumunda çalışan doktor,

111 Kapital, Cilt 3, s.313

herhangi yönde geliştirdiği yeteneğini icra eden sanatçı, emek harcamakta, karşılık olarak da bir ücret almaktadır. Bu, onların yaratılmış toplam toplumsal gelirden –ki kaynağı artı-değerdir– pay almaları demektir. Ancak, doktor, örneğin fabrikada meta üreten emeğin kendini yenilemesi sürecine katılır ya da özel bir işletmenin kapitalisti için, onun emrinde çalışırken, onun tarafından el konan meta ya da hizmetin üretimine katılmış olur.

Üretken emekçiler, üretken olmayan emekçilerin üretiminin bir aracı olan ürünleri ve onların araçlarını üretmelerinin yanı sıra, "*herhangi bir emek harcamayan kişiler tarafından tüketilen ürünleri*" de üretirler. **Maddi metaların esas olarak ücretli işçiler tarafından üretildiği kapitalist üretim koşullarında, üretken olmayan emekçilerin hizmetleri, sonuçta ya üretken emekçilerin ücretinden ya da onların patronlarının (ve kâra ortak olanların) kârından –ki bu durumda da asıl kaynak yine üretken emekçinin ödenmemiş emeğidir– ödenmekte; üretken olmayan emekçilerin varolma koşullarını üretken işçiler yaratmaktadırlar.**

Marx, o dönem, "*kapitalist üretimin bu alandaki bütün görünümleri*"nin üretimin tümü bakımından "*bütünüyle hesap dışı tutulabilir*" düzeyde olmasına dikkat çekmişti. Durum, bu yönüyle, bugün için elbette belirli biçimde değişmiştir. Bugün, "*bu görünümler*" daha belirgin biçimler alarak, artık dikkate alınmayı zorunlu kılar şekilde yaygınlık göstermektedir. Ancak üretimin tümü bakımından, maddi meta üretimini gerçekleştiren emekçilerin belirleyici rolü ve konumu temel önemde kalmaya devam ediyor. Kapitalist üretim tarzının gelişmesi, hizmetlerinin karşılığı gelirden ödenen üretken olmayan işçilerin "*yalnızca pek önemsiz bir kısmı*"nın maddi üretim alanında doğrudan rol oynamalarına yol açar. Bunların (üretken olmayan işçilerin) gördüğü hizmetlerinin değeri de, "*üretken işçilerinki gibi (ya da ona benzer biçimde)*" "*onların geçimini sağlamanın gerektirdiği üretim maliyetleriyle belirlenir...*" Kapitalizm gelişip sermaye üretimin tümüne hâkim olunca, gelir (kâr ve ücret) emek karşılığı değişildiği ölçüde, "*doğrudan meta üreten emeği değil*", üretken emeği değil, "*yalnızca hizmetleri (satın almakta -ç) kullanılır*" ve "*kısmen*

kullanım değeri olarak işlev gören metalar için, kısmen de oldukları gibi bir kullanım değeri olarak tüketilen hizmetler için" harcanır.

"*Değişik emek türlerini ve dolayısıyla zihin emeğiyle kol emeğini –ya da bunlardan birinin daha hâkim olduğu emek türlerini– birbirinden ayırma*"nın ve "*farklı insanlar arasında dağıtma*"nın kapitalist üretim tarzının "*gerçekten ayırt edici özelliği*" olduğunu belirten Marx, bu ayırmanın, "*maddi ürünün, bu insanların ortak ürünü olmasını ya da maddi zenginlik içinde yer alan ortak ürünleri olmasını*" önlemediğini; tüm bu insanların, "*maddi zenginliğin üretilmesine doğrudan katılmakla kalma*"yıp emeklerini "**doğrudan**, sermaye olan parayla" değiştiklerini; ücretlerine ek olarak kapitalist için bir artı-değeri yeniden ürettiklerini; emeklerinin, "*ödenmiş emeği artı ödenmemiş artı-emeği*" içerdiğini söylemekteydi.[112]

Marx, "*Maddi Üretim Sürecinin Bütünü Açısından Üretken Emek Sorunu*" *arabaşlığı altında,* kapitalist üretim biçiminin gelişmesiyle birlikte, örneğin bir fabrikada malzemeyi işlemekle doğrudan görevli olanlarla birlikte, onlara nezaretçilik yapan ustaların, vasıfsız işçilerin, esas olarak "*beyniyle çalışan*" iş mühendislerinin ve farklı değerde emek gücüne sahip diğer emekçilerin "*ifadesini metada ya da maddi üretimde*" bulan sonucu birlikte oluşturduklarını; "*üretim süreci bir bütün olarak alındığında*", emeklerini sermaye karşılığında değişerek kapitalistin parasını sermaye olarak yeniden ürettiklerini belirtiyordu.

Marx, A. Smith'in, *"[kendini sabitleştiren ve gerçekleştiren emeğin] içine, maddi üretim sırasında doğrudan tüketilen tüm entelektüel emeği de doğal olarak*" kattığını belirterek "*yalnızca elleriyle ya da bir makineyle doğrudan çalışan emekçi değil, ama overlooker, ingénieur, manager, commis [nezaretçi, mühendis, yönetici, memur] vb – yani tek sözcükle, maddi üretimin belli bir alanında, belli bir metanın üretimi için çalışması (işbirliği) gereksinilen tüm personelin emeği*"ni de değişmeyen sermayeye eklenen ve ürünün değerini o miktarda artıran toplam emek içinde değerlendiriyordu.

112 Artı-değer teorileri, c. I, s. 385.

"*Bu çerçevede, bu tanımlar, emeğin maddi özelliklerinden (ne emek ürününün doğasından, ne emeğin somut emek olarak belirlenmesinden) değil, ama belli bir toplumsal biçimden, emeğin içinde gerçekleştirildiği toplumsal üretim ilişkilerinden çıkmaktadır.*"[113] Belirleyici olan; ürünün 'doğası', maddi özellikleri değil, emeğin sermaye ya da gelirle değişilmiş olmasıdır. Belirleyici olan, emeğin ve emek gücünün hangi tür ilişki içinde olduğu; sermayeye dönüşüp dönüşmediği; artı-değer üretip üretmediğidir. "*Bir durumda emek sermaye ile değişilmektedir, ötekinde ise gelirle. Birincisinde emek sermayeye dönüşmekte ve kapitalist için kâr yaratmaktadır; ikincisinde bir harcamadır, gelirin harcandığı nesnelerden biridir.*"

Kapitalist üretimin temel yasası, kapitalistin emek gücü kullanımından beklentisine cevap verir. Kapitalistin emek gücünden beklediği "*özel hizmet*", çalışmasıyla geçim araçları karşılığı sahip olduğundan daha fazla bir değer üretmesidir. Değişen koşullar, makineler, iş âletleri, buluşlar ve teknik yenilenme, emek gücünün eşdeğerini yeniden üretmesine ek olarak "az ya da çok" bir fazla, bir artı-değer üretmesi üzerinde etkili olurlar. Emek sürecinin, emek gücünün kendi eşdeğerini ürettiği kısmı dışındaki zamanda da, işçi çalışmayı ve üretmeyi sürdürür. İşçinin, işgününün bu "ikinci kısmı"nda, bu artı-emek zamanında yarattığı, kapitalistin karşılığında herhangi ödeme yapmadığı artı-değerdir. Üretken olmayan emekçi de şu ya da bu tür bir ürün üretir. Aksi durumda emekçi dahi olamazdı. Emeğin bir metada yeniden ortaya çıkması için, öncelikle yararlı bir iş üzerinde, bir ihtiyacı karşılayacak bir şey üzerinde harcanması gerekir. İşçinin ürettiği ya da kapitalistin işçiye ürettirdiği, her şeyden önce, belli bir kullanım değeri, belirli bir nesnedir. Emek sürecinde, insan emeği, üzerinde çalıştığı malzemede, emek araçları aracılığıyla başlangıçta tasarlanan değişikliği meydana getirir. Tasarlanmış ürünler, bir yandan emek sürecinin sonuçları olarak ortaya çıkarlar, öte yandan "*onun zorunlu koşulları olarak*" bu sürece girerler ve canlı emekle temasları "*kullanım değeri niteliklerini korumaları ve*

113 Age, s. 147.

kullanabilmeleri"nin tek yoludur. Emek, "*ürün yaratmak amacıyla bu ürünleri tüketir ya da başka bir deyişle, bir dizi ürünü, başka bir dizi ürünün üretim aracı haline getirmek için tüketir.*" Marx, Smith'in tanımında, aynı tür emeğin üretken olan ve olmayan emek olarak adlandırılabileceği şeklindeki ayrımını, onun "*kendi tanımına göre*" "üretken olmayan" emeğin göreli olarak küçük bir parçasını üretken olarak görmesini, "*doğru nokta*" olarak ifade etmişti.

Kapitalist açısından üretim süreci, artı-değer elde etmek amacıyla emek gücünün tüketiminden başka bir anlam ifade etmez. Emek süreci, kapitalistin, "*malı haline gelen şeyler arasında cereyan eden bir süreçtir.*" Bu sürecin ürünü kapitaliste aittir. "*Kullanım değerlerini, kapitalistler, salt değişim değerinin maddi özü ve taşıyıcısı oldukları için ve sürece üretirler.*" Kapitalistlerin üretmek istediği şeyin değeri, serbest piyasadan satın aldığı üretim araçları ve emek gücünden fazla olmalıdır. Amacı, yalnız kullanım değeri değil, değer üretmektir; yalnız değer değil aynı zamanda artı-değer üretmektir. Artı-değer üreten emeğin "*basit hünersiz*" ya da "*daha karmaşık hünerli*" niteliği, artı-değerin üretilmesi yönünden hiç bir önem taşımaz. İşçi, "*emeğinin özgül niteliği ve yararlılığı ne olursa olsun*", emeğin konusu üzerinde ek bir emek harcayarak ona yeni bir değer katıyorsa artı-değer üretmiş olur. Emeğin özel biçimleri; dokumacı, iplikçi, demirci emeği olması; dokumacı, iplikçi, demirci vs olarak üretim konusu ürüne yeni değer katmasının farklı özel biçimleridirler ve bu farklı özel biçimler, artı-değer üretmede "özgün olma" anlamında bir farlılık göstermezler. Emeğin üretkenliği, çalışmasının konusu olan –üzerinde çalıştığı– malzemeye yeni değer ilave edip etmediğiyle ilişkindir; iplikçi, doğramacı, demirci olmasıyla değil. Değer (ve artı-değer) üretme açısından belirleyici olan, emek gücünün herhangi özel biçimi değil, sermaye ile değişime girip girmediğidir.

Emek gücü, eğer sermaye ile yeni bir ürün-yeni değer üretmek üzere değiştiriliyorsa, üretkendir; ve bu durumda, bütün bu araç ve koşulların gelişkinliği/teknik donanım zenginliği ve modernliği, üretilen değer ve (artı-değer) miktarı yönünden, sermaye sahibinin elinde ancak olanak artışı olarak işlev görür. Yeni buluşlar, sermaye

sahibine, emeği eskisine göre birkaç kat ya da daha fazla etkin hale getirme olanağı sağlar. Bu yeni durumda, gerekli-emek zamanı, (işçinin kendi gereksinimlerini karşılayacak toplumsal emek zamanı) azalacak/kısalacak ve artı-emek zamanı uzayacak, bu da, artı-değerin artışını sağlayacaktır.

Üretken ve üretken olmayan emek ayrımını "*anlamsız kılan*" ve hemen tüm emek kullanımının üretken emek haline dönüşmesini sağlayan gelişmelerin "*yeni kapitalizmin gerçeği olduğu*" ve temel üretim alanlarıyla maddi meta üretiminin önemsizleştiği iddiası, bu bakımdan, bütünüyle dayanaksızdır. Üretken emekçi için de, üretken olmayan emekçi için de, geçim araçlarını sağlamak üzere emek harcamak zorunludur. Emek gücü onların metalarıdır. Ancak, üretken emekçi, emek gücünü satın alan kapitalist için sermayeye dönüşen, onu zenginleştiren değişim değerleri üretirken, üretken olmayan emekçiler emeklerini gelirle değişirler ve aralarında maddi nesne üretenleri de dahil, emeklerinin kullanımı bir değer ve artı-değer yaratmaz ve sermayeye dönüşmez.

Sermaye egemenliği, maddi zenginlik üretimiyle "*doğrudan bağlantılı olmayan üretim alanları*"nın da giderek sermayeye bağlanmasına yol açar ve pozitif bilimlerin maddi üretime hizmet etmesini sağlar. Bu durum, "*maddi zenginlik üretimiyle 'bağlantısı'nı*" ileri sürerek "*her faaliyet alanı*"nın üretken alana dahil edilmesi, herkesin "*birincil anlamda sermayenin hizmetinde çalışarak kapitalisti şu ya da bu biçimde zengin etmeye yararı dokunan emekçi olarak, 'üretken emekçi' haline*" getirilmesi yönündeki anlayışa kaynaklık eder. Marx'ın deyişiyle "*hiçbir şey yapmayanlar ile onların asalakları*" böylece onurlandırılmaya çalışılır. Ve böylece sorun, yeni bir kuram geliştirilme adına iyice bulandırılmış olur. Liberal-'sol' teorisyenlerle onların ardı sıra gidenlerin yaptıkları, esasen budur.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
V. Kısım

Emek-sermaye ilişkileri nitelik mi değiştirdi?

I- "Üretim stratejileri"yle emeğin karakteri arasında kurulan "belirleyici" bağ

Üretken olan ve olmayan emek tanımını, emeğin sermaye ile değişilip değişilmediği esası üzerinden değil, ama teknolojideki gelişme, "*bilişim ve iletişimdeki ilerleme*", bilgisayar kullanımının yaygınlaşması, "*marka-imaj-zevk-reklam-kamuoyu oluşturulması vb*" üzerinden ve "*coğrafi uzaklıkların önemsizleşmesi*", "*ulus devlet sınırlarının aşılması*"yla ilişkilendiren teori, "*üretim stratejileri*"ni, üretimin ve ürünün bir, birkaç ya da birçok ülkede gerçekleştirilip-gerçekleştirilmemesine bağlamakta; üretimin "*ulusal sınırlar içinde*" ya da uluslararası alanda yapılmasını, merkezi ya da parçalı; esnek ve kuralsız olmasını, bilim ve teknolojiden yararlanma düzeyini belirleyici durum, değişim ve gelişme olarak değerlendirmekte; emeğin işlevini sermaye ile girdiği ilişkide arama yerine, üretim yöntemleri ve sahaları üzerinden belirlemeye girişerek, bu temel ilişkinin muhtevasını bulanıklaştırmaktadır. Kapitalist üretim tarzı, içerdiği temel çelişki(ler) temelinde değil, uygulanmasında kullanılan araç ve yöntemleri öne çekilerek, onlar üzerinden ve onların uygulanış ve kullanılış şekilleri esas alınarak irdelenmektedir.

"*Üretim stratejileri*"ni, "*kapitalist birikim modelleri*"yle özdeşleştirerek ele alan yazarlar, 'kapitalist birikim'den söz edildiğinde anlaşılması gerekenin, emeğin sermayeye dönüşümü –emek gücünün sermaye üretmesi– olduğunu elbette biliyorlar. Kapitalist birikim, değişim değeri üretimiyle gerçekleşir; temel koşulu budur! Üretim, ister "merkez"de –B. Avrupa, ABD, Japonya vb.–, isterse "çevre"de –Çin, Hindistan, Doğu Avrupa, Brezilya, Türkiye, Meksika, Kore vb– ya-

pılsın; sermaye ve birikimi, emek gücü sömürüsünü; emeğin, değerinin üzerinde bir fazla üretmek amacıyla ve üretken emek olarak sermaye ile değişime girmesini gerektirir. Kapitalist üretimin "*merkezi ülkeler*"de mi, "*çevre*"de mi; "*Fordist*" ya da "*esnek*" yöntemlerle mi, daha kısa yoksa daha uzun süre içinde mi gerçekleştirildiği, bu üretimin artı-değer üretimi olması gerçeğini değiştirmez.

Emeğin karakteriyle "üretim stratejileri" arasında belirleyen-belirlenen ilişkisi kuran yazarlar, ağababa teorisyenleri, "*mekanik üretim teknolojisi*" diye sözümona hafife aldıkları "*Fordist merkezi üretim stratejileri ve birikim modelleri*"nin "aşıldığı"nı "iletişim ve bilişim teknolojileri"ndeki gelişmeyle kanıtlamaya çalışmakta; bilim ve teknolojideki gelişmelere temel teşkil eden birçok buluşun kapitalizmin "ilerici" döneminde gündeme getirildiğini görmezden gelmekte; makineli modern kapitalist üretimi ve Fordist üretim yöntemini teknolojiden yoksun göstermektedirler.

Makineli üretim, elbette 19. yüzyılda 18. yüzyılda olduğundan; 20. yüzyılda ise 19. yüzyılda olduğundan daha ileri teknikle; makinenin daha komplike ve gelişmiş düzeneğinin kullanılmasıyla, daha ileriden ve kapitalist yararına verimi ve kapasite kullanımını artıracak biçimde; işçiyi mutlak ve nispi artı-değer üretimine daha fazla zorlayacak yöntemlerle gerçekleştirildi. İşçinin makinenin basit eklentisi haline gelmesi, kurulu düzeneğin hareketiyle uyumlu olmaya zorlanması, bu uyum sağlanamadığında da üretimin dışına atılması, "klasik kapitalizm"de de, emperyalizm koşullarında da, onun bugünkü düzeyinde de, bu üretim tarzının "yasa gücünde"ki özelliklerinden biridir. Başlıca kapitalist ülkelerde, üretimin yeniden düzenlenmesi, fabrikaların ya da bazı bölümlerinin ucuz işgücü alanlarına taşınması, bazılarında teknoloji üretimine ağırlık verilmesi gibi nedenlerle, önceleri merkezlerde yoğunlaşmış durumdaki sanayi işçilerinin, "çevre"ye, taşraya doğru sürülmeleri ya da yayılmaları, "günümüz kapitalizmi"ne has olmayan, artı-değer üretimini artırma ve rekabette önde olma kapitalist amacıyla bağlı özelliğidir. "İletişim ve bilişim teknolojileri"ndeki gelişme, olsa olsa, işgücünün bu "sirkülasyonu"na ivme kazandırmış; emek gücünün kendi için 'yararlı' emek zamanı

süresini düşürerek, kapitalist için emek zamanını daha da artırmıştır. Ancak bu gelişme, genişleme/bölünme ve sirkülasyonun, "*merkezi üretim stratejileri*" ve "*birikim modelleri*"ni geçersizleştirip üretken ve üretken olmayan emek ayrımını ortadan kaldırma gibi bir özelliği yoktur/olamaz.

II- Üretimi mekânsız, fabrikayı önemsiz gösteren kurmaca

Marksist teoriye getirilen eleştirilerden biri de, bu teoride üretimin, artı-değer sömürüsünün ve sınıf mücadelesinin "*fabrika merkezli*" irdelendiği üzerinedir! Eleştirici yazar ve teorisyenler, "*artı-değer sadece fabrikada çıplak emeğin sömürülmesiyle üretilmez, günlük hayatın tamamı sömürü alanına dönüşmüştür; artık-değer toplumsal dil ve gündelik ilişkiler içerisinde üretilir, hayat işten ibarettir*" diye, sözümona "*bilinememiş*" olanı açığa çıkardıkları iddiasındadırlar.

Bu iddia, Marksistler bir yana, Merkantilistler ve burjuva liberalleri için dahi ileri sürülemez. Marx ve Engels'in fabrika "dışındaki" birçok başka alanda da artı-değer üretildiğine işaret ettikleri –üretken emek ve üretken olmayan emek üzerine bölümde bunların önemli bir bölümünü aktardık– çok sayıda paragrafta söylenenler, bu iddiaları boşa çıkarıp yalanlamaktadır. Ama görmek istemeyen yine de görmeyecektir! Marx, "*Metada kapitalisti ilgilendiren*"in, "*ödediğinden daha fazla değişim değeri yaratılmış olması*" olduğuna işaret ederken, değerin üretildiği mekânı değil, bizzat bu *toplumsal ilişki*yi esas alıyordu. Kapitalist için önemli olan, elde edeceği kullanım değerinin, "*ücret olarak ödediği emek zamanını daha fazla miktarda geri alıyor olması*"dır.

Kapitalist üretimde, fabrikanın tuttuğu yer, bu bakımdan, kuşkusuz merkezi öneme sahiptir. Artı-değer üretiminde mekânın değil, emeğin sermaye ile girdiği ilişkinin önemli ve belirleyici olduğunu; bu ilişkinin fabrikada, büroda, okulda, yayınevinde, matbaada, atölyede vb. yaşanabileceğini ayrıntılı tahlillerle gösteren Marx'ın kendisiydi. Fabrika ama, liberal solcu ve sözde Marksist yazarlarımız kabullenmeseler de, dün olduğu gibi, bugün de, kapitalist üretimin

merkezi olmaya devam ediyor. İşçilerin aynı firmaya bağlı çok sayıda mekânda ve işyeri binasında üretim yapmaları, üretimin "esnekleştirilmesi", organize sanayi bölgelerinin oluşturulması, işletmelerin bir bölümüyle ya da tamamen başka topraklara taşınması vb, fabrikanın üretimde tuttuğu merkezi önemi ve maddi meta üretiminin kapitalist üretimin ana kaygısı ve içeriğini oluşturması gerçeğini ortadan kaldırmamıştır. Belirleyici olanın emeğin maddi özellikleri ya da nerede kullanıldığı olmayıp, içinde gerçekleştirildiği toplumsal üretim ilişkileri olması, bunun başlıca nedenidir.

"İş" ve "işgücü"nün "geleneksel tanımları"nın "sorgulanması zorunluluğu"dan söz edenler, Marx'ta artı-değer sağlayan üretimin "*fabrikanın dört duvarı arasında*" öngörüldüğü şeklindeki uydurmaya 'can simidi' gibi sarılırlarken –sonuçta, üretim, şu ya da bu alanda, ama duvarlı-duvarsız bir mekânda yapılmak zorundadır–, "*gayri-maddi üretim*"i "*duvar*"sız alanda tasarlayıp tanımlamakta, Negri, Lazarato, Deleuze gibilerinin izinde yürüyerek, örneğin "*kültürel-bilişsel içerik*", "*zihinsel beceriler*", "*yaratıcılık*", "*el becerileri*", "*işletmecilik becerileri*" vb'ni, "üretken olmayan emek" alanıyla sınırlı göstermekte; "*günlük hayatın tamamı*"nı "*işten ibaret*" sayarak, sözümona fabrikanın önemsizleştiğini ve merkezi önemini yitirdiğini kanıtlamış olmaktadırlar!

Marx eleştirmeni yazarlar ile ağababa teorisyenleri, kuşkusuz, artı-değerin "*sadece fabrikada çıplak emeğin sömürülmesiyle*" üretildiğine dair bir belirlemeyi/vurguyu Marx'ın teorisinde gösterme olanağına sahip değillerdir. Bu makalenin ikinci bölümünde –artı-değer üretiminin ele alındığı uzunca bölüm–, artı-değerin fabrika dışı alan ve ilişkiler içinde de üretilebildiğine dair çok sayıda örneğe yer verildi. *Günlük hayatın tamamı*'nın "*sömürü alanına dönüştüğü*"nü ileri sürerek, "*kapitalizmin işçinin tüm zamanına hâkim olması*"nı, fabrikanın kapitalist üretim sistemindeki ve işçinin yaşamındaki yerinin önemsizleşmesinin kanıtı gösterenler için, bunlar ya dikkate değmez "azlıklar"dır ya da maddi meta üretimini kapitalizmin olmaz ise olmazı olarak, doğru biçimde değerlendirmeye dair oldukları için "görülmesi gerekmeyenler"dendirler!

Fabrikanın üretim içindeki yerinin "önemsizleşmesi"ni, böylece ve sözümona kanıtladıktan sonrada, dönüp bu kez onu, üretim ve ekonomide "*merkezsizleşme*"nin göstergelerinden biri olarak alıyor; bunu da "*esnek üretim yöntemleri*"yle açıklıyorlar. İletişim-ulaşım araçlarının gelişmiş olmasını, üretimin uluslararasılaşmasının daha ileri düzeyde gerçekleşmesini, üretim, tasarım, hizmet, sipariş işlerinin uluslararasılaşmasını "*merkezsizleşme*"nin göstergeleri olarak alan bu iddia, olgu ve gelişmeleri, onların işaret ettiklerinden farklı bir yoruma dayanmaktadır. Sermayenin çıkarlarını merkeze koyarak değerlendirmeye dayanmaktadır. Birikim yazarları, sermayenin artı-değer yaratma araç ve olanaklarını ya da bu amaçla kullandığı gelişmeleri "*emek dünyasının dönüşümü*"nü sağlayan gelişmeler ve araçlar olarak gösteren bu yorum, tekellerin üretim üzerindeki denetimlerini gizleyen "*merkezsizleşme*" senaryolarıyla birleşiyor. "*Esnek üretim yöntemleri*"nin, "*açıklayıcı aktör*" olarak baş köşeye oturtulduğu bu senaryoda, bu aktör, sermayenin yoğunlaşması ve merkezileşmesi eğiliminin ve tekellerin hâkimiyetinin en kesin alternatifi olarak sunulur! Senaryoya göre, tekelleşme aşılmıştır, tekellerin milyonlarca küçük işletmeyi çekip çevirerek, yutarak ve iflaslara sürükleyip yok ederek, hâkimiyeti elinde tuttukları ve pazarlara hâkim olma kavgası yürüttükleri, merkezileşmenin giderek güç kazandığı gerçeği geride kalmıştır.

III- Sömürüyü gizleyen bir "nesneleştirme": emek gücünün yerine "toplumsal faaliyetler"in geçirilmesi

Marksizm eleştirmeni yazarların bir diğer iddiası, "*günümüz kapitalizmi*"nin "üretime koştuğu şey"in "işgücü" olmayıp "*toplumsal faaliyetler*" olduğudur. Bu iddia, emek-sermaye bölünmesini, sınıf ayrımını ve emek-sermaye çelişkisini yok sayar; en hafifinden söylenirse, bulanıklaştırır. "*Toplumsal faaliyetler*", tüm toplumsal güçleri, sınıf ve kesimleri kapsayacak "total" faaliyetlerdir. Toplumsal faaliyet, her türden toplumsal kesimin; burjuva ve proleterin, küçük üretici ve toprak sahibinin; polis gücü ve entelektüel eylemin ifadesi olarak da

kullanılabilir; buna açıktır ve böylece, işçi sınıfının üretim sürecinde oynadığı temel önemdeki rol ile bunun tarafından belirlenen devrimci değiştirici sınıf özelliği görmezden gelinir. Üretimin toplumsal karakteri ile, üretimi "toplumsal faaliyetler"in ürünü gösteren iddia, aynı anlamı içermez. İlki, kapitalist üretimin niteliklerinden biri iken, ikincisi, emek sürecinin bileşenleriyle birlikte belirsizleştirilmesini ifade eder. Bu yazarlar, "*günümüz kapitalizmi*"nin "*toplumsal faaliyetler*"i "üretime koştuğu" vaazıyla kapitalizmin emek gücünün sömürülmesine dayanan bir sistem olma özelliğinin üzerine kalın bir perde çekerek çelişkileri örtüyorlar. "*Yeniden üretimin alanında değerlendirilen faaliyetler*"le "*toplumsal ilişkiler*"in, "*en temel 'üretici güçler' olarak (üretken/üretken olmayan ayrımını anlamsız kılacak şekilde)...*" yeniden kurgulandıkları şeklindeki tamamen "kurgul" zorlama, maddi üretim ve üretken emekçilerin toplumsal işlevinin inkârını içermektedir. Kapitalist üretimin dolaysız hedefinin artı-değer üretimi olmasının, para sahibini, pazarda, "tüketildiğinde değer yaratan", daha da önemlisi bizzat sahip olduğundan daha büyük değer yaratan meta arayışına sürüklediği; "kullanım değeri bizzat değerinin kaynağı olma niteliğine sahip" olan tek metanın emek gücü olduğu; onun sahip olunan ve meta üretimi sürecine katılan bedensel ve zihinsel yeteneklerin bütünlüğü olduğu gerçeğinin yerine "*toplumsal faaliyetler*" gibi belirsiz bir öznesizlik ile takas edilir. "Kılavuz"ları kapitalizmin "*maddi üretimden ziyade yeni emek ve değer biçimleri üretmeye yöneldiğini*" ileri süren Deleuze'dir. Ama o, 'karga'dan daha gelişkin bir kuş değildir!

IV- Metayı "imaj"ıyla; gerçeği kurguyla geçiştirme kurgusu

Kapitalizmin, "*maddi üretimden ziyade yeni emek ve değer biçimleri üretmeye yöneldiği*" bu "*yeni biçimi*"nde, kullanıma hazır-bitmiş ürünlerin değil, "*birleşik hizmetler, yaşam biçimleri, markalar, imajlar, 'olay'lar ve 'deneyim'ler satma*"ya yöneldiği iddiası da diğerleri gibi dayanaksızdır. Kapitalizmi "*hizmetler, markalar,*

imajlar, 'olay'lar ve 'deneyim'ler satma"ya indirgeyen; onu maddi meta üretiminden soyutlayarak "*ticari işlemler bütünü*"ne eşitleyen; tasarım ve planı, ürünün kendisinden ve üretim eyleminden önemli sayan bu görüş, "*mavi/beyaz yakalı işçi ayrımı*"nın gereksizleştiğini ileri sürmekle kalmamakta, işçilik tanımını da gereksiz ayrıntı saymaktadır. Kapitalist üretimin meta üretimi; onun da ağırlıklı olarak maddi meta üretimi olduğunu; hangi biçiminde olursa olsun tüketicinin gereksinmelerini karşılayacak kullanım değeri üretimini; öyleyse "kullanmaya hazır" meta üretimini esas aldığını; bu olmaksızın kapitalist "*biçim*" ya da "*yeni biçim*"den söz edilemeyeceğini, gözardı eden bir görüştür bu. Delauze ve izleyenleri, demiri, kömürü, şekeri, tütünü, pamuğu, ipliği, kumaşı ve her tür giysiyi, ekmeği, sabun ve deterjanı, vb vb, "*kullanıma hazır-bitmiş ürünler*" kategorisinde; yazılım programlarıyla mühendislik işlemlerini ürün üretimi sürecinin parçaları, bilgisayarı üretim aracı olarak (aynı zamanda meta) görmemektedirler.

"Yeni bir politik iktisat teorisine kapıyı aralama" iddiasındaki Marx eleştirmenleri, "*şimdiye değin 'ekonomik değer' atfedilmediği*" ve "*olsa olsa kültürel üretim alanının marjinal nosyonları olarak kabul edil*"diği için(!) üzüntü duydukları ve "*post Fordist kapitalizmin egemen ekonomik değer biçimleri*" olarak gösterdikleri "*sinerji, 'gösterge değeri', 'marka değeri*" kavramları, "*ekonomik değer*" olarak değil, ama ancak bu değere ilişkin yan kavramlar olarak "bir şey ifade eder"ler! "*Sinerji*", "*gösterge değeri*", "*marka değeri*" maddi ürün üretiminden bağımsız bir değer ifade etmezler. "*İmaj*", bir şeyin, bir meta ya da "iş"in imajıdır; "*marka*" bir malın markasıdır; "Metalar" ile "*imaj*", "*sinerji*", "*gösterge değeri*" arasındaki bu ilişki, birincisinin ikincileri belirleme ilişkisidir ve bu da ikincilerin "*egemen ekonomik değer biçimleri*" olmaları olanaksızlığı demektir. Kapitalist üretim, doğrudan bireysel tüketim için kullanım değerleri üretmeyi değil, artı-değer yaratmak üzere değişim değerlerinin **maddi özü ve taşıyıcısı** olarak kullanım değerinin üretimine dayanır. Değişim değerine sahip kullanım değeri üretimi, değeri, üretiminde kullanılan metaların (emek gücü ve araçları) toplam değerlerinden daha fazla olan

bir metanın üretimi demektir. '*İmaj*', '*marka*', '*sinerji*' böyle bir meta değillerdir. Tasarım ve plan da bir işin, ürünün, eylemin tasarımı ya da planı olarak bir anlam taşırlar. Bu sonuca bağlanmayan tasarlama ve plan yapmanın somut-maddi ya da elle tutulur bir özeliği ve anlamı kalmayacaktır. Tüketime hazır ürünler ya da onların bir kısmı, bir başka ürünün hammaddesi veya üretilmesinin aracı olarak da işlev görebilirler. Üzümün şarap, pamuğun iplik için hammadde oluşu gibi. İşçi, emek sürecinde (üretim süreci), "emek araçlarının yardımı ile" üzerinde çalıştığı malzemede "başlangıçta tasarlanan" değişikliği meydana getirir. Tasarlananın "tasarım" olarak kalması durumunda, "tasarlamak" için bir emek harcanmış olmakla birlikte, kullanım değeri olarak ürün meydana getirilmediği sürece, ortada üretilmiş bir meta olmayacaktır. "*İmaj*" ve "*sinerji*" ise, ürün değil, "sanı"dırlar. Ürün değeri açısından belirleyici özellik göstermez, ancak, ticari dalaveralarda rol oynayabilirler.

"Amerikan yaşam tarzı" propagandacılarına güç verecek şekilde, ürün tasarımı ve sunumunu yücelterek, propaganda "sektörü"ne 'başat' işlev yükleyen Birikim ve yazarları, Apple marka ürünlerin kutusunun üzerinde "*Designed in California*" (Kaliforniya'da tasarlanmıştır) yazmasını, onun bir "yaşam biçimi" olarak kabullenilmesini gerektirdiğini, bilgisayar ya da başka bir ürünün nerede, hangi üretim safhalarından geçerek üretildiğini önemsizleştirdiğini ve "*kapitalistin sattığı malın değerini nasıl sunduğunun, hangi değer biçimine vurgu yaptığı*"nın, egemen değer biçimi yönünden belirleyici hale geldiğini vazederek, kapitalistin, ürün tanıtımına yönelik çabalarını (reklam) öne çıkarmakta, "*gösterge*" ve "*imaj*"ı, ürünün ancak somut-tüketilebilirlik gereksinimini karşıladığı zaman kullanım değeri olarak bir değer taşıyabileceği gerçeğinden koparark, meta yerine "*imaj*"ını koyarak; tasarımı üretim sürecinin dışında ve metanın üretimi için harcanan emek değeri önemsizleştirecek şekilde öne çıkararak onun yerine, ürünün nerede tasarlandığı ve markasını geçiriyorlar.

İletişim araçlarıyla ekonominin diğer tüm sektörlerinin ilişkisini, "*bilişsel-iletişimsel süreçler*" olarak kategorileştiriyor, "*medya ekonomisinin kurucu ögesi*" olarak gördükleri "*reklam mekanizması*"nı,

seyircinin "*medya tarafından kapitaliste satılan bir mal*" olmasının aracı sayıyor, bu ilişkide, "*iletişim sürecinin aktif öğesini oluşturan*" izleyicinin, "*seyretme emeği*" aracıyla "*zihinsel ve toplumsal bir emek süreci*"nden geçtiğini; böylece, "*kapitalist üretime içkin*" bu "*aygıt*" üzerinden seyretme faaliyetinin işçinin "*boş zamanı*"nı (işten arta kalan zamanı) "*emek sürecine dönüştürerek*" kapitalizmin hizmetine sokup, "*kapitalist ilişkilerin üretildiği bir zaman haline*" getirdiğini belirterek, "*bu sürecin seyretme faaliyeti dolayımıyla emek süreci olarak sürekli kapitalist ekonomik üretim döngülerine dahil olduğu*"nu; "*doğrudan üretime koşulan emek ile seyircinin emeği arasındaki fark*"ın, "*ilkinin ücrete mukabil olması, ikincisinin ise bir de üstüne para veriyor olması*"ndan ibaret olduğunu söylüyorlar. Önce "*reklam mekanizması*" aracıyla seyircinin "*iletişim sürecinin aktif ögesi*" haline gelerek "*dikkat ekonomisi*"nin üretilmesine katıldığını; seyirci "*ilgisi*"nin "*reklamcı tarafından kapitaliste satılan bir mal olduğu*"nu; izleyicinin "*iletişim sürecine etkin katılımı*"yla "*zihinsel ve toplumsal bir emek sürecine katılmış olacağı*"nı vazederek işi saçmalığa vardırıyor, ardından çark ederek "*gayri-maddi emek...*" kavramı etrafında tartışılanın "*şu iş kollarında gayri-maddi emek var...*" demek olmadığını ve kasıtlarının "*emeğin içinde yer aldığı toplumsal ilişkilere*" işaret etmek olduğunu söylüyorlar. Oldukça da pişkindirler: "*Seyretme emeği*"ni, "*malların ve servislerin tüketimi*" ve sermayenin işçinin "dünyası"na hâkim olması; işçinin tüm "boş zamanı"nın kapitalist hegemonyanın ideolojik yeniden üretimi için değerlendirilmesi ve ideolojik-politik yönlendirilmesini de meta üretimi süreçleriyle birebir çakışır gösteriyor; "*reklamın alıcısı*" işçinin, bir şey üretmediği, olsa olsa üretim sürecinde elde ettiği ücretinden (işçinin geliri) harcayarak reklamı yapılan metayı satın alma yönünde bir eğilim içine girdiğini gözardı ediyorlar.

İşçi, "*seyretme faaliyeti*"yle herhangi değer üretmez. Burjuva alışkanlıklarının, modanın, "*zevkler*"in iletişim araçlarıyla emekçinin evine ve yaşamına taşınması, bu yönde bir eylem ve eğilimin etkeni olsa dahi, emekçinin zihni ve fiziki emek harcayarak ürettiği herhangi bir meta ortada yoktur. Seyretme süresi, üretim sürecinin

içinde-devamında yer almaz; üretim eyleminin gerçekleştirildiği bir süre değildir. "*Seyretme faaliyeti*", emekçinin çalışmadan artakalan zamanın bir kesimini kapitalist ideolojik üretim süreci olarak işçiden çalmasına işaret etmekle birlikte, bu sürecin sonunda yaratılmış ve değişim değeri karşılığı olan bir kullanım değeri; bir meta ortaya çıkmaz. İşçi şayet reklamdaki metayı satın alacak güce sahipse ve bu bir ihtiyaç ise, daha önce kendisi ya da sınıfından başka birilerinin ürettiği üründen satın alacaktır. "*Seyretme faaliyeti*"nin gerçekleştiği süreçte –yazarlar buna 'emek süreci' diyorlar– işçi ne reklamı, ne reklam edilen metayı üretmez; satın alma, işçi açısından üretime değil tüketim amaçlı değişime tekabül eder. "*Seyretme faaliyeti*"nin, "*üstüne para verilen üretim süreci*" olabilmesi için, bu süreçte maddi ya da gayri-maddi bir üretim olması gerekir. Seyretme eylemi, emek gücünü meta değişimine yönlendirme açısından da bir genellik göstermez.

V- "Gayri-maddi üretim", kapitalizmi belirleyici "başatlık" oluşturmaz

"*Endüstri sonrası ekonomi*" ile "*gayri-maddi üretim*" arasında, bir "*içerilme*"-"*mevcut olma*" ilişkisi kurarak, "*görsel-işitsel ürünler, reklam, moda, yazılım üretimi, fotoğraf, kültürel faaliyetler ve diğerleri*"ni bu "*ekonomi*"nin; "*endüstri ve toplum*"un ürünleri-belirteçleri olarak gösteren teori, bu "*gayri-maddi emek faaliyetleri*", "*iş ve 'işgücü'nün geleneksel tanımlarını sorgulama*"nın zorunlu gerekçesi sayıyor.

Maurizzio Lazzarato'nun "*gayri-maddi emek malların bilişsel ve kültürel içeriğini üreten emektir*" iddiasını benimseyen Birikim yazarları, "*malların kültürel içeriği*"ni "*daha önce iş olarak kabul edilmeyen faaliyetler serisi*" alanında görüyor ve "*sanatsal ve kültürel standartları tanımlama ve doğrulama, modalar, zevkler, tüketici normları ve daha stratejik olarak kamuoyu oluşturulması işleri*"nin "*üretilmesi*" kategorisine sokuyorlar.

Burada, "*standart tanımlama ve doğrulama*", "*modalar, zevkler, normlar*" ve "*özellikle de kamuoyu oluşturulması*" "*işleri*"yle hangi ürünler-mallar-metalar üretildiği sorusuna yanıt yoktur. Standartların neyin üzerinden tanımlandığı veya belirlendiğini, hangi ürünlerin standartlarının belirlendiği, zevklere hangi nesneler üzerinden ve hangi maddi olmayan araçlarla seslenildiği, kamuoyunun "*maddi olmayan*" ne tür araçlarla oluşturulduğu dikkate alınmayacak denli yararsız sayılmıştır. Belli malların –meta– ve belirli ilişkilerin norm ve standartları belirlediği; bu belirleme ve bunlar etrafında yönlendirme olmadan zevk ve kamuoyu oluşumunun sağlanamayacağı görmezden gelinmiştir.

Bu kategorileştirmede, işçi, emek gücünü kapitaliste, yaşamını sürdürmek için gerekli nesneleri temin etmesini sağlayacak bir fiyatla satan kişi olmaktan çıkarılmıştır. Birikim yazarlarıyla Lazzarato, Hardt ve Delauze gibi liberal sol teorisyenler, barınakları, yolları, köprüleri, binek ve taşıma araçlarını, rayları, gıda ve içecek maddelerini, titreşimleri sese ve görüntüye çeviren araçları, elektriği ve enerjiyi "*önemsizleşmiş ürünler*" kategorisinde görmüş olmalılar.

Bu liberal teoride, "zihinsel" olan ile maddi olan; maddi üretim ile "esas olarak beynin çalışması"na dayanan üretim birbirine "dışsal" görülmekte; "*iletişimsel, bilişsel, 'dil'sel beceri ya da gereklilikler*" 70'ler sonrasına ait "*yeni olgular*" olarak yer bulmaktadır! Kitaptaki bilgi, müzik eserindeki 'tını', bilgisayardaki 'yazılım programı', resimdeki renk ve 'derinliği', sesli-yazılı-görüntülü propagandadaki 'ileti', bu teoriye göre maddi olanla ilintisiz; üzerinde etkili olduğu ve çoğu durumda onun aracılığıyla taşındığı emeğin maddi unsurlarından soyutlanmış, salt "*bilişsel*" ve "*gayri-maddi*"dir! Bu teorinin başlıca iddialarından birine göre, "*gayri-maddi emeğin hegemonik yükselişi*", o zamana değin el emeğiyle yapılan işlerin "*zihinsel içerik kazanıp bilgi donanımı gerektirmeye başlaması*"yla gerçekleşmiş; bu yeni biçim altında "*üretim iletişimsel süreçlerle belirlendiği oranda dilsel ve toplumsal becerileri*" gerektirir hale gelmiş, iş "*birlikte üretime girebilme ve yürütebilme yetisiyle*" tamamlanır olmuş; böylece, "*bu dönüşüm toplumsal çelişkiyi yeniden formüle eder*" duruma yükse-

lerek "*Taylorist modelin aksine*" işçinin, "*bir yandan kendini ifade edip üretime aktif olarak katılmakla yükümlü iken öte yandan hâlâ bir emir-komuta zinciri içerisinde yer almak*" zorunda kalmasına ve "*eti ve kemiğiyle sömürülen edilgen bir özne*" olmaktan çıkıp "*kendi sömürüsüne canla başla, aktif bir şekilde*" katılan biri durumuna gelmesine yol açmıştır!

Bu görüşler, her şeyden önce, makinenin gelişmesi ve bilim ve teknikteki ilerleme ve üretim sürecine bunların uyarlanması, başka deyişle makineli üretimin giderek "mükemmelleşmesi" işçinin makineyle uyumlu çalışmasını zorunlu kılarken, onun salt "*bir eklenti*" olmakla kalmayıp mekanizmanın "*falso yapmayan eklentisi*" durumuna gelmesini ve bunun için en azından işin gereksindiği bilgi-beceri ve zihni yeteneği gerektirdiğini yok saymaktadır. Kapitalist üretim ve işbölümü, oysa, "*insan organizmasının belli bir sanayi dalında hüner ve beceri kazanabileceği şekilde değişikliğe uğramasını ve özel türde bir emek gücü olabilmesini sağlamak için özel bir öğrenim ya da eğitim görmesini gerekli kılar.*" Bu bir yana, başlıca sanayi dallarında; metal, demir çelik ve petrokimya alanında insan organizmasının pratik deneyim ve eğitim ile kazandığı "*hüner ve beceri*"nin ürünü olarak imal edilen ve üretim bandında canlı emek gücüyle koordineli çalışan otomatik âletler (robotlar) üretken emek ürünü olan makine düzeneğinin bir parçasını oluştururlar. Bağımsız zanaatkâr olma durumundan çıkarak, metaların üretilmesi sürecinde, her biri "*işlemin yalnız tek bir kısmını yapan zanaatçı topluluğu*"nun "*bir kapitalistin denetimi altında*" bir işyerinde toplanmaları sonucu sağlanan "*elbirliği*", bu zanaatkârların asıl zanaatlarını yerine getirme yeteneklerini yitirmelerinin yanı sıra, belli bir yönde yetenek geliştirmelerine de yol açar. İnsanlar amaçlarına uygun araçlar yapmak için bazı maddelerin mekanik, fizik ve kimyasal özelliklerinden yararlanırlar. Kapitalizm, bu gelişme ve arayışa, sömürü araç ve olanaklarını geliştirme gereksinmesi üzerinden yanıt verir. Bilgisayarlar ve bilgisayar donanımlı makineler, bu mekanik, fizik ve kimyasal özelliklere sahip maddelerin birleşik araçları olarak ortaya çıkarak üretimde kullanılırlar vb., vb..

Kapitalist üretim, emek gücünün kapitalist yararına mümkün en uzun süre, en verimli tarzda, en az ücret karşılığı kullanımını öngörür. İşçinin tüm zamanının (uyku zamanı hariç), tüm hayallerinin, arzuları, zevkleri, vb'nin sermaye tarafından "ele geçirilmesi" ya da geçirilmek istenmesi, emeğin sömürülmesi temel olgusu üzerinden belirlenen kapitalizmin gerçeğidir ve makinenin, iletişim, ulaşım araçlarının, bilgi ve teknolojinin gelişmesiyle bu durum yoğunluk kazanmış ve ağırlaşmıştır. İşçinin fabrikada, atölyede, büroda ya da ulaşım işletmelerinde çalışıyor olması, bu ilişkinin niteliği yönünden herhangi farklılık yaratmamaktadır. İşçi sözde özgürdür; emeğini istediği kapitaliste pazarlayabilir, işten artan zamanını istediği gibi, sinemaya giderek, kitap okuyarak, gezerek, eğlenerek değerlendirebilir vb! Ama bunlar için olanağı yoktur; satın alamaz, rahat olamaz, gezemez vb. İşçi bedenen ve zihnen kapitalistin hizmetindedir. Yaptığı işin gerektirdiği bilgi ve beceriyi her ne ölçüde gerekliyse, edinerek, makinenin hareketine eşlik eder. İşçinin "*kendi sömürüsüne canla başla aktif bir şekilde katılması*"nı sağlayan, ücretli emek gücüyle sermaye arasındaki bu bağımlılık ilişkisidir. Teknolojik gelişmeler, sermayede gerçeklik kazanan soyut (ölü) emeğin canlı emeğe karşı işlevini güçlendirirler; ama bu, üretken emekçinin bilgi, beceri ve eğitimden tümüyle yoksun olduğu/olacağı anlamına gelmez.

Marksizmi, emeğe "*sadece sermaye üretmeye yarayan pasif bir 'güç' olma*" işlevi yüklemekle suçlayan yazar ve teorisyenler, yüzsüzlüğün parlak bir örneğini sunmaktan öteye gitmiyorlar. Emek, evet yaratıcıdır; yaratılmış değerlerin toprakla birlikte en önemli kaynağıdır; toplumsal ilişki biçimidir, ancak toplumsallığı kuran yaratıcı kudret, bu soyut (ölü) biçimde değil, onu, deyiş yerinde ise taşıyan, harcayan, yenileyen ve yeniden tüketen, tüketerek yeni bir değer yaratan, böylece kendini de, sermayeyi de var eden emek gücündedir. Özgün ve Akalın, bu temel önemdeki "ayrıntı"yı ya bilerek atlamakta, ya da kavramış olmaktan uzaktırlar. "*Emeğin kendisi*"nin "*uçar-kaçar*" olmayıp "hâlâ *bedensel* " oluşuna dikkat çekmiş olmaları, "gayri-maddi üretim"i bitki, hayvan ve doğanın öteki canlılarıyla değil insanla ilişkin tartışmış olmalarından daha fazla bir şey ifade etmez.

"*Fikir, imge, bilgi, iletişim ve ilişkisellikler*"in "*yeni tip ürünler*" olarak "*günümüz toplumlarında her tür üretim biçimine sirayet etmiş*" olduğu iddiası bunu gösterir. Materyalist diyalektik bakış açısına sahip olmayan ve fakat insanın üretici eylemini, beyni ve bedeninin hareketiyle ilişkilendirmeye "aklı eren" herhangi biri dahi, fikrin, imgenin, iletişim ve işbirliklerinin tarihçesini "*günümüz toplumu*"yla başlatmayacak; onları "*bugünkü kapitalizm*"in ortaya çıkardığı "*yeni tip ürünler*" olarak almanın saçmalamak olacağını bilecektir! Ulaşım ve iletişimin ilkel biçimlerinin; "*fikir, imge ve bilgi*"nin "*antik*" geçmişini ve Aydınlanma dönemindeki durumu üzerine az da olsa düşünecek, Marx'ın "gayri-maddi emek" tahlilinde, kapitalist gelişmenin yönüne işaret ederek, "*henüz önemsiz*" olan ile "*gelişmekte olan*"ın bağına ve durumuna dair söylediklerini anlamaya çalışacaktır. Ama Lazzarato ve Negri'nin talebeleri, Kapital ciltleriyle Artı-değer Teorileri'ni ve Lenin'in Emperyalizm "broşürü"nü, en iyimser olasılıkla ya anlamak istemiyorlar ya da anlamak işlerine gelmiyor. Teknolojik gelişmenin üretim ilişkisini ve üretim süreçlerini "*özü*"yle değişime uğratıp "*ilişkisellik*"ler ve "*duygulanımlar*"ı bu "*yeni toplum*"un egemen "*durumları*"; "*üretimin sonucunda ortaya çıkan esas ürünleri*" haline getirdiği yönündeki saçmalamalar buna işaret ediyor!

"*Gayri-maddi emeğin hegemonik yükselişi*"ni, "*el emeğiyle yapılan işlerin zihinsel içerik kazanıp bilgi donanımı olan özneler gerektirmeye başlaması*"yla bağlantılı izaha çalışan yazarlarla Deleuze-Negri gibi liberal 'sol'un yeni zaman peygamberleri, bu durumu yeni bir olgu olarak gösterirlerken, kapitalist üretim "*döngüleri*"ni 1970'lere kadar, temel karakteristiklerinden yoksun "*basit el emeği üretimi*"ne indirgiyor; üretimin 70'ler sonrasında, "*iletişimsel-bilişsel süreçler*"in sağladığı "*dilsel ve toplumsal beceriler*"in kazandığı etkinlik sonucu "gayri-maddi" olarak yapılır hale geldiğini vazediyorlar. En gelişmiş olanları da içinde olmak üzere, kapitalist ülkelerde "*bilişim teknolojisi meslekleri*"nin ekonomik olarak faal işgücünün "*henüz çok küçük bir bölümünü*" kapsadığı açık olmasına karşın, onu "*başat ekonomik faaliyet alanı*" olarak ilan etmiş ve dayanak almış olmakla daha baştan açmaza düşen bu oportünist teori, üretken emek faaliyetinin

büsbütün sona erdiği bir üretim aşaması olabileceği yönünde –insanı 'miskin yaratık' düzeyine düşürecek– hayaller de içermektedir.

Bu oportünist teoriye göre, "*yalnızca bir emek süreci olmayıp aynı zamanda bir artı-değer yaratma süreci de*" olan kapitalist üretim, "*günümüz kapitalizmi*"nin temel özelliği olmaktan çıkmış; yerine, ne olduğu dahi açıklanamayan "*bilişsel ekonomi*" geçmiştir! Meta üretimi –maddi ürün– önemli olmaktan çıkmış, "*imaj*", "*gösterge değeri*", "*yazılım programı*", "*tasarım*" ve onun nerede yapıldığı değer kaynağı haline gelmiştir. Bu teori, kapitalist "*toplumsal faaliyet*"in amacı ve nedenini de, insanın o anda var olan, kullanabileceği, kullanımına hazır halde "bekleyen", –sipariş üzerine üretim bu gerçeği değiştirmez– ürünler olmaksızın, "*imaj*" ve "*marka değerler*"iyle yaşayamayacağı gerçeğini de bulandırmaktadırlar.

Birikim yazarları, M. Hardt'a baş vurarak, onun "*ücretlendirilmemiş olmaktan dolayı daha önce 'emek süreci' olarak tanımlanmayan ev işleri, çocuk bakımı ve saire türünden, yoğunlukla kadın emeğiyle gerçekleşen yeniden üretim faaliyetlerinin kapitalizmin bu süreçleri etkin olarak ekonomik üretim sürecinin bir parçası/uzantısı haline getirmesiyle 'iş'e dönüştüğüne*" dikkat çektiğini ve "*bu tür faaliyetleri 'duygulanımsal emek' (affective labor) adıyla gayri-maddi emeğin bir alt kategorisi olarak*" tanımlandığını belirterek, Hardt'ın bu "inci"sini veri alıyorlar. Bu yazarlara göre bu "dönüşüm" ile birlikte "*üretken/üretken olmayan' emek ayrımı anlamsız*" hale gelmiştir, ve bu da Negri'nin yaptığı gibi, "*Üretken/üretken olmayan' emek tartışmasını çöpe atıp*" yeni bir emek-değer teorisi oluşturmakla işe başlamayı gerektirmektedir! Bu yazarların yineleyip "yenilemekte oldukları" teoride, işçinin tüm boş zamanının da "*emek sürecine dönüştürüldüğü*"nü; tüm toplumsal yaşam süreçleri ve alanlarının "*artı-değer yaratma*"ya uyarlandığını; "*başat hale gelen*" 'gayri-maddi emek süreçleri'nin artık "*sadece 'işçi' de olmayan herkesin*", yani "*kalabalıklar*"ın "*boş zaman*"da, "*sohbet ederken*", yolda yürür-otururken, "*eğlenirken*" ve "*en özel anlarında bile*" durmadan "*artık değer üretimine katkıda bulun*"duğu iddiası, "*toplumsal dönüşümü gerçekleştirmeye aday özne*"nin artık "*sadece işçi*" olmayan "*kalabalıklar*"a genişletilmesi anlayışına özel bir yer verir.

Emek-sermaye ilişkisinin toplumsal karakteri gözardı edilerek artı-değer üretici "*birey*"in bu sözümona kalabalıklara genişletilmesi, "*birey*" üzerine totolojik lafazanlığı esas alır. Kapitalizm, eski "*ev tipi*" üretimin yıkılması ile kadın ve çocuk emeğinin sermayenin hizmetine üretken ya da üretken olmayan biçimde koşulmasının koşullarını yaratır. Kapitalist gelişme ve sermayenin üretimin tümüne hâkim olması, yalnızca kadın ve çocuk emeğinin sömürülmesinin olanaklarını genişletip araç ve yöntemlerini geliştirmez; bunun yanı sıra, üretken olmayan emekçilerin bir kısmının, 'ücretleri doğrudan gelirden ödenen' işçiler olarak kişisel hizmetleri yerine getirmelerine ve bu kitle içinde yer alan nispeten daha küçük bir kesimin (aşçı, dikişçi, gündelikçi terzi gibi), hizmetlerinin karşılığı gelirden ödenerek, maddi üretime katılmalarına da yol açar.

Kapitalist gelişme, "*eski üretken olmayan emekçilere göre daha üst düzeyde kültür sahibi*" kesimlerin (sanatçılar, müzisyenler, doktorlar, araştırmacılar, hukukçular, okul müdürleri, kaşifler vb.) ve üretken olmadıkları halde, hizmetlerini topluma dayatarak toplam toplumsal gelirden pay alanlar (askerler, rahipler ve mollalar, polisler, denizciler vb.) kitlesinin büyümesine yol açar. Diğer yandan, "*Üretken sınıf içinde de ticari middlemen'in [aracıların], ama özellikle makine yapımında, demiryolu yapımında, madencilik ve kazı işlerinde iş yapanların sayısı artacaktır; dahası, tarımda besicilik işinde çalışan emekçilerin sayısı artacaktır, yapay gübre için kimyasal madde ve mineral üretenlerin vb sayısı da öyle. Bundan da öte, sanayi için hammadde üreten çiftçilerin sayısında gıda üretenlere oranla artış olacaktır; ve kesim hayvanları için yem sağlayanların sayısı da gene halk için gıda üretenlere göre artacaktır. Değişmeyen sermaye büyüdükçe, onun üretiminde çalışan toplam emeğin oransal miktarı da artar. Bununla birlikte [nüfusun] doğrudan tüketim maddesi üreten bölümü, sayıca azalmakla birlikte eskisine göre daha fazla ürün üretir. Bu emek daha üretkendir. Burada bireysel sermayede, değişmeyen sermaye parçasına göre değişen parçasındaki düşüş, kendini, ücretlere harcanan sermaye parçasının azalması biçiminde ortaya koyar; toplam sermaye açısından ise, –kendini yeniden üretmesinde– bu durum ister istemez*

toplam emeğin, ürün üretiminde çalışanlara göre, göreli olarak daha büyük parçasının üretim araçları üretiminde, yani makinelerin (haberleşme ve ulaşım araçları ve yapılar dahil) ve ikincil malzemelerin (kömür, gaz, petrol, yağ, deri kuşaklar, vb.) ve sınai ürünler için hammadde oluşturan bitkilerin yeniden-üretiminde çalışması sonucunu verir. İmalât sanayisinde çalışan işçilere göre, tarım işçileri sayısı azalır. Ve son olarak lüks maddelerde emekçi sayısı artacaktır, çünkü daha yüksek gelir, daha lüks maddeleri tüketecektir."

Marx, tüm bu olguları etraflıca irdeleyip açıklamıştı. Eleştirici yazar ve teorisyenler ise, Marx ve Marksistlerin konuyu aydınlatıcı etraflı irdelemelerini "önemsizleştirmek" üzere, Michael Hardt'ın, "*kadın emeğiyle gerçekleşen yeniden üretim faaliyetleri*"nin "*ekonomik üretim sürecinin uzantısı*" haline gelerek "*iş*"e dönüşmesinden söz etmesi önünde secdeye kapanıyor ve çarpıtma ve iftira ile yol almaya çalışıyorlar.

VI- "Bilgi ekonomisi" üzerine metafizik sayıklamalar

Marx'ın ekonomi politik tahlillerinin (buna A. Smith ve D. Ricardo'yu da katıyorlar) "*maddesel üretimin üretimine odaklandığı ve maddesi olmayan üretim ve dolaşım süreçlerini gözardı ettiği*"ni vazeden yazarlar, "*maddesi olmayan üretim*"i "*bilgi ekonomisi*" üzerinden tarif ediyor ve "*bilginin ekonomisinin endüstriyel üretimden çok farklı şekilde tezahür ettiği*"ni; "*endüstriyel olarak üretilen eşyalar*"ın değeri kullanım sürecinde tüketilirken, "*bilgi ürünü*"nün değerinin "*tam tersine*" arttığını; örneğin kitabın "*okunduğu ölçüde*" değer kazandığını ileri sürüyorlar.

Buradaki kurgu, maddi üretimin dışında, maddeler dünyasının dışında, toplumsal yaşam ve ilişkilerin dışında, gerçekle bağlantısız bir "*ayrı*" ve "*başat ekonomi*"nin kurgusudur. Bu kurgu, "*giderek enformatik hale geldiği*" söylenen hayali bir ekonomik süreç ve yapıyı öngörmektedir. Birikim yazarları, "*endüstriyel eşya*" olarak makinenin, bilgisayarın, ulaşım araçlarının, demirin, çeliğin, kumaşın, ipliğin vb değerlerinin kullanım sürecinde "*tüketilmesi*"ni, tüm maddi

metalar için genelleyerek tek yanlı ele alıyor; pazarda sürüme giren tüm bu metaların anında tüketildiklerini varsayıyor; meta dolaşımının, metaların kullanım değeri olarak el değiştirmeleri ve değişim değeri olarak sürüme girmeleri demek olduğunu; satan açısından tüketilmiş olmalarının satın alan açısından yeni elde edilmiş ve bir bölümü gereksinmeler doğrultusunda tüketilirken diğer bölümünün –üretim araçları da metadırlar– başka metaların üretilmesi süreçlerine katılarak kendilerini değişen şekilde sürdürdüklerini görmek istemiyorlar. Herhangi maddi ürün üretiminde kullanılan bir makinenin örneğin, nispeten uzun bir süreçte, değerinden ürünlere katarak yıprandığını (tüketildiğini), onun yıpranan-tüketilen değerinin ürünlere geçtiğini dikkate almıyor, meta üreten tek meta olan emek gücünün, ölüm dışında, kendisini yeniden üreterek, tüketilen gücünü yeniden tesis ederek ancak varolduğunu ve böylece değerini yenilediğini görmüyorlar. Düşünsel gıdalarını Hardt-Deleuze-Foucault gibi anti Marksist teorisyenlerden alan yazarlar, bilgi taşıyıcısı maddi ürün olarak kitabı ve yine bir üretim aracı ve maddi ürün olarak bilgisayarı maddi olmayan üretim kategorisinde gösteriyor; kitabı ve bilgisayarı salt manevi içerikteki "*bilgiyle dolu*" şeylere indirgiyor; "*nesnel üretimler*"in aracı olarak, makineli "*maddi üretim*"in giderek yetkinleşen/yetkinleştirilen unsurlarından biri olan bilgisayarı, içindeki "*yazılım programları*"yla "*doğurduğu/eklemlendiği üretim süreçlerinin zihinsel üretimleri ötesinde, çok doğrudan ekonomik değere tekabül eden mallar*" üreten "gayri-maddi üretim" aracı olarak değerlendiriyorlar. Böylece bilgi ve araçlarını –ki kitap ve bilgisayar ile sınırlı değildirler– maddi yaşamın üretilmesi ve yeniden üretilmesi faaliyetini insanın varolma ve kendini sürdürme savaşının ortaya çıkardığı araçları olmaktan çıkarıyor, yaşamı –"manevi alandaki" demek daha doğru olacak– var eden bilgi depoları kategorisine sokuyor ve maddeler dünyasından metafizik alana geçiyorlar. Oysa, üretim aracı olarak bilgisayar, maddi bir ürün ve başka ürünlerin üretilmesinin aracı olarak "çip"lere yüklenmiş "akıllı tasarım"lardan daha fazla bir şeydir! Devrelerinin çalışması enerji gereksinir, metal, vida, alüminyum, sert plastik, kablolar vb farklı ürünlerden yapılmıştır

ve bunların üretiminde harcanan emekleri içerir. Üretim aracı olarak bilgisayarın değeri yerine "*yazılım programları*"nın değeri ikame edilerek, "gayri-maddi" üretimin maddi üretime önceliği ve önemi kanıtlanamaz. Kitabın ve içerdiği bilginin gördüğü toplumsal hizmet ölçüsünde "değerli eser" olmasıyla fiyatının (değeri) artışı arasındaki dolaylı ve izafi ilişki, zorunlu ve 'ayrıcalıklı' olmayıp, bir metanın değerinin, üretimi için harcanan toplumsal emek zamanı tarafından belirleneceği gerçeğini değiştirmez. Kitabın değeri, kitap halinde tüketime hazır oluncaya kadar içinden geçtiği üretim sürecindeki toplam emek zamanıyla belirlenir. Yayınevi sahibi tarafından yayımlanan kitap, içinde, kitap yazarının, matbaa çalışanlarının, taşıma işçilerinin, mürekkep-kâğıt üreticilerinin emeği ve baskı makinesinin yıpranma payı vb'nin birikmiş olduğu 'emek toplamı' bir üründür. Kitap, bireysel yazarın eseri olmakla dolaysız biçimde sermaye üretim sürecine girmeyeceği gibi, kitap satıcısı (tüccar) ile alıcı (okuyucu) arasındaki ilişkide dolaşım alanına girer. Kitabın bu ikinci (dolaşım) süreçte ek bir değer kazanıp kazanmadığı üzerine yapılacak tartışma, spekülasyondan ileri gitmez. Kitabın "*okundukça değer kazandığı*" iddiası, ancak "*manevi tatmin*" 'dolayımı'nda ileri sürülebilir. "İyi bir kitap" imajı talebin artmasına yol açabilir, ama kitaba –o somut kitap olarak– bir değer katmaz; "*imaj*"ın fiyat artırıcı etkisi ancak geçici bir süre için söz konusu olabilir ve bir süre sonra fiyat ortalama düzeye geri çekilir. Kitap, "*okundukça*" yıpranır-eskir; ancak yeni baskıları içinde yeniden üretilerek var olur ve yararlanılır olmaya devam eder. Bu da bir tür tüketimdir. Yeniden üretimin sağladığı değer ise, bu üretimin içerdiği emekle belirlenir. "*Çok miktarda basılıp sürekli el değiştirerek dolaşımda kalması*"nın kitabın "*değişim değeri*"ni belirlemesi için, değer üretiminin üretim sürecinde değil, dolaşım sürecinde gerçekleştirilmesi gerekir. Kitabın değeri, parayla bir meta olarak değişime girmesiyle gerçekleşir, ancak ortaya çıkışı, meydana getirilişi, üretim sürecinin eseridir. Çok basılıp-sürekli el değiştirmeyen ve raflarda ya da depolarda küflenmeyi bekleyen ya da kâğıt fabrikalarına gönderilen kitaplar olabileceği gibi, az basılıp elden ele dolaşan ve içerdiği bilgiler üzerinden sağladığı manevi tatminle "de-

ğerli oluşu"nu kanıtlayan kitaplar da vardır. Ancak bu durum, kitabın her iki durumda da, üretilmesi için gerekli olan toplumsal emeğe göre değer kazandığı gerçeğini değiştirmez. Kitap sayfalarında ya da bilgisayar disklerinde yer alan bilgilerin niteliği ve önemi ne olursa olsun, değerini, bu bilgilerin çeşidi değil, ama üretilmeleri için sarf edilen emeğin değişim değeri oluşturur. O, içerdiğinden ayrı olarak kâğıt, mürekkep, iplik, zamk, numaratör, sayfa düzenleyici makine, matbaa makinesi vb üretiminde rol oynayan maddi araç ve ürünlerin değerinden bağımsız olamaz. Bazı "antika" tabloların, dinsel içerikte olanları dahil bazı kitapların, kimi müzikal eserlerin asırlarca değerini korumakla kalmayıp değer kazanmaları bu durumu değiştirmez. Kaldı ki, kitap, içerdiği bilginin manevi değeri ne olursa olsun, öncelikle maddi bir üründür; kapitalist girişimci –yayıncı– açısından "*nesne biçimini alan maddi*" bir ürün.

Aynı nedenle "*bilgi ekonomisi*"nin maddi üretime öncelik kazandığı iddiası da, maddi meta üretiminin toplumsal gereksinmelerin başında gelmesi gerçeğini örtbas ediyor ve maddesel ürünlerin –A. Özgün "*nesnel üretimler*" diyor– 'dil'siz, bilgisiz, kolektif olmayan üretimi gibi bir varsayımı esas alıyor. Varlık-düşünce ilişkisini baş aşağı çeviren bu metafizik anlayış, kapitalizm bir yana; insanın üretim yoluyla elini ve beynini kullanarak –ve geliştirerek– doğayla mücadeleye girişmesinin, en ilkel olanından başlayarak deney birikimini, bilgiyi ve 'dil'i gereksinir olması nedeniyle, tarihsel süreç açısından da saçmalığa varır.

Kapitalizm ve makineli üretimde, bireysel zanaatkârın ve zanaatkâr topluluğunun tüketim ve üretim nesneleri üretiminin daha ileri aşaması söz konusudur. Kol ve beyin gücünün modern teknikle uyumlu hareketi ve yetenek geliştirmiş ellerin makineyle birlikte kolektif üretimin içine çekilerek bir araya getirilmeleri, bilgi ve dilin "bir devamlılık ilişkisi içinde" gelişmesi ve ilerlemesinin de etkenidir. "Dil'in alanındaki bilgi"nin maddi üretici güçlerin gelişmesiyle birlikte değişimi, değiştirme deneyi ve bilgisinin kolektif deneyim olarak şekillenmesiyle de bağlıdır. Kapitalist üretimin toplumsal karakteri, işgücünün ve bilginin –gerçekte maddi yaşamın üretimi ve

yeniden üretiminin bu süreç boyunca yenilenerek geliştirilen bilgisinin– kolektif kullanımıyla gerçekleştirilmesini zorunlu kılar. "*İşçilerin becerisi, işini yapa yapa gelişir. Sonra, gerekli eğitim, ticari bilgi, yabancı dil vb. bilim ve halk eğitimindeki gelişmeyle birlikte gitgide daha hızlı, kolay, yaygın ve ucuz bir biçimde yeniden üretildikçe, kapitalist üretim tarzı da öğretim yöntemlerini vb pratik amaçlara doğru yöneltmeye başlar.*"

Bilgi evet kolektiftir; 'dil'in bilgisi de, maddi üretimin bilgisi de kolektiftir. Üretimin toplumsal karakteri ve kuşaktan kuşağa aktarılan kolektif bilginin ürünü olarak üretim araçlarının geliştirilmeleri ve yenilenmeleri nedeniyle sanayi üretimi de esas olarak kolektif bilgiyi gereksinir.

VII- Ekonomi-politika ilişkisinin saptırılması; iktidar ve 'özgürlük'

Liberal-sol teorisyenlerin formüllerini aktarmayı görev edinen yazarlar, Marksist görüş açısından ileri sürülmemiş, ancak ya karşıtlarının dolaysız saldırıları kapsamında gündeme getirilmiş ya da kimi sözde savunucularının kavrama sorunlarıyla ilişkin bazı "tezler"inden esinlenen görüşleri, önce Marksizme mal ederek, ardından da bunları Marksist teoriye saldırı gerekçesi haline getiriyorlar. Bu dayanaksız suçlamalardan biri de, ekonomi-politika; altyapı-üstyapı ilişkileri üzerine söylenenlere dairdir. Marx ve Marksistleri, "*Ekonomik altyapıyı belirleyen mülkiyet ilişkilerinin dönüştürülmesi ve üretim araçlarının kamulaştırılması*"nı, "*toplumsal özgürlüğü sağlamak için tek başına yeterli*" saymakla suçluyor; oysa bunun, özgürlük için "*yeterli olmak*" bir yana, "*hatta (sonrasında başka eleştirel kuramcıların 'devlet kapitalizmi' adını vereceği) daha baskıcı tahakküm aygıtları yaratıyor*" olduğunu ileri sürüyorlar.

Bu iddiayı, burada, "ekonomik" yanıyla sınırlı tutarak irdelersek, sorun şudur: Marksistler, "toplumsal özgürlüğü", mülkiyet ilişkilerinin dönüştürülmesi ve üretim araçlarının kamulaştırılmasıyla kendiliğinden, dolaysız ve doğal olarak gerçekleşir gördüklerini hiçbir yer-

de ileri sürmüş değillerdir. Marksist tarih anlayışı ve sınıf mücadelesi tezinde, bunun için proletaryanın egemen sınıf olarak örgütlenmesinin, kapitalist direniş ve burjuvazinin eskiyi geri getirme savaşına karşı tutarlı, kesintisiz ve kararlı bir mücadelesinin gerekli şart olduğu ısrarla ileri sürülür. Toplumsal özgürlük, zira, burjuva hukukunun geçerliliğini sürdürdüğü "kamulaştırma koşulları"nın ilk evrelerinde henüz tam olarak gerçekleşemez. Sınıfların tarihe karışması özgürlük için zorunluluk oluşturur. "Toplumsal özgürlük", her şeyden önce, proletarya öncülüğündeki siyasal devrimle kapitalistlerin egemen sınıf konumundan düşürülmelerini, burjuva devlet mekanizmasının lağvedilmesini ve iktidarın işçi sınıfı tarafından alınmasıyla birlikte üretim araçlarının toplumsallaştırılmasını gereksinir. Sınıf farklılıkları ve özgürsüzlüklerin temelinde üretim araçlarının kapitalist mülkiyetinin ve sömürünün olması, sömürünün ve sınıf farklılıklarının ortadan kaldırılması için üretim araçlarının toplumsal mülkiyete alınmasını zorunlu kılar. Proletarya iktidarının, tüm emekçileri sürece dahil ederek, üretimi kolektif tarzda ve burjuva hak ve hukukunun ötesinde, onu gereksizleştirecek kapasite-kapsam ve özellikte gerçekleştirerek, herkesin ihtiyacına göre tüketebileceği bir toplumsal üretim aşamasına geçmesiyle birlikte, özgürlüğün sınırlayıcı unsurları ortadan kalkacaktır. Proletaryanın burjuvaziye karşı mücadelesinin siyasal bakımdan anlamı, siyasal iktidarın devrimle alınması ve işçi sınıfının siyasal bakımdan egemen hale gelmesi, "egemen sınıf olarak örgütlenmesi"dir. Kapitalist üretim süreci, bu "çatışma"nın nesnel maddi temelini oluşturur. Üretim araçlarının kapitalist özel mülkiyeti, emek gücü sömürüsünün ve artı-değer üretiminin, burjuvazinin egemen sınıf olarak varlığı ve siyasal erki elinde tutmasının temel koşuludur. "Sınıf çatışmasının özü", bu aynı nedenle, kapitalist üretim tarzının ve kapitalizmin tasfiyesi hedefiyle bağlıdır. İşçi sınıfının –ve onun şahsında ve öncülüğünde tüm ezilenlerin– sömürüden kurtulmaları için, üretim araçları mülkiyetinin, üretimin toplumsal karakteriyle uyumlu olarak toplumsallaştırılması zorunlu koşuldur.

Marx, altyapı-üstyapı; ekonomi-politika ilişkilerini insan iradesiyle belirlenemeyecek 'toplumsal ilişkiler bütünü' alanında değerlen-

dirmiş ve bu ilişkilerdeki değişimin insan iradesiyle bağlı olmadığını, ancak insan eyleminden büsbütün bağışık da olamayacağına dikkat çekmiştir. Marx'a "ekonomist"-"determinist" suçlamaları yönelten "ideolojik muhalifler" ise, bu suçlamalarına dayanak bulamamışlar ve ancak Marksizmin sorun üzerine görüşlerinin çarpıtılması üzerinden kendi görüşlerini kanıtlanmaya çalışmışlardır. Birikim yazarı A. Özgün de, Foucault'ı izleyerek, iktidar ilişkilerinin "*Marksist kuramın ekonomist perspektifinde*" 'üst yapısal' olarak ötelendiğini iddia etmekte; "*toplumsal kuramlarda ve ilişkilerde, günlük hayatın yeniden üretim rejimleri içerisinde*" yapılanan bu ilişkilerin, oysa, kendilerine, "*kapitalizmin sadece bir üretim tarzından ibaret olmayıp güç ilişkilerinin salt ekonomik üretim döngüleri etrafında kurulmadığı*" ve "*gündelik hayatın tamamına yaygın bir şekilde onu çevreleyen dilsel ve iletişimsel süreçlerde*" kurulduğu ve yeniden üretildiğini belirterek, bu "akım"ın "savaş erleri" arasına girmiştir. Onun da aralarında bulunduğu bu yazarlar, "temel" olan ile "etrafında"kileri; "güç ilişkileri" ile "gündelik hayat"ı; "gündelik hayat" ile "ekonomik üretim"i; "toplumsal ilişkiler" ile "dilsel ve iletişimsel süreçler"i, aralarındaki bağlantıları koparark "totoloji"ye tabi tutuyor; *"Marksgil ekonomi politikacılar*"ın kapitalizmin "*sadece bir üretim tarzından ibaret*" olduğunu söylediklerini ileri sürüyorlar.

Bu tümüyle dayanaksız bir iddiadır. Yukarıda, yazının ilgili bölümünde değinildi. Yinelemek pahasına bir kez daha belirtilirse, durum şudur: kapitalizm, evet "sadece bir üretim tarzından ibaret" değil, salt bir üretim tarzı değil; ama bir üretim tarzıdır. *Bu üretim tarzının özelliği*, toplumu, giderek belirginlik kazanan şekilde, bir yanda emek güçlerini satarak yaşam gereksinmelerini edinen ve kendilerini (yaşamlarını) ve soylarını sürdüren işçiler; öte yanda sahip oldukları üretim araçları aracılığıyla emek gücünü kullanarak –ona belli bir satın alma değeri biçerek– elde ettikleri artı-değerle hem yaşam giderlerini karşılayan hem de sermayelerini büyüten (genişleten) kapitalistler olarak, temel ve uzlaşmaz karşıt çıkarlara sahip sınıflar halinde bölmesidir. Üretim araçları mülkiyetine sahip olan sınıf siyasal hâkimiyeti de elinde tutacaktır. Güç ilişkileri bu sınıf bölünmesi

temelinde ve iki ana sınıf etrafında şekillenirler. Üretim ilişkileri, yani maddi hayatın üretimi ve yeniden üretimi, siyasal-hukuki, ahlaki ilişkilerin üzerinde biçimleneceği/biçimlendirileceği zemini oluştururlar. Hâkim sınıf, üretim araçları mülkiyetine sahip olarak, ekonomik yaşamı, siyasal erki elinde tutarak, politik yaşamı ve tüm bu ilişkilerin üretiminden çıkarak şekillenen ideolojik-kültürel yaşamı denetleyip, belirlemeye çalışır. Bu ilişkilerde bir dönüşüm ise, ancak, üretim tarzının ortaya çıkarıp şekillenmesinde rol oynadığı sınıfların, bu koşullar tarafında belirlenen çelişkilerinin çözümüyle, mücadeleleriyle mümkün olabilir. Bu çelişki, öncelikle üretim tarzı tarafından belirlenmekte; onun gelişmesi düzeyinde şekillenip keskinleşmektedir.

Kapitalizmde, iktisadi-politik-kültürel vb tüm toplumsal ilişkiler artı-değer sömürüsü temelinde şekillenirler. Buradan, kapitalizmin, metaların üretilmesi, dolaşıma ve değişime girmesi ve tüketilmesiyle "sınırlı" ve kendi kendine çevrimi olan bir sistem olduğu sonucu doğmaz. Marksistler bir yana; aklı başında hiç kimse, kapitalizmin bu özsel özelliklerinden hareketle, onu insan ve sınıf iradesine yer vermeyen ekonomik bir "çevrim hareketi"yle özdeşleştirmez. Marksist kuramın "*ekonomist perspektif*"le suçlanmasının nedeni, Marx'ın, toplumlar tarihi ve kapitalizm üzerine araştırmalarıyla ulaştığı "sonuçlar"dan söz ederken, "*varlıklarının toplumsal üretiminde*" insanların aralarında, "*zorunlu, kendi iradelerine bağlı olmayan belirli ilişkiler*" kurduklarını; bu "*üretim ilişkileri*"nin onların "*maddi üretici güçlerinin belirli bir gelişme derecesine*" tekabül ettiğini; bu üretim ilişkilerinin "*tümü*"nün, "*toplumun iktisadi yapısını, belirli toplumsal bilinç şekillerine tekabül eden bir hukuki ve siyasal üst yapının üzerinde yükseldiği somut temeli oluştur*"duğunu söylemiş olmasıdır.[114] Marx'ın, "*insanların bilincini belirleyen*"in toplumsal varlıkları olduğunu belirtmesi ve toplumun maddi üretici güçlerinin "*gelişmelerinin belli bir aşamasında*", o zamana kadar "*içinde hareket ettikleri mevcut üretim ilişkileri*"yle ters düşüp, gelişmelerinin engeline dönüşen bu ilişkileri değiştirmek üzere harekete geçmelerinin kaçınıl-

114 Ekonomi Politiğin Eleştirisine Katkı, Önsöz.

mazlığından söz etmesi, "ekonomizm"inin/"determinizm"inin "delili" sayılmıştır! Toplumlar tarihi –ki sınıf mücadeleleri tarihidir– bundan başka bir yol göstermemiş olsa da, sömürülen sınıf(lar)ın mücadelesi, içinde hareket ettikleri üretim ilişkileriyle çelişkilerinin ürünü olarak şekillense de, ve bu çelişkinin tarihsel süreçteki şekillenmesi bu güçlerin "*gelişmelerinin belli bir aşamasında*" tarihe 'adım atsa' da, toplumlar tarihine sözümona ekonomistçe yaklaşmayanların "ekonomist" suçlaması devam edebilmiştir. Daha da "ilginç olan"ı(!), bunun, Engels'in "*düzeltici açıklaması*"na karşın sürdürülüyor olmasıdır. Engels, daha sağlığında, Marx ile irdelemelerini çarpıtarak suçlamalarda bulunanlara karşı bir cevap mahiyetinde, J. Boloch'a yazdığı 21-22 Eylül 1890 tarihli mektupta, başka şeylerin yanı sıra, söyle yazıyordu: "*... Materyalist tarih anlayışına göre, tarihte ensonu belirleyici öğe, gerçek hayatın üretimi ve yeniden üretimidir. Ne Marx ne de ben bundan fazlasını hiçbir zaman öne sürmedik. Böyle olunca, eğer birisi, ekonomik etkenin biricik belirleyici öğe olduğunu söyleyerek sorunu çarpıtırsa, bu önermeyi anlamsız, soyut ve budalaca bir ifadeye dönüştürmüş olur. Ekonomik durum temeldir ama, üstyapının çeşitli öğeleri-sınıf savaşımının politik biçimleri ile bunun sonuçları, yani, başarılı bir çarpışmadan sonra, zaferi kazanan sınıfın oluşturduğu anayasalar vb hukuksal biçimler ve hatta, bu gerçek savaşımların bunlara katılanların beyinlerinde uyandırdığı yansımalar, politik, hukuksal, felsefi teoriler, dinsel görüşler ve bunların bir dogmalar sistemi halinde gelişmeleri de tarihsel savaşımların gidişi üzerinde etkilerini gösterirler ve birçok hallerde bunların biçimlerinin belirlenmesinde baskın rol oynarlar. Bütün bu öğeler arasında karşılıklı bir etkileşim vardır...*"

"*Tarihimizi kendimiz yaparız ama, her şeyden önce çok belirleyici olaylar ve koşullar altında. Bunlar arasında en sonu belirleyici olan ekonomik olanlardır. Ancak, politik olanlar vb ve hatta insanların uslarına yerleşip kalan gelenekler bile, belirleyici olmasalar da bir rol oynarlar....*" ve devam eder Engels: "*Tarih şimdiye kadar işte böyle doğal bir süreç biçiminde ilerlemiştir ve aslında aynı hareket yasalarına tabi olmuştur. Ancak, bireylerin istençleri, her biri kendi*

fiziksel yapısı ve dış, son kertede ekonomik koşullarca (ya kendi kişisel koşullarınca ya da genel olarak toplumun koşullarıyla) –itildikleri arzularına ulaşamayıp– genel bir ortalamada, ortak bir bileşkede buluşurlar; ama bütün bunların sıfıra eşit olduğu sonucu da çıkarılmamalıdır. Tam tersine, bu istençlerin her biri bu bileşkeye katkıda bulunurlar ve bu ölçüde de bileşkede yer alırlar."

Birikim yazarlarıyla liberal yol gösterici teorisyenlerin ekonomi-politika ilişkilerinde istismar ettikleri noktalardan biri de, "sol'un" sınıf mücadelesini "şimdiye kadarki" ele alışıdır! Bu yazar ve teorisyenler, önce emek-sermaye ilişkilerini tahrif ederek üretken emekçinin rolünü ve eylemini hafifsiyor, ardından da Marksist teoriyi "darlıklardan kurtarma" kurnazlığına soyunarak, "*solun şimdiye kadar geleneksel olarak siyasi yatırımlarını yaptığı ve organik bağlarını kurduğu sendika, siyasi parti gibi kurumların dışında mücadele alanları yaratma*"nın önemini, sözümona ortaya koyuyorlar. Yeni bir keşif yapmış gibi, "*salt bu alanlarda kurulacak en etkin mücadelenin bile (iletişimsel süreçlere, toplumsal yeniden üretim/dolaşım alanlarına müdahale edilmeyip bu alanlar geri alınmadıkça) tek başına etkisiz kalacağı*"ndan söz ediyor, "*daha da önemli husus*" olarak, "*bu kavramsal çerçevenin ve siyasi açılımlarının, klasik Marksist kuramın ve ideolojik açılımlarının kifayetsiz kaldığı bir noktada*", neo-liberalizmin karşı-tezini oluşturma şeklinde ortaya çıkması olduğunu –kendilerinin bu "cephede" yer aldıklarını gizleyerek– belirtiyorlar.

Bilindiği üzere, Marx, tarihsel-toplumsal gelişme ve değişmeyi, insanın, yaşamının yeniden üretiminde, gereksindiği araç ve ürünleri üretimine ve bunun üzerinden gerçekleşen toplumsal ilişkilere bağlayarak irdelemiş, özel olarak da kapitalist üretim ilişkilerini 'en ince ayrıntısına dek' ele alarak proletaryanın bu üretim koşullarındaki yeri ve rolü üzerinde durmuştur. Basit el üretiminden Manifaktüre, oradan makineli üretime; meta üretimi ve değişimi süreçlerini irdeleyerek Marx, sermayenin genişleyen yeniden üretiminde, işçinin bu ilişki içinde kapitalist tarafından bedenen ve zihnen "makinenin ek-

lentisi haline getirilmiş modern köle" durumuna getirildiğini ve kendine ve ürününe yabancılaştığını ortaya koymuştur.

Bu durumun, işçinin kendini sömürü nesnesi olmaktan kurtaracak bir mücadeleye girmesiyle değiştirilmesi, gerçekte yaşamın başlıca iktisadi, politik ve ideolojik alanları olmak üzere her alan ve yanını kapsayarak gelişmesiyle mümkün olabilir. Marksizm ve Marksistlere, mücadele alanlarını "sendika ve siyasi partiler"le sınırlama suçlaması yöneltmek için ya siyasal körlükle ya da 'kötü niyet'le malul olmak gerekir. İşçi sınıfının anti-kapitalist mücadelesinin toplumsal tüm alanları kapsayarak gelişmesi zorunluluğu, bir istem ve tercih sorunu değil, kapitalizmin toplum yaşamı ve ilişkilerinin her alanına hâkim olması ve kuşatmasının kaçınılmaz kıldığı bir gerekliliktir. Marx'ın kuramının bunu izahta "kifayetsiz kaldığı" teranesi ise, bir zırva olmaktan öteye geçmemektedir. Marksizm eleştirmeni yazarlar, insan eyleminin tarihsel rolüne işaret etmek adına, işçi sınıfının dünyayı değiştirme 'misyonu'nu, sınıfın kapitalist üretim sürecindeki üretim araçları mülkiyetinden yoksun kılınmış ve yaşamını ancak emek gücünü kapitaliste satarak sürdürebilecek konuma düşürülmüş olmasından koparmakta, toplumsal varlık ile bilinç arasındaki ilişkiyi baş aşağı çevirmekte; "mücadelenin başka alanları" vaazıyla, proletaryanın herhangi eylemci başka sınıf ve kesimlerle aynı derekeye düşürmektedirler. Negri-Hardt ve Lazzarato'nun yedeğinde, "sol", "geleneksel olarak siyasi yatırımlarını yaptığı ve organik bağlarını kurduğu sendika, siyasi parti gibi kurumların dışı"na çağrılırken, kapitalist dünya sisteminin; kapitalist iktisadi sistemin, yaşamın tüm alanlarını ve tüm üretim sektörlerini "bir zincirin halkaları" halinde bir örgü içine alması gerçeği görmezden gelinerek, sendika ve siyasal partilerden söz edilerek, "bu alanlarda kurulacak en etkin mücadelenin bile (iletişimsel süreçlere, toplumsal yeniden üretim/dolaşım alanlarına müdahale edilmeyip bu alanlar geri alınmadıkça) tek başına etkisiz kalacağı..." söylenmekte ve sözümona bu gerekçeyle "klasik Marksist kuramın ideolojik açılımlarının kifayetsiz..." kaldığı ileri sürülebilmektedir. Delauzeci-Foucaultcu bir kirli ezberin yinelenmesidir bu.

Foucault, Hardt ve Negri'nin burjuva devletinin sınıf karakteri ve ona karşı mücadelenin öncü ve temel gücü olarak işçi sınıfının devrimci misyonunun üretim sürecindeki ve üretim araçları karşısındaki konumu tarafından belirlenmesi başta olmak üzere en temel konularda, kavramlar üzerinde oynayarak teoride "yapı bozumu"na gitmelerini benimsiyor; Foucault'un örneğin "biyo-iktidar" kavramını, kapitalist iktidar sorununun sınıf karakterini bulanıklaştıracak şekilde kullanmasını sahiplenerek, onun "iktidar olanın gücünü, yok edebilme, cezalandırabilme gibi yetilerden değil, tam tersine hayatın yönetilmesi, idamesi, uzatılması gibi etkinliklerden" aldığı; 18. yüzyıldan itibaren "biyo-iktidar"ın "yeni bir siyasi rejim haline geldiği"; "bireyleri değil, bedenleri yöneterek işleyen bir sistem" olduğu iddialarını bu "bireyleri değil bedenleri yöneten" 18. yüzyıl çocuğu iktidarın "özellikle 1970'lerden sonra çok net olarak gözlemlenebil"diğini vazediyorlar. Bu, gücünü "yok edebilme, cezalandırabilme gibi yetilerden" almayan ve "tam tersine hayatın yönetilmesi, idamesi, uzatılması gibi etkinliklerden" alan ve bireyleri azade edip bedenleri yöneten müphem iktidar, böylece işçilerin üzerinde tahakküm kurmak işlevini de "hayatın kendisinin tahakküm altına alınması"yla yer değiştirip, takas etmektedir! Birikim yazar(lar)ı, bu muğlaklaştırıcı yorumlarıyla sınıf mücadelesinin ve iktidar sorununun proletarya ve ezilenler için taşıdığı yaşamsal önemi, "hayatın yönetilmesi, idamesi, uzatılması" gibi "ortalama" insan aklına uygun düşen etkinliklerin ardına sürüklüyorlar. Sınıf sorunu ve sınıf çelişkilerinin bu "yumuşatılması" yoluyla Birikim yazarları, "Modernist dönemde fabrika içi ilişkiler biçiminde, tasavvur edilen üretim ilişkileri"ni, "toplumun bütün alanlarına yayıl"ması gerekçesiyle haklı göstermeye soyunmuşlardır. Sermaye egemenliği sisteminde, hâkim sınıfın hâkimiyetini iktisadi-sosyal, politik ve kültürel her alanda gerçekleştirmesi, bu muğlaklaştırma ve bulanıklaştırma çabasıyla "yeni bir keşif" gibi pazarlanmaktadır

* * *

Birikim ve izinde yürüdüğü liberal 'sol' teorisyenlerin geliştirdikleri tezlerin burjuva ideolojik karakterini sergilemeye çalışırken, olanaklı olduğunca bu görüşlerin "sınırları"nı esas aldık. Kapitalist

üretim sistemindeki değişim ve gelişmelerin "materyalist" ve hatta "Marksist" analizi iddiasıyla ortaya koyduklarını ve geliştirdiklerini ilan ettikleri bu görüşlerin, son on yıllarda uluslararası alanda ve Türkiye'de, Marksizmin "sol"dan eleştirisi adına geliştirilen sağ liberal ve Troçkist görüşlerin bir karması olduğunu gördük. Marksizme karşı cepheye sürdükleri ideolojik savaş silahlarını, esas olarak sermayenin işçi sınıfı ve emekçilere karşı ve emek sömürüsünü artırmak üzere geliştirdiği üretim teknikleri ve aynı amaçla kullandığı bilimsel gelişmeleri sistemin nitelik değişiminin göstergeleri sayan burjuva cephaneliğinden almışlardı ve Negri-Deleuze gibi teorisyenler tarafından daha önce söylenenleri yinelemektedirler. İşçi sınıfının tarihsel rolüne karşı görüşlerini güçlendirmek için, kapitalist sınıfın kâr için üretime soktuğu yeni buluşları, geliştirdiği yöntemleri, makinenin geliştirilmesi ve yeni tekniklerin üretime uygulanmasını, bu araçların işçi sınıfı ve emekçilere karşı daha etkin biçimde kullanılmasını teorilerinin merkezine alıyor; fabrika üretiminin, üretici emeğin ve işçi sınıfının kapitalist ekonomik-toplumsal sistemin irdelenmesinde tuttukları merkezi önemi yadsımak üzere, "merkezsizleşme"yi, "gayri-maddileşme"yi, "kalabalıkları" "bugünkü kapitalizm"in belirleyici unsurları gösteriyorlar. Bilim ve teknikteki gelişmelerin başka şeylerin yanı sıra, soyut emeğin (makine, meta ve para) somut emek aleyhine hareket yeteneğini artırarak somut emek üzerindeki etkilerini daha yıkıcı hale getirmesini; sermayenin uluslararasılaşmasıyla yeni bölgelerin ve pazarların kapitalist sürece katılmasını ve bunun işçileşme sürecini hızlandırarak kadın ve çocuk emeğinin sömürülmesinde 'atılım'a yol açmasını, bunlar gibi başka gelişmelerle birlikte –bunların olacağı Marx ve Marksistler tarafından ortaya konmamış gibi– Marksizme karşı saldırının dayanağı yapmaya çalışıyor, M. Lazzarato, T. Negri ve Gilles Deleuze'den aktardıkları ve olguların yenilik adına Marksist teorinin tahrifi için pervasızca kullanılmasını esas alan görüşleriyle, işçi sınıfının kapitalist üretim sürecindeki yerini ve toplumun değişimi ve yeniden kurulması sürecindeki rolünü bulanıklaştırıyor, burjuvaziye ve onun hizmetinde dolaysız olarak çalışan burjuva teorisyenlere çanak tutuyorlar. "Bugünkü kapitalizm"in "gay-

ri-maddi üretim"e dayandığı yönündeki iddialarıyla bir yandan üretken emeğin ve fabrika işçisinin rolünü yadsıyor, diğer yandan her tür emeği ve emek harcanmasını üretken emek alanında gösteriyorlar.

Marx'ın teorisi, emek gücünün kendi değerinden, kendi yaşam gereçlerinin gerekli kıldığından daha fazlasını üreterek sermayeyi var ettiğini; bir bölümüyle sermayeye dönüşen, sermaye olarak işlev gören ve öteki bölümüyle işçinin kendini yeniden var etmesi ve sürdürmesi için gereksinim duyduğu araç gereçleri almasını sağlayan emeğe, evet özel bir önem verir. Artı-değer üretimi, kapitalist gelişmenin sergilediği üzere, üretici olmayan emek kategorilerinin de "içinde olduğu" toplumsal tüm katmanların geçimlerinin gerçek kaynağını oluşturmaktadır ve bu da üretken ve üretken olmayan emek ayrımının ortadan kalkmasına ya da önemsizleşmesine değil, üretken olmayan emeğin işlevi ve öneminin üretken emeğe karşı arttığına değil, üretken emeğin merkezi önemde kalmaya devam ettiğine işaret eder. Marx eleştirmenlerinin göremedikleri ya da görmek istemedikleri, kapitalist gelişme sürecinde üretken olan ve olmayan emek ayrımının, önemsizleşme bir yana netleştiği; üretken emek kategorisinin genişleyip yeni sektörleri de kucaklayarak yaygınlaştığı ve daha etkin hale geldiğidir.

Birikim yazarlarıyla izinde yürüdükleri liberal 'sol' teorisyenler ise –bu makalenin ilk bölümünde nedenleri ve kaynakları gösterilen– gelişmiş ülkelerde sanayi ve imalât sektöründe yaşanan göreli düşüşü, "küresel sistem"de üretken emeğin ve fabrika işçisinin önemsizleşmesine kanıt göstererek, üretken emekçilerin saflarının ve etkinliğinin (kapitalist üretim ve anti-kapitalist mücadele açısından) büyümesini görmezden geliyor; hiçbir şey yapmayanlarla asalaklarının ve üretken olmayan emekçilerin geçim araçlarını sağlayan ekonominin "aslında 'üretken olmayan' emeğin ürünü olduğu" iddiasıyla üretken emeğin rolünü küçümsüyor, ve üretken emek kategorisindeki emeğin bir bölümünü –ağırlıklı olanı– "üretken olmayan emek" kategorisine dahil ederek ya da tersinden üretken olmayan emeği üretken emek olarak "yüceltme"ye çalışarak, toplumsal devrimin "işçi öznesi"yle; onun en önemli ve hareketinin merkezinde duran kesimiyle hesaplaşmaya girişiyorlar. 'Demir-çelik ve maden üretiminin, yol, ray, köprü ve ev

yapımının, şeker, tütün, gıda-içecek, petrol ve enerji üretiminin gereksindiği üretici emeği, bilgi, beceri, yetenek yoksunu gören Birikim yazarları, araştırma-tasarım, çizim, resim çekme, bilgisayar kullanımı, program yazılımı, internet üzerinden bilgi iletimi, haberleşme ve ticari ön bağlantıların kurulması vb hizmetler ve iletişimin tüm alanlarını "gayri-maddi emek" kategorisinde değerlendirerek "üretken emeğin önemsizleştiği" sonucuna varıyorlar (üretimin planlanması/tasarımı ile ürün üretimi arasındaki bağ koparılarak, tasarım, üretim eylemini önemsizleştirici etkinlik düzeyine çıkarılmaktadır). Hizmetlerin ve hizmet sektörünün yaygınlığı ve toplumsal yaşam için öneminin artmasını başlıca dayanaklarından biri olarak alan bu teorinin açmazlarından biri de, hizmetleri tümel biçimde "gayri-maddi faaliyet" kapsamında göstermesidir. Bu teoride, üretim, "araştırma, tasarım, beşeri kaynakların idare edilmesi türünden faaliyetler, tüm diğer çeşitli hizmet sektörü faaliyetleri ile birlikte bilgisayar ve medya ağları"nca "örgütlenen faaliyet"e indirgeniyor; üretken emeğin merkezi rolü ve önemi yadsınıyor; sanayi üretimin yerine ulaşım ve iletişim "ağları" geçiriliyordu; ürünün "tasarlanması", üretilmesinden daha önemli sayılıyor ve tasarım her durumda üretim sürecinin dışında görülüyor.

Marx, "Adam Smith'e karşı polemiğe girişenlerin tümü bir yandan, maddi üretime tepeden bakan bir tutum takınıyorlar, öte yandan, maddi olmayan üretimi –hatta uşaklarınki gibi hiç üretim yapmamayı– maddi üretim olarak haklı göstermeye çalışıyorlar" diye yazmıştı. Marx'a karşı polemiğe girişenlerin yaptığı da aynıdır.

Kaynaklar

Kapital 1., 2. ve 3. ciltler
Komünist Manifesto
Artı-Değer Teorileri 1. cilt
Emperyalizm -Kapitalizmin En Yüksek Aşaması
Seçme Mektuplar (Marx-Engels)
Ekonomi Ders Kitabı-1
Server Tanilli Eleştirisi -Özgürlük Dünyası, s. 124-125

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
VI. Kısım

Sınıf-iktidar-ideoloji ilişkisi ve "indirgemecilik" üzerine liberal söylem

Ferdan Ergut, Birikim'in 271. sayısında "Tanınma Siyaseti ve Sol" başlıklı makalesinde, "yeni bir sol siyaset" için, "geleneğin takip edilmesi"nin değil, ama "dikkate alınması"nın gereğine işaret ederek, sınıf sorununu "sınıf çıkarı olarak sunma"nın "Kaba Marksistler"in işi olduğunu; onların, "sınıf kapasitesi" sorununu önemsiz gördüklerini yazdı. Ergut, bu "sorun"un aşılması için, "tanınma kavramı"nı kilit kavram olarak gösteriyor, ve hem bir ara başlık altında hem de uzunca bir dipnotunda, "Tanınma"nın, esas olarak "emeğin kendini gerçekleştirmesi sorunu" olduğuna dikkat çekerek, "üretim sürecindeki birey, bir yandan kendini gerçekleştirirken bir yandan da yanıbaşındakilerin o ürettiğine muhtaç olduğunu ve o ihtiyacı karşılamanın verdiği kendini olumlama hissini yaşar." Bu "ihtiyacı karşılama hissi"nin vereceği mutluluğa işaret eden Ergut'a göre, Marx, sonraki çalışmalarında, "iç çelişkileri barındıran bu bakış"ı terkedip, sınıf mücadelesini "tanınma için verilen mücadele"den sınıf çıkarları için mücadeleye çektiği için, "özneler arası alan"ın kaybına neden olmuştur. Ergut, ayrıca, Marksist teorinin "bolluk toplumu" üzerinden kurgulandığını, oysa artık "doğanın" insanın "hizmetine girmeyi reddettiği"ni, bunun da, geleceğin "*bolluk varsayımı üzerinden değil, kıtlık hakikati üzerinden*" kurmayı gerektirdiğini söylüyor. Bu önemli çarpıtmasıyla birlikte Ergut, "onurlu ve saygın bir yaşam"ın, bireylerin yaşam tarzı, hedefleri, istek ve eyleminin "yakınımızdakiler tarafından meşru görülmesi"ne bağlı olduğunu ileri sürerek, "tanınma"-"meşru görülme"nin önemine değinir ve mücadelenin de bunun üzerine kurulmasını savunur. ODTÜ Tarih Bölümü öğretim üyesi yazar, "toplumsal hareketler ve kolektif eylemler alanında"ki iki

farklı yaklaşımı, "i) bu hareketleri ve eylemleri grup/sınıf çıkarlarının bir yansıması olarak alanlar ve; ii) onurlu ve saygın bir yaşam sürebilmenin arayışı olarak alanlar" şeklinde ayırarak, ikincisinden yana tutum açıklıyor ve "'nesnelci' ya da 'bilimsel' Marksizmin 'sınıf siyaseti' adı altında yaptığı bütün indirgemeci analizler"in birinci eğilimden kaynaklandığını belirterek, "Buradan bakıldığında –diyor– emekçi sınıfların tarih boyunca verdikleri bütün mücadeleler sanki sadece maddi hayatlarındaki sorunları merkeze almıştır, sanki bütün bu mücadeleler sadece aş ve iş meselesidir." Ona göre, işçi sınıfının mücadelesinde esas olan "bireysel saygınlığı elde edebilme adına özneler arası koşulların dönüştürülmesi"dir ve "Yeni bir sol tahayyül, bütün bu sömürü biçimlerinin (cinsel, etnik, ulusal, çevresel, kültürel vs...) 'son tahlilde' tek bir sömürü biçimi (sınıf) tarafından belirlendiği varsayımı altında kurgulanamaz."[115]

Ferdan Ergut'un, Marksizm "eleştirisi" adına, ciddi çarpıtmaları da içeren liberal iddialarıyla benzer görüşleri, bir başka yazar –Çağhan Kızıl–, ekonomi-politika; sınıf ve iktidar ilişkilerini ele aldığı ve Birikim dergisinin Mart 2008 sayısında yer alan "Siyaset mi Değişiyor Yoksa Kavramlar mı?" başlıklı makalesinde daha geniş şekilde dile getiriyor:

"*Aşırı güdülenme eğer Marksist öğreti içinde yıkıcı etkilerini bu güne kadar getirebilmişse* –diye yazıyor Çağhan Kızıl–, *bunun nedenlerinden biri en başından beri son kertede ekonominin belirleyiciliğinin mekanik bir şekilde verili kabul edilmesidir. Eğer bu ereksel determinizm her tür toplum için geçerli olsaydı, böylesi bir belirlenimle onu oluşturan koşullar tarihsel süreç içinde gün ışığına çıkmazdı. Aksine, bu koşullar her tür toplumda en başından beri var olan "verili gerekliliker" olurdu.*" Görüşünü güçlendirmek için Laclau'ya baş vuran Kızıl, onun, *"eğer ekonomi son kertede her toplum tipi için salt belirleyici ise, ekonomi, herhangi bir toplum tipinden bağımsız değerlendirilmeli ve ekonominin varoluş koşulları herhangi bir somut toplumsal ilişkinin dışında tanımlanmalı*" sözlerini aktararak devam ediyor: *"...yalnızca*

115 Ferdan Ergut, Birikim 271, sf. 70-81.

somut bir toplumsal ilişkiler ağı içinde geçerliliği olan 'üretim' kavramının soyutlanarak bir dogma haline getirilmesinden kaçınılmalıdır." Çağhan Kızıl'a göre, *"Günümüz koşullarında üretim ilişkileri, toplumsal yaşamı etkilemeye devam ediyor ancak bunun yanında kültür gibi başka faktörler de bu etkileşim ağının içine girmiş durumda..."* Kızıl ileri sürmektedir ki, *" Son kertenin belirleyiciliği ve yapısal nedensellik, toplumsal yapının bir düzenleyici öge tarafından denetlendiğini varsayan tezlerin ana itkileridir. Tarihsel materyalizmin ve bilimsel sosyalizmin naif pozitivizminde kendini belli eden açmazlardan biri, tamamen akılcı bir görüyle, kendi çıkarları etrafında mükemmelce kümelenmiş toplumsal etmenlerin karşısına çıkan şeffaf parametrelerdir..."*[116] Yazar, *"Bu nedenle sosyal teması sağlarken çizilecek yol; açık, katılımcı, çoğulcu, kapsayıcı ve güleryüzlü bir siyasetten doğacak olan yoldur"* diye, çıkardığı sonuçlara uygun bir "çıkış yolu" da gösteriyor![117] Bu "sol" yol, F. Ergut'ta "onurlu-saygın" bir "tanınma"ya dönüşüyor.

Marx'ın teorisini "indirgemeci" diye nitelemede diğerleriyle "ortaklaşan", birleşen bir üçüncü yazar, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Bölümü'nden akademisyen Fulya Karaismailoğlu'dur. O bir akademisyen ve tezi "Sosyal Teoride İktidar Tartışmaları; Marx, Nietzsche, Weber, Foucault" başlığını taşıyor. Kaynakları da ilk iki yazarla hemen hemen aynı teorisyenler. Fulya Özkaya Karaismailoğlu tarafından kaleme alınan "Yüksek Lisans Tezi", tez yazarının bu dört teorisyenin görüşlerini Türkiye'de ilk kez kendisinin, "bir kıyaslama yapmaksızın bir arada" ele aldığını belirtmesine karşın, Marksizme karşı ve fakat Foucault-Weber karışımı görüşlerin daha ilk paragraflardan başlanarak sergilendiği bir 'sosyoloji' makalesi olarak da alınabilir. Fulya Karaismailoğlu, önce kapitalist devletin 'aşılması'na dair Marksist görüşü kendince bir yoruma tabi tutarak, "işçilerin üretim süreci içindeki denetimi yeniden ele geçirmeleri" ile ilişkilendirip, "kalite çemberi" politikasını andırır sistem içi bir ucubeye indirgiyor, ardından da bu kendi tarifini Marx'a mal ederek, "*bunun nasıl sağlanacağı*"nın *"Marx'tan*

116 Çağhan Kızıl, Siyaset mi Değişiyor, Kavramlar mı?, Birikim, Mart 2008.

117 Çağhan Kızıl, Birikim, Mart 2008.

günümüze çözümlenemeyen bir sorun olarak kalmış" olduğunu ileri sürüyor. Anthony Giddens ve Jon Elster'in Marx'a yönelttikleri eleştirileri Marx'ın görüşlerinin "ikincil kaynakları" olarak gösteren tez yazarı, *"Günümüz toplumlarında devlet ve iktidar kavramlarını sadece sınıf çıkarları çerçevesinde açıklamak gücün dağılım etkisini gözden kaçıran fazlasıyla indirgemeci bir yaklaşım olarak durmaktadır*" diye yazıyor. Ona göre, "*Marx'ın kapitalist devlet anlayışından sınıfsal egemenliğin aracı olduğuna ilişkin bölümü*" çıkarıldığında, devlete ilişkin konudan geriye, ancak "*ekonomik ilişkilerin içinde gerçekleştiği koordine edici bir çerçeve"* kalacaktır.[118] Sınıf kavramının toplum tarihini açıklamada yetersiz kaldığı iddiasındaki yazar, *"Çünkü* –diyor– *kolektif eylemde belirleyici yegâne baskın etken katılan bireylerin sınıfsal konumu değildir."* Ve şöyle devam ediyor: "*…Özellikle dikkat çeken nokta ise 'Marx'ın sınıf ölçütü olarak mülkiyete haddinden fazla önem vermesi, gücü ise olduğundan önemsiz görmeye yönelmesidir.'* Marx'ın üretim araçlarının mülkiyeti dışındaki güç ilişkilerini olduğundan önemsiz görmesi onun analizlerinin kusurlu noktalarından biridir."[119]

Marx ve teorisine karşı ileri sürülen "sınıf indirgemeciliği" ve "determinizm" ortak temalı bu "eleştiri"leri, yazının ilerleyen bölümlerinde ele alacağız. Ama önce, bu görüşlerin feyz aldığı "kökleri"ne-kaynağına bakmakta yarar var.

Bir ara not ya da Birikim'e soykütüksel görüşler

Her şeyin bir "evveliyatı" bulunuyor; burada ele alacağımız görüşlerin de soykütükleri var. "Eleştirel Teori"den Foucault'a, kapitalizmin 'vicdani ret'çi kurgusu ve devrim reddiyesi olarak da okunabilir bir geçmiş.

118 Devlet ve iktidar kavramlarının günümüz toplumlarındaki anlamını, "sınıf çıkarları çerçevesi"ne sıkıştırılamayan "güç dağılımı etkisi"ni formülleştiren Foucault'nun görüşleri etrafında şekillenen "akademik sosyoloji" türünü Özgürlük Dünyası'nın Şubat 2012 sayısında yayımlanan makalede ele almıştık.

119 Fulya Özkaya Karaismailoğlu,Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 'Sosyal Teoride İktidar Tartışmaları; Marx, Nietzsche, Weber, Foucault, internette yayımlanmış Yüksek Lisans tezi.

Thedor Adorno, Max Horkheimer ve Herbert Marcuse, Marksist teoride kültür-siyaset-ekonomi ve sınıf ilişkisinin doğru şekilde kurulmadığı ve eksik bırakıldığı iddiasındaydılar. Sömürü ilişkilerinin toplumsal yaşamın her alanına etkin sonuçlar doğurması, egemen sınıfın düşüncelerinin egemen düşünceler haline gelmesi, burjuva ideolojisinin ve kültürünün sinema, tiyatro, roman, şiir vb edebiyat-sanat dalları üzerinden toplum yaşamına girmesi vb, "Frankfurt Okulu" teorisyenlerinin yazıp söylediklerini ilgi çekici kılıyordu. Onları Nietzscheci-Freudcu "aşkın" psikanalist teorinin Deleuze, Derida, Guattari, Lacan gibi tilmizleri tamamladılar. Freudcular, Nietzsche'nin ardısıra yürüyen Foucault gibileri ve "devletin ideolojik aygıtları"na işaret ederek Marx'ı "tamamlama" iddiasıyla Marksizmi tahrif edenler, insanın üretici etkinliğini; bu etkinliğin ürünü toplumsal üretim ile üretim araçlarının kapitalist mülkiyeti arasındaki bağı, kültürel-ideolojik kategorilerle ilişkisini tersten kurarak, sınıf çelişkisi ve mücadelesini muğlaklaştırmakta birleşiyorlardı. Onlara göre Marksizm, toplumsal sorunları ve toplumlar tarihini "indirgemeci" bir yöntemle irdelemiş, doğru olmayan subjektif sonuçlara varmıştı! Teorinin "yenilenmesi" adına, toplumsal sorunların ve tarihinin diyalektik materyalist yöntemle irdelenmesi ve kâr amaçlı kapitalist üretimde ekonomi-siyaset-ideoloji ve kültür alanları arasındaki ilişki ile bunların karşılıklı etkileşiminin "son kerte"de nasıl belirlendiğine dair Marksist açıklamaya itiraz edilirken, tarih düşünceye, ahlak ve kültüre ilişkin bir "form" olarak yazılıyor; iktidarın "söylem gücü"ne karşı bireysel muhalefetin teorisi yapılıyor; ideolojik 'form' ve "aygıtlar"a, "verili maddesel varlık" etiketi yapıştırılıyordu. Toplumsal sorunların sınıfların çelişkileri merkezli olarak irdelenmesi, özellikle işçi sınıfı söz konusu olduğunda, artık en önemli "ihtiyat" unsuruydu; kapitalizm aşılmasını önleyecek mekanizma ve olanaklara kavuşmuş, işçi sınıfı mücadelenin kolektif öznesi olmaktan "çıkmış"tı, vb.

"Okul" teorisyenleri, kapitalist "refah" ile sınıf mücadelesinin üretimi darbelemeden sürdürülmesi arasında kurdukları bağ üzerinden bir toplumsal rasyonalizasyon modeli kurguladılar. Bu kurgu, kapitalizm tarafından "manipüle edildikleri için" sömürülüp-ezilen kit-

lelerin yeni ve sömürüsüz bir toplum kavgasından geri durmalarını vazedip, kapitalizmin sınırları içindeki 'düzenleyici bir karşı çıkış'la kendini avutmayı esas aldığı için, 'vicdani rahatlama'dan öteye gidemezdi. Frankfurt Okulu teorisyenleri arasında sosyoloji ve politika alanındaki yazılarıyla dikkat çeken Herbert Marcuse, toplumun her türünün, her durumda egemenlik dayattığı ve dayatacağı gerekçesiyle, teorisini toplumsal kategorilerin işlevini reddeden sonuçlara kadar genişletmişti. "Çağrı"sı "özgürlüğe yabancılaşmış" bireye idi. Kapitalizm, aşılmasına yönelik pratiklerin ortaya çıkmasını kitle manipülasyonuyla engellediği, sağladığı "ileri kazanımları"yla, bütünlüklü değiştirilmesi ve dönüştürülmesinin "rasyonel temelleri"ni yok ettiği için, artık aşılamazdı. Birey-"özne"ye düşen, içinde bulunduğu koşullarda "alternatif yaşam tarzları" oluşturmak üzere, bireysel "özgürlüğe yabancılaşma" durumunu reddederek, "özgür varoluşunu" kurmasıydı. Marcuse şöyle yazıyordu: "*…. toplum, özü itibarıyla yeni bir tarihsel özne tarafından örgütlendiği, ayakta tutulduğu ve yeniden üretildiği ölçüde akılcı ve özgür olabilir. İleri sanayi toplumlarının bugünkü gelişim aşamasında, hem maddi hem de kültürel çıkarlar, bu gereksinimi yadsır. Sistemin gücü ve performansı, ruhun gerçeğe, düşüncenin zorunlu davranışa, arzuların gerçekliğe tamamen uyarlanması, yeni bir öznenin oluşmasının önünde engel teşkil ederler. Aynı zamanda, üretim süreçleri üzerindeki egemen denetimin yerine 'tabandan bir denetimin' geçirilebileceği ve böylece nitel bir değişimin habercisi olabileceği düşüncesinin ortaya çıkmasının önünde de bir engeldirler. Bu düşünce, işçilerin var olan toplumun yadsınmasının canlı unsurları oldukları geçmişte de geçerliydi, bu topluma karşı bir itiraz oldukları günümüzde de geçerlidir. Ancak bu sınıfın egemen yaşam tarzının destekçisi haline geldiği durumda, denetimi ele geçirmesi sadece bu denetimin süresinin uzatılması anlamına gelir.*"[120]

Üretimin ve tüketimin yaygınlaşmasıyla toplumu "*tüketime endeksli bir temelde birleştir"* diğini ve kapitalizme, hâkimiyeti altındaki sınıf ve kesimleri "*yönlendirilen ve karşılanan ihtiyaçlar temelinde*"

120 Aktaran Hans Heinz Holz, Frankfurt Okulu- "'Eleştirel teorinin' politik güncelleştirilmesi" başlıklı makale.

kendine bağlama olanağı sağladığını vaaz eden bu teorinin başlıca sorunu, kapitalizmi çelişkileriyle değil, "olanakları"yla; sınıf mücadelesini de burjuvazi yararına tek yanlı ele almasıydı. Kapitalizmin ürettiği işsizlik, yoksulluk, açlık, savaş ve tüm bunlarla birlikte temel sorun olarak da sınıf çatışması önemsiz, ve karşı hareket ettirici işlevi yok sayılıyordu. Kapitalizmin ve işçi sınıfı tarihinin çarpıtılmış bir görünümü veriliyor, devindirici-dönüştürücü olgusal etkenler yok gösteriliyor, pratiğe şaşı gözle bakılıyordu. Marcuse'un "manipülasyon" gerekçeli "gerçekleşemezlik" teorisiyle Foucault'nun "söylemin gücü" kurgulaması aynı kökten filizlenen akraba tezlerdi. Bütün "özne"ler; bütün "ben"ler, manipüle edilmiş, sistemle uyumlulaştırılmışlardı. Buna göre bu durum ancak; ideolojik aygıtların gücü, kitle iletişim araçlarının muazzam gelişmişliği, kapitalizmin evrensel ölçekli ve büyük ilerlemesi, yalnızca ve ancak bu durumun farkında olan ya da farkına varabilme olanaklarına sahip tek tek bireylerin reddedişine, direncine imkân tanıyabilmekteydi!

Marcuse kapitalizmin olanaklarına odaklanarak "aşılamazlığı" teorileştirirken, Foucault'ya göre, güç karşısında direniş 'olanaklı' ama her zaman "bozguna uğrayan" olarak ancak söz konusu olabilirdi. Foucaultcu görüşün önemli bir özelliği, "totalite"den uzak durma iddiasıyla, tikel-marjinal ve "anormal" özneden hareket etmesiydi. Ona göre, insanları "şekillendiren", karşı söylem geliştirildiğinde dahi "aşılamayacak", ancak 'sarsılabilecek' olan "düşünceler, inanışlar, yargılar, değerler, semboller, kelimeler, harfler, kurumlar, normlar ve gelenekler"den oluşan ve "içerisinde birçok güç ilişkilerini bulunduran devasa ve yaşayan bir organizma" vardı! Foucault, "söylem"in gücü karşısındaki düşüncelerin de onun tarafından belirlendikleri iddiasındaydı. "Söylem"in "sırrı"na ancak, "soybilim" yöntemiyle ve her düşünce ve "norm" "yapısökümü"ne tabi tutularak, "marjinal" ve "öteki" olanlar dikkat merkezine çekilerek, varılabilirdi! Bundandır ki o, sistemin "açıkları"nı "marjinal"-"ötekiler"in varlığında aradı. Bilimsel "total" düşünce sistemlerine karşı, "dağınık, aykırı, öznel bilgi"nin peşindeydi. İktidar merkezinden önce, "güce tabi olan özne"ye odaklanarak "söyleme karşı çıkarken yeni bir söylem oluşturmama"yı

salık veriyordu. "Söylemin gücü" önünde o denli eğilmişti ki, onun "ne içinde ne dışında" yer almamayı vaaz etti. O'na göre, insan(lar)ı kuşatan "söylem" bir tür "maddi gerçek" ölçüsünde belirleyicilik kazanmıştı; karşı çıkılamaz ve değiştirilemezdi. Yapılması gereken çelişkilere dikkat çekmek, onları göstermek ve düzenlenmelerini etkileyebilmekti! Toplumsal gerçeklik maddi yaşamın üretimi ve yeniden üretiminde değil, "söyleme göre şekillenmiş" güç ilişkilerini doğalmış gibi gösteren "çok güçlü ve karmaşık semboller"deydi! Ve onlar, ancak "yapıbozum" yöntemiyle anlaşılır kılınırlardı.

İktidarın, egemen sınıfın, kendi egemenliğini tesis etmek üzere geliştirdiği ve yaşamın tüm alanlarına yayma savaşımı içinde olduğu kurumlar, ilişkiler ve aygıtlar ağı olarak değil; "*öznenin üzerinde mutlak hâkimiyeti olan, sahiplenici, özneye yazılı emirler veren, onlara uyarsa mutlak iyiye ulaşacağına dair vaatleri olan somut bir görüntü"* olarak değil *"merkezilik ve sahiplenici yoğunlaşma yoluyla" da* değil; "*dağılmış yerelleşmiş mikro iktidar ağları yoluyla işlediğini*"n ileri sürülmesi; hasta ile doktoru arasında bir iktidar "tezahürü keşfi, modern akılcılığın "*hayatın tümünü kuşatan iktidar ilişkileri*"nden sorumlu tutularak birebir insan ilişkilerinin iktidar ilişkileri sayılması; "iktidar ile *teba arasındaki ilişki"*nin **kaba güce dayanmayan** "*bilgi ile şekillenen karşılıklı etkilemeye dayalı bir ilişki*" olarak kurgulanması ve bunun "*başkalarının üzerinde bir eylem*"i **değil,** "*mümkün eylemler üzerinde işleyen bir eylemler kümesi"* olarak ifade edilmesi; burjuva iktidarının meşrulaştırılmasıdır. Bu irdelemede, kapitalist üretim sistemine özgü "özneler arası ilişki"nin, **üretim araçları sahipliğiyle** ilişkisi, ve bununla birlikte bu ilişkinin yarattığı zora ve "rıza"ya dayalı; sosyolojik, psikolojik, etik, hukuksal, inançsal vb bağlantılı tüm ilişkiler baş aşağı çevrilmiştir. Buna göre, iktidar, tüm yaşam alanı ve pratiklerinin "gerçekleştiği", "baskı altına almaktan çok", şekil verilmeye çalışılan "özgür özneler"in karşılıklı "etkileştikleri" bir "alan"; özneleri eğitim vb yoluyla zenginleştiren ve hatta "bedende" ve insan "ben"inde somutlanan bir "biyo-iktidar"dır! Bu iktidar "*kapitalizmin gelişmesinin vazgeçilmez bir ögesi"*dir, ama *"bedenlerin denetimli bir biçimde üretim aygıtına sokulması ve nüfus olay-*

*larının ekonomik süreçlere göre ayarlanması"*nı, seçimler vb yollarla *"içerilmesi"*ni "*belli gruplar ya da bireylerin tekelinde bir şey olarak düşünülmemesi"* gereken bir iktidardır! İnsanların bilgi, yetenek, deneyim vs ile geliştirilmelerini ve böylece "yeniden şekillenmeleri"ni sağlayan, özneyi "canlı ve üretken" kılarak onu da iktidar tesisine katan bir iktidardır.

"Bilgi ve normlara" dayanan bu "Biyo-iktidar", "ayrımcılık ve toplumsal hiyerarşi yaratma" gibi bir amaç gütmeyen; "özne"nin daha iyi ve daha fazla üretmek üzere "güçlendirilerek etkin kullanılması, örgütlenmesi ve denetlenmesi"ni kendine görev edinen; ve bunun için onu hatta bilgi ve yetenekle donatan iktidardır! O baskı uygulamaz, norm yaratır ve normatif olarak işler! Normalizasyon toplumunu oluşturmayı ve negatif olmamayı esas alır! Foucault, *işi, "devlet iktidarının diğer iktidar biçimlerinden türediğini söylemeye kadar varmasak da, en azından bu iktidarlara dayandığı, devlet iktidarının var olmasını sağlayanın onlar olduğu söylenebilir"* demeye kadar vardırır ve *"İki cins arasında, yetişkinlerle çocuklar arasında, ailede, işyerlerinde, hastalarla sağlıklılar arasında, normallerle anormaller arasında var olan iktidar ilişkilerin"*den sözederek, sorunu bir kez daha bulandırmak üzere tüm toplumsal kesimler ve bireyler arası ilişkilere genişletmeye yönelir. Foucault'nun iktidarı, "hakikatleri şiddet kullanmaksızın, söylem aracılığı ile dayatır, onu inşa eder!" Foucault "*bireyi temel bir çekirdek, ilkel bir atom, iktidarın etkisi altına aldığı ya da cezalandırdığı çoğul ve atıl bir şey olarak iktidarı da bireyleri böylece bastıran ya da parçalayan şey olarak düşünmemek gerekir"* diye ahkam keser. Sanki "yalnızca öyle olduğunu" söyleyen varmış gibi, iktidarın "*yalnızca"* bastırmak, engel çıkarmak, cezalandırmak işlevlerine sahip olmadığından söz edip, iktidarın "özneler" tarafından nasıl da istenerek ve benimsenerek "içselleştirildiğini" vazeder. İktidar sorununun bu ele alınışında, iktidara karşı "öznelerin direnişi", bir söz olarak kalmaktan öteye geçmez ve bir aldatmacaya dönüşür. Onun "Panoptik" kavramıyla ifade ederek öne çıkardığı "güç" ise, 'modern toplum düzeni'nin (kapitalizm) "denetim ilişikleri" içindeki güçtür. Bu "güç"ün uygulanışıyla, toplum, "bir hapishane içi gibi" de-

netime alındığından, herkes sürekli ve her yönden gözetlendiği düşüncesiyle belirlenen disipline uyacak, işçi kendine dayatılan çalışma koşulları ve sistemine boyun eğecek; kontrol altına alınmış tüm toplum sindirilmiş olmayı kabullenecek, her an her yandan gözetlenme korkusu içselleştirildiğinden herhangi bir değiştirici eylemden uzak duracaktır! "Özne"ye düşen, bu denetim içinde kendini "özne olarak yeniden kurmak"(!); böylece "ahlaki özne" haline gelmektir.[121]

Bu teori, kapitalizmin değiştirilemezliği teorisiydi. Kaderci-nihilist ve karamsar olması bir yana, teorisyeni, düşüncelerinin "mayın tarlası işlevi görmesi"nden söz etmiş olmasına rağmen, mayın temizleyici, burjuvaziyi ve onun güç ilişkileriyle ideolojik etkisini aşılamaz, hatta gücünün sınırları tasavvur dahi edilemez gösteren gerici bir teoriydi. Foucault ve Marcuse, kapitalizmi aşılamaz göstermede birleşmişlerdi. Sadece Nietzsche'yi izleyen Foucault değil, Adorno-Horkheimer ve Marcuse'un "eleştirel teori"sinde de, tarihselliği içinde gerçekliğin değişimi düşüncesi, varolan sistemin eleştirisi değiştirilmesine vardırılmayacak şekilde; varolanın zemininde kalma yönünde irdelenmiş ve bu yönde sonuçlar çıkarılmıştı. "Eleştirel Teori"nin kuramcıları daha ilk adımda, "gerçekliğin iyileştirilmesi"nden söz ederek, sınırlarını 'kurulu gerçeklik' içinde belirlemişlerdi. Faşizme karşı mücadele zaferle sonuçlanmasına, anti-faşist mücadelenin ürünü olarak siyasal hakların kullanımı alanında demokratik ilerleme sağlanmasına karşın, faşist saldırganlık ve dünya savaşının yarattığı yıkım ve çöküntü Avrupa ve ABD'yi sarmıştı ve Frankfurt Okulu teorisyenlerinin "düşünce dünyası"nda bunun etkileri, süreç içinde netlik kazanmak üzere, sistem eleştirisinin sistem içi sınırlarda kalacak şekilde yapılmasına yol açtı. Oysa, sınıfların mücadelesini ve "kendini yenileyerek sürdüren" kapitalizmin tüm o değiştirilemez gibi görünen "düzen"inin, gerçekte için için kaynamakta olan ve tüm etkin güçlerinin birbirleriyle savaş halinde oldukları "kaotik" bir sistem olduğunu; aynı nedenle de yerini başka bir topluma-sisteme bırakmaya mahkûm bulunduğunu göremeyen bir teorinin bilimsel olma iddiası havada kalırdı. Marcuse, Adorno

121 Ferdan Ergut'un, "onurlu-saygın" ve "müzakereci" öznesini buradan esinlenerek oluşturmuş olmalı.

ve Foucault, ve izleyen diğerlerinin kapitalizmin "aşılamazlığı" üzerine söylemlerinin aksine, kapitalist üretim sistemi ve kapitalist işbölümü, makinenin daha fazla yetkinleşmesi, bilimsel teknik gelişmeler ve yeni sektörlerin ortaya çıkmasıyla birlikte daha da dallanıp budaklanırken, insanı, olanaklı tüm gelişiminden yoksun kılarak belirli-kısmi ve sınırlı edimlere adapte olmuş duruma getiren koşulların daha da ağırlaşmış olması, ona boyun eğmeye değil, insanın olanaklı her yönlü gelişiminin koşullarını sağlayacak gerçekten rasyonel bir toplumsal düzene duyulan gereksinimin daha da artmış olduğuna işaret ediyordu. Kapitalizmi, "kitlesel tüketim olanağı" ve burjuva ideolojisinin-"devletin ideolojik aygıtlarının" artan toplumsal etkisi nedeniyle aşılamaz gösteren teoriler ise, sadece kapitalizmi tarih dışı bir süregenlik olarak göstermekle kalmıyor, ideolojik kategorileri de, onlar bir kez oluştuktan ve hâkim hale geldikten sonra aşılamaz gösteriyorlardı. Bu, onların sorunu böyle ifade edip etmemelerinden bağımsız olarak, insanın maddi gerçeği, toplumsal ilişkileri ve eylemini ele alış tarzlarının bir tür sonucuydu. Kitlelere hâkim düşüncelerin maddi ilişkilerden bağımsız görünümüyle birlikte işçiyle kapitalist arasındaki ilişkinin ters yüz gösterilmesi bunlar için bir dayanak oluşturuyordu. İlişkinin bu baş aşağı konuluşunda, işçi, kapitalist olmaksızın iş bulup çalışamazdı. Gerçekte ise buna yol açan fikrini, üretim araçlarının kapitalist mülkiyette oluşuydu. Bu ilişkiyi açığa çıkarmayan bir teorinin toplumsal yaşamla ilişkisi, onun çelişkilerinin örtüsü olmaktan ileri gidemezdi. Gerçekte yaşanan, emek gücünü kapitaliste satarak ya da kiralayarak ona, onun başta sahip olmadığı ve bu emek gücü olmaksızın asla sahip olamayacağı bir artı-değer sağlayarak, sermaye ve mülk edinmesini sağlayan; onun mülk sahipliğinde kendi mülksüzlüğünü; zenginliğinde kendi yoksulluğunu üreten; böylece kendinin işçi, işsiz, yoksul ve yoksun duruma gelmesini sağlayan, içinde tutulduğu koşullar nedeniyle işçinin kendiydi çünkü. İlişkinin doğru konması halinde, işçinin yaşamı, "çalışırsan kazanırsın" anlayışına, tersten verilmiş bir yanıt oluşturuyordu. İşçi çalıştıkça kendi yoksulluğunu yarattığı gibi, yarattığı-ürettiği metaların karşısında, bu üretici eylemin öznesi olmaktan çıkarak onların baskısı altındaki bir nesneye dönüşür. Bizzat ürettiğini tüketebilmesi

için, kendi emeğinin ürününe, "değişim değeri" olarak ödemede bulunması gerekir. İşçiyi, bu durumundan kurtuluş için ayağa kaldıran da bu durumunun bilinciyle birleşmesidir. İşçi ve emekçileri, hâkim sınıfın düşünceleri tarafından 'manüple edilme'ye götüren toplumsal maddi koşulların değiştirilmesi; üretim araçlarının kapitalist mülk karakterine son verip onların kolektif üretim aracı ve toplumsal mülk haline getirilmesi, "bilincin tersyüz edilmişliği"ni de değiştirecektir. Manipülasyon parçalanacak, hâkim düşüncelerin boğucu atmosferi yırtılarak, emekçiler kendilerinin çıkarları yönünde ayağa kalkacaklardır. Bu ise, teoriyle silahlanmış pratiğin işidir. İnsan çünkü, ancak toplum, onu, kendi dışındaki zorunluluklardan üretilmiş dayatmalardan kurtulup kendini özgürce geliştirebileceği koşullara sahip olduğunda, gerçekten özgür olabilecektir. İnsanın üretken etkinliğinin anlamı, dünyanın ve nesnelerin edilgen kölesi olmasında değil, ona etkin biçimde müdahale ederek değiştirmeye yönelmesindedir. İnsan, sadece kendisini kuşatan nesneler dünyasını gözleyerek, onun gerçekliğinin bilgisine ererek değil, içinde bulunduğu ve bir öğesi olarak hareket ettiği ilişkileri değiştirerek ilerleyebilmiştir. Mevcut ve egemen toplumsal gerçekliğin temel özelliği, emek güçlerini satarak ancak yaşam olanağı bulabilen bir sınıf (işçi sınıfı) ile, onu belli bir 'asgari' karşılığında ve emek harcayarak ürettiği değerin bir bölümüne el koyarak hem yaşamını sürdüren hem de sermaye ve servet edinen sınıf (burjuvazi) arasındaki uzlaşmaz çelişkiye dayanması, bu çelişkiyi durmaksızın üretmesidir. 'Gerçek daha iyi bir gelecek' bu çelişkinin düzenlenmesini değil, onu var eden ilişki tarzının değiştirilmesini, çelişkinin çözümünü gerektirmektedir.

Marx kendi zamanında, felsefecileri dünyayı değiştirmek için değil yorumlamakla sınırlı ele aldıkları için eleştirmişti. Herbert Marcuse, ondan yüzyıldan fazla bir zaman sonra, "*Mevcut bir durumun değiştirilmesi felsefenin meselesi değildir*" diyebildi ve Horkheimer ve Adorno ile birlikte, varolanın eleştirisiyle yetinmeyi vazetti. Foucault, direnişe evet, ama "yeni toplumsal tahayyül"e hayır diye onları hem izledi hem de yinelemiş oldu. Teorilerinin ana karakteri kapitalizmin çelişkilerini ve sınıf çatışmasının "netliği"ni bulanıklaştırıp dikkatleri ikincil, hatta daha da türevsel kategorilere çekerek işçi sınıfının dev-

rimci mücadelesini gözden düşürmekti. Marcuse, Adorno ve Horkheimer'in görüşleri, "Frankfurt Okulu"nun bu ünlü teorisyenlerinin savaşa, doğanın tahrip edilmesine ve kültürel çöküşe karşı çıkışlarıyla tanınmış olmaları sonucu, ikinci büyük savaşın yol açtığı büyük yıkımın sonuçlarının yaşandığı koşullarda değil yalnızca, sonrasında da etkili olabildi. Bu görüşler, 68 sonrası dönemde Avrupa ve ABD'de yayılan bireyci "yaşamını kurma"cı akımın güçlenmesinde rol oynadıkları gibi, "küresel kapitalizmin kendini yenileyerek sürdürme olanaklarına sahip olduğu" üzerine güncel sol liberal ve burjuva görüşlerin "doğumu"na, "devredilmiş deneyim" olarak da hizmet ettiler. Kapitalist direnci ve "Özne"nin kapitalist manipülasyonunu, kapitalizmin tasfiyesinin "mümkünsüzlüğü"ne gerekçe gösteren teori, işçi sınıfının tarihsel rolünün artık olamayacağını ilan ederken, kapitalizmin ve işçi sınıfının "küresel kapitalizm koşulları"nda nitelik değişimine uğrayarak "büyük anlatı"ları geçersizleştirdiği iddiasıyla ortaya çıkan "post yapısalcı"-"postmodern" teorilerin de önceli oldu. Bu teorilerin "sol" versiyonları ise, yine değişimin gerçekliği ve engellenemezliği gibi genel bir olguya sığınarak, toplumsal sorunlara "daha geniş ufuktan bakma gereksinmesi" üzerine vaaz eşliğinde günümüz yazar, sosyolog ve iktisatçılarının önemli bir kesiminin sınıf inkârcı tezlerinde, yol gösterici işlev gördüler.[122]

122 Frankfurt Okulu teorisyenleriyle Foucault'nun kapitalizme atfettikleri özellikler ile, kapitalizmin değişimini ileri sürerek onun "kendi değiştirilemez dinamiklerini de durmadan ve yenileyerek ürettiği" sonucuna varan günümüz liberal sol aydınlarının görüşleri, alelade sistem savunucusu burjuva muhafazakâr politikacı, iktisatçı ve sosyologların her fırsatta ve neredeyse her gün tekrarla ileri sürdükleri 'argüman'larla benzerlik gösteriyor. "Kitle mistifikasyonu" üzerine "Okul" kaynaklı söylemin, ve "söylemin gücü" ya da "ideolojik uyumluluk" üzerine Foucaultcu-Althusserci tezlerin, Marx'ın teorisini "sınıf indirgemeci" ve "determinist" olmakla suçlayan sol ya da sağ, liberal ya da devrimci yazar ve politikacıların söyledikleriyle, bu ikincilere teorik temel oluşturma gibi bir 'önceleme' ilişkisi bulunuyor. Foucaultculuğun "akademi âlemi"nde "derin düşünür" ve sol politik çevrelerde, "kapsamlı düşünceler geliştiren filozof" olarak rağbet görmesinde, teorisinin önemli oranda toplumsal pratikten uzak oluşunun ve son zamanlarda burjuvazi tarafından yeniden keşfedilen "teolojik etki alanı"na yakınlığının payı olmalıdır! Onun bir diğer özelliği de çünkü, Schopenhaeurcu karamsarlık ve Marx'ın teorisine karşı düşmanca kinidir.

1960'lı yılların Avrupasında, Marksizm kökeninden gelip sisteme bir biçimde entegre olmuş ideologların kaleminden, "artan üretimin toplumsal refahı kitlelere yaygın şekilde sağlaması, kol işçiliğinin öneminin azalması, 'çoğulcu' bir demokrasinin güçlenmesi ve yerleşikliği" üzerine döşenilen makaleler, bizde 90 sonrasının 'uygun iklimi'nde "kapitalist değişim ve teorik yenilenme ihtiyacı" gibi masum bir gerekçelendirmeyle furya halinde yayıma konarken, buradan işçi sınıfının, kapitalizmi tasfiyeye yetkin devrimci değiştirici niteliğinin "artık ileri sürülemeyeceği" sonucuna varıldı. Adorno, Horkheimer, Marcuse'nin yanı sıra, Althusser, Foucault, Derida, Lacan ve Dellauze gibileri, özellikle "akademik araştırı"nın konusu olarak Türkiye topraklarına taşındılar. Onların, mevcut düzenin yeniden üretilmesi sınırları içinde kalan teorik birikimi rehber edinilerek, Marx ve teorisinin "eskidiği", "küresel dünyanın yeni olgularını açıklamada yetersiz kaldığı"; "sınıf perspektifli teorilerin günün gerçekliğini açıklayamayacağı" vs, vb ileri sürüldü; "varoluşçu"-"nihilist", "bilinemezci", "post-yapısalcı" etiketleri taşıyan, ve ortak paydaları Marx eleştirisi olan tezler ortalığı kapladı. Şimdi, şu ya da bu "sol" liberal ya da "Marksist" etiketli dergide değil sadece, "Akademia"nın "sol" ve liberal ve muhafazakâr sosyolog ve iktisatçılarının küçümsenemez bir kesiminin kaleminden de bunları yeniden okuyoruz.

Ekonomi-politika ilişkisi; "indirgemecilik" üzerine güncel liberal söylem

Maddi üretim ilişkileri ve toplumsal koşullar ile insan eylemi arasındaki ilişkinin idealist, 'varoluşçu' ya da Freudcu psikanalizist yorumlarına tekabül eden görüşlerin 'soy kütüğü'ne yukarıda işaret edildi. Tarihin ve toplumsal yaşamın neden-sonuç ilişkileri dolayımında, zıtların birliği ve mücadelesinin kaçınılmazlaştırdığı değişim ve hareketin dinamiğiyle; sınıfların ve sınıf mücadelelerinin maddi yaşamın üretimi ve yeniden üretimiyle bağı içinde açıklanması; tarihsel olayların devindirici gücünün ekonomik gelişme ile bağlantılandırılması, Freudcu-Foucaultcu ve post-yapısalcı yazarlar tarafından "in-

dirgemeci-nedenselci ve nesnelci" bir tür "dogmatizm" ifadesi olarak gösteriliyor. Ç. Kızıl ve F. Ergut, bu "tehdit"(!)e karşı okuru donanımlı kılmak için "ereksel determinizm" ve "sınıf indirgemeciliği"ne karşı siyasal-kültürel kategorilerin "günümüzdeki önemi"ne işaret ederek, " Sol"a, özellikle de adını "yeni sol" olarak belirledikleri "sol"a, zorunluluk, kaçınılmazlık, nedensellik, sınıfsallık gibi kategorilerin "işlevsiz kalacakları" düşünsel-ideolojik kültürel "iyi"nin eseri "müzakereci"; "açık, katılımcı, çoğulcu, kapsayıcı ve güleryüzlü" bir siyaset öneriyorlar. Toplumsal sorunların üretim ve sınıf ilişkileri merkezli olarak, ve kapitalizmin çelişkilerinin sergilenmesi üzerinden irdelenmesini; bu materyalist tarih diyalektiğinin yöntem edinilmesini Marksizmin "sınırları" ve "çözümsüzlüğü"ne(!) sebep gösteren Akademisyen Fulya Karaismailoğlu ise, bu ilk iki yazarı, "tarafsız bölge"den, ama elbette tarafı açık-seçik anlaşılır şekilde tamamlıyor.[123]

Marksizme "ekonomik indirgemecilik" suçlaması, madde-düşünce; ekonomi-politika; maddi üretim-sınıf ve-ideoloji ilişkisinin idealist-irrasyonel yorumundan kaynaklanır. Marx'ın o hem çok bilinen hem de "indirgemeciliği"nin en önemli kanıtı olarak gösterilip istismar edilen belirlemesi şöyledir: "*Gelişmelerinin belirli bir aşamasında, toplumun maddi üretici güçleri, o zamana kadar içinde hareket ettikleri mevcut üretim ilişkilerine ya da, bunların hukuki ifadesinden başka bir şey olmayan, mülkiyet ilişkilerine ters düşerler. O zaman bir toplumsal devrim çağı başlar. İktisadi temeldeki değişme, kocaman üst yapıyı, büyük ya da az bir hızla altüst eder. Bu gibi altüst oluşların incelenmesinde, daima, iktisadi üretim koşullarının*

123 "Bilimsel yöntem" iddiasıyla, farklı felsefi, iktisadi ve sosyal sistematik görüşler ortaya koyan düşünürlerin fikirleri üzerine yapılan bir akademik çalışmada beklenen, bu çalışmayı yapan akademisyen(ler)in, onlar baştan "bilimsel tarafsızlık"(!) –bunun olup olamayacağı ayrı bir tartışma konusudur– iddiasında bulunmuşlarsa eğer, belirli fikirlere karşı cephe alarak diğer bazılarını savunmaya koyulmamalarıdır. Pratikte görülen ise, uluslararası alanda olduğu gibi Türk üniversitelerinde de, bu bilimsel-etik anlayışın büyük oranda ihlal edildiğidir. Genel olarak burjuva kapitalist sistemin 'ruhu'na uygun düşen, yürürlükteki siyasal yönetme yöntemlerinin belirli sivriliklerine karşı, esas olarak öze ilişkin olmayan eleştiriler getirmekle birlikte, kapitalist sömürü ilişkilerine "zeval" vermeyen bir "bilimsel yaklaşım" söz konusudur.

maddi altüst oluşu ile ... hukuki, siyasal, dini, artistik ya da felsefi biçimleri, kısaca, insanların bu çatışmanın bilincine vardıkları ve onu sonuna kadar götürdükleri ideolojik şekilleri ayırdetmek gerekir. Nasıl ki, bir kimse hakkında, kendisi için taşıdığı fikre dayanılarak bir hüküm verilemezse, böyle bir altüst oluş dönemi hakkında da, bu dönemin kendi kendini değerlendirmesi gözönünde tutularak bir hükme varılamaz; tam tersine, bu değerlendirmeleri maddi hayatın çelişkileriyle, toplumsal üretici güçler ile üretim ilişkileri arasındaki çatışmayla açıklamak gerekir"(Ekonomi Politiğin Eleştirisine Katkı'ya Önsöz'den)

Marx, bu "sonuç"a, ilişkinin bu tarihsel, diyalektik ve materyalist kuruluşuna, insanın yaşam gereçlerini üretmeye başlamasının onu hayvanlar âleminden ayırmasıyla içine girdiği sürecin tüm tarihsel seyrini irdeleyerek varır.

Ç. Kızıl'ın, görüşünü güçlendirmek için Laclau'dan aktardığı, "*eğer ekonomi son kertede her toplum tipi için salt belirleyici ise, ekonomi, herhangi bir toplum tipinden bağımsız değerlendirilmeli ve ekonominin varoluş koşulları herhangi bir somut toplumsal ilişkinin dışında tanımlanmalı*" şeklindeki ele alış, ekonominin toplumsal ilişkilere "dışsal" bir kategori olarak gösterildiğini ima eden bir çarpıtma ve sözcük oyunundan ibarettir. Bir ilişkilendirmede 'sonal belirleyici'den söz edilmiş olması o ilişkilendirmeyi yanlışlayıp gereksizleştiren neden değil, aksine, ilişkilendirmenin mantığı açısından gerekli olandır. Laclau'nun "son kerte" ve "salt" sözcüklerini, iddiasını kuvvetlendirmek amacıyla bir araya getirme hilesine baş vururken, unuttuğu(!), insanın yaşam gereçlerini sağlamak üzere giriştiği üretici etkinliği ile bu etkinliğin, üretici güçlerin ve üretim araçlarının gelişme düzeyi ile de bağlı olarak üretimin tarzına göre göstereceği değişikliktir. Bu ikisi bir ve aynı şey değillerdir ve ekonominin "herhangi bir somut toplumsal ilişkinin dışında tanımlanma"sı şeklindeki meydan okuma da, yalnızca toplamı binlerce sayfa tutan Marksist analiz karşısındaki siyasal-ideolojik miyopluğun yanısıra, ekonominin 'toplumsal ilişki' karakterinin anlaşılamadığı/görülemediğini de gösterir. Ekonomi-politika iliş-

kileri bire bir ve her koşulda belirleyen-belirlenen şeklinde tek yanlı etkileşmezler ve sömürülenlerin sömürenlere karşı mücadelesinde, üretim sürecindeki konumlarıyla onun dolayımındaki ilişkilerinin şekillendirdiği düşünce, alışkanlık, önyargı ve inançlar, tümü bir arada rol oynarlar. Önceki kuşaklardan "miras" edinilen ve bir bölümü kapitalizm öncesi toplumsal ilişkilerin ürünü olan ideolojik 'form'lar, hukuki, dinsel, siyasal, felsefi, kültürel etki, oluşum ve kategorilerle içinde yaşanılan toplumsal koşullarda ve üretim ilişkileri içinde oluşturulmuş yenileri, etkinlikleri ve eylemleri üzerinde, çıkarlarına uygun ya da değil, etkili olurlar. "Herkesin eşit olduğu"; "tüm varlıkların yüce bir gücün eseri olarak, oldukları haliyle yaratıldıkları" anlayışı gibi, ya da sinema, tiyatro, gazete-televizyon gibi iletişim araçlarıyla sanat eserlerinin 'empoze ettikleri' anlayışlar, toplumsal iktisadi ilişkiler içindeki insan eylemi ve tutumunun etkenleri arasına katılırlar. Çünkü insan her ne yaparsa, önce beyninde onun düşüncesini oluşturarak, (ediminin düşüncesi beyninde oluşmuş olarak) yapar. İnsan etkinliğinin, onun üretici eyleminin ve ne türden olursa olsun mücadelesinin buna uygun düşen bir bilinci vardır. Ne ki, tüm önyargı ve düşünsel yönelişlerin ilk hareket ettirici etkeni, söz uygunsa doğum yeri, maddi yaşamın üretimi alanı; ekonomik ilişkiler alanıdır. Maddi üretim araçlarını ellerinde tutanlar, devlet olarak egemen konumda olanlar, yarattıkları ideolojik formlar ve onları etkin kılma araç ve aygıtlarıyla toplumsal yaşam ve ilişkileri etkileyip yönlendirmeye çalışırlar. Egemen hale getirdikleri/egemen hale gelen onların çıkarlarının ifadesi olan düşüncelerdir. Bürokratik "özerk" aygıtın meslekten politikacıları, kamu hukuku kuramcıları, özel hukukçular, "gerçekte, ekonomik olaylarla olan bağlantıyı hileyle örtbas ederler." Buna rağmen, "her özel durumda, ekonomik olgular, yasa biçiminde onaylanmak için hukuksal konular biçimini almak zorunda olduklarından ve aynı zamanda, daha önceden yürürlükte olan bütün hukuk sistemini hesaba katmak gerektiğinden, hukuksal biçim her şey olmak, ekonomik içerik ise hiçbir şey olmamak durumundadır." İlişkinin yanıltıcı görünümüdür bu aynı zamanda.

Hukuksal belirlemelerde bulunduğunu düşünen yargıç, ekonomik çıkarların yönlendirdiği, bu çıkarların dayandığı sınıf güçleri arası mücadelenin seyri tarafından şekillenişleri etkilenen yasalar çerçevesinde karar vermek –hukuku işletmek– zorundadır. Hukuksal işleyiş ise, ekonomik ilişikleri, aile ve miras hukukunda daha açık görüldüğü üzere, mülkün dağılımındaki rolüyle vb etkiler. Marksizmi "ekonomik indirgemecilik" ile suçlayanların anlayamadıkları, toplumsal gelişmenin ve toplumlar tarihinin diyalektiğidir. Marx, toplumsal üretim sürecini "gizemli bir hale getiren" sermaye-kâr, toprak-rant, emek-ücret ilişkilerini açığa çıkarmakla, ekonomik kategorileri ve onların ilişkisini sergilemekle kalmadı, ideolojik anlam ve işlevlerini de ortaya koydu. Sermayenin kâr, toprağın rant getirdiği, emeğin karşılığını ücrette bulduğu şeklindeki yanıltıcı görünümün temelindeki artı-değer gerçeğini; dolaşıma giren ürünün emek ürünü olduğunu; emeğin karşılığının ücrette somutlaşmayıp, karşılığı ödenmemiş bölümünün kapitaliste, onun kullanımı ve sermaye edinmesini sağlayan artı-değer olarak gittiğini gizleyen örtüyü kaldırdı. İndirgemecilik suçlaması, ekonomi-politika ilişkilerinin tersyüz görünümünü veri almıştır. Bu görünümü esas alan görüşlerin sorunu, politik-ideolojik hukuksal kategorilerin maddi yaşamın üretimi süreçlerinin ürünü olup ekonomik-maddi temel üzerinde yükseldiklerini gizleyerek bu kategorilere bir tür bağımsız statü atfederken, onların üzerinde yükseldikleri temele etkilerini de abartmalarıdır.

Oysa gerçekte ideolojik kategorilerin oluşumuna "döl yatağı" olan insanın maddi etkinliği, maddi yaşamın üretimidir. Bu, ideolojik kategorilerin son kertede ekonomik temel tarafından belirlenmelerinin nedeni olup, ideolojik kategoriler de tersinden, maddi temel üzerinde, esası oluşturmamakla birlikte değiştirici-hız katıcı ya da yavaşlatıcı etkide bulunurlar. Maddi hayatın üretimi süreçlerinin ürünü olarak ortaya çıkıp şekillenen ideolojik formlar insanın kendi yaşam koşulları ve pratiği içinde edindikleriyle birlikte önceki kuşaklardan devraldıklarıyla biçimlendirdiği düşünceler ve tasarımlar olduğundan, koşullardaki ve ilişkilerdeki değişim, düşünce

ve tasarımların değişimine de yol açar. Usa aykırı metafizik-mistik önyargı ve düşünceler dahil tüm 'fikirsel kategoriler' insanın doğa ve toplum koşullarının ürünleri olup, kaynağını da doğa ve insanın yaşam koşulları ve deneyiminde bulurlar. Bu, maddi yaşamın üretiminin araçlarına egemen olanların, 'düşünce dünyası'na da egemen olmalarını sağlayan temel etkendir. Teorinin kitleleri sarması durumunda "maddi bir güç" haline gelmesini sağlayan, onun insanın kendi somut-maddi gerçekliğiyle uygunluğu durumunda kazandığı etki gücüdür.[124] İnsanı harekete geçiren ne varsa zorunlu olarak beyninden geçer, yani insanı eyleme geçiren ya da bir tutuma yönelten düşüncenin beynin ürünü olması, bir iradenin bir istencin ortaya konmasına denk gelmesine rağmen, o ilkin, duyularla algılanan maddi nesnelerin bilgisiyle ve içinde hareket edilen koşulların etkisiyle bağlantılıdır. Belirli bir tarza göre üretici etkinlikte bulunan insan bireyleri, aralarındaki siyasal ve toplumsal ilişkileri, bu belirli üretim tarzlarına bağlı olarak gerçekleştirmektedirler. Böylece, belirli verili koşullar içinde maddi üretimi, öyleyse yaşam tarzlarının üretimini gerçekleştiren somut nesnel bireyler ve onlardan oluşan sınıfların bu yaşam ve üretim süreçlerinin ürünü olarak onların ilişkilerini düzenleyen toplumsal yapı ve devletler oluşmaktadırlar. Yani, insanlar maddi üretimlerini-yaşamlarını sürdürme gereçleri-

124 İdeolojik formların bu karakterinden hareketle ideolojiyi "maddenin ayrılmazı", "madde ile birlikte var olan" gösteren anlayışlar –örneğin Luis Althusser– ideolojik kategorilere, 'maddi güç' işlevinden daha çok bir şey; insan ve üretici etkinliği olmadan da varolan, değişen ve yok olmayan karakteriyle; insan etkinliğinin doğal koşullarını da oluşturan maddesel bir varlık özelliği atfetmiştir. Althusser, ideolojiyi, "varoluşu maddi varlığa sahip", "tarihsiz" ve her koşulda varlığını sürdürerek "bireyi çağırır" gösterirken, onun toplumsal pratikle, maddi yaşamın üretimi süreçleriyle ilişkisi içinde ve değişen koşullarda, o koşulların egemen gücünün varlığı-yokluğuyla bağlı değişimini atlayarak, ona bir tür altyapısal unsur vasfı biçmiştir. Onun, ideoloji ile birey-"özne" arasında kurduğu "çağrıcı" ilişki, ideolojinin sınıf karakterini, sınıf ideolojisi olma özelliğini örtme işlevi görür. Althusser'e göre, ideoloji, bir sınıfın diğerlerine empoze ettiği, kabul ettirdiği ya da kabul ettirmek için çabasını yürüttüğü bir 'şey' olmayıp, hep var olan ve tüm sınıfların birlikte katıldıkları "pratikler toplamı" olarak bireyleri-"özne"leri otomatik olarak "kavrayan" anlayış-düşünüş tümüdür. Althusser, bu görüşüyle, Foucault'nun "söylemin gücü" anlayışına yakın düşer.

ni; ve böylece karşılıklı ilişkilerini oluştururlarken, bununla birlikte ahlaki, düşünsel, siyasal, dini vb tüm ideolojik biçimlenmeleri de oluştururlar. Bundandır ki bilinci belirleyen sonal olarak maddi yaşam pratiği, toplumsal yaşam ve ilişkiler bütünüdür. Birey, dış etkilere açık, onlar tarafından etkilenen bir varlık olup düşüncesinin oluşmasında ve değişiminde bu oluşum ve ilişkiler rol oynarlar. Bilincinin, "kendinin bilinci" olup, "kendisi için bilinç" olmaması, bu maddi ilişkiler içinde, üretim ilişkilerinin tarzı tarafından belirlenen ve baş aşağı çevrilerek bireyi –burada işçiyi– yanlış bilince sevk eden maddi gerçeğin bu çelişkili durumudur. İdeolojik kategorilerin insan ilişkilerinin ve insanın üretici etkiliğinin sürece bağlı gelişimi ve değişiminin ürünü olmaları, onların, sınıfsal karakterli oluşlarının ve değişimlerinin de temel etkenidir.[125]

Akademisyen Karaismailoğlu, Marx'ın toplum irdelemesini sınıf indirgemeci bir darlık olarak niteliyor. Ona göre, *"sınıf kavramı tarih boyunca farklı üretim ilişkileri içindeki toplumları açıklamakta yetersiz kalmaktadır." "Çünkü* –diyor yazar– *kolektif eylemde belirleyici yegâne baskın etken katılan bireylerin sınıfsal konumu değildir."* Ve devam ediyor: *"…Özellikle dikkat çeken nokta ise 'Marx'ın sınıf ölçütü olarak mülkiyete haddinden fazla önem vermesi, gücü ise olduğundan önemsiz görmeye yönelmesidir.'* Marx'ın üretim araçlarının mülkiyeti dışındaki güç ilişkilerini olduğundan önemsiz görmesi onun analizlerinin kusurlu noktalarından biridir."[126]

Bu iddianın birinci sorunu, toplumsal tarihin sınıf kavramı merkezli, "sınıf ölçütüyle" ve sınıf mücadeleleri temelinde açıklanmasının

125 Burjuva politikacılarının, kapitalizm savunucusu sosyolog, yazar ve iktisatçıların, mevcut düzen ve iktidara karşı düşünceleri ve eylemleri olumsuzlamak amaçlı olarak başvurdukları "ideolojik tutum" söylemi, ideolojinin olumsuzlanması görünümü ardında kendi ideolojik politik görüşlerinin hegemonyasını sürdürme amaçlı ideolojik bir savunu ve saldırıyı ifade eder. Kuşku yok ki burjuva ideolojisinden söz edildiği gibi proletarya ideolojisinden de söz edilebilir.

126 Fulya Özkaya Karaismailoğlu,Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 'Sosyal Teoride İktidar Tartışmaları; Marx, Nietzsche, Weber, Foucault ', internette yayımlanmış Yüksek Lisans tezi.

bir "tercih" işi olmadığı; insanın üretici etkinliğinin tarihsel gelişimi ve şekillenişine bağlı olarak üretim tarzıyla üretici güçlerin ilişkisi tarafından belirlendiğini; bu ilişkiden çıkarıldığını gözardı etmesidir. Bu iddia diğer yandan, toplumların, mülkiyetle ilişkileri içinde şekillenen sınıf "ölçütü"yle bağlı olmayan hangi tür "baskın etken" merkezli açıklanabileceğine açıklık getirmemektedir. Akademisyen yazar, "yegâne baskın etken"in sınıfsal olmadığını ve Marx'ın, mülkiyete "haddinden fazla önem" verdiğini düşündüğüne göre, mülkiyet dışındaki o baskın etkenin geleneksel ahlaki, dini vs anlayışlar, ya da duygu, istenç, erek vs, her ne ise, –sınıfsal aidiyet mutlak koşul olmasa da esas etken olmaktan çıkmaz– bireylerin içinde bulundukları koşullar ve ilişkilerin dışında, bu ilişkilerin üzerinde şekillendikleri maddi yaşamın üretimi dışındaki bir kaynaktan mı gelip gelmediğini yanıtlamalıydı! Yazar bu soruna doğrudan yanıt vermez, ama biz devam edelim: ilkin, tarihte, tek tek bireylerin, dahili bulundukları sınıfların çıkarlarının zıttına, bu sınıf(lar) tarafından baskılanan, sömürülen sınıf ve kesimler yanında; ya da tersinden kendileri ezilen ve sömürülen sınıfların saflarından doğup gelmiş olmalarına karşın sınıflarının aleyhine ve onların düşmanı durumundakilerin safında yer tutarak onların sistemine eklemlenmeleri mümkündür ve bunun çok sayıda örneği gösterilebilir. Yani sınıf aidiyeti tek tek bireyler bazında mutlak değişmez, geçmişten geleceğe süreğen olmayabilmektedir. Ancak böylesi tekil ve "özgül" hallerden yalnızca istisnalar düzeyinde söz edilebilir. Karaismailoğlu, güç ilişkilerinin tarih boyunca oluşumunun koşullarıyla, koşullara bağlı değişiminin tarihini gözönüne getirmediği gibi, insanın üretici etkinliğinin, yaşamının maddi gereçlerinin üretimi olduğu gerçeğini de atlamıştır. "Güç" ile mülkiyet; üretim tarzı ve ilişkileriyle insan eylemi ve düşüncesi arasındaki bağ atlanmış; "özerk" gibi görünen güç kurumsallaşmalarının mülkiyet ilişkilerinin şekillenmesindeki rolleri ve sınıf çatışmaları içindeki konumlarının üzerinde yükseldikleri üretim tarzı ve iktisadi temele bağımlı oluşu, gözardı edilmiştir.

Kapitalist toplumda sınıflar arasındaki ilişkinin "iki yönlü", "dolaylı" olup "birebir gerçekleşmediği"nden bahisle, ilişkinin bu karak-

terinin *"toplumsal çatışma yaratması önünde engel"* olduğunu ileri süren Karaismailoğlu, Marx'ı, onun tarafından asla baş vurulmayan basit bir mantık yürütmeyle yorumlayarak sınıf ilişkilerinin dolaylı-dolaysız ilişkiler tezahürünü; ilişkinin, öyleyse çelişkinin de belirli koşullarda edilgen-tali olan yanının, bir başka durumda etken konuma gelmesi; dolaylı ilişkinin dolaysız-doğrudan hale dönüşmesi olanaksız olmadığı şeklindeki hareket "tezahürü" yasasını görmezden geliyor ve işçi sınıfı ve burjuvazi (emek-sermaye) söz konusu olduğunda, çelişkinin dolaylı unsurları içermekle birlikte esas olarak dolaysız-açık ve uzlaşmaz oluşunu gözardı ediyor. Binlerce sayfalık Kapital ciltlerinde bu ilişkinin, ayrıntılarıyla ve sürecin tüm boyutları, özellikleri ve bağlantılı unsurları irdelenerek açıklanmış olmasını ve Marx'ın büyük teorik hazinesinin aydınlattığı bu ilişkinin teorik konuluşunu bir an için saklı tutarak, pratik bir örnek üzerinden söylersek, işçi ile kapitalist arasındaki "özgür" ilişkinin özelliği, işçinin kendi işgücünü belli bir ücret karşılığı ve belirli bir süre için para sahibi kapitaliste satması, karşılığında da ürettiği metanın değerinden bir kısmını ücret olarak almasıdır. İşçinin ürettiği metada gerçekleşen değerin diğer bölümü ise patronun 'hanesi'ne; onun geçimi için harcamalarına ve sermaye olarak kullanımı/değerlendirmesi için gitmiştir. Bir yanda birebir-somut ilişki vardır; öte yandan 'emek-sermaye' bazında alındığında soyut bir ilişki. Karaismailoğlu ilişkinin bu ikili özelliğini, ilişkinin "dolaylı"lığını çatışma engeli göstererek, kapitalizm yararına yorumluyor. Oysa, bu ilişkinin dolaylı yanı, karşıtların uzlaşmazlığını örtme işlevi görse bile, işçi, genelde sömürüldüğünün farkındadır ve kendisini sömürenin kendi patronu kapitalist olduğuna dair-tekil örnekler üzerinden de olsa bilgi sahibidir. Çatışma, bütün engelleyici etkenlere karşın –"yukarıdakiler aşağıdakilere" karşı, evet güç kullanırlar– önünde sonunda kaçınılmazdır ve işçi talepleri için hareketinde sermaye sahibiyle karşı karşıya geldiğini, geleceğini, sadece 'birey'inin öz pratiğinde değil sınıf kardeşlerinin-kendisiyle aynı iktisadi ilişkiler içinde olanların pratiğinde de tecrübe eder.

Çağhan Kızıl, Karaismailoğlu'nun gerekçelendirmelerinin gerekçesi olarak da alınabilecek nitelemeleri yan yana getirerek ve

benzer noktalardan hareketle Marksizmi, "ereksel determinizm"-"nedensellik"-"belirlemecilik" ve dogmatizm vb gibi, "bütünsel" suçlamaların hedefine koyuyor. Bu suçlamaları ele almadan önce, suçlamanın düzeysizliğini de göstermek üzere, konu üzerine Engels'in söylediklerinden kısa bir aktarma yapalım: "*Bütün önemli tarihsel olayların büyük devindirici gücünü ve ilk nedenini toplumun ekonomik gelişmesinde, üretim ve değişim tarzlarının dönüşümünde, bunun sonucu olarak toplumun sınıflara bölünmesinde ve bu sınıfların birbirleriyle savaşımlarında arayan tarih anlayışını adlandırmak için, tarihsel materyalizm sözünü, başka birçok dilde yaptığım gibi, İngilizcede de kullanırsam, Britanyalı 'saygınlığını' incitmeyeceğimi umarım*" diye yazmıştı Engels, Ütopik Sosyalizm ve Bilimsel Sosyalizm, Giriş, 1892 İngilizce Baskıya Önsöz'de. Joseph Bloch'a yazdığı 21 Eylül 1890 tarihli mektubunda ise Engels; "*Materyalist tarih anlayışına göre tarihte belirleyici etken son kertede gerçek yaşamın üretimi ve yeniden üretimidir. Marx da ben de bundan daha çoğunu hiçbir zaman ileri sürmedik: Bundan ötürü, herhangi bir kimse ekonomik etken biricik belirleyicidir dedirtmek üzere bu önermenin anlamını zorlarsa, onu boş, soyut, anlamsız bir söz haline getirmiş olur. Ekonomik durum temeldir, ama çeşitli üstyapı ögeleri –sınıf savaşımının politik biçimleri ve sonuçları-savaş bir kez kazanıldıktan sonra kazanan sınıf tarafından hazırlanan anayasalar vb– hukuksal biçimler, hatta bütün bu gerçek savaşımların onlara katılanların beyinlerindeki yansımaları, siyasal, hukuksal, felsefi teoriler, dinsel görüşler ve daha sonra bunların dogmatik sistemlere gelişmeleri-hepsi de tarihsel savaşımların gidişi üzerinde etki yapar ve birçok durumda özellikle onların biçimini belirlerler. Bütün bu ögeler arasında bir etkileşim vardır; bu etkileşimde bütün sonsuz ilinekler (accidents) (yani aralarındaki iç bağlantı o kadar uzak ya da ortaya konulması o kadar olanaksız olduğundan var-değil sayıp gözardı edebileceğimiz şeyler ve olaylar) çokluğu ortasında, ekonomik devinim, sonunda kendisini olurlamak zorundadır. Yoksa teorinin herhangi bir tarihsel döneme uygulanması birinci dereceden basit bir denklemin çözümünden daha kolay olurdu*" diye yazıyordu. Conrad Schmidt'e yazdığı mektubunda En-

gels, bir kez daha bu konuya dönerek şunları yazmıştı: "*Genelde ekonomik hareket egemendir, ama bizzat kurduğu ve bir yandan devlet gücünün hareketinden, öte yandan aynı anda yaratılan muhalefetin hareketinden bir ölçüde bağımsızlıkla donattığı siyasal hareketin tepkilerine de katlanmak zorundadır. Sınai piyasa hareketinin esas itibarıyla ve belirtilen kayıtlar altında, para piyasasına yansıması ve kuşkusuz tersyüz edilmiş biçimde yansıması gibi, çoktan ortaya çıkmış olan ve birbirleriyle çatışan sınıflar arasındaki savaşım da hükümetle muhalefet arasındaki savaşıma yansır; ama yukarıdaki gibi, bu yansıma da tersyüz edilmiş bir yansımadır; yani artık doğrudan ya da dolaylı bir sınıf savaşımı olarak değil, ama siyasal ilkeler için çatışma gibidir; üstelik öylesine çarpıtılmıştır ki, sorunun özüne ulaşabilmek, binlerce yılımızı almış bulunuyor.*"[127]

Doğaya ve toplumsal yaşama bilimsel-ussal bir yaklaşım ve bunun ifadesi olarak bilimsel teori toplum ve sorunları karşısında sorumludur. Bilimsel bilgi ve onun teknik uygulanması, –teknik buluşların üretim sürecinde uygulanmasına benzer biçimde– teori ile pratik birlikleriyle kopmaz şekilde bağlı olmak durumundadır. Öyleyse, bilimsel irdeleme ya da güncel toplumun 'teorisi' olma iddiasındaki herhangi teori ve tezlerin 'güncel toplum'un iktisadi-sosyal-siyasal-ideolojik tüm yanlarıyla "bütünsel" bir irdelenmesini içermesi fazlalık değil, gerekli olandır. Dünyanın ve toplumun gerçekliğinden hareketle, dünyayı ve toplumu; dünyasal ve değişen-hareket halindeki toplumu, ona içkin çelişkilerinin çözümü üzerinden 'insanal hale getirme'yi amaç edinen bir teorinin gücü, "nesnesi"yle ilişkisinin rasyonalliğinde, ve onu değişime zorunlu kılan olgusal iç kuvvetlerinin bilincinde olmasındadır. Pratik politik hedeflerle ilişkilenmeden, yalnızca "toplumsal iyi", "insanal mutluluk" ve "kültürel yücelik" gibi "aşkın" kategorilerin kurgulanmasına ya da "eşitlik, özgürlük, kardeşlik" üzerine hümanist ideallerin seslendirilmesine dayanan bir "soyut" teoricilik, "pozitivist akılcılığın eleştirisi" hedeflenmesine rağmen, içinden çıktığı toplumsal sistemin

127 F. Engels, Carl Schmidt'e mektup, Felsefe Metinleri derlemesi içinde, Sol Yayınları.

eleştirisinden öteye geçemez. Böyledir, çünkü toplum tarihini anlamaya gerçekten olanak sağlayan şey, "emeğin gelişmesinin tarihidir". "Farklı toplumsal oluşumların varoluş koşullarından, bunlara tekabül eden siyasal, hukuksal, estetik, felsefi, dinsel vb görüşler çıkarsama"dan önce, bu koşulların ayrıntılı irdelenmesi bilimsel bir analizin, bilimsel görüş oluşturmanın asgari gereğidir. Marx'a ve Marksist teoriye yöneltilen suçlamaların materyalist tarih anlayışını ve sosyalist teoriyi çarpıtarak oluşturulduklarını görmek için, Engels'in bu bir-iki paragrafta dile getirdikleri, hiçbir ikircikli hileye pabuç bırakmayacak açıklıkta ortaya koyuyor. Ekonominin ve çeşitli "üstyapı öğeleri"nin "karşılıklı etki"si üzerine, başka vurgulara da işaret edilebilir. Bu bir yana, Kapital'de işçinin yaşam ve çalışma koşullarının; iş günü yasaları ve bunların emek gücü ile sermaye arasındaki ilişkide oynadıkları role dair, hacimli bir bölüm ayrılmıştır. Toplumun ekonomik gelişmesi, siyasal, hukuki, dinsel ve insan tarafından üretilmiş tüm diğer ilişki biçimleri ve kategorilerin "ilk nedeni", ve son tahlilde "büyük devindirici gücü"nü oluşturur. Üretim tarzının tarih boyunca gösterdiği değişimle birlikte bu kategorilerin gösterdiği değişim tarafından da bu ilişki kanıtlanır. Üretimin kapitalist tarzında, maddi yaşamın üretim koşullarının siyasal-hukuksal yapı üzerinde son tahlilde belirleyici etkiye sahip oldukları, tek tek ülkelerin bir dünya pazarı içinde, bir zincirin halkaları halinde "eklemlenmesi"ni sağlayan gelişmeye bakılarak da görülebilir. Kapitalist gelişme, iletişim ve ulaşım araçlarındaki büyük ilerleme ve teknik uygulamalar üretimin kalitesini, kapasitesini, verimlilik düzeyini çalışma ve iş koşullarını; siyasal iktidarın uygulamalarını, kararlarını, yasalarını, hatta başka ülkelerin iktidarlarıyla ilişkilerini ve uluslararası özellikleri olan kurumsal organizasyonların rollerini koşullamaktadırlar. Günümüzde siyasal iktidarlar ve "ulusal devlet"ler, ekonomideki gelişmenin uluslararası niteliğini; meta ve para hareketinin uluslararasılaşmasını gözetmeyen herhangi ciddi siyasal kararlar alamamalarını sağlayan, bu politikaların üzerinde uygulanabilir olduğu ekonomik temelin, uluslararası alanda bir dünya pazarı şeklindeki varlığıdır. Öyleyse, üretim

kavramının "dogma haline getirilmesi" üzerine spekülatif-totolojik bağırmaların haklı hiçbir dayanağı yoktur. Kültürün, "günümüz"e ilişkin ve toplumsal yaşamın üretim ilişkileriyle "özdeş" etken bir kategori olarak gösterilmesi, "engin" bir bilinç eksikliği kaynaklı değilse eğer, onu üretim ilişkilerine tümüyle dışsal bir kategori olarak almak, onu dışarıdan toplum yaşamına dahil olup ilişkiler ağının "içine girmiş" göstermek, "günümüz" olmayan zamanlarda, örneğin kölecilik ve feodal düzende, onların kendi koşullarının ürettiği ve 'teslim aldığı' kültürü bir tür yok saymak vb, üzerinde ayrıca durmayı gerektirmeyen bilinçli bir saptırmadır.

Sınıf teorisi karşıtlığından kapitalizm savunusuna bağlanan "ince yol!"

Fulya Karaismailoğlu, Ç. Kızıl ve Ferdan Ergut'un Marksizme yönelik ortak suçlamalarının en önemlilerinden biri "sınıf indirgemeciliği" üzerinden kurgulanmıştır. İşçi sınıfının kapitalist üretim sisteminde tuttuğu yerin, onu, sömürüye dayanan bu sistemin yıkıcı kuvvetlerinin başına yerleştirmesine dair belirleme, bu yazarlar tarafından "sınıf kültü" ve "sınıfsal indirgemecilik" olarak suçlanmaktadır. Üretim ilişkileriyle üretici güçler arasındaki çelişkinin sınıf çatışması ve devrimci değişimin temellerini oluşturduğu ve kapitalizmin çelişkilerinin onu, kendisi tarafından üretilen güçler eliyle tasfiyeye mahkûm ettiği yönündeki materyalist görüş, Marx karşıtı liberal teorisyenlerden ilhamla, ve güya dogmatizme karşı çıkış adına, *"aynı objeye referans, önermelerin üretimindeki ortak jargon, kavramların sabitliği ve ortak tema referansı"* diye sıralanarak suçlanmakta; emek, emek gücü, sınıf, sınıf mücadelesi, üretici güçler ve üretim araçları, devrimin nesnel maddi koşulları ve güçleri gibi kavram kategorilerinin Marksist kullanımı, sınıf "indirgemeciliği" ve iktisadi "determinizm"inin kanıtı olarak gösterilmektedir. "*İşçilerin siyasi ve iktisadi mücadelesinin işçi sınıfının bünyesinde cisimleştiğini düşünmek, mücadele zemininin meşruiyetini daraltır"*diye kestirimde bulunan ve bunu bir "yanılsama" olarak değerlendiren Çağhan Kızıl,

"*Çünkü buradaki asıl yanılsama, üretim ilişkilerinin o dönemki özgül koşulları içindeki özgül bir özneyi tanımlamak yerine, o özgül özneye o dönemde karşılık gelen toplumsal grubu adlandırmadadır*" diye Foucault'yu yineliyor ve "*Kapitalist sömürünün sınırlarına karşı çıkan toplumsal grupların çeşitlenmesi ve farklılaşması karşısında sınıf kültünün mücadeleyi okumasının zor olduğu ortadadır....*"[128] sonucuna ulaşıyor. Kızıl, sınıf mücadelesinde "*emekçi pozisyonu 'kendinde iyi' ve doğruya ulaşmanın garantisi olarak gördüğü sürece*", darlıktan, sınıf "totolojisi"nden, çözümsüzlükten kurtulmanın olanaksızlığı üzerine kendi totolojik söylemini böylece sürdürüp gidiyor.

İşçi sınıfı siyaseti her şeyden önce sınıfın siyasetidir! Onun kapitalizm koşullarında içinde tutulduğu sömürü ilişkilerinden kaynaklanan talepleri ve bu sömürüden kurtuluşu amacı tarafından belirlenen bir siyasettir bu. Ama bunun için bu siyasetin, kendini kendi sınıfıyla sınırlı bir darlaştırması gerekmez, o tüm ezilenlerin sermaye ve baskı sistemine karşı taleplerinin savunusuyla, sınıf baskısının her biçimine karşı siyasal demokrasinin talepleri için mücadele ederek burjuva egemen sınıfa karşı sınıfının siyasetini ve siyasal bilincini geliştirir. İşçi sınıfının burjuvazi ve kapitalizme karşı mücadelesi doğal olarak ve kaçınılmazlıkla, önce "işçi sınıfının bünyesi"nde 'cisimleşir'. Böyle olmasının nedeni "düşünmek"ten, öyle olmasını istemekten önce, sınıfın nesnel konumundan gelme kendi durumudur. Kızıl'ın, "mücadele zemininin meşruiyetini" daraltmamak için, kapitalizmin ezip baskıladığı diğer emekçi kesimleri de "özne" saymak gereğine dikkat çekmek istediği düşünülüp, geçilebilir. Ne var ki, o burada kalmaz, sorunu işçi sınıfıyla burjuvazi arasındaki temel çelişkiyi bulandıracak bir ilişkilendirmeye girişir. Yol gösterici teorisyenlerinin ardısıra yürürken, onların daha derinlikli bir kavramanın üslupsal kıvraklığı eşliğinde vazettiklerini, "*buradaki asıl yanılsama, üretim ilişkilerinin o dönemki özgül koşulları içindeki özgül bir özneyi tanımlamak yerine, o özgül özneye o dönemde karşılık gelen toplumsal grubu adlandırmadadır.*

128 Çağhan Kızıl, Siyaset mi Değişiyor Yoksa Kavramlar mı?, Birikim, 2008.

Kapitalist sömürünün sınırlarına karşı çıkan toplumsal grupların çeşitlenmesi ve farklılaşması karşısında sınıf kültünün mücadeleyi okumasının zor olduğu ortadadır" şeklinde yineleyerek, bunu açığa vurur. Gözardı ettiği kapitalizme karşı çıkma ile onun "sınırları"na karşı olma arasında fark olması kaçınılmazlığıdır. Tekellerin dayatmaları karşısında örneğin işçi sınıfı ve emekçi kesimler dışındaki sınıf ve kesimlerden de bu dayatmaların sınırlanması ya da başka türlü şekillenmesi için karşı çıkış mümkündür ve olmaktadır. Ancak bu karşı olmanın emek gücü ile kapitalist arasındaki uzlaşmaz çelişkinin çözümünü esas alan kapitalizm karşıtlığından farklı içeriği de oldukça açıktır. "Sınıf kültü"ne karşı çıkış, anti-Marksistlerin ortak paydasıdır; "kapitalizmin sınırlarına karşı çıkış"larının sınırları kapitalizmin kendi sınırlarıdır.

Çağhan Kızıl, Herbert Marcuse'un, Foucault ve "kapitalizmin ikinci savaş sonrası sahip olduğu yeni güç ve olanaklar" üzerine kalem oynatan dönemin diğer teorisyenlerinin yazdıklarını kopyalayıp formülleştirirken, onları olduklarından da fazla yüzeyselleştiriyor.[129] "*Nerede güç varsa orada direnç de vardır*" diye güya aradaki nedensel bağlantıya işaret eden yazarın yerine, Foucault ve Herbert Marcuse konuşur gibidirler. Aynı gerekçelere dayanan "çıkarımlar" farklı ifadelerle dile getirilir: *"Örgütlü bir biçimde yaşanan tahakküm sistemine karşı gelmesi ve bu rejime bir son vermesine"* ancak *"çok ender"* rastlanabilir; genellikle de sonuca ulaşamaz bir durumdur bu! *"Sistem içi sübap ayarları;* sistemin *"manipülasyon" ve "söylem gücü"* direnç *"soğurulur"*. Yazara göre, bu umutsuz vakıa ancak, *"demokrasi, bireysel özgürlükler, siyasetin toplumsallaşması ve toplumun siyasallaşması için bütünlüklü bir proje"* ile aşılabilir! Sıralanan nedenler karışımı Marcuse-Arendt-Laclau ağırlıklıdır; neredeyse sonu gelmezdir ve "olamaz"ı gerekçelendirmektedir. "*İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra yeni toplumsal ilişkilerin tahsis edildiği bir sürece girildi. Emek hareketleri, devlet biçimleri ve kültürel değişimin baskın biçimlerine geçiş bu sürecin göstergelerinden bazıları. İktisadi anlamda*

129 Merak eden okur, Kızıl'ın hemen tüm kaynaklarının postyapısalcı-yapıbozumcu olduklarını, onun toparlama makalesinin "kaynakça"sından da görebilir.

dışsal bir birikim rejiminden içsel bir birikim rejimine geçilmesi, kapitalist üretim ilişkilerinin tüm toplumsal ilişkiler bütününü karakterize etmesini ve daha fazla kâr üretim mantığının tüm sosyal alanı kuşatmasını doğurdu (esnek üretim, tüketim toplumu, özel mülkiyet vs). Talep artışı ve meta üretim dengesi, sosyal ilişkilerin metalaşmasını da beraberinde getirdi. Bu süreçte kapitalist birikim mantığı, özel ve kamusal alanın her noktasına nüfuz etti. Bugün kapitalizmin ilişkilerinin esiri olan yalnızca işgücü değil, aynı zamanda kültür, eğitim, cinsiyet, çevre gibi diğer toplumsal ilişkiler ve kavramlardır..."[130]

"Olamaz"ı gerekçelendirmek üzere sıralanan gelişmelerin gösterdiği, kapitalist ilişkilerin yaşamın tüm alanlarını ve "evrensel ölçekte" sardığıdır. İşçi ve emekçi karşıtı iş ve yaşam koşulları ağırlaştırılmış, iş örgütlenmesi daha yaygın ve fakat parçalı hale getirilmiş, özel ve kamusal alanın her yanı sömürü ağı içine alınmış, kapitalist sömürü ilişkileri, "*kültür, eğitim, cinsiyet, çevre gibi diğer toplumsal"* alanları da sarmıştır. Ancak makale yazarı, bu gelişmeleri, kapitalist üretim sistemine ilişkin kimi özellikleri İkinci Dünya Savaşı sonrası koşullara 'yazması' bir "zamanlama hatası" sayılsa bile, saydığı tüm nedenleri işçi sınıfının belirginleşen rolüne, büyüyen-genişleyen gücüne, "bağlaşıkları"nın artışına işaret etmek için değil, sınıfa ve devrimci öncü eylemine karşı yeni engeller olarak sıralar. Kızıl, "süreçte değişim"in "imgeler ve kavramlar"ı değiştirmesi nedeniyle "imgelerin yapısı" ve "objelerin maddesel özellikleri"nin de değiştiğini; bunun da, "klasik öğreti"yi "demirbaş" alan siyaset(ler)i inandırıcı olmaktan çıkardığını; öyleyse toplumsal yaşama, üretim süreçlerine, üretici etkinlik içinde şekillenen insan ve toplumun sınıflar olarak bölünmesine, sınıf mücadelesine ve sömürüden kurtuluşa dair temel önemdeki "kavramsal" anlamların, "öz nitelikleri" yönünden bu değişime uydurulması gerektiğini söylemektedir. Önerdiği, yukarıdan beri özetlenen ve başta işçi sınıfının devrimci sınıf niteliği ve kapitalizmin temel çelişkisi olmak üzere, tüm temel toplumsal ilişki biçimleriyle bunların çözümüne dair Marksist önerme ve politikaların "revizyonu"; liberal reformist ve post-yapısalcı görüşler ve on-

130 Tüm alıntılar Kızıl'ın aynı makalesinden alınmıştır.

ların ifadesi kavramlarla değiştirilmesidir. Buradan devamla yazar, "*dogmatizme, toplumsal öznenin yanlış tanımlanması yanlışlığına, salt sınıfsalcılık ya da ekonomizme veya statükoculuğa düşmemek*" gerektiği sonucuna ulaşmakta ve büyük sözler ettiğini düşünerek, işçi sınıfının devrimci sınıf karakteri ve rolüne vurguyu "toplumsal öznenin yanlış tanımlanması" ve "salt sınıfsalcılık"; kapitalist üretim tarzının işçi sınıfıyla burjuvazi arasındaki sınıf mücadelesinin kaynağını oluşturduğu yönündeki tarihsel belirlemeyi "ekonomizm ve indirgemecilik"; üretim ilişkileriyle üretici güçler, işçi sınıfıyla burjuvazi arasındaki çelişkinin devrimi kaçınılmazlaştıran uzlaşmaz karakterine vurguyu "dogmatizm" olarak tanımlamaktadır. "Klasik anlayış"a; Marksist temel teorik 'çıkarımlar'a itiraz eden yazar, "*Geleceğin taşıyıcısı özne olarak referans verdiğimiz toplum kesimlerinin politik tercihleri uzun zamandır sol şablondakine pek benzemiyor*" diye de, güya somut sınıfsal durum tespiti yapmaktadır.

Bir kez daha anımsa(t)makta yarar var, işçi sınıfının tarihi ileriye 'taşıma'; insanın içinde tutulduğu zincirlerinden kurtulma mücadelesine öncülük etme "özne"si özelliği, politik tercihleriyle değil, üretim süreci-ilişkileri içindeki konumuyla, emeğine el konulan ve emek gücü bir tür(canlı) üretim âleti durumuna gelmiş olmasıyla; emek gücünden gayri-üretim aracına sahip olmamasıyla ilişkilidir. Ancak bu en önemli "mülkü"nü; fiziki-zihni enerjisini; yaşam gereksinmelerini temin etmek için sermaye sahibine –paranın, makinelerin, toprağın sahibi– satmadan; onunla ücretli işçi-kapitalist (emek-sermaye) ilişkisine girmeden, sahip olduğu bu kendi 'metası'nın bir getirisi olamayacaktır. Bu ilişki zorunluluğu ve tarzı ama, ilişkinin sömüren-sömürülen karakterini örten bir işleve de sahiptir. Bu örtü 'yırtıldığı' oranda, çatışma, işin ve çalışmanın düzenlenmesi koşulları üzerine kapışmanın düzeyine göre şekillenir ve taraflar, üretim sürecindeki konumlarına uygun düşen politikalara yönelirler. Sancılı bir süreçtir bu: İnişli-çıkışlı; çatışma ve uzlaşı unsurlarını bir arada barındıran; alışkanlık, deneyim, gelenek, inanç vb'nin rol oynadığı; ve işçi açısından ancak mücadele pratiği içinde düşe-kalka; tarihinden ve başka halkla-

rın pratiğinden çıkarılan derslerle edinilebilen sınıfının bilinci geliştiği oranda, işçinin kendisi için politik tutumla hareketini ayrıştırdığı ve burjuva politikası-partisine (onun tüm biçimleri) karşı "tercih"e yöneldiği bir süreç. Sınıfın nesnel durumuyla politik "tercihleri" arasındaki çelişkiyi, onun kapitalizmin 'değişen koşulları'nda "sahip olduğu yeni iktisadi olanaklar" ve "tüketime yöneltilmesi"yle izah eden "Eleştirel Teori" kaynaklı tezlerin günümüzde revaçta olduğu düşünüldüğünde, Kızıl'ın bu ilişkinin karakterini anlayamamış olması, hatta "masum" bile sayılabilir! O, ve "üçüncü el" çok sayıdaki "itirazcı", kapitalizmin olanakları bahsinde, gelişmeleri sıralayarak bir türden tezlerin savunuculuğuna soyunurlarken, işçi sınıfının büyüyen niceliği, genişleyen safları ve doğaya ve toplumsal yaşama dair bilgilenmesinde kaçınılmazlıkla gerçekleşen ilerlemeyi görmezden gelirler.[131] Bu görememe ya da görmezden gelme hali, "*ezilenlerin kurtuluşu sosyalizmde bulması için önlerinde ikna edici somut bir örnek bulunmamaktadır*" şeklindeki kendi gerekçesine sarınıp, "çıkış yolu" olarak "tüm toplumsal kesimlerin ortak emek örgütlenmesi" türünden formüllere bürünür. Tüm toplumsal kesimlerin "ortak emek örgütlenmesi"! Bu formüle ediş emekçi kesimlerin birliği "niyetiyle" yapılmış olsa bile, "tüm toplumsal kesimler"in işçi-emekçi kesimlerden farklılığı açıktır. Yazar, küçük üreticiyi, küçük esnafı, meslek sahibi bazı orta kesimleri gözönünde tutarak bunu söylüyor ise, o durumda da "tüm toplumsal kesimler" ile, bu ikinci gruptakiler yine aynı anlamı vermezler. Bu formülasyonun emekçi dışı "toplumsal kesimler"i de kapsadığı; bunun ise, "sınıf kültü"nü aşan 'gönül enginliği' içinde dahi sorunlu olduğu açıktır.

131 Kızıl'ın "toplumsal demokrasi"yi kapitalist emperyalizmde araması ve "*toplumun tüm kesimlerini kapsayan demokratik bir emek siyaset*" türünden 'ucube' önermelerini ise, burada söz konusu etmeye bile değmez.
(*)Bu sorun Ö.D.'nın Şubat 2012 sayısında yayımlanan makalenin konusu olmuştu. Ancak burada, Kızıl, Karaismailoğlu ve Ergut'un "savları" bağlamında ve bazı yönleriyle yeniden değinmemiz gerekiyor.

"Her ilişkide hiyerarşik, herkese dağınık her kesiminin iktidarı" safsatası!*

Fulya Karaismailoğlu, daha tezinin ilk satırlarında,"*…İktidar her ilişkide ortaya çıkan katmanlı, çift yönlü, hiyerarşik bir yapıdır*" şeklinde, iktidar sorununun sorunlu bir tanımını yapıyor.

İktidarın, "*her ilişkide ortaya çıkan katmanlı, çift yönlü, hiyerarşik bir yapı*" olarak bu tanımı, onu belli bir sınıfın, gücün, çıkar kesiminin diğerlerine yönelik hâkimiyeti boyun eğdirme aracı olmaktan çıkarıp farklı ve "çift yönlü, hiyerarşik", her bir bireysel ve toplumsal ilişkide temsil edilir ve tersinden hiyerarşik gösterir. Tüm 'bağlamları' içinde sorunlu bir tariftir bu. İktidarın, "toplumların ve bireylerin birlikte hareket edebilme aracı" olmasından, ancak koşullu olarak, toplumsal kesimlerin ve bireylerin belirli yaptırımlar düzeninde birbirleriyle ilişkilendirilmiş olmaları anlamında söz edilebilir. İktidar bağlantılı zor, baskı, rıza, gönüllülük, ret ve kabul; direniş ya da boyun eğme türünden ancak çok çeşitli türden bireysel, grupsal, sınıfsal ilişki ve çelişkiler ile yaşam olanaklarını üretme-var etme eylemleri tarafından belirlenen "birlikte"(!) hareket alanını tarif etmek üzere. Ancak bu yine de, iktidarın işlevini ve niteliğini gizlemeye açık bir tarif olmaktan çıkmaz. İktidar kavramını, sınıf ilişkileri yerine birey ilişkilerini ikame ederek, bireyi 'iç dünyası'na; kendiyle ve başkalarıyla ilişkilerindeki edilgenliği ya da direngenliğine, hatta cinselliğine kadar indirgemek, toplumsal yaşam ve hareketin dönüşümünü ve yerini başka tür hareket ve yaşam alanına terke zorunlu kalışını belirleyen çelişkileri örter.

Fulya Karaismailoğlu, toplum, birey –"insan"– ve iktidar ilişkilerinden söz ederek şöyle yazıyor: *"İktidar üzerinde düşünmeye başlamak, insanın doğa ile, diğer insanlarla ve kendisi ile olan ilişkileri hakkında düşünmeye başlamak demektir; çünkü iktidar her ilişkide var olan bir kavramdır. İnsanın ilişkileri doğada, toplumda, kendi benliğinde tezahür eder. İlişkilerin toplum içindeki görünümleri, insanların farklılıklarının görünümleridir, eşitsizliklerinin görünümleridir. Toplumu toplum yapan temel özellik eşitsizliktir. İnsanlar eşit olmadıkları için bir aradadır. Eşitlik bir değer, eşit-*

sizlik bir realitedir. 'Toplum dediğimiz dünya bir hiyerarşiler, bir eşitsizlikler ve dolayısıyla bir eşitsizlik ilkeleri, bir güç şebekesidir. Sosyolojik açıdan bakıldığında iktidarın dayanağı eşitsizliktir. Toplumda iktidarı, gücü olmayan kurum, grup yoktur. İktidar herkesin sahip olduğu bir şeydir fakat hiyerarşik düzenleme vardır, herkesin iktidarının sınırları vardır."[132]

Bu akademik irdeleme, iktidar sorununu sosyo-politik karakteriyle değil, psiko sosyolojik "semptomları"yla ele alır. Konu Freudcu-Nietzscheci "ben"in problemleri olsaydı, "ben"in hallerine odaklanarak, onun ilişkisel dünyasının kapsamını irdelemek gerekli olabilirdi. Ama buradaki sorun sınıf iktidarı sorunu; devlet sorunudur! Böyleyse, insanın doğa ve kendiyle ilişkileri değil, egemen sınıf ve onun iktidar aygıtlarıyla ilişkilerinin muhtevasını tartışmak gerekir. İktidar sorunundan, toplumsal sınıflar ve onların kendi çıkarlarına bağlı kurumsallaşmış organları-örgütleri söz konusu edilmeden, birey-insanın doğaya, başka insanlara, kendiyle ilişkilerine "bakması"; insan ilişkilerinin "*doğada, toplumda, kendi benliğinde tezahür*" etmesi; ya da insan ilişkilerinin toplumsal görünümlerinin "*farklılıklarının, eşitsizliklerinin görünümleri*" olması çerçevesinde söz etmek "mümkün olsa" bile, bu, siyasal iktidar gibi sınıf mücadelesinin önemli temel bir alanıyla ilgili soruna bir açıklama getirmiş olmaz. İnsan ilişkilerinin toplum içindeki görünümlerinin farklılıkların, eşitsizliklerin görünümleri olması; bu farklılık ve eşitsizlikleri doğuran nedenlere işaret edilmeksizin; ve onların 'toplumsal anlamı' ortaya konmaksızın anlaşılır kılınamaz. Sorun insanların farklı farklı fiziki-biyolojik özelliklerinden, dar bireysel küçük olanak-araç, vs'den kaynaklı ya da onunla sınırlı görülmüyor ve gösterilmek istenmiyorsa eğer, farklılıkların ve eşitsizliklerin daha belirleyici etken ve nedenleri ortaya konmalıdır! İktidarı "her ilişkide var" saymak, "sürekliliği"ni kaçınılamaz göstermek; bireyden bireye ve bireyle doğa ilişkisinden hareketle sınıf iktidarı sorunun hep var olacağına hükmetmek, "toplumu toplum yapan temel özellik eşitsizlik"tir diyerek, eşitliği "peşinde koşulan bir

132 Karaismailoğlu, aynı adlı yüksek lisans tezi, 2006.

hayal"den ibaret saymak, var olana bağlı ve bağımlı kalmanın teorisini yapmaktır. Kavramları, ilişkilerin belirli yönlerini ve hatta içeriklerini örtecek şekilde kullanmak bilimsel olmayıp, bilimsel etiğe de sığmaz. Öyle toplumlar olmuştur ve olacaktır ki, eşitsizlik bireyler bakımından fiziki güç, yeme-içme; "ekmek-tereyağı" ihtiyacı farkı ve yetenek farklılıklarından ibaret kalır. Ama öyle diğer toplumlar vardır ki –'en parlak örneği kapitalizm'dir– eşitsizlik, sahip oldukları iktisadi-sosyal ayrıcalık ve güçlerini politik güç olarak da kullanma olanağına sahip belirli bir kesim ya da sınıf(lar)ın diğer kesimler üzerindeki tahakkümünün ifadesi olarak anlamlıdır. İlkinde eşitsizlik 'doğal' bir eşitsizlik olup, bütünüyle ortadan kaldırılması olanaklı olmaz iken, ikincisi, bir azınlığın toplumun diğer kesimlerini sömürmesine bağlı olarak şekillenen eşitsizliktir ve ezilenlerin, sömürülenlerin bu durumdan kurtulmak için verecekleri uğraşla, farklı ölçülerde ve içerikte olmak üzere değişmeye, ortadan kaldırılmaya mahkûmdur. Eşitsizlik, "her eşitlikte bir eşitsizlik vardır" döngüsel ilişkisi içinde tarif ederek, eşitsizliği toplumsal varoluşun temeli olarak almak, onu örten bir işleve büründürmek demektir. Diğer yandan, her iktidarın dayanağı evet, eşitsizliktir. Karaismailoğlu'ya göre, Marx, kapitalizmin tasfiyesi ve sosyalizmin kolektif üretim ve iktidar anlayışını geliştirirken, *"toplumun yapıtaşı olan bireylerin çıkar edimlerini eşitleme sevdası içinde bireylere kaldırabileceklerinden daha fazla sorumluluk, bilinç yükleyerek eşitlikçi toplumu konfigüre etmeye"* çalıştığından, aynı zamanda ütopiktir! Şaşırtıcı olmamakla birlikte, yazarın, "*Marx'ın etkisi ne yazık ki tarihsel süreçte olumlu yönde gerçekleşmemiştir"* diyerek, tarih ve bilim dışından konuşması, yine de ilginçtir. Karaismailoğlu, bireylerin farklı "çıkar edimleri"nde "edimlerini eşitleme" olanaksızlığı görmektedir. Kapitalizmin çıkarlara ve çıkar eşitsizliğine dayanan gerçeğini değişmez ölçü alarak, birbirleriyle eşitsiz tekil kişilerin üretim süreci içinde ve üretim araçlarından 'arındırılıp' mülksüzleştirilerek "eşitlenmeleri" ve onların doğrudan doğruya bu konumları tarafından aynı sınıfın mensupları olarak ortak eylemde ve çıkar birliğinde bir araya gelmelerini, olasılık olarak dahi reddediyor ve "eşitlikçi bir toplum"un oluşturulamayaca-

ğını ileri sürüyor. "Eşitçilik" fikrini kabaca –ve mutlaklaştırarak– ele aldığından, gerçek eşitlikten ancak herkesin tüm gereksinmelerini karşılama olanağına sahip olmaları anlamında söz edilebileceği; bunun da farklı bireylerin ihtiyaç farklılıklarından gelen eşitsizlik ile çelişmeyeceği, yazar için doğal olarak anlaşılamaz oluyor. Tez yazarı, insanın yaşam gereçlerini üretiminin tarihsel serüveni içinde, bu gereçleri üretim tarzına bağlı olarak –bu durum üretim araçlarının gelişmesiyle dolaysız bağlıdır– yarattığı toplumsal sistemlerin her birinin birer uğrak 'noktaları' olup değişime zorunlu olduklarına dair tarih ve toplum yasasını işlevsiz görüyor. Kendinin üretim içindeki yeri ve çıkarlarının farkındalığıyla sınıf bilinçli kolektif öznenin –işçi sınıfı– sömürülmekten kurtulmak ve kendi kurtuluşunda tüm bir toplumun kurtuluşunun koşullarını yaratmak üzere, yeni bir toplumsal sistem –sosyalizm– inşasına kalkışması, bundandır ki yazar için gerçekleşemezdir. "*Marx bilinçli öznenin, toplumun zorunluluk olmasından kaynaklanan akılcılıkla sosyalizmi iktidar olarak benimseyeceğini düşünür*" diye, zorunluluğun bilincini üslubunca küçümsemesinin nedeni buradadır. "*Toplumda iktidarı, gücü olmayan kurum, grup yoktur. İktidar herkesin sahip olduğu bir şeydir fakat hiyerarşik düzenleme vardır, herkesin iktidarının sınırları vardır*"[133] görüşüyle ise, günümüz eşitsizlikler toplumunun hâkim anlaşı onanmış-kabul edilmiştir. Sorunu bu tarzda koymak, iktidar sorununu bulandırmak, onu 'bir şey yapabilme gücü' ya da iradesine indirgemek, siyasi iktidarın sınıfsal anlamının yerine "herkesin iktidarı" gibi, bireysel irade gücünü çağrıştırır herkese dağıtılmış bir "iktidar"ı geçirmek; böylece de onu, kendilerine karşı iktidar olduğu kesimlerin direnişinin hedefinden çıkarmaya çalışmak olacaktır. Karaismailoğlu'nun öyle bir hedefi açıktan güdüp gütmediği ayrı bir sorun olmakla birlikte, siyasal iktidar sorununu konu edinen bir 'tez'in, "herkesin iktidarı"ndan söz etmesi ve sorunu sözümona bu boyutlu olarak genişletmesi aslında, onu amaçlamış olup olmamasından bağımsız olarak, egemen sınıf iktidarını mücadele hedefinden çıkarma girişimidir. Tez yazarı, toplumun "iktidar çatışmaları alanı" olmasını, "çatışmacı ekolün

133 Karaismailoğlu, aynı makale.

mirası"yla ilişkilendirirken ise, sorunu "istenç"lerin çatışması sorununa indirgiyor, kaos koşullarında bireylerin "iktidar arayışı"ndan ve "düzenin iktidar tarafından sağlanması"ndan söz ederek, farklılığı, "güç dereceleri" farklılığı olarak açıklıyor. Yazar, "*Birey iktidara maruz kaldığında iktidarın farkına varır; çünkü düzeni yalnızca iktidar sağlayabilir, yani en güçlü olan, gücü diğerlerinden fazla olan. İlişkileri birbirinden farklılaştıran onların iktidar biçimleri, güç dereceleridir. Toplumda gücü diğerlerinden fazla olan iktidar yoksa güç ilişkileri karmaşık ve polarize olmuş demektir...*" diye geniş ve genel bağlantılar içinde, toplumda çatışmaların bir "kaos durumu"nda bireylerin farklı arayışlarına dikkat çekerken, kaostan çıkış ve "düzen sağlayıcı" güce ihtiyaç duyulması, bu ihtiyacın iktidar ya da "en güçlü olan"ca karşılanması, güç ilişkilerinin iktidar oluşumuna ve biçimlerine yansıması gibi pekâlâ olası durumlardan hareket ediyor, ve yine örneğin "*Kavram olarak 'iktidar'ın 'toplumda hükmetme yetisini elinde bulunduranları' işaret ettiği*"nden söz ederken, ya da "*Toplumu yönetmek adına iktidar talebi, tahakküm etmek, hüküm sürmek, egemen olmak ile bireyin kendi yaşamı üzerinde iktidar talebi*"ni birbirinden farklı görürken, gerçeğe uygun bir duruma işaret ediyor. Buna rağmen ama, yazarın iktidara bakışı, "iktidar her ilişkide, herkesin sahip olduğu bir şey" olarak tarif edişinde olduğu üzere, yine de Foucaultcu muğlaklıkla maluldür.[134] Karaismailoğlu, "*Günümüz top-*

134 "Makalesinin girişinde "*… Bu tezin dile getirilebilecek biricik özgün yanı Türkiye'de ilk kez bu dört düşünürün bir arada ele alınmış olmasıdır"* diye not düşen Karaismailoğlu, "*iktidar kavramını sosyal bilimlerin alanına giren bir kavram olarak*" değerlendirdiğini; 'tez'inde "*sosyalbilimcileri birbirleriyle kıyaslamak, fikirlerini birbirleriyle kıyaslayıp bir sonuca bağlamak*" gibi bir amaç gütmediğini; Marx, Nietzsche, Foucault ve Weber'nin görüşlerini "*hem disiplin farklılıklarını, hem de tarihsel farklılıklarını*" dikkate alarak hareket ettiğini belirtmektedir. Ne var ki, bu satırların yer aldığı bölümde ve aynı paragraf içinde, "*'iktidar' kavramını bir disiplinin bakış açısı ile tartışan çalışmaların yaptığı çözümlemeler deterministik nedensellik ilkeleri üretir; kavramı daraltır; zaman ve mekân faktörünü göz ardı ederek toplumların değişim sürecine ilişkin bilgi vermez*" tespitiyle de o, hemen tarafını belirleyerek materyalist Marksist görüşleri "deterministik nedensellik"le suçlamaya yönelmektedir. Marx'ın görüşlerini aktarır ve irdelerken, "ikincil kaynaklar" olarak Anthony Giddens ve Jon Elster'e baş vurmuş olması ise, Gidens ve Elster'in, Marx ve Marksizme "eleştirel" teorisyenler olmaları ve

lumlarında devlet ve iktidar kavramlarını sadece sınıf çıkarları çerçevesinde açıklamak gücün dağılım etkisini gözden kaçıran fazlasıyla indirgemeci bir yaklaşım olarak durmaktadır" diyor ve "*Marx'ın kapitalist devlet anlayışından sınıfsal egemenliğin aracı olduğuna ilişkin bölümü*" çıkarıldığında, devlete ilişkin konuda geriye, ancak "*ekonomik ilişkilerin içinde gerçekleştiği koordine edici bir çerçeve*" kaldığını ileri sürüyor. Bu iddia, farklı şekilde ifade edilmekle birlikte öteki iki yazar tarafından da sahipleniliyor; yanı sıra o, Marksizme yönelik "sınıfsal" ve "sınıfçı olmayan"(!) tüm eleştirilerin ortak noktalarından biridir.[135]

"Gücün dağılım etkisi" çıkışsız bir bulmaca labirentini ifade etmiyorsa, gücün birey-"özne"ye "dağılımı"yla, bireyin "sınıf dışı" ve "özerk"-tekil haliyle örneğin parlamenter seçimlere "genel oy" ile katılmasıyla "iktidar kavramı içinde" olduğunu ya da "gücün örgütlenmesi"nin dini, ahlaki, hukuksal vs, alanları da kapsayarak daha geniş şekilde yayılan iktidarını varsaydığı açık olmalıdır. Böylece, Foucaultcu literatür kopyalanarak entelektüel zenginlik gösterisi yapılacağına, toplumsal sorunların siyasal iktidar gibi, işlevi ve 'eylemi' çıplak gözle bile ve hak talebindeki emekçinin bedenine uzanan zorbalıkta somutlaşarak görülebilir bir sorun böyle "müphem"leştirilmemiş olur. Ve yine böylece, bu muğlaklığı içindeki "gücün dağılım etkisi"yle burjuvazi ve kapitalizmin "iktidarı"nı gizleme çabaları, "akademik bilimsel çalışma" adına haklı gösterilmemiş olunur.

"*Özetle* –diye devam ediyor Karaosmanoğlu– *Marx'ın iktidar olarak burjuva sınıfının aracı olan kapitalizmi anlaması, Marx'ın iktidar anlayışının ve eleştirisinin sınırlarını çizer. Kapitalizmin so-*

yazarın da onlardan –ve yanısıra Foucault gibi anti-Marksist teorisyenlerden– yararlanarak Marksizmi değerlendirmeye çalışması nedeniyle, bu taraflı ve objektif olmayan değerlendirmenin, başlangıçtaki iddiasıyla çelişir diğer yanıdır.

135 "Devlet ve iktidar kavramları"nın günümüz toplumlarındaki anlamını, "sınıf çıkarları çerçevesi"ne sıkıştırılamayan "güç dağılımı etkisi"ni formülleştiren Foucault'nun görüşleri etrafında şekillenen "akademik sosyoloji" türünü Özgürlük Dünyası'nın Şubat 2012 sayısında yayımlanan makalede ele almıştık.

runlarını iktidarın sorunları olarak değerlendirmesine sebep olarak peşinde koştuğu eşitlik ideali uğruna teorisini çözümsüzlüğe iter. Marx'ın kapitalist iktidar yerine bir başka iktidarı koyması ise toplumun iktidar ilişkilerine mahkûm olduğunun Marx tarafından kabul edildiğinin göstergesidir."

Bilimsel akademik bir araştırma adına bu cümlelerin, hele de Marx gibi, görüşlerini maddi dünyanın gerçekleri, toplumsal yaşamın olguları ve bilimsel verilerle tanıtlama titizliğiyle bilinen bir büyük kuramcının "eleştirisi" amaçlı olarak dile getirilmiş olmaları, en hoşgörülü ifadeyle dahi, bir saptırma üzerinden anlam karmaşası ve bozukluğunu Marx'a mal etme girişimine işaret eder. "İktidar olarak burjuva sınıfının aracı olan kapitalizm" ifadesi, örneğin bulanıklığı-muğlaklığı ve karışıklığıyla hemen dikkat çekicidir. Marx'ın iktidar görüşüne atfen yazılmasına rağmen, onun görüşünün netliğini deforme etmiştir. Bu bir yana bırakılsa bile, kapitalizmin sorunlarının burjuva "*iktidarın sorunları olarak değerlendirilmesi*"nin, ya da düzelterek söylersek, iktidar sorununun Marx tarafından kapitalizm ve burjuvazinin sınıf iktidarı dolayımında irdelenmiş olmasının "çözümsüzlük" etkeni olması-öyle sayılması için yazarın elinde, mevcut sistemin savunusu dışında bir gerekçesinin olup olmadığı burada yine açık değildir. Buna rağmen, toplum tarihini konu edinen ve insanın maddi yaşamını üretiminin gelişme süreçlerini irdeleyen bir teorinin gücü, toplumların gelişme tarihinin gerçeğine; varoluş ve değişim sürecinin yasalarının mantığına uygunluğundadır. Diğer yandan Karaismailoğlu, tarih boyunca sadece ezilen ve sömürülenlerin değil, baskı ve eşitsizliklerden rahatsızlık duyan çeşitli hümanist birey ve kesimlerin de peşinde koştukları "*eşitlik ideali*"ni sahiplenmeyi, bir teori ve eylemin *"çözümsüzlük"* nedeni sayarken, eşitlik istemi ve düşüncesini "gerçekleşemez" ve "afaki" saymaktadır.

İnsanların bireysel özne olarak yaşamsal gereksinmeleri ve çıkarlarıyla onların, kendi iradeleri dışında oluşmuş ilişkiler içinde, sürdürmek zorunda kaldıkları ya da bırakıldıkları yaşam tarzı arasındaki çelişki, bir yandan her bireyi ötekiyle ve ötekinin çıkarlarıyla karşı karşıya getirirken, diğer yandan, var olan ilişki biçimlerinin içinde

hareket etmeye zorlar. Bireylerin egemen sınıf tarafından birbirlerine karşı rekabete sokulmalarını ancak, onların ortak çıkarları tarafından harekete geçirilen istem ve eylemlerinin birliği engelleyebilir. Bu "birlik"in temeli, onların maddi yaşam koşullarında, yaşam gereçlerinin üretimi süreçlerinde tuttukları yerlerine bağlı olarak, içine girdikleri maddi-manevi ilişkiler "tümü" tarafından oluşturulur. Eşitsizlik, maddi hayatın üretimi sürecinde, üretim araçları sahipliği tarafından koşullanmış olarak vardır ve bu koşulların değişimi/değiştirilmesiyle dayanakların kaldırılmış olmasına bağlı o da kaldırılabilirdir. Öyleyse toplumsal eşitsizliğin yok edilebilir olmasının öngörülmüş olması bir teorinin olumsuzlanması için kullanılamaz.

Devletin *"zora başvuran, baskıcı rolü"*nün "*diğer rollerini göz ardı"* edecek şekilde öne çıkardığı şeklindeki eleştiri, devleti ortaya çıkaran ihtiyacın "toplum düzeni"ni belli-egemen sınıfın çıkarları temelinde sağlama olduğunu gözardı eden, ve yanısıra devletin tüm rollerini birbirleriyle aynı özellikte gösteren bir anlayışa işaret eder. Bu görüş açısı, devletin polis, ordu, zindanlar ve mahkemeler gibi ilk akla gelen baskı kurumlarıyla eğitim, sağlık, iletişim, kültür ve sanat kurumlarının işlevi arasında "aynı"lık ilişkisi kurma çarpıklığıyla ayrışır.[136] Oysa devlet söz konusu olduğunda, hangi biçimi altında olursa olsun, her şeyden önce bir zor örgütlenmesi ve başlıca özelliğinin de sınıf çıkarlarının savunulması olduğu reddedilemez. Zoru salt polis şiddeti, devletin işlevini de "özerk" görünümünün yanıltıcı algısına indirgeyen görüşler, burjuvazinin sınıf devletinin "herkesin şemsiyesi olduğu" yalanına güç verirler. Devletin "toplum üstü, özerk" görünümü; ve sosyal yaşamın ihtiyaçlarıyla, örneğin "kamusal hizmet"lerle bağı onun zor örgütü olmasının ne engeli ne de alternatifidirler. "Devlet, kendini insan üzerindeki ilk ideolojik güç olarak

136 Tarihin belirli geçiş dönemlerinde, sınıflar arası güç ilişkilerinin "pata durum"uyla bağlı bir "eskisi gibi işleyememe"den söz edilebilir. Ama böylesi bir durumda dahi güçlerden birinin ötekini yenilgiye uğratmasıyla devlet yenen sınıfın devleti olarak "tarihsel rolü"nü yerine getirmeye devam eder. Devletin sınıf devleti olarak rolünden, ancak sınıfsız ve sömürüsüz (komünist) toplumda, böylesi bir zor aygıtına gereksinim kalmaması nedeniyle artık söz etmeye gerek kalmaz.

sunar bize" diye yazmıştı Engels. O, toplum tarafından, "ortak çıkarlarını savunmak üzere" oluşturulmuş bir organizmadır. Ortaya çıkar çıkmaz, belirli egemen sınıfın diğerleri üzerindeki iktidarının aygıtı olmasına karşın, "toplumdan bağımsız", "toplum üstü" bir görünüme bürünür. Bu görünüm, o burjuvazinin sınıf egemenliğini kesin şekilde temsil ettiği oranda daha da belirginleşir. Bir kez oluştuktan sonra, "toplumun üstünde"-"özerk" bir konumda görünen devlet, her şeyden önce bir zor örgütü/örgütlenmesi olmakla; bu zor gücünü bir sınıf yararına kullanmakla işlevlidir. "Diğer roller" vurgusu, sosyal hayata katılımını vazeder, ama bu, onun zor örgütü işlevli olarak ortaya çıkışını da, zorun teknolojik takviyesini de esas olmaktan çıkarmaz. Devlet, "burjuvazinin ortak işlerini gören bir komite" olarak iktisadi-sosyal ve diğer tüm yaşam alanlarına, onlar arasındaki ilişkileri düzenleme "erki"ni ele geçirmeyi de ihmal etmeksizin, sağlık, yol, su kanalizasyon, konut vb alanlardaki düzenlemeleri gerçekleştirir. Egemen sınıfın iktidarını sürdürebilmesi için bunlar, halk ile ilişkiler alanındaki gerekliliklerdir. Görünürdeki "özerk"lik, sınıf egemenliğinin örtüsüdür. Egemenliğin korunması ve sürdürülmesi için okullar, dini ideoloji, kurum ve örgütlenmeler, polis ve ordu kurumları, hapishaneler ile tüm öteki "güvenlik zinciri", burjuvazinin uluslararası hâkimiyeti koşullarında, ve bilimsel ve teknolojik gelişmelerin yardımıyla "mükemmelleştirilerek" çok daha ileriden takviye edilmiştir. Burjuvazinin zor kullanımı; kapitalistler ile işçi ve öteki emekçi kesimler arasındaki ilişkilerin her günkü 'görünümleri'nde; hükümetlerin iş ve grev yasalarında, ücret ilişkilerine müdahalelerinde, işçi taleplerine ve eylemlerine karşı uygulamalarında, grevlere saldırılar ve yasaklarda karşımıza çıkar. Devlet, "burjuva sınıfının ortak işlerini yürüten bir komite" olarak, burjuvazinin çıkarlarını işçi sınıfına ve diğer emekçilere karşı savunma gücü olmakla kalmaz, bu sınıf çıkarları savunusu ve işlerin yürütülüşünü, burjuvazinin iç kapışması ve rekabetinden zarar görmemesi için 'düzenlenmesi'ni de üstlenir. Devleti, "*üretim araçlarının mülkiyetini ve denetimini elinde tutması nedeniyle egemen sınıfın aracı olarak*" gören Marksist "görüş"[137],

137 Marx, kapitalist gelişmeyi, kapitalizm öncesi toplumun koşullarında ortaya çıkan

insan ilişkilerinin üretim, ürün dolaşımı ve bölüşümü ilişkilerinin üzerinden şekillendiği, toplumların farklı çıkar gruplarına ayrılmalarının ya da ortak çıkarlar etrafında birlikte kolektif yaşamına yönelmelerini belirleyen toplumsal ilişkileri temel hareket noktası edinir. İnsan çünkü, bu toplumsal ilişkiler bütünü içinde, toplumsal insan olabilmiştir. Tarihin, tüm bir 'insanlık tarihi'nin akışı içinde gösterdiği, üretim araçları mülkiyetinin tüm öteki ilişki alanlarını koşulladığıdır.

Düşünce sistematiğini Foucault, Laclau, Baudriallard gibilerinden kopyalamayla oluşturan Kızıl, "*İktidar* –diyor– *çok geniş olarak devletin tekelindeki bir güç olarak görülür. Ancak iktidarın esnek ve kapsayıcı yapısı, onu toplumun her kesiminin eline geçebilecek bir biyolojik-politik (biyo-politik) olgu haline getirmektedir.*" Hayli "enteresan" bir görüş! İktidar a) devletin tekelindeki bir güç değil; b) esnek ve kapsayıcıdır; ve c) bu esneklik ve kapsayıcılığı "toplumun her kesiminin eline geçebilecek" olmasını sağlıyor. Sorun bu kadar "naif" olunca da, işçi sınıfı açısından iktidar mücadelesini politik iktidarın alınması gibi bir sorun olarak görmesinin nedenleri ortadan kalkmış oluyor! Sorun o denli netleşmiştir ki, "toplumsal tüketim ve teknolojk gelişme"ye bağlanan güç ilişkisi "salt devlet bağlamının dışına" çıkmış, burjuva politikasınca da ileri sürüldüğü üzere kapitalist demokrasi ve burjuva parlamenter sistem içinde, "genel oy" hakkı üzerinden gerçekleşen "esneklik ve kapsayıcılık"la herkese açık iktidar olma; ya da kendini iktidar içinde ifade etme mümkün hale gelmiştir.

"nüve"lerden hareketle ve tekelci gelişmenin sağlayabileceği değişimleri haber vererek irdelerken, sınıf sömürüsünün bu en modern sisteminin toplumsal-iktisadi ilişkilerinin sergilenmesine özel bir önem vermiş ve iktidar ilişkilerinin bu temel üzerindeki şekillenmesine dikkat çekmiş, göndermelerde bulunmuştur. Ancak iktidar ve devlet sorununun Marksist teorideki yerinin, 'Ailenin, Özel Mülkiyetin ve Devletin Kökeni'nden Manifesto'ya; Fransa'da Sınıf Savaşları'ndan Gotha Program Eleştirisi'ne; Ütopik ve Bilimsel Sosyalizm'den Anti-Duhring'e bir dizi eserde ortaya konan görüşlerin bütünlüklü bir analiziyle ancak daha net ve doğru şekilde görülebileceği de, diğer bir gerçektir. Marksist teoride iktidar sorunu salt üretim sistemleri ve üretim sürecindeki değişimlere bağlı olarak değil, tarih boyunca ve ilkel komünal dönem dışta tutularak tüm bir sınıflı toplum tarihi irdelenerek ortaya konmuştur.

Bundandır ki Çağhan Kızıl, "erk", "iktidar", "otorite" ve "devlet" kavramlarını iktidar sorununu örtecek şekilde birbirleriyle dolanık bir bulamaç içinde görünmez kılan Foucaultcu "argümantasyon"u sahiplenmiş, "iktidarın gücü-gücün iktidarı" ikiliği üzerinden totolojiyi, iktidar sorununun güç ilişkilerine bağlı, sınıf mücadelesinin gelişme düzeyi tarafından etkilenen bir sorun olmasıyla, onun herkese "dağınık" "esnek-kapsayıcı" olamamasını bulanıklaştırarak, aynılaştırma üzerinden sürdürmeye soyunuyor. Foucault'nun "egemenlikten ayrı", "yaşam üstünde etkili ve üretken", "baskıya indirgenemez", ve aksine "pozitif bir üretkenliği de olan" güç iktidarı formülasyonunu sahipleniyor. Hal böyle olunca da, "*asıl sorun iktidarı 'ele geçirmek' değil içinde uygulandığı sistemi değiştirebilme*"ye indirgenmiş oluyor. Yani iş kolaylaşıyor! Kolaylaşıyor, çünkü iktidar, "grup/sınıf çıkarlarının bir yansıması"(!) olmayıp, "*iktidarın kimde ve nerede olduğu değil, çokluk üzerindeki hegemonyanın kimde ve nasıl olduğu daha önemli*" hale geliyor! Sorun bu denli "yalın" konulunca da, adı geçen yazarlar bu iktidarın "toplumun üstünde özerk" görünümüne sığınarak, "özne"lere dek tüm güçlere "dağınık" gösterip onun sınıf karakterini karanlığa itip "görünmez" kılmayı başarmış oluyorlar![138] İktidar böyle hiç kimsenin "dışarılmadığı" herkesin iktidarı; haliyle de "her kesimin eline geçebilir" özellikte olunca da; zordan gayrı özellikleriyle daha yapıcı devletin kimin elinde olduğu önemsizleşmiş olur. Ve bu durum, örneğin Ç. Kızıl'a, içinde bulunulan "çözümsüzlük"lerden "çıkış"ın "sol yol"unu kurgulama kolaylığı sağlar. Şöyle: "*Bu aşamada özgürlükçü, demokratik, sivil, paylaşımcı, çoğulcu ve sol bir siyaset anlayışının gerekliliği ayan beyan karşımızda duruyor. Ancak burada şu prensip sorunu karşımıza çıkıyor: demokrasinin içinde kalarak bir sistem değişikliği için yapılması gereken şey ideolojik bir hegemonya kurmaktır, yani bilinç biriktirmektir.*" Sistem içi bir anlayışın açık

138 "Hannah Arendt'e baş vurarak görüşlerini güçlendirmeyi deneyen yazar, Arendt'in toplumun "sınıflar arası çatışma zemininde" tanımlanmasına, "*bu çatışmanın dışında kalan ya da kendini bunun dışında konumlandıran bireylerin*" varlığı gerekçeli itirazını gündeme getiriyor. Tekil ağaçların varlığını gerekçe gösterip ormanı görmeyi yadsımak, ağacı sadece birkaç küçük dalıyla izaha kalkışmak gibi bir şeydir bu.

ifadesidir bu satırlar. "Bilinç biriktirme" adına mevcut burjuva gericiliğinin sınırları içinde kalmaya mahkûm bir "prensip" tarafından belirlenmiş bir liberal reformist sol siyaset anlayışı! Boyun eğmeye uyarlanmış, uyumlu-uzlaşıcı ve aşılamazlığı anlamış bir siyasettir bu. Herbert Marcuse'un uyumluluğu öneren, F. Ergut'un "müzakereci" siyaseti! İşçi sınıfına, burjuva koşullarıyla yetinmeyi salık veren "devrimci" siyaset! Aşılması, etkisinin yok edilmesi zorunlu olan liberal sol siyaset.

* * *

Kapitalizm ve burjuva toplumun hâkim düşüncelerine karşı ideolojik mücadelenin işçi sınıfının burjuvaziye karşı politik mücadelesiyle dolaysız bağı, işçi ile kapitalist arasında, emek gücünün değeri ve iş koşulları üzerine ekonomik mücadele ile bunun siyasal alandaki biçimlenişleri üzerinde de etkide bulunur. İşçi sınıfı –ve emekçiler– üretimin kapitalist biçimi içinde kendilerine biçilen rolü reddedip değiştirmek üzere, emeklerinin ürünü üzerinde, onun hangi gereksinmeleri karşılamak için ve nasıl kullanılacağı üzerinde; haliyle kendilerinin kaderleri üzerinde belirleyici söz sahibi olmak üzere, bilinçle değiştirici eyleme baş vurarak, yeni bir toplumu var edeceklerdir. Bunun maddi güçleri mevcut toplumun içinde, onun tarafından kaçınılmazlıkla oluşturulmaktadır. Bundan olmalı, "geleceği var edecek maddi güçleri bugünün toplumu içinde görmek", "kapitalizmin sosyalizme yerini bırakmak zorunda olduğunu, tarihsel süreci belirleyen toplumsal yasaların gereği saymak", "İndirgemecilik" suçlamasının bayat bir bağırtıyla yinelenmesinden başka anlama gelmez. Marksizme "ekonomik indirgemecilik" suçlaması, metafizikçi muhafazakârlarla, liberal solcuların ve post-yapısalcı "Marksistler"in birleştikleri bileşke idealist "kurgu"dur.

Egemen sınıfın, iktidarını korumak ve sürdürmek amacıyla sadece baskı araçlarını, baskı politikalarını uygulamadığı; bununla birlikte ve "gerektiğinde" bunların da uygulanmasını haklı gösterecek propaganda eşliğinde kitlelerin, içinde tutuldukları üretim koşulları ve yönetim biçimi altında yaşamanın kaçınılmazlığına inanmalarını

sağlamak üzere ideolojik-kültürel, dinsel, hukuksal, ahlaki kategorileri kullandığı; bu araç ve yöntemlerle kitleler üzerinde yarattığı etkiyle onları kendi talepleri ve çıkarları için mücadeleden alıkoymayı belirli koşullar altında ve belirli sınırlar içinde başardığı doğrudur. Reklam ve eğlence sektörünün, yeni ihtiyaçlar ve alışkanlıklar yaratma işleviyle birlikte bireylerin birbirleriyle ve nesnelerle ilişkilerine kuşatıcı bir yaygınlığı ve propagandanın gücü kitleleri, düşünüşlerini ve hareketlerini etkileyerek kuşatan bir ağ oluşturmuştur. Bu güçlü-karmaşık ve çekici kılınmış formlar içinde empoze edilen "değer" ve anlayışlar, bireyler ve kitlelerin onları bizzat kendi talepleri ve özlemlerinin "nesneleri" olarak, kendi yararlarına oluşturulmuş "form"lar olarak algılamalarına yol açabilmektedir. Dahası bu durum, ve genel oy yoluyla partiler politikasında "rol oynama"-"güç"e katılma-eklemlenme hali, iktidar "oyunu"nda(!) "yer alma"; onun tarafından "içerilme" görünümü yaratmaktadır. Foucault gibi ideologların teorilerine "öznenin iktidarı" olarak yerleştirdikleri bu görüngü, oysa egemen sınıf tarafından dayatılan sınıf boyunduruğu ve zorbalığının, zehirli çekirdeğini gizlemek üzere tatlandırılmış halidir. Ancak bu durum; bu etki mutlaklaştırılarak, kitlelerin kendi çıkarları için burjuva manipülasyonunu aşamayacakları ve kendileri için mücadele bilincine ulaşamayacakları şeklinde teorileştirilemez. "Özne"nin nesnel gerçeğiyle "görüngüsel öznellikler" arasında kurulmuş bu illüzyon, kırılmaya mahkûm ve koşullara bağlı olarak değişkendir. Kapitalizm, kitleleri, sömürü ve baskıyı üreten ilişkiler sistemiyle kendilerinin yeri ve geleceklerine dair düşünmeye; durumlarını değiştirici eyleme girişmeye sürüklemekten kaçınamaz. Yıkıcı çelişkilerinden azade olmayıp, bunları sürekli yeniden üretir. "Söylemin gücü"nün, "öznenin kuşatılmışlığı"nın ve manipüle edici etkinin kırılmasının başta gelen etkeni bu çelişkili 'yapısal'lığın kendisidir. Üretimin bolluğu, tüketime yöneltme araçlarının gelişmişliği ve refah düzeyinin yüksekliği; bunların tümü bir arada olmaları durumunda da kapitalizmin temel çelişkisi hükmünü icra eder. 'Sürekli pratik' halinde toplumsal ilişkiler alanında etkin olan olgusal gerçektir bu.[139] Aşırı üretim ve ürün bol-

139 Güncel toplumun hangi 'birimi'ne bakılırsa bakılsın; işçilerin kapitalistlere karşı, ya-

luğuyla kitlelerin yoksulluğu ve temel gereksinmelerini karşılayamaz koşullarda yaşamaya mahkûm edilmelerinin bir aradalığı, kapitalist kâr için üretimin sonucudur. Dünyayı kaynakları ve doğasıyla, üzerindeki canlılar ve en fazla da insan soyunu sömürü nesnesi görüp, yıkım ve tahribatın malzemesi yapan kapitalizm, kapitalist emperyalizmdir. İşçi sınıfı ve insan soyu bu sistem içinde kaldığı; liberal, sol-liberal ya da sağ muhafazakâr önermelerde olduğu üzere kapitalizm içi iyileştirmelerle yetindiği, burjuvaziyle "müzakere"yle "mutluluk hissi"ne kapılıp, kendini sömürü nesnesi yapan sermayenin dünyasını yıkmaya yönelmediği sürece, tüm bu köleleştirici ve yıkıcı ilişkiler varlığını sürdürecektir. Sorun, görüşlerinin bir bölümüne burada değinilen, Marcuse-Foucault takipçilerinin, post-yapısalcı politikacı ve ideologların göstermek istedikleri gibi, kapitalizmin aşılamaz güçlere sahip olması değildir. O, kendini yıkıma götürecek çelişkileri ve güçleri sürekli var etmeye mahkûm olmakla, aşılabilirliğinin koşullarını da olgunlaştırıyor. Olgusal gerçekleri ve uzlaşır olmayan yıkıcı çelişkileri, sistem sınırları içinde kalarak burjuvaziye boyun eğmeyi vazeden tüm teorilerin panzehiri olmaya devam ediyor.

şam koşulları üzerine kavgalarının, ilerleyen-geriye düşen bir çizgide de olsa sürüp gittiği görülür. İhtiyaçların karşılanması bir yana, işsizliğin, yoksulluğun, açlığın, savaş ve rekabetin bağırtısı duyuluyor; 260 milyon işsiz, 900 milyon aç, hemen tüm önemli kapitalist ülkelerde nüfusun %80'inin üretimden aldığı payın en üst gelir grubu olan %20'den çok daha az olması, vb. Refahın tüm nüfusa yaygınlaşması koca bir yalan.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
VII. Kısım

İktidar-özne ilişkisinin Foucaultcu kurgusu üzerine

Toplum ve Bilim dergisi 212. sayısını Michael Foucault'nun görüşlerinin yeniden pazarlanmasına ayırmış. Dergide, üniversitelerin toplum-bilim bölümlerinde çalışan bazı 'sosyolog'lar, Foucault'nun toplum, devlet, güç, iktidar vs konularında geliştirdiği "kavramsallaştırma ve sorunsallaştırma"ları dayanak edinerek, bu toplumsal 'özne' halli kavramları içeriklerinden farklı gösteren –tanıtlama zahmetine de katlanmadan– ve fakat övgüye boğdukları Foucault'nun formülasyonlarını tekrarlarken, onun da gerisine düşen çeşitli makaleleri kaleme almışlar. Bu makalelerin ortak özelliği, derginin de ürünü ve temsilcisi olduğu liberal "sol" siyaseti, Türkiye'nin genç kuşaklardan ilerici kesimlerine, toplumsal sorunların ve toplumun kendisinin "zengin ve çok yanlı analizi"nin yöntemi olarak sunmasıdır. Söz konusu makalelerin diğer özelliği, "toplumsal sorunlara yeni, daha derinlikli ve kapsamlı bakış açıları getirme" görünümü vermelerine rağmen, Türkiye'de 'Batı liberalizmi'nin acenteliğini üstlenmiş "sol" etiketli bir çevrenin onlarca yıldır sürdürdüğü anti-Marksist kampanyanın; İngiliz-Amerikan ve bazen de Fransız liberal-Trockist "sol"unun Marx ve teorisine karşı devamedegelen mücadelesinin ürünü olmalarıdır. Toplum ve Bilim dergisi editörleri Sanem G. Salgırlı ve Sibel Yardımcı'nın ortak imzayla kaleme aldıkları giriş yazısında da bu bir biçimde ifade edilmiştir. Salgırlı ve Yardımcı, "günümüz siyasetini anlamak için hükümdarın kılıcında temsilini bulan alışageldiğimiz iktidar anlayışını bir kenara bırakmamız"ı ve başlıca olarak Foucaultcu görüşler-kavramsallaştırmalar temelinde "iktidar-özne" ilişkisini yeniden kurgulamamızı öğütlüyorlar. Sosyolog yazarların izahlarında, Foucaultcu "biyo-iktidar" kavramı özel bir yer tutuyor ve bunun nedeni "ilham" kaynağından hareketle "nüfusun

ekonomik bir kaynak olarak düşünülmeye başlanması, bu anlamda da verimliliğinin yeni bir dikkatin ve çalışma alanının konusu haline gelmesi"; "bedenlerin denetimli bir biçimde üretim aygıtına sokulması ve nüfus olaylarının ekonomik süreçlere göre ayarlanması"nın kapitalizmin vazgeçilmez öğeleri arasında yer alması olarak gösteriliyor. Foucaultcu analize "hakkıyla sadık kalabilmek için" yazarlar, "iktidarın baskıcı olmayabileceğine, toplum, sınıf gibi evrensel kategorilere atıf yapmadan da analiz yapılabileceğine" inanılmasını istiyorlar. "Türkiye coğrafyasında ve özellikle sol düşünceden beslenen akademik gelenek"in oluşturduğu baskıyı aşmanın "pek kolay" olmadığını belirten yazar-editörler, bunca önemle inanılmasını ve benimsenmesini istedikleri analiz yönteminin "anahtarı" olarak da alınabilecek Foucaultcu "biyo-iktidar" kavramlaştırmasını, yazarından hareketle şöyle özetliyorlar: "Biyo-iktidar iki düzlemde işler: bir yandan, bir makine olarak ele alınan bireysel bedenin 'terbiyesi', yeteneklerinin artırılması, güçlerinin ortaya çıkarılması, yararlılığıyla itaatkârlığının koşut gelişmesi, etkili ve ekonomik denetim sistemleriyle bütünleşmesi (bedenin anatomi-politikasıdır). Öte yandan, biyo-iktidar insanın biyolojik niteliklerinin de denetlenmesini amaçlar. Bir canlı türü olarak insanın, yönetimi altında olan tüm insanların bedenini siyasal stratejilerine dahil eder ve bu çerçevede doğum ve ölüm oranları, sağlık düzeyi, yaşam süresi gibi koşulları düzenlemeyi hedefler (bu ikinci düzlem de nüfusun biyo-politikasıdır)."

Bunlara, Nihan Bozok'un "İşte tam da biyo-iktidarın işleyişinin tek yönlü olarak tarif edilmemesi, bizim burada gündelik hayatta işleyen popüler sağlıklı yaşam söylemine ilişkin Foucaultcu bir bakış açısı geliştirmemize izin veren şeydir" sözlerini ekleyebiliriz. Bozok, "eğer –diyor– iktidarı Foucault'nun tarifl ediğinin tam tersi bir şey olarak, yani yukarıdan aşağıya, baskılayıcı bir süreç olarak okusaydık, sağlıklı yaşam söyleminin etki alanındaki bireyleri ikna etmesine, onların gündelik hayatına sızmasına, çeşitli söz oyunları yapmasına gerek kalmayacaktı. Daha da önemlisi, kuramsal cezai yaptırımları olmayan, ilk bakışta masum önerilerde bulunuyormuş gibi görünen bu söylemin nasıl olup da bireylere özelliklerini tatbik edebilecekleri,

kendilerini katabilecekleri alanlar yarattığını ve böylece onları iktidarla ilişkilendirdiğini göremeyecektik..."[140]

Devamında Bozok, "biyo-iktidar"ın "tek yönlü, dikey olarak işlemeyen yapısına baktığımızda, öznenin bilgi iktidar ağlarıyla çeşitli ilişkilendirmeler aracılığı ile kurulduğunu ve ilişki içinde olduğu bu bilgi iktidar ağlarını bizzat kendi pratikleriyle (yeniden) kurduğunu görürüz. Bir taraftan özne kendi üzerinde eylemesiyle birlikte özneleşir. Diğer taraftan da onun özneleşme pratikleri, kendisi üzerinde(n) işleyen iktidarı var eder, dönüştürür, biçimlendirir." Bozok, Foucault'nun bireyi "iktidarın karşısında" değil ama, onunla "karşılıklı etki içinde"ki özne haline dikkat çekmeleriyle yazısını sürdürüyor.

Kapitalizm ve "iktidar-özne" ilişkisi üzerine birkaç 'şey'!

Salgırlı-Yardımcı, Çalkıvik ve Bozok imzalı makalelerde, "Biyo-iktidar", "Biyo-politika" kavramları üzerinden geliştirilen Foucaultcu "yeni iktidar" teorisinin –ki yazarlar onun benimsenmesinden yana görünmektedirler– "yeni"liği iddiası, üzerinde durulması gereken bir iddia!

Buna gelmeden ama, editör yazarların "toplum, sınıf gibi evrensel kategorilere atıf yapmadan da analiz yapılabileceğine inanma" 'temennisi'ne değinmekte yarar var: bir analizde başvuru materyalleri, araçları, izah kavramları kuşkusuz her şeyden önce yapılacak analizin konusuyla doğrudan bağlıdır. Analiz edilecek konu kimyasal molekül-atom-atomaltı parçacıklarla ilişkin ise eğer, bu durumda sınıf ve toplum kategorilerine baş vurmak, elbette gerekli olmayacaktır. Uzay bilimleri üzerine bir irdelemede de, bu irdeleme ile

140 Nihan Bozok, Biyo-iktidara özgü bir özne(l)leşme pratiği olarak popüler sağlıklı yaşam söylemi, Toplum ve Bilim 122 sayı, sf., 43.

*Burada Foucaultcu teori üzerine genel bir değerlendirme yapılmıyor. Yapılan, yalnızca Foucaultcu kurguları esas alarak 'yöneten-yönetilen' ilişkilerini ele alan ve konu üzerine Toplum ve Bilim dergisinde yazar bazı sosyolog yazarların makaleleriyle; bu makalelerde ileri sürülen bazı iddialar çerçevesinde, sınırlı bir tartışmadır.

toplum sorunları arasında bağ kurulmamış ise, bu tür kategorilere gereksinim olmayacaktır. Ama konusu toplum olan, iktidar sorunlarını ele alan bir analizde, toplum ve sınıf kategorilerinden kaçmak, kaçınmak belki olasıdır ama bilimsel ve akli olmayacağı gibi, sorun çözücü bir yaklaşıma da işaret etmeyecektir. Bu bakımdan iktidar-devlet-toplum-toplumsal çelişki(ler)-sınıf-mücadele sorunlarının birbirleriyle de ilişkili olarak yer aldığı/alacağı bir konunun analizi için toplum ve sınıf gibi kategorilere baş vurmak kaçınılmaz olmuştur/olacaktır.

Kapitalist sistemini, insanın ve insan emek gücünün sömürülmesi için geliştirdiği yöntem ve araçlarla onu tüm bedensel ve zihni yetileri/yetenekleri, güç ve enerjisiyle, ve zamanının olanaklı en fazla bölümünü 'çalarak' nesneleştirmesini anlamak, analiz etmek veya ortaya koymak açısından ise, Foucaultcu sözümona yeni "biyo-iktidar"-"biyo-politik" kavramlarına ihtiyaç yoktur. Bu tür "kavramsallaştırmalar" aksine, sorunu bulandırmakla kalmamışlar, "özne-iktidar" ilişkisi çerçevesinde geliştirilen Foucaultcu teori gereği, kapitalist sömürünün niteliğinin ve kapitalizme karşı sınıf mücadelesinin bulanıklaştırılmasının aracı olarak kullanılmışlardır. "İktidar"ın "yukarıdan aşağıya, baskılayıcı bir süreç" olarak "okunması"na karşı söylenenler, onun "özne"yi kendine karşı işleyen sürecin nesnesine dönüştüren çok yönlü (siyasal, kültürel, ideolojik, zihni ve bedensel vs) pratiklerine yapılan dikkat çekmelere rağmen, bu bulanıklaştırma-muğlaklaştırma teorisinin etki alanından çıkmamıştır.

Bu tür bir teorileştirme ve "sorunsallaştırma"nın bir özelliği de, kapitalist üretim sistemine karakterini veren temel toplumsal ilişki biçimlerinin üzerini örtme işlevi görmesidir. Kapitalizm, emek gücü sömürüsüne dayanan; buradan edinilen artı-değeri genişleyen yeniden üretimin sermayesine dönüştüren; insan ve emek gücü olarak birey-özne ile ilişkisini buradan kuran; üretim araçlarının özel kapitalist mülkiyetine dayanarak toplumsal üretimi çekip-çeviren aygıtları oluşturan ve siyasal iktidarını da bunun üzerinden kuran bir toplumsal sistemdir. Kapitalizmde iktidar sorunu, kuşkusuz "hükümdarın

kılıcında" değil; üretim araçlarının mülkiyetini elinde tutan burjuvazinin sınıf hâkimiyetinde ifadesini bulur. Ama bu, onun yukarıdan aşağıya; ve denebilir ki her yandan her yana-baskıcı/baskılayıcı mekanizmalarıyla "hükümdar kılıcı"ndan daha etkili modern biçim, araç ve yöntemler geliştirdiği gerçeğini de değiştirmez.

Kapitalizmde insan yaşamı dahil her şey kâr içindir. Üretim ilişkilerinin kapitalist niteliğinin anlamı, "özne"nin nesneleştirilmesi, şeyleştirilmesidir. İşçi, kapitalist için bir tür üretim âleti, işleyen, yıpranan, eskiyen, çürüyüp-yok olan bir tür makine gibidir. Kapitalist üretim içinde üretilen ve yeniden üretilen bir sınıf olarak işçiler, sadece emek güçlerini belli bir ücret karşılığında satarak kendileri ve 'soyları'nı sürdürmenin gereçlerini sağlamaya çalışmakla kalmazlar, onlar bu çalışmalarıyla aynı zamanda sermaye ve burjuvaziyi-onun egemenlik aygıtı ve araçlarının üzerinde şekillendiği maddi temeli de yeniden ve yeniden üretmiş olurlar. Bu ama işçi ve "özne"-bireyin bu ilişkiler içindeki yeri nedeniyle ve yaşamını sürdürmesinin zorunlu gereği olarak sürdürmekle yükümlü bulunduğu çalışmasıyla kendisini sömüren ve aynı nedenle ve bu ilişki içinde "alınıp-satılan bir meta" gibi metalaştıran-nesneleştiren kapitalizmin ve onun egemeni olarak burjuvazinin "iktidar"ı ile, bu iktidarın öznesi olacağı bir ilişkiye 'eşdeğer' bir durum anlamına gelmez. Kapitalizmde birey, tüm ihtiyaçlarıyla birlikte sömürünün nesnesidir. Onun fiziki-biyolojik, toplumsal, çevresel, konutsal, kültürel tüm ihtiyaçları ve etkinlikleri bu sömürü ilişkisi içindedir. İşgücünün verimliliği ve kapitalistin ihtiyacına bağlı olarak eğitimli-kalifiye oluşu kâr için gerekli olmakla birlikte, sağlığı, yaşama koşulları, ölümü-kalımı, aç ya da tok oluşu, onun uğraş alanına girmez. Kâr için durmadan yeni ihtiyaç ürünleri/metaları yaratılır ve bunların kendileri de talep yaratırlar. Ama bu araçların-malların/metaların üretiminde güdülen esas olarak ihtiyaçların karşılanması değil daha fazla kârdır. Kadın ve çocuk emek gücü, kapitalist tarafından, ucuz işgücü olarak değerlendirilir. İşçinin/emek gücünün vasıflı-vasıfsız, eğitimli eğitimsiz, sağlıklı olup olmamasını önceleyen, kapitalistin ihtiyaçları ve daha fazla kâr hedefine hizmet edip etmemesidir. Kapitalist,

işçinin ve "özne" bireyin sağlıklı olmasıyla değil, kendisi için nasıl daha fazla çalışacağı, fazla üreteceğiyle ilgilidir; sağlıklı olmak için kullanılmasını salık verdiği malların-ürünlerin bunlar tarafından daha fazla tüketilmesiyle elde edeceği kâr ile ilgilidir. Daha sağlam ve gelişmiş konutlar amaç değil, ne kadar artı-rant sağlayacağı önemlidir. Bireyin bilgili olması değil, sahip olduğu bilgiyi kapitalizmin ve burjuvazinin egemenliği için nasıl kullanacağı önemlidir. Bunun içindir ki, konusu kapitalizm olan ya da yazarların deyişiyle "küresel liberal düzen"den söz eden bir "analiz"de toplum ve sınıf kategorilerine başvuru kaçınılmaz olmakla kalmaz, ZORUNLU DA OLUR. Daha da önemlisi, böylesi bir "düzen"i "liberal" gösteren teorilerin gerçekle alakası sorgulanmak zorundadır ve "özne-iktidar ilişkisi"ni, iktidarın yukarıdan aşağıya baskılayıcı karakterini gözardı ederek kurmaya yönelik her çaba, onun gerici sınıf karakterini, emperyalist ve tekelci niteliğini –bir biçimde olsun– örtme işleviyle maluldür.[141]

Kapitalist temele dayanmayan, "özne'ye dağınık"(!) iktidar kavrayışı

"Hangi kurumsal/kavramsal çerçeveden yola çıkarsa çıksın, Türkiye'deki akademik yazında 'iktidar'ın baskıcı/baskılayan yönünün yeterince sıklıkla vurgulanmış olduğunu düşünüyoruz. Bundan farklı, yeni bir iktidar anlayışına ihtiyaç var. Kanımızca iktidar, yönetenlerin kararlarına ve niyetlerine indirgenebilecek bir şey değil. Ya da birebir 'yönetenlerin' 'yönetilenler' üzerine kurdukları tahakkümle sınırlandırılamaz. İktidar öznelerin içselleştirdikleri bir nesneden ziyade, üretimine birebir katıldıkları bir şey bize göre, özneleri de iktidarın 'kurbanı' olarak düşünemeyiz –onlar iktidarı yeniden üretmekle kalmaz, onu bizzat üretirler. Dolayısıyla da iktidar-özne

141 Foucault'un kitaplarıya ilgili bir söyleşisinde onun "ezber bozduğu"ndan söz eden Ferda Keskin, bu "ezber bozma" sonucu artık eskisi denli kolayca "İktidar kötü bir şeydir", "Şu iktidar yıkılsa ne rahat ederdik" diyemediklerini söylüyor. Bu, kuşkusuz kendisinin bir sorunudur.

denkleminde, birbirlerinden ayrı iki alanda yer alan, zaman zaman kesişen iki farklı oluşuma (entity) değil, bir iktidar ilişkileri silsilesine referans vermek önemli" diye yazıyorlar, Sanem Güvenç Salgırlı ve Sibel Yardımcı ortak imzalı yazılarında.[142]

Salgırlı ve Yardımcı, ve konu üzerine yazan diğer yazarlar sosyoloji eğimi almış 'akademisyen' kimlikli kişilerdir. Ele aldıkları konu ise, "iktidar" gibi, 'neresinden bakılırsa bakılsın' toplumsal alana ilişkin bir 'kompleks' sorun. Buna rağmen, ve aslında toplumsal alana ve sınıf ilişkilerine dair bir "kavramsallaştırma"yı, kendi üsluplarınca söylenirse "sorunsallaştırdıkları" halde, bunun "toplum ve sınıf gibi" kategoriler dışında analizine yöneliyor; çözümünü –yukarıda işaret edildiği üzere– üretim ilişkileri, sınıflar ve sınıf ilişkileri/çelişkileri gibi kavram ve kategorilerden uzak durarak, Foucaultcu "Biyo-iktidar", "biyo-politika" türü, sorunu muğlaklaştıran kavramlar etrafında bolca dolanarak, yapmaya çalışıyorlar. Bu "analiz" yöntemini gerekçelendirirlerken, iktidarın, "yönetenlerin kararlarına ve niyetlerine indirgenebilecek bir şey" olmadığını; onun "ya da birebir 'yönetenlerin' 'yönetilenler' üzerine kurdukları tahakkümle sınırlandırılamaz" olduğunu söylüyorlar.

Bu gerekçelendirme ve mantık yürütme ilk bakışta "doğru ve yerinde" gibi görünüyor. Ama, iktidarın işlevine sözümona getirilmiş bu daha geniş anlamlandırma, iktidarın kapitalist temelini gözardı ettiğinden, daha baştan sorunludur. İktidar gibi bir sorun ele alınacaksa, ilkin onun kimin, kimlerin kim ve kimler üzerindeki iktidarı olduğunun açık seçik ortaya konması gerekir. Bu yapıldığında da, sınıflar kaçınılmaz olarak işin içine gireceklerdir. Dahası, iktidarın iktisadi dayanakları/temeli de ortaya konmalıdır. "Hükümdarın kılıcı"yla simgelenen iktidardan değil de başka bir iktidardan, örneğin "küresel liberal düzen"den söz edildiğine göre, bu "düzen" ve iktidarın üzerinde şekillendiği her ne ise, ortaya konması gerekir. Yani, burjuva iktidarının kapitalist iktisadi-toplumsal temeli "analiz"e dahil

142 Salgırlı Marmara Üniversitesi, Yardımcı Mimar Sinan Güzel sanatlar Üniversitesi sosyoloji bölümünde öğretim üyeliği yapıyorlar.

edilmeden, bırakalım iktidar gibi bir sorunun, toplumsal herhangi diğer sorunların da bilimsel-akli bir tahlili mümkün olmayacaktır. Salgırlı ve Yardımcı ise, aksine, toplum, sınıf gibi kategorilere baş vurulmamasını öneriyorlar.

Diğer yandan, iktidar sorununu, ancak yönetenlerle yönetilenlerin ilişkisi/çelişkisini üretim ilişkileri ve üretici güçler arasındaki ilişkilerden koparak ele alanlar "yönetenlerin kararlarına ve niyetlerine" indirgeyebilirler. Ve kuşkusuz, iktidar sorunu buna indirgenemeyecek denli kapsamlı etki alanına ve çeşitliliğine sahiptir. Yöneten-yönetilen ilişkisinde sorun, niyet ve kararlardan önce farklı çıkarların çatışması-uzlaşmazlığıdır. Bunun toplumsal temeli doğrudan doğruya üretim ilişkileri alanında, üretim araçlarının mülkiyetine sahip olup olmamada; sermaye-emek çelişkisinde; kapitalist ile emek gücü arasındaki uzlaşmaz karşıtlıktadır. Bu ilişki "silsilesi"nde ise, niyetler hiç önem taşımazlar ve kararları belirleyen de bu çelişkilerin düzeyi, niteliğidir. İktidar bir sınıfın diğerleri üzerindeki baskı aygıtı olduğunda da, onun salt bir siyasal baskı mekanizması işleviyle sınırlı kalmayıp, yönetilenlerin, sömürülüp baskı altında tutulanların yaşamının tüm alanlarını etki altına alması, onların yaşamının her alanına "sızma"sı, iktidar olan sınıfın çıkarlarıyla bağlı egemen politika, kültür, ahlak, inanç, vb, vs tüm yönleriyle yönetmesi ilişkinin doğası gereğidir. Bunun görülebilmesi için ise, Foucaultcu "biyo-iktidar"-"biyo-politika"-"popülasyon" türü sözde icatlara ihtiyaç yoktur.

Yazarlar, sınıf kavramını ve bununla da bağlantılı olmak üzere burjuvazinin işçi ve emekçiler üzerindeki baskı aygıtı olarak devlet sistemini tezlerinden uzak tutmak üzere, iktidarın 'baskıcı/baskılayan yönünden farklı, "yeni bir iktidar anlayışına ihtiyaç" olduğuna hükmederken, ve daha da 'açıklayıcı olmak' üzere, iktidar sorununun yönetenler-yönetilenler çerçevesinde, yönetenlerin yönetilenler üzerinde kurdukları tahakkümle sınırlı irdelenemeyeceğini belirtirken, onu, "öznelerin de üretimine birebir katıldıkları bir şey" olarak tarif ediyorlar. Onlara göre, "özneler", iktidarın "kurbanı" değil, onu "biz-

zat üreten"lerdir ve "iktidar-özne denkleminde" "bir iktidar ilişkileri silsilesi" söz konusudur.

Salgırlı ve Yardımcı bizzat kendileri, referanslarını Foucault olarak gösterdiklerine göre, bu Foucaultcu terminolojinin bulanıklaştırdığı anlatımdan anlamamız gereken esasta şudur: devlet ya da diyelim ki iktidar, bir sınıfın diğerleri üzerindeki egemenlik aygıtı, baskı kurumu olarak alınamaz/kavramsallaştırılamaz! Yönetenlerin yönetilenler üzerindeki iktidarı aslında, yönetenlerle yönetilenlerin bir "iktidar denklemi" ya da "iktidar ilişkileri silsilesi" içinde birlikte oluşturdukları bir "şey"dir! "Özneler", "iktidar kurbanı" değil, onun üretimine katılan, onu tamamlayan ve "içselleştiren" öğelerdir. İktidar ile "özneler" arasında "karşılıklı" bir "ilişkiler silsilesi" vardır ve ilişkiler üzerinden iktidar üretilmektedir, vb.

Bu şekildeki bir kavramsallaştırmanın kendileri için öncelikli önemini yazarlar şöyle ifade ediyorlar: "salt baskıcı niteliğiyle algılanan bir iktidar, politik alanın kendisini ciddi anlamda sınırlamakta. Üretken olmak yerine kısır döngüyü besleyen, gölgesinde kaldığı kısıtlar nedeniyle reaksiyoner cevaplara yol açan bir tarafı var bu kavramsallaştırmanın." İktidar, kuşkusuz "salt baskıcı niteliği"yle değil, yukarıda işaret edilen ya da edilmemiş olan tüm özellikleri/niteliğiyle algılanmalıdır. Ancak, sorun iktidar olduğunda öncelikli olarak ve hemen her zaman akla ilk gelmesi gereken onun baskıcı niteliğidir. Sınıf karşıtına karşı baskıcı olmayan hiçbir iktidar yoktur ve ilkel topluluk halindeki insanların durumu saklı tutulduğunda da olmamıştır. Kaldı ki biz –ve yazarların kendileri–, uzak geçmişe ait olanından değil güncel burjuva iktidarından söz ediyoruz. Güncel iktidar ise, isterse bazıları onu "küresel liberal" olarak tanımlasın, bunu, iktidarların sınıf karakterini bulandırmak amaçlı olarak yapsınlar, her şeyden önce tekelci ve siyasal gerici niteliğiyle karakterize olmuştur. O, klasik kapitalist ülkelerdeki biçimiyle de liberal, özgürlükçü vs olmayıp, anti-demokratik baskıcı özellikleriyle belirgindir.

Fakat bu böyleyse, iktidarın baskıcı niteliğinden söz edilmesi ne "salt" ondan söz edilmiş olması anlamına gelir, ne de aynı nedenle

"politik alanın kendisini ciddi anlamda sınırlaması"na yol verilmiş olunur. Yazarlar, baskı uygulayan ve baskıya uğrayan; baskıcı niteliği doğuran ya da gerekli kılan ilişki biçimleriyle toplumsal koşulları analiz dışı tutmaya yöneldiklerinden olmalı, burjuva iktidarının baskıcı niteliğinin öne çıkarılmasının "reaksiyoner cevaplar"a yol açtığını, bunu bir eksiklik tespiti sayarak, belirtiyorlar. Oysa, sınıflı toplum gerçeği inkârdan gelinmediği sürece, iktidar baskıcılığından söz edilmesinin "reaksiyoner cevaplara yol açan bir tarafı"nın olması kaçınılmaz olup toplumsal çelişkilerin sonuçları arasındadır. Bunu bir "kısıtlılık" nedeni saymak için yazarların, öznel 'seçişleri'nden başka nedenleri var mıdır, bilemeyiz. Ama baskı aygıtı-örgütlenmesi-kurumsallaşması olarak iktidar, toplumsal yaşamda var olduğu her dönemde bir reaksiyonun ifadesi de olmuştur ve onun hem egemen güç iktidarı olarak baskıyı temsil etmesi hem de bu reaksiyonerlikten azade olmayan niteliğiyle reaksiyoner yanıtlara yol açması kaçınılmazdır.

Foucault'nun tezlerinde kullanmaya çalıştığı ve izleyenlerinin de oradan esinlenerek "geliştirme" gayretine girdikleri "biyo-iktidar" formülasyonunda, işçi sınıfı ve emekçi müttefiklerinin sermaye egemenliğine ve burjuva sınıf devletine karşı sürdürdükleri mücadelenin zorlamasıyla, bu devletin siyasal biçimlenişinin farklılıklar göstermesi ve anayasa-yasalar gibi hukuki düzenlemeler üzerinde etkide bulunmalarından hareketle, burjuva iktidarının "iktidar-özne denklemi" içinde, yönetilenlerle bir "iktidar ilişkileri silsilesi" geliştirdiğinin/kurduğunun ileri sürülmesi, devletin sınıf karakterini örten bir 'kakofoni'den başka bir şey değildir. İşçi sınıfı ve ezilenlerin uluslararası alandaki ve her bir ülkedeki mücadelesiyle sosyalizmin bir dönemler oluşturduğu genel uluslararası baskının, emekçi haklarının belirli ölçüler dahilinde hukuksal düzenlemelerde yer almasını sağlamasından hareketle, kapitalizm ve burjuva iktidarı altında "iktidar-özne" bileşimli bir "iktidar ilişkileri silsilesi"nden söz etmek ya da bunu öngörmek, burjuvazi yararına bir saptırma girişimi olabilir ancak.

Sorunun kaynağı, "kötü-iyi"; "iktidar-direniş" formülasyonunda mıdır?

Kendi deyişleriyle yazarlar bir başka "ilham" kaynaklarına (Alain Badiou) baş vurarak, "bugünün politik/sistem karşıtı hareketlerinin" ilkin "kötünün ne olduğunu" tanımlayarak, "iyiyi" bu "kötü"den hareketle tarif ettiklerini belirtiyor ve yapılması gerekenin öncelikle "bu denklemin tersine çevrilmesi, yani ilk önce 'iyi' olanın tanımlanarak buradan hareketle bir politik tahayyülün geliştirilmesi" olduğunu ileri sürüyorlar.

Toplumsal sorunların iyi-kötü gibi izafi kavramlar etrafında dolanarak açıklanamayacağı saklı tutularak söylenirse sosyolog yazarların unuttuğu ya da görmezden geldikleri, "iyi" denenin, bugünün –isterse dün olsun– koşulları içinde, koşulların içerdiği olgusal gerçeklerden, onların çelişkili 'gerçekliği'nden hareketle "tahayyül edilmesi"nin, kaçınılmaz olduğudur. Herhangi gelecek tasarımı ya da tahayyülü çünkü ancak "fiilen mevcut olan koşullar"dan hareketle oluşturulabilir. İnsan soyunun tarih boyunca aradığı "iyi", içinde yaşadığı koşullardan hareketle, o koşulların ve bugünkülerin içerdiği "kötü"lerden kurtuluş ve daha insani bir yaşama varma arayışının ürünü olagelmiştir. Başka türlü olması, tahayyüllerin "vahiyle" iletildiği ya da nesnel maddi olgular ve toplum ve doğa koşulları dışında kurgulanan insan bireyinin varlığı düşünülmüyor ve öngörülmüyor ise, mümkün değildir.

Salgırlı ve Yardımcı, "bir adım daha" atarak, "iyi"yi=direniş; ve "kötü"yü=iktidar olarak simgeleştirdiklerinde de, direnişin, kapitalizm ve burjuva iktidarı koşullarında baskı gören ve sömürü 'nesnesi' olanlar olmaksızın, iktidarı "önceleyerek" nasıl söz konusu olabileceğini açıklama yerine, "iktidar"-"direniş" 'sıralaması'na itiraz etmekle yetiniyor ve bu "denklemi"; iktidarın direnişi öncelemesini, "kurallarını iktidarın koyduğu bir düzlem" olarak eleştiri konusu ediniyorlar.

Burada, okurun da aklına gelebileceği gibi yazarların kaygısı, direnişin ya da yönetilenlerin hâkim "düzen"e ve onun iktidarına karşı düşünce ve eyleminin de tersinden iktidar olanların hareketi ve politikaları üzerinde etkili olmasının kaçınılamazlığıyla ilişkin bir 'azım-

sama', 'görememe' vs ile ilgili değildir. Onlar, ilişkilerin "kategorik karşıtlıklar" şeklinde ele alınmasına karşı çıkıyor, iktidar ve güç ilişkileri "modeli"nden duydukları rahatsızlığı dile getiriyorlar. Yazarlara göre bu "model", karşıtlıklar üzerinden kurulu olduğu hatta "kurgulandığı"(!) için, bilgi üretimine "sınırlılıklar getirmekte"dir! Önerdikleri ise, "bilgi üretimini ve politik alanı birlikte düşünen" ve "bilgiyi özgürleştirici bir düşünür" olarak ilham verdiğini söyledikleri Foucault'ya dönüş ve baş vurudur.

Sınıflardan, sınıf mücadelelerinden, toplumsal çelişkilerden, üretim sistemleri, ilişkileri ve araçlarıyla üretici güçlerden söz etmemeyi daha baştan analizlerine dışta tutmaya karar vermiş olan yazarların, Marx ve Marksistlerle 'araya mesafe koyma'; Marksist terminolojiden uzak durma çabaları, kendi tutumları yönünden bir "tutarlılık" göstergesi olmakla birlikte, Adam Smith, Keynes gibi, burjuva ekonomi politikçilerin kullandıkları biçimiyle dahi bu kategorilere baş vurmamaları, bundan "imtina etmeleri" dikkat çekicidir. Ancak temel toplumsal ilişki biçimlerinden; toplumsal kategorilerden bu mesafeli duruş, üretim araçlarının mülkiyetini elinde tutanın, onlar aracıyla üretilen ürünlerin üretim ve dağıtım süreçlerinin de egemeni olarak siyasal hâkimiyet gücünü elinde tuttuğunu; bu gücün bilgi, sanat-edebiyat, kültür ve ideoloji, din-siyaset-hukuk ve diğer her alandaki ilişkilerde, bu ilişkilerin üretiminin ve yeniden üretiminin egemen etkin gücü olarak var olup şekillendiği gerçeğini, teoride ve politikada hakettiği üzere görememe, analiz edememe gibi bir "risk"i göze almak olur ki, yazarların da böyle bir sorunu bulunmaktadır.

"Denklem", yazarların önerdikleri üzere, bir an için tersten kurulduğunda da, sömürü olmadan sömürüden kurtuluşun sorun olması, ya da insan soyunun mahkûm edilmediği "kötü" olmasa, "kötü"den kurtuluş için arayışa girip "iyi"yi tahayyül ederek buna varmada direnişi bir yol ve yöntem olarak seçmesi anlamlı yanıt bulmayacaktır. Sorun, "iyi" içinde daha da iyiyi düşünme ve kurma olarak kurgulansa dahi, bu ayrı bir "tahayyül"ün konusu olurdu, ve bunun da tartışmamızla ilişkisi, ancak zorlayarak ve dolaylı olarak kurulabilir.

"Küresel liberal düzen"(!)de iktidar sorununu bulandırmak yalnızca burjuvaziye yarar

Toplum ve Bilim'in, adları burada anılan sosyolog yazarları, Marksist "iktidar anlayışı"nı, "ekonomik ilişkilere verdiği ağırlık" nedeniyle, "yönetim tahakküm mekanizmaları ile kendilik teknolojileri arasındaki esnek denge" ile ilişkilendiriyor; "tabiyet ilişkisi"ne ve "baskı yapan bir iktidar" tasarımına karşı, "ne herhangi bir sınıfın, bir grubun, bir odağın tekelinde" ne de "tek bir noktadan yayılan" iktidar olmayan bir iktidar 'tahayyül'ünü öneriyorlar. Kendi ifadeleriyle ilham kaynakları ise, Foucault! Onun, iktidarı "bir ağ, zincirleme bir düzenek", "her zaman zincirin halkalarının birbirleriyle olan ilişkilerinde" bulunan ve bu zincirin/ağın parçası olan "özneler" tarafından üretilen bir "şey" olarak tarif etmesini hareket noktaları olarak alıyorlar. Salgırlı ve Yardımcı'nın, ya da görüşlerine yer vereceğimiz Aslı Çalkıvik[143] ve Nihan Bozok'un[144] Foucault'dan esinlenip iktidar-"özne" "denklemi" kapsamında gündeme getirdikleri "beden-ruh" ilişkisi ya da "bedenin hapishanesi ruh" üzerine Foucaultcu psikototolojik tartışmayı burada konu dışı tutuyoruz.

Salgırlı ve Yardımcı, "Küresel liberal düzen" diye tarif ettikleri günümüz dünyasındaki iktidarların –ki onlar "küresel iktidar" kavramını da bolca kullanıyorlar– sınıf karakterini örtbas eden bir diğer kavramı da analizlerinin unsuru haline getirip, burjuva iktidarına bir tür toplumsal "kolektivite" kimliği kazandırıyor ve onu, öznelerle yönetenlerin birlikte "yönetişimi" olarak tarif ediyorlar. Derginin bir diğer yazarı olan Aslı Çalkıvik ise bir adım daha ileri atıyor ve "Ölümüne yaşatmak: Güvenlik sorunu olarak 'yaşam'" başlıklı yazısının girişinde, "coğrafi sınırlar içinde 'egemenlik'i (sovereign territoriality) kendine temel alan ve ulus-devletin bekasına denk düşen bir iktidar biçimi olan jeopolitikaya, günümüz dünya düzeninde, küresel çapta 'yaşam'ı düzenlemeyi kendine hedef alan bir iktidar mekaniz-

143 İTÜ İnsan ve Toplum Bilimleri Bölümü.

144 Artvin Çoruh Üniversitesi Sosyoloji Bölümü.

ması olan biyo-politikanın eklemlendiği"ni belirterek, kendi "temel tez"inin, bunu açıklamak ve temellendirmek olduğunu söylüyor.

Burjuva siyasetinin, "liberal modernite" ve "modern siyaset"in "yaşatmaya dayalı bir siyaset" olduğu varsayımıyla, "yaşatmaya dayalı bir siyaset nasıl olur da bir ölüm makinesine dönüşebilir?" sorusu ve "sorunsalı"(!)na yanıt ararlarken, yazarların önerdikleri, siyaset analizinin "iktidar mekanizmaları, teknikleri ve teknolojilerinde yaşanan dönüşümler" üzerinden yapılmasıdır. Böylece, –aralarında nüans olmakla birlikte– örneğin iktidar sorununun ve 'modern siyaset'in **sınıf kimliği**nin üzerinden atlayan bir toplumsal ve "bilimsel analiz"in olabileceği düşüncesine 'cevaz vermek'le kalmıyor, bunu bizzat kendileri de yapmaya yöneliyorlar.

Bu ele alış ve 'tarif'te, iktidarın sınıf niteliğine yer yoktur. Tarihsel gerçeğin, iktidarın, devletin bir sınıfın ötekiler üzerindeki tahakkümü, sömürenlerin sömürülenler üzerindeki sınıf hâkimiyeti olarak şekillendiğine tanıklık ettiğini, akademisyen yazarların bilmedikleri söylenemeyeceğine göre, bizzat kendi ifadeleriyle onlar, iktidarı "toplum, sınıf gibi evrensel kategoriler" dışında tanımlamayı esas alırken; sözümona daha yaratıcı, daha geniş, daha kapsamlı bir iktidar analizi yapmış; ve "bugünkü küresel liberal düzen"de ilişkiler sistemine daha "gerçekçi" bir açıklama getirmiş oluyorlar! Foucaultcu teorinin ilham gösterilmesi ve önerilmesindeki kasıt da bu yöndedir.

Ne var ki, yazarların tarifi ve analizlerinde iktidarın üretim sistemi, üretim ilişkileriyle; üretim araçlarının kimin, hangi sınıf ya da sınıfların elinde olduğuyla bağı ve bağlı oluşu kim vurduya gitmiştir! Üretim araçları mülkiyetine sahip egemen sınıf(lar)ın devlet olarak şekillenen sınıf iktidarının tüm bir hukuksal, 'ahlaki' politik ve ideolojik unsurların üretimi ve şekillenmesinde gördüğü işlevin bu temel dayanak üzerinden gerçekleştiği; ilişkinin belirleyici karakteri gözardı edilerek geçiştirilmiştir. Bu ilişki ve etkinin belirleyici karakteri oysa, toplumsal süreçlerin kanıtladığı 'bir şey'dir. Egemen sınıf ve gücün, iktidar dışı "özneler"i yedeklemesi, onların bilincini bulandırması, taleplerine ve "tahayyülleri"ne sahip çıkıyor

görünerek aldatması; böylece iktidarını onların bu yanılgıya dayalı rızası üzerinden meşru göstermesi ve güçlendirmesi, bu ilişkinin temelinde durduğu; oluşturup doğurduğu 'sonuçlar' arasındadır. Yazarlarca ileri sürülen ise, iktidar-"özne" 'denklemi'nde iktidarın bir tür ortak üretimidir. Buna inanılacak olunursa, örneğin TÜSİ-AD-TOBB-TİSK gibi sermaye örgütleriyle işçi sendikalarının; Sağlık Bakanlığı ile Tabipler Odası'nın, Millî Savunma-Adalet-İçişleri Bakanlığı, Emniyet Genel Müdürlüğü, Genelkurmay, MİT ve Özel Savaş birlikleriyle İnsan Hakları Örgütleri ve çeşitli ulusal ya da yerel derneklerin hep birlikte oluşturdukları bir iktidar ağı/zincirinin söz konusu olduğu vehmedilir ki, bunun tümüyle gerçek dışı olduğunu söylemek bile gerekmez.

Bu yaklaşım ve "analiz" yöntemi ve siyaseti diğer yandan, liberal modern siyaseti –ki o burjuvazinin özellikle kapitalizmin serbest rekabet döneminde uygulama iddiasında olduğu siyasettir– "yaşatmaya dayalı" saymakla, iddia ile gerçek arasındaki bağı iddia yararına yorumlayarak dayanaksız kalmaktadır. İktidar sorununu sınıflar arası ilişki-çelişki temelinde değil, "iktidar mekanizmaları, teknikleri ve teknolojilerindeki dönüşümler" ile ilişkilendirerek ele alan bu yaklaşım, farklı toplumsal sınıfların, çıkar kesimleri ve gruplarının olduğu; tekellerin ve emperyalist büyük güçlerin dünya pazarına hâkim olmak üzere yürüttükleri saldırıların giderek yoğunlaştığı; ülkelerin işgal edilip bombalandığı, kaynaklarının yağmalanıp talan edildiği bir dünya "düzeni"nde, böylesine ilişkilerin merkezinde ve sorumlu rolüyle açığı çıkarılması gereken bir "güç" ve oluşumu teknik bir soruna indirgeyen anlayışın ürünüdür. Bu, ve birçok diğer nedenle bu "analiz" yöntemi ve ona dayandırılacak siyasetin kapitalizmin çelişkilerini, burjuvazi ve emperyalizmin dünyayı "küresel cehenneme çevirmesi"nin nedenlerini, gerçekliklerine uygun irdelemesi ve ortaya koyması mümkün değildir. Haliyle de, Aslı Çalkıvik'in belirttiği üzere, "*Foucault'nun iktidar analizinin yanıtını aradığı temel soru*"na bulunacak yanıt, bu minval üzre hareket edildiği sürece, doğru şekilde verilemez ya da bulunamaz. Çünkü, "*günümüzde tüm çıplaklığıyla karşımıza çıkan bir*

olgu, modernitenin kalbinde yatan bir çelişki" olarak, Çalkıvik'in dikkat çektiği "yaşatmaya dayalı bir siyaset"in aslında öyle olmadığını; onun "bir ölüm makinesine dönüşmesi"nin nasılının aranması gereken yerin Foucaultcu arayış ve varış olmadığını, bu analiz ve yaklaşımlar dışlamış bulunuyor. Kapitalist üretim sistemi ve onun gelişme süreci, egemen sınıf olarak burjuvazinin tarihsel süreçte katettiği yol ve evrimi; serbest rekabetten tekele kapitalist gelişim ve 'dönüşüm' ve mali sermayenin egemenliği koşullarında belirgin karakter kazanan tekelci hâkimiyet ve siyasal gericilik "analiz"in merkezi sorunu ya da sorunları olarak alınmadığından,ulus-devlet ve uluslararası ilişkilerin tek boyutlu ya da yanlı değerlendirilmesiyle "jeopolitik"-"biyo-politik" birleştirmelere gidilmekte; kapitalist gelişme sürecinde üretim teknikleri, makinenin teknik gelişimi, iletişim-ulaşım ve telekomünikasyon alanındaki büyük ilerlemeler ve bunlar aracıyla insan yaşamı üzerinde, onun tüm yanlarını kapsayan kontrol ve denetim **niteliğiyle farklılaşmış iktidar pratiği** olarak görülmekte ve sunulmaktadır. Bu 'farklılıklar' görüldüğünde de, "nasıl oluyor da bu hale geliniyor?" şaşkınlığıyla, Foucaultcu bulanık tezler, çözüm adresi gösteriliyor.

Çalkıvik örneğin Michel Foucault ve Joas'un görüşlerine işaretle, "*Modern siyasetin tanımlayıcı özelliklerinden biri* –diye yazıyor–, *siyasal şiddeti toplumsal koordinatların dışına itmeyi kendine düstur edinmesi ve bunun gerçekleşmesinin mümkün olduğuna dair inancıdır. İnsanlığın şiddetin pençesinden kurtulmasının bir hayal olmadığını vaaz eden modern siyasetin bu iddiası, en etkileyici ifadesini Immanuel Kant'ın 'ebedi barış' tartışmasında bulur. 'Yaşam'ı yücelten, bu şekilde kendisini barışa odaklı bir proje olarak kuran modern siyaset nasıl olur da yaşama karşı bir savaşa dönüşür*?"[145]

Bu tanımlama/tanıtma ve beklenti boşlukta durmaktadır. Siyasal şiddetin toplum yaşamı dışına; "toplumsal koordinatların dışına" itilmesi, burjuva-kapitalist koşullarda ve bu tür bir toplumsal sistemde olanaklı olamaz olduğundan –tarih bunu yeterince açıklığıyla kanıt-

145 Toplum ve Bilim, 122, sf. 22.

ladığına göre, aslında üzerinde tartışma bile gereksizdir–, hayret içinde sorulan bu tür sorular da aslında isabetli değillerdir. Burjuva iktidarını siyasal şiddetsiz kurgulamak/düşünmek; bu, kapitalizmin kâr amaçlı sömürü toplum gerçekliğini gözardı etmek; onun şiddetsiz ve sınıf iktidarsız olabileceği varsayımıyla somut durum ve gerçeğe göz kapamak olur.

"Modern siyaset"i "şiddet dışı" gösteren kurgu ve sınıflı toplum gerçeği

Yukarıdaki "sorunsal"ların sorunu, daha baştan yanlış kurulmuş olmalarındandır. Modern siyasetin –ki onun burjuva siyasetinden bahisle belirtildiği açıktır– siyasal şiddeti "toplumsal koordinatların dışına itmeyi kendisine düstur edinmesi" gibi bir durumun olmadığı, bunun, böyle bir iddia, burjuvazinin "eşitlik, özgürlük, kardeşlik!" şiarıyla ortaya çıkıp, feodal despotizme karşı tüm diğer halk kesimlerini de ardına alarak yürüttüğü savaş siyasetinde gündeme gelmiş olmakla birlikte; burjuvazinin egemenliğini kurmasıyla birlikte bu şiarlarıyla çelişkili ve karşıt dönüşünün de başladığı; işçi sınıfı başta olmak üzere toplumun diğer kesimlerine karşı sınıf baskısıyla sistemini kurarken, toplumların sınıflara bölünmesinden başlayarak hükmünü icra eden toplumsal yasaya uygun düşen bir politikayı uyguladığı; şiddeti dışlamak şöyle dursun onu daha modern araç ve yöntemlerle daha da sistematik hale getirdiği, ve günümüzde görüldüğü üzere kitlesel yıkım silahlarıyla techiz ederek küreselleştirdiği, toplumsal yaşam ve tarihsel sürecin gerçekleri arasındadır. Bu, burjuva "modern" siyasetinin de, burjuvazinin emek gücü sömürüsüyle yaşamını ve sistemini sürdüren bir sınıf olması gerçeğinin de, sömürüye dayalı bir sistem olarak kapitalizmin rekabeti, tahakküm ve hegemonyayı kaçınılmaz kılan iktisadi-politik ve askerî gerekliliklerinin de uyumludur.

Çalkıvik gibi sosyologların, *"nasıl olur da modern siyasal projenin küreselleştiği günümüz dünyası, şiddetin –sadece nicel olarak artması konusunun ötesinde– hayatı yok etmenin daha 'verimli' yöntemlerinin uygulamaya konulduğu bir dünya olabiliyor?"* soru-

su haklılık taşımakla birlikte, burjuva siyasetinin ölüm üretmesini olanaklı kılan maddi-toplumsal temeli gözardı ederek oluşturulduğu için isabetsizdir. Burjuva barışçılığının yalandan ibaret, ve yalan üzerine kurulu olduğu, bizzatihi onun tarafından süreklileştirilen şiddet olgusu, savaş ve saldırı politikalarıyla sabittir. Burjuva modernizmine "şiddeti toplumsal koordinatların dışına çıkarma", "insanlığı şiddetin pençesinden kurtarma" misyonu biçen bir beklenti dayanaksız olduğu gibi, kitlelere yönelik yönüyle de aldatıcıdır. Şiddetin gereksizliği ancak, sınıflar ve sınıf mücadelesinin tarihteki rolü ve yerinin ihtiyaç olmaktan çıktığı; sınıf sömürüsü ve ona dayalı tüm ayrıcalıklarla birlikte sınıfların kendilerinin de tümüyle ortadan kalktığı bir aşamada –ki onun adı komünizmdir– mümkün olabilecektir. Bu nedenledir ki, şiddetsiz bir burjuva modernizmi tasavvuru ve Kantçı "ebedi barış!" beklentisi, burjuva siyasetinin kitle imha silahlarıyla donanmış olarak savaşlar, işgaller, ilhaklar ve çok yönlü saldırı ve kuşatmayla toplumları-halkları sindirmeye, boyunduruk altında tutmaya daha da sistematik şekilde baş vuruyor olduğu bir dünyada boşunadır; yanılgılı bir beklenti ötesinde karşılığı yoktur. Çalkıvik'in yaklaşımı, burjuva modern siyasete temel teşkil eden kapitalist üretim sistemi ve kapitalist sömürü sorununa bakışıyla doğrudan ilişkilidir, ve "*öldüresiye yaşatma paradoksunun en vahim ifadesi olan, insanlık adına yapılan, yüzlerce-binlerce insanın üzerine bombaların yağdırılabildiği insani müdahaleler, ideolojik çarpıtmalar ya da uluslararası hukukun emperyal çıkarlara âlet edilmesinin ötesinde, nasıl bir politik akla işaret eder?*" diye şaşkınlık göstermesinin, gerçek hayatta haklı bir gerekçesi yoktur. Hayrete ve şaşkınlığa yol açan kapitalist burjuva gerçeği; burjuva siyasetinin baskıcı, yok edici, öldürücü, çarpıtıcı, istismar edici çıkarcılığının kaynağı, onun "yaşam'ı iktidarın sorunu" yapması ve buna paralel olarak "oluşan güvenlik toplumu"nu esas almasında değil; varlığını sürdürmek için başkalarının ölümüne sömürülmesi ve yok olmasını zorunlu kılan bir iktisadi-toplumsal sistemin temsilcisi olmasındadır. Aslı Çalkıvik, "*Bir iktidar pratiği olarak modern liberal siyaset de belirli sorunsallaştırma üzerinden kendini*

kurar. Modern iktidarın merkezindeki bu soru ve sorun 'yaşam'dır. Modernlik eşiği, egemenlik paradigmasından biyo-iktidara geçiş ile yani, iktidarın ölüm yerine yaşamı kendine referans olarak almaya ve onun üzerinden kendini kurmaya başlaması, 'yaşam'ın özgürce gelişmesinin ve sürekliliğinin sağlanmasının siyaset aritmetiğinin temel amacı haline gelmesi ile aşılır" diye yazarken, ayakları havada, baş aşağı duran bir iddianın ardındadır.

Çalkıvik'in –ve diğer yazarların– "modern liberal siyaset"in iktidar ve 'yaşam' ilişkileri; egemenlik ve özgürlük üzerine kurgusunun –bu kurgunun Foucault'tan sipariş edilmesi durumu değiştirmiyor– gerçek yaşamdaki karşılığı, ancak burjuva siyasetine çekilmiş bir örtü; liberalizmi dahil burjuvazinin her türden yönetiminin temel misyonunun İKTİDAR olduğunun; bunun da "egemenlik paradigması"nı gereksindiğinin görünmez kılınması çabası olabilir. Çalkıvik, Salgırlı, Bozok ve Yardımcı, söylem ile eylem, olgu ile politika arasındaki ilişkiyi burjuvazi yararına yorumlamakta, sorun olmalarını "sorunsallaştırılma" koşuluna bağladıkları toplumsal olguları, Foucaultcu kurguda boğarak, iktisadi-sosyal olgular ile bunların politik ilişkiler alanındaki ifadeleri olan sınıflar ile mücadelesini "popülasyon", "biyo-iktidar" türü uyduruk kavramlar etrafındaki totolojiyle anlaşılmaz şekle sokuyorlar.

Çalkıvik ve sosyolog yazar arkadaşlarının bu kurgusunda, insan "türü", tanımı ile popülasyon "içinde yaşadıkları maddi ortama bağlı olarak sadece biyolojik varlık sürdüren bir çoğulluk" olarak ("popülasyon") tanımlanırken, kapitalizme ve burjuva iktidarına karşı mücadelenin öznesi olarak işçi ve emekçilerin rolü de muğlaklaştırılmakta, hatta tümüyle görmezden gelinmektedir. Gerekçe, Foucaultcu "popülasyon" hali; "insanlıktan (le genre humain) 'insan türü'ne (l'espece humaine) geçiş ile ortaya çıkan" sözümona yeni bir "siyasal kategori"nin siyaset sahnesine doğuşudur! Söylenenlere bakılırsa, bu durum "*ne haklar söyleminin merkezindeki birey ve topluma ne de disipliner teknolojilerin odağındaki bireysel bedenlere tekabül eder. Toplum ve bireyden farklı bir düzeyde oluşan bu bilgi iktidar nesnesi yepyeni bir olgu, modernitenin bir buluşudur. Popülasyon üzerinden*

iktidarın nesnesi 'yaşam', ölümlü tekil bedenleri ile bireylerin yaşamı ya da toplumsal boyuttaki yaşam değil, tamamen biyolojik özellikler üzerinden tanımlanan bir kütlenin, biyolojik bir yığının yaşamıdır."

Bir akademisyen bu tür aktarmaları yaparken neyi amaçlar; okuyucuya ya da topluma ne türden bir "mesaj" iletmek ister diye düşünülebilir ya da sorulabilir. Çalkıvik ve adı anılan öteki sosyolog yazarlar bu soruya açık bir yanıt vermemekle birlikte, Foucault'tan ilham aldıklarını söylemiş olmalarından hareketle, bu yönde düşündüklerini düşünmek pekâlâ mümkündür. Foucaultcu terminolojiye düşkünlüğü başka türlü yorumlamak da elbette mümkündür. Ama, yukarıdan beri aktarılan görüşler bir arada değerlendirildiğinde, toplumsal ve bireysel yaşam ile "iktidar" sorunu arasındaki ilişkilerin, "bireylerin yaşamı ya da toplumsal boyuttaki yaşam"ın dışında ya da onunla örtüşmeyecek bir "biyolojik kütle"nin ilişkisi şeklinde alınmasında –"popülasyon"a yüklenen rol budur– bir sorun görmediklerini söylemek, daha uygun görünmektedir. Böyle olunca da, yazarların arada bir, –o da güvenlik– 'yaşam' ilişkileri alanında sözünü ettikleri baskı ve araçlarının gelişimi, "baskı mekanizmalarındaki, teknikleri ve teknolojilerindeki dönüşüm" vs'nin de fazla bir önemi kalmıyor. Sosyolog yazarların olumlu-olumsuz bir yargıda bulunmaksızın, yalnızca Foucault'da iktidar-'yaşam' ve "özne" "sorunsalları"nın nasıl ele alındığını aktarmak istedikleri düşünüldüğünde, böylesi bir çabanın "bilimsel akademik çalışma" yönünden, "emek heba etme" ötesinde fazla bir anlamı olmayacağı da açık olmalıdır. Amaç, "Foucault'nun" da dikkat çektiği üzere(!), modern liberal siyaset 'aklı'nın, toplum ve birey yaşamını "popülasyona indirgemiş" olduğunu; "biyolojik bir yığın"ın yaşamına dönüştürdüğünü söylemek ise eğer, o zaman yapılması gereken ya da yapılacak olan, sermaye sistemi ve burjuva sınıf hâkimiyetinin bundaki rolünü dosdoğru ortaya koymak; olguları gerçek toplumsal karşılıkları/anlamıyla ele almak; muğlaklaştırmaya yönelmemek; şayet Foucault'nun bunu yaptığına inanılıyor ise, onu da açık açık ortaya koymaktır. Ancak söz konusu makaleler bu yönüyle de açıklık ve netlikten uzaktırlar.

"İktidar-özne yönetişimi" üzerine "soğuk savaş"çı analizler!

"*Zira* –diye yazıyor Çalkıvik– *düşünürün (yani Foucault -bn) biyo-iktidar tartışması, liberal akla ve bu aklın güvenlik sorunsalını nasıl kurduğuna dair saptamaları, küreselleşme başlığı altında tartışılan tarihsel dönüşümlerin yaşandığı günümüz dünyasında vücuda gelen küresel liberal yönetişimin yapısını ve işleyişini anlamakta önemli ipuçları sunmakta... Foucault'nun incelediği üzere, modern devlet aklı ve egemenlik paradigmasının bir eleştirisi olarak ortaya çıkan liberalizm, günümüzde kurumlar, söylemler ve pratikler üzerinden daha önce görülmemiş düzeyde dünyaya yayılmış, küresel çapta bir iktidar biçimini almış durumda. Farklı tarihsel koşullarda yazılmış olmalarına rağmen Foucault'nun 1970'lerde kaleme aldığı eserlerinin, özellikle de seminerlerinin önemi, biyo-politika kavramı ve bu kavram çerçevesinde incelediği bir yönetişim tekniği olan liberal güvenlik sorunsalında yatar.*"[146]

Burada ileri sürülen iddiaların hemen dikkat çeken özelliği, günümüz "gerçekliği"ne aykırı olmalarıdır. Burjuva liberalizminin "kurumlar, söylemler ve pratikler üzerinden" ve daha önce görülmemiş düzeyde dünyaya yayılan "küresel çapta bir iktidar biçimi" haline gelmiş olduğunu söyleyebilmek için, Çalkıvik dahil konu üzerine makaleleri yayımlanan yazarların da yer yer ifade etmekten kaçınamadıkları "emperyal politikalar"ı gözardı etmek gerekir ki, bunu bilim ve akıl adına yapmak pek mümkün değil. Bugün her ne kadar dünya çapında genel bir savaş içinde değil isek de, Ortadoğu, Kuzey Afrika ve Asya'nın bir bölümü başta olmak üzere dünyanın birçok bölgesinde, kimilerinin "küresel iktidar" olarak da tanımladıkları ABD başta olmak üzere emperyalist saldırı, işgal ve onunla da bağlantılı çatışmalar devam etmekte ve olgusal etkenler bu çatışma ve gerginliklerin azalmak şöyle dursun daha da şiddetleneceğine işaret etmektedir. Afganistan ve Irak işgallerini yönlendiren politikaların hegemonik-gerici karakteri oldukça açıktır. Bu bir yana, kapitalist

146 Çalkıvik, adı geçen makale, sf. 24.

emperyalizm 1929 büyük bunalımının 80 yıl sonrasında, sermaye iktisatçıları ve politikacılarının da itiraf ettikleri üzere içine girdiği yeni büyük bir bunalımın darbeleri altında yaşadığı yıkımın sonuçlarıyla boğuşmakta; bununla bağlantılı olarak emek-sermaye çelişkilerinin keskinleşmesinin yanısıra, emperyalistler ile halklar arasındaki ilişkilerde de gerginlikler artmaktadır. Kuzey Afrika ülkelerinde görüldüğü üzere halkların burjuva yönetimlerine karşı ve hakları için mücadeleleri söz konusudur. Burjuvazi ve emperyalistlerin gerek "ulus-devlet sınırları içinde" gerekse uluslararası alanda uyguladıkları politika tekellerin gerici, hegemonyacı politikasıdır. Bu politikaları "küresel ölçekli liberal yönetişim politikası" olarak allayıp pullamak ise, ancak burjuva çıkarları için gerçeklere göz kapayarak yapılabilir.

Aslı Çalkıvik, bu konuda diğer meslektaşlarından daha gayretli görünmekte ve örneğin uluslararası alanda "insan hakları"ndan daha fazla söz edilmesinden, Birleşmiş Milletler Teşkilatı bünyesindeki değişikliklerden, Uluslararası Ceza Mahkemesi gibi kurumların oluşturulmasından, "sivil toplum hareketlerinin dünya çapında hız kazanması" ve "insani yardım örgütleri"nin varlığından hareketle "demokratik bir küresel yönetişim"den söz ederek şöyle yazmaktadır: "*Gerek uluslararası hukuk ve kozmopolit düzenlemeler ile ulus-devletin dar kalıplarının aşılarak küresel barış ve güvenliğe ulaşmanın mümkün olduğuna dair inançları ile liberal bakış açıları, gerekse hukukun son kertede egemenliğe tabi olduğunu ve hukukun dili ile silahın gücü arasındaki çatışmanın her zaman ikincisi lehine sonuçlanacağını öne süren reel politik analizler, dünya düzenine şeklini veren iktidar ilişkilerinin çapraşıklığını kavramakta yetersiz kalır. Zira, Foucault da dahil olmak üzere birçok düşünürün işaret ettiği gibi, hukuk ve güç, düzen ve karmaşa, barış ve savaş gibi ikili (binary) düşünce kalıplarına dayanan kolaycı yanıtların ardına sığınmak, entelektüel vicdanları rahatlatmanın ötesinde, siyasal olasılık, siyasal etik ve siyasal sorumluluk açısından geçmişte olduğu gibi bugün de fazla bir anlam taşımamaktadır.*"[147]

147 Çalkıvik, Ölümüne yaşatmak, güvenlik sorunu olarak 'yaşam', sf. 29.

Bu durumda, soru, "*dünya düzenine şeklini veren iktidar ilişkisinin çapraşıklığını kavramada*" yetersiz kalmayacak yanıtın ne olduğudur. Zira, akademisyen yazar, "hukuk ve güç, düzen ve karmaşa, barış ve savaş gibi ikili (binary) düşünce kalıplarına dayanan" yanıtları "kolaycı", ve bugün açısından da "fazla anlamlı olmayan" bir yaklaşım olarak görmektedir. Sözümona kolaycı olmayan ve "yetkin" yanıtı ise, "Foucault'dan yola çıkarak geliştirilen küresel liberal yönetişim kavramı"nda görüyor. "Tam da bu ikili (*binary*) düşünce kalıpları üzerinden dönen tartışmayı" farklı bir düzeye çekerek, 2000'lerde yaşanan gelişmelerin "olabilirlik koşullarını (condition of possibility)", "1990'larda yaşanan dönüşüm"; "yani uluslararası ilişkilerdeki liberalleşme" ile ilişkilendiriyor. Böylece, yazarın "özgürleşme", "demokratikleşme" ve "liberalleşme" olarak gördüğü şeyin aslında Sovyetler Birliği'nin 1989-90'daki dağılması/dağıtılmasıyla bağlantılı bir "Batıcı" kapitalist 'genişleme' üzerinden kurgulandığı da açıklık kazanıyor. Yazar gerçi, "soğuk savaş"ı izleyen dönemdeki gelişmeleri "özgürleşme yönünde atılmış adımlar olmaktan çok, 'yaşam' üzerinde yeni iktidar biçimlerinin kurulması, liberal tahakkümün küreselleşmesi olarak okunabilir" gördüğünü de belirtmiştir. Ancak bu "okuma"nın fazla anlamlı olmadığını anlamak için fazla beklemek gerekmiyor. Hemen ardından şunları okuyoruz: "*Küresel çapta oluşan bu iktidar biçimini çözümlemekte –emperyalizm analizleri de dahil olmak üzere– devlet odaklı perspektiflerin görmekte zorlandıkları şey, jeopolitika ile biyopolitikanın küresel düzeyde birbirini tamamlayan, arasında geçişler olan bir iktidar biçimi olarak kurumsallaşmış olmasıdır.*" Yani?

Yanisi şu: "Soğuk Savaş" sonrası dönemde dünyada bir "küreselleşme dönemi" yaşanmış; bu değişim siyasette de küresel bir liberalleşmeye yol açarak, küresel düzeyde "yeni bir iktidar biçimi"ni doğurmuştur. Ne var ki, bu yeni iktidar biçimini belirleyen özelliklerin "devlet odaklı" politika ve "emperyalizm analizleri" üzerinden yapılacak irdelemelerle anlaşılmaları olanaklı değildir! Onları görmek ve anlamak için, Foucaultcu "biyo-iktidar", "biyo-politik" formülasyonu benimsemek gerekmektedir. Böylece, "*ulus-devletlerin egemen gücü ile 'insan' ve onun haklarını evrensel düzeyde hayata*

geçirmeyi kendine düstur edinen liberal siyaset arasında bir çatışmadan çok bir bütünlük, tamamlayıcılık, geçişlilik" olduğu da görülebilecektir! Görülecektir ki, "Küresel liberal yönetişim", "yerel, ulusal, ve küresel düzeyde farklı aktörler, kurumlar ve iktidar odaklarının siyasal yaşamın nasıl olması gerektiğine dair ortak ilkeler ve ortak bakış açıları altında bir araya gelmeleri ile" oluşmuştur ve bunlar hep birlikte ve bir arada "geçiş"mekte; birbirlerini "tamamlamak"ta ve "yönetişim"leşmektedirler!

Yazar(lar)ın Foucaultcu uzlaştırıcı formülaslonlarındaki "sır perdesi"ni biraz aralayarak "ulus-devletlerin egemen gücü"nü, burjuvazi ya da kapitalist sınıf olarak alabiliriz. Peki ama burjuvaziyle ya da burjuva devletlerinin "egemen gücü"yle birbirlerini tamamlayacak, aralarında geçişlerin olduğu, "çatışmadan çok bir bütünlük" varsayılan 'taraflar'dan diğeri hangi kimlikle adlandırılmaktadır? Yazarlar buna toplumsal varlıklar olarak birey ve toplumsal sınıf bazında bir yanıt aramadıkları gibi verilmesini de uygun bulmamakta ve bunu "kolaycı-kaba ikilikler" olarak görmektedirler. Bu durumda merak edilecek olan bu ikinci tarafın örneğin işçi sınıfı, kent ve kır emekçileri; küçük üretici vb kesimler olarak alınıp alınamayacağıdır. Yazarın "'insan' ve onun haklarını evrensel düzeyde hayata geçirmeyi kendine düstur edinen" güçlerin kimliğine açıklık kazandırması gerekmektedir. Güncel toplumun (kapitalist) somut olgularından hareket edeceksek eğer, –ki bilimsel bir yaklaşım bunu gereksinir ve gerektirir– "insan ve onun haklarını evrensel düzeyde hayata geçirmeyi kendine düstur edinen"leri, sistemin egemen güçleri, sermaye kurumları ve iktidar aygıtı dışında aramak gerekir. Yazar ise, bu "düstur"u sistem güçleri ve kanallarında arar görünmektedir. Liberal siyasetten, ve onun iktidar gücüyle birbirini tamamlayıp bütünlediğinden söz ettiğine göre, bu güçleri, örneğin işçi sınıfı ve emekçiler olarak görmediği söylenebilir. "İyi niyetli" bir yaklaşımla, yazarın liberal siyasetten söz ederken, liberal işçi siyasetini de bunun içinde değerlendirdiği düşünülse dahi, bunun, bu siyasetin uzlaşıcı; sınıf çıkarlarına olmayan karakteriyle ve hakların evrensel ölçekte gerçekleştirilmesine götürmeyen bir siyaset olması nedeniyle, yine de işçi siyasetine ve

işçilerin mücadelesine denk gelmediği açık olmalıdır. Bu durumda, işçi sınıfını ve örgütlerini, sömürülenlerin insan ve yaşamıyla ilişkin mücadelesini, emekçi örgütlerinin ulusal ve uluslararası alandaki hak mücadelesini "*insan ve onun haklarını evrensel düzeyde hayata geçirmeyi kendine düstur edinen*" güçlerin dışında sayma gibi bir handikap söz konusudur. Zira devamla yazar, "*devlet dışı aktörlerin (sivil toplum kuruluşları, insani yardım grupları, uluslararası örgütler) iktidarı ile devletin egemen iktidarı*"nın "*ortak bir zeminde buluşmakta*" olmalarından söz ederek, işçi-emekçi örgütlerinden açıkça ve bu formülasyon açısından söylenirse neredeyse hiç söz etmemektedir.

Diğer yandan, "insan haklarını savunmayı düstur edinen" uluslararası kurumların burjuva devlet iktidarlarıyla ortaklıkları iddiası, en uzlaşmacı "insan hakları kuruluşları" ve "sivil toplum örgütleri" açısından da esasen temelsizdir ve burjuva iktidarını "topluma dair" yayan liberal uzlaşı politikasının bir varsayımından ibarettir. İnsan ve haklarını savunma iddiasıyla örgütlenerek uluslararası alanda faaliyet yürüten kimi kuruluşların insan hakları söylemiyle sermayenin uluslararası hâkimiyetine meşruiyet kazandırmada rol aldıkları söylenebilir. Bu ama bu tür örgütlerin iktidar ortaklığını değil, olsa olsa sermaye iktidarına ve emperyalist politikalara yedeklenmiş olmalarını gösterir. Bu bir yana, bu tür örgütlerin çoğunun yürüttükleri faaliyette devlet ve güçlerinin açık saldırılarıyla karşı karşıya geldikleri bir gerçektir. İnsan Hakları örgütlerinin, Uluslararası Af Örgütü'nün, Green Peace'in emperyalist ve burjuva "yeni küresel iktidar"a ortaklıklarından söz etmek için ise kişinin çok fazla tek yanlı olması yetmez, sınıf mücadelesi tarihi ve kapitalizmin gerçeklerini de inkâr etmesi gerekir.

Sosyolog Çalkıvik, "*Biyo-iktidar konusunda* –diye yazıyor söz konusu makalesinde– *Foucault'nun bize verdiği en önemli ilhamlardan biri, iktidar pratiği olarak liberal rejimlerin, 'yaşam'ı olumsuzlayan, onu ölüm ile tehdit eden geleneksel egemenlik paradigmasından farklı olmasıdır. Farkı, popülasyon üzerinden türe indirgenerek tanımlanmış 'yaşam'ın güvenliğini sağlamayı amaçlayan siyasal bir strateji olmasında yatar.*"

Yazısını "güvenlik politikaları" kapsamında yaşamın her alanının "güvensizlik kaynağı" olarak addedilen gelişme ve tutumlara karşı "güvenceye alınması" politikalarına dikkat çekerek bitiren Çalkıvik, "Küresel liberal düzene yönelik sıkça getirilen eleştirilerden biri"nin de, onun "insan hakları, insani müdahaleler gibi kavramları" emperyalist emellerin bir âleti olarak kullanması şeklinde olduğuna dikkat çekerek, bu tür açıklama ve eleştirilerin "günümüzde savaşların meşruiyetini büyük oranda 'insanlık adına yapılıyor' olmaktan aldığı olgusunu açıklamakta yetersiz kaldığı"na işaret etmekte ve "*söz konusu olan basit bir aldatmaca, evrensel değerlerin emperyal niyetler tarafından araçsallaştırılması ve bu şekilde jeopolitik hesaplara âlet edilmesi değildir; bu tür bir indirgeme kolaycı yanıtlar ardına sığınarak çok daha karmaşık olguların üzerini örtmek demektir. Foucault'nun biyo-iktidar analizi ile altını çizdiği gibi, asıl yüzleşilmesi gereken, modernitenin icadı olan insan kavramının siyasal imgelemde edindiği yer ve siyaseti, 'yaşam'ı güvene almaya, mümkün olduğunca çok sayıda 'yaşam'ı kurtarmaya indirgeyen insanseverlik politikasının (polítices of humanitarianism) günümüzde evrensel meşruiyete sahip yegâne proje olarak ayakta durmasıdır.*"

Kişi ya da yazarın "ilham" kaynağı Foucault gibi biri olursa, anlatımı da bu kadar muammalı, karışık ve 'çeviriye ihtiyaç gösterir' türden oluyor. İlginçtir ama yazar, hesaplaşılması gerekenin emperyal politikalar; o politikaların kaynakları olmasını bir tür darlık, ya da indirgeme girişimi sayarken, "insan kavramı" ve "insanseverlik politikası"nın evrensel meşruiyetinin, onun "siyasal imgelem"de teşkil ettiği yerin sorgulanması gerektiğine dikkat çekiyor. Her yanıyla sorunlu bu bakış açısı, indirgememecilik adına olguların asli durum ve hallerinin bulanık "imgelem" ile örtülmesini bilimsel analiz yöntemi gösterirken, gerçekten arazlıdır. Yukarıda belirtilmişti, bir kez daha yineleyelim ki, ortada "küresel liberal düzen" diye bir "düzen" yoktur. İktisadı, politikası, ilişkileri ve hegemonik dayatmalarıyla emperyal uluslararası mali sermaye sistemidir söz konusu olan. Emperyalist politikaların "insan" ve "insan yaşamı" kavramları gibi, "özgürlük", "bağımsızlık", "refah ve gelişme" kavramlarını kullanarak istismar ettiği; saldırı ve işgallerini sürdürürken, bun-

ları kullandığı ve fakat bunlarla yetinmeyerek hemen her tür politik-askerî ve ekonomik hamlesini, izlediği politikaların niteliğiyle uyumlu olan "çıkarlar" ile gerekçelendirdiği bir gerçektir. Buradan çıkarılacak sonuç ise, Çalkıvik'in ya da Salgırlı ve Yardımcı'nın çıkardığından farklı olarak bu emperyal politika ve stratejilerle dolaysız mücadelenin günümüzde çok daha fazla önem kazandığı; mali sermayenin tekelci, anti-demokratik, sömürgeci ve yayılmacı stratejisiyle insan hakları, insan özgürlüğü, barış ve eşitlik fikri ve 'ideali' arasındaki uzlaşmaz karşıtlığı örtecek 'dolaylama' ve kavram bulanıklığından kaçınma gereğidir. Bu gereklilik, toplumsal bilimlerin herhangi dalında emek harcayan her dürüst bilim insanı açısından da duyumsanmaya değerdir.

Buradan bakıldığında, Çalkıvik'in "biyo-politik yaşam üzerinden kurulan liberal barış"ın bir tür eleştirisi anlamına da gelen sözlerini; böylesine bir barışın ve güvenlik anlayışıyla teknolojik yöntemlerin "yaşamın kendine karşı verilen savaşın sürekliliği"ne yapılmış vurgulama olarak almak hayli zorlaşmakta; "'yaşam'ın güvenliğini sağlama" amacıyla bağlı gösterilen liberal siyasal stratejinin, kapitalizm zemininde hayat bulan bir politika ve strateji olarak, yaşamı "ölüm ile tehdit eden" politikaların alternatifi olamayacağı gerçeği bulanıklaşmaktadır. Açıktır ki yürürlükteki iktisat ve politika ve onunla bağlantılı ideolojik-kültürel-çevresel-hukuksal ve siyasal çok yanlı "siyaset", isterse "biyo-politika" şeklinde tarif edilsin, kapitalist sömürüyü sürdürmeyi temel "düstur" edinen her tür politika gibi, insan ve yaşamını tehdit etmektedir. Çalkıvik'in yazdıklarının da bu gerçeği bir türden kapsadığı söylenebilir olmakla birlikte; onun yazdıklarına özünü veren anlayış, kâra dayalı ve kâr için emek gücü sömürüsünü esas alan üretim sistemi olarak kapitalizm temelinde geliştirilen ve onunla uyumlu politikaların egemenlik sistemi ve stratejilerine bağlanması kaçınılamazlığı dahil, kapitalist sömürü ve onun sürdürülmesi politikalarını "es geçmekte"dir! Böyle olunca da, tüm o Foucaultcu seremoni arasında gerçekler kaybolup yitmiş olmaktadır.

Foucault'nun çünkü, "biyo-iktidar"-"biyo-politika" üzerine "marifetli" analizlerinin tüm "ruhu"nu denebilir ki, 'kapitalist mo-

dernite'nin insan yaşamını yalnızca zor yoluyla ve baskı araçlarını kullanarak değil, çok çeşitli ve geliştirilmiş –örneğin "güvenlik paradigmaları" türünden 'inceltilmiş' diğer yönetme yöntemleriyle denetim ve kontrol altına alarak, "yaşamları dikkatlice yönetme"[148]sine vurgu oluşturmaktadır. Ona göre, toplumun bireyler üzerindeki kontrolü "*yalnızca bilinç ya da ideoloji yoluyla değil, bedenle ve bedende sağlanır. Kapitalist toplum için en önemli şey, biyolojik, somatik ve bedensel olan şeydir, biyo-politikadır.*" "

Foucaultcu karmaşa bir yana bırakıldığında, ekonomik süreçlerden tüm toplumsal ve bireysel ilişki ve yaşam süreçlerinin her yanıyla "karmaşık bir şebeke içinde" sürekli ilişki içinde olması ve kapitalizmin ve kapitalist "modernite"nin insan ve toplum yaşamına "denetimi" ve insan yaşamını "kontrolü"nün bu yaşamın her alanına ilişkin olması ne onun bir buluşu-katkısıdır, ne yazarların iddia ettikleri üzere yeni bir keşiftir ne de böyle olması şaşırtıcıdır. Kapitalizm ve endüstriyel gelişme en önemli özelliği olarak makineli büyük üretimin uluslararası alanda kaydettiği gelişmeyle belirginleşmiştir. Kapitalizm rekabete dayalıdır ve kapitalist rekabette üstün çıkabilmek için tek tek kapitalistler ve kapitalist şirketler artı-değer sömürüsünü artırmak, emek gücü sömürüsünü kolaylaştırmak, daha az sayıda işçiyle daha fazla üretebilmek ve kapitalist dünya pazarında daha fazla pay sahibi olmak için geliştirdikleri makinelerin sonsuz yetkinleştirilmesinde önde olmak zorundadırlar. Bu, ölümüne var ya da yok oluş kavgası-"yarış"ında, bilim ve teknikteki ilerlemelerden yararlanılır ve tüm toplumsal yaşamın denetim altına alınmasının yol, yöntem ve araçları, giderek daha gelişmiş şekliyle var edilirler; var edilmeleri için çaba gösterilir. Pazar ve etki alanları mücadelesinin baskı ve hâkimiyet araçlarının geliştirilmesinde olduğu gibi, toplum ve insanın "rıza yoluyla", ve zamanının ve yaşamının kontrol edilmesinin araçları da geliştirilir. Kapitalist/kapitalist emperyalist çıkarlara "zararlı" ya da karşıt her gelişme ve hareketin güvenlik gerekçeli tehdit unsuru sayılması ve günümüzde formüle edildiği türden "önsel/önleyici

148 Nihan Bozok, adı geçen dergi, sf. 42.

savaş" yöntem ve araçlarıyla ortadan kaldırılması, Çalkıvik, Sagırdı, Bozok gibi sosyolog yazarların ileri sürdükleri gibi 1990'lı yıllarda oluşmuş "küresel liberal düzen"in ürünü ve sorunu değil, emperyalist kapitalizmin; tekelci burjuvazi ve mali sermaye çağının "getirileri"(!) arasındadır.

* * *

Kapitalizmin emek gücü sömürüsüne dayanan bir sistem olduğu gerçeğini göz önüne almayan herhangi bilimsel bir analizin olanaksızlığı bir yana, "akademik tarafsızlık" iddialı bir çalışmanın yaşam, ölüm, politika, iktidar sorunlarını iktisadi süreçlerin dışında ve bu süreçlerle tarihsel bağını görmezden gelerek gerçekleştirmesi de, akla ve bilime uygunluk esas alındığı sürece mümkün değildir. Bu bakımdan, toplum sorunlarının burada adı anılan yazarlar tarafından, Foucault'nun izinden gidilerek yapılan ya da yapılmaya çalışılan "analiz"i, bir analizden ziyade, kapitalizm ve kapitalist emperyalizmin günümüzdeki yapısı ve ilişkilerinin muğlaklaştırılıp sözümona herkes için kabul edilir gösterilmesine hizmet eder bir uğraş gibidir. Bu analizde örneğin kapitalizmde emek gücü sömürüsünün yarattığı-yol açtığı çelişkilerden söz edilmeyerek daha baştan politika-iktidar; egemenlik ve yaşam vb arasındaki ilişkiler bir tür "kendilikler" olarak alınmış; egemen sınıf politikası ve iktidarı bir sınıf iktidarı olmaktan çıkarılarak "biyolojik yığının yaşamı"nı ("popülasyon") "güvenlik politikaları" üzerinden şekillendiren "biyo-politika" olarak, iktisadi temelinden kopuk "iktidar teknikleri"ne indirgenmiştir.

Önerilen "analiz" yöntemi, oluşturulan "sorunsal"lar ve mantık yürütmeyle üretim araçları mülkiyeti, sermayenin genişleyen yeniden üretim süreçleri, üretim sistemi ve emek gücü ilişkisi; işçi sınıfı, diğer emekçiler ve egemen sınıf olarak burjuvazinin yeri, ilişkileri ve rolleri "güvenlik" ve iktidar" teknikleri ve sonra da "yönetişim" politikaları çerçevesinde, içeriğe ilişkin özelliklerinden soyutlanarak şekilsizleştirilmişlerdir. "Siyaseti bir güvenlik sorunu olarak kuran biyo-politika"yı ya da bu tür bir formülasyonu benimseyen yazarlar (özellikle Çalkıvik), güvenlik ve sağlık politikalarını "gerekli kılan" ya

da doğuran nedenleri salt teknik yönleriyle ele almışlar; bu politika ya da önlemlerin "ulus devlet" veya uluslararası sermayenin kurum ve örgütleriyle ve emperyalist hegemonya için yürütülen rekabet ve kavgayla bağını önemsememiş ya da dikkate almamışlar; gerici, tekelci ve emperyalist uluslararası "düzen" ve politikaları, şiddetten arınık, liberal ve barışçı olabilir göstermişlerdir.